BOSNA A HERCEGOVINA

za okupace.

Napsal

JOSEF HOLEČEK.

V PRAZE.
Tiskem V. Neuberta na Smíchově. — Nákladem vlastním.
1901.

Kniha tato je druhou částí obrazu současných poměrů v západních zemích poloostrova Balkánského. Prvou částí toho obrazu byla lonská moje kniha „Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku“. Látka mimo mé nadání zaujala místa tolik, že bude třeba ještě zvlášť promluviti o některých otázkách, zejména o církevní otázce v Bosně a Hercegovině.

Hlavy I.—IX. této knihy byly r. 1899 Kostou Taušanovičem přeloženy do jazyka srbského a vyšly nejprve v měsíčníku „Delo“, potom pak vydány ve zvláštní knížce.

V Chorvatsku nebyli lonskou mojí knihou spokojeni. Chorvatské listy vydávaly tu její část, která je věnována věcem chorvatským, přímo za zločin na chorvatském národě spáchaný. Nekritisoval prý jsem, ale všecko šmahem haněl a tím překročil dovolené meze. Chorvatská nespokojenosť mou knihou našla si průchod také v jednom českém listě, kde jsem ku svému nemalému překvapení se dověděl, že prý ve své knize sám se k nelásce k Chorvatům přiznávám, čímž podávám vysvětlení, proč píšu o nich spůsobem, který jim není příjemný.

Tím dostala se do českého tisku o pohnutkách mé spisovatelské a publicistické činnosti hrubá nepravda, již musím odmítnouti. Já ve své knize pravý opak pravím o svém poměru k věcem chorvatským. Nemám žádné příčiny nemilovati chorvatského národa. Opak je pravdou: já chorvatský národ miluji neméně, než kterýkoli jiný národ slovanský, nevyjímaje Srbů. Ale slovanští národové svou rozháraností a nepřipraveností, nedostatkem společného uvědomění, neprohlédavostí ku svým vlastním cílům a bytným prospěchům přítomnosti a budoucnosti, naplňují mne také hlubokou lítostí. A ze všech nejlítěji mi je Chorvatů, neboť oni v největší míře mají ty řečené vlastnosti. Můj žal s Chorvaty zvyšuje se ještě tím, že jsou tím ze slovanských národů, který

sám sobě o sobě ani slůvka pravdy nepovídá. Slovanská i křesťanská láska byly mi pobídkou, abych o věcech chorvatských trochu pravdy pověděl ku prospěchu i Chorvatům, i českému obecenstvu, jež potřebuje i zasluhuje, aby mu jeho literatura pověděla pravdu o všech otázkách, které se mysli jeho dotýkají. A v řadě těchto otázek otázky slovanské zaujímají ne poslední místo.

Ublížil li jsem Chorvatům příliš přísnou a strannou kritikou?

Nikoli. Já jen naznačil, kde by zdravá kritika poměrů chorvatských začíti měla svou práci. Já jen ukázal, které nejtěžší choroby v zajetí svém drží chorvatský národ, ale nepustil jsem se ani do obnažování, tím méně do párání všech jich, naopak snažil jsem se zakrýti, co se mi zdálo možným, a některé stránky života chorvatského z čirého milosrdenství postavil jsem ve příznivé osvětlení, jen abych se ohradil proti výčitce, jako bych pro svůj obraz zúmyslně volil jen tmavé barvy.

Mluvil jsem na př. pochvalně o degermanisaci Záhřeba, vezma za fakt několik zevních toho známek, které se mi na prvý pohled jevily naproti době před 25 lety. Tu jsem shovívavě zakryl pravý stav věci, jejž Guntram Schultheisz v č. 9. ročn. 2. časopisu „Gegenwart" vylíčil touto pochvalou Chorvatů:

„Německá řeč za své postavení (v okupovaných zemích) je zavázána tomu, že Chorvaté mnohem více než jiné národnosti hledí si němčiny, jež má mezi nimi překvapující rozšíření. V Záhřebě slyšíte na lepších ulicích, v hostincích a kavárnách bez mála tolik německého hovoru, jako chorvatského, nápisy na krámech, plakáty atd. jsou často jen německé. Vzdělaní Chorvaté i mezi sebou mluví německy, a rozumí se to u nich samo sebou, naslouchá li cizinec jejich hovoru. Všude jsem znamenal, že faráři, lesníci, úřadníci, studenti, obchodníci, jakož i dámy tak zv. lepších tříd bezvadně mluví německy se správným přízvukem. Jaký to rozdíl mezi Chorvaty a mnohými Maďary! Od Chorvatů uslyšíte na vlastní

uši, že proto mluví německy, aby se lišili od Maďarů. Ale proto nikterak se neponěmčují. Chorvatští úředníci v Bosně mluví německy a jsou při tom dobrými Chorvaty.

Zdálo li se Chorvatům, že je tuze haním, nuže, zde otiskuji chválu jejich, docela odpovídající pravému stavu věcí!

Kdyby mé milosrdenství nebylo tak veliké, byl bych mohl psáti také o tom, že Chorvaté nejsou strážci slovanského jazyka nejen naproti němčině, jež u nich ode dávna jest jazykem intelligence i všech, kdo chtějí buditi zdání, že z daleka také k intelligenci patří, nýbrž dávají i jazyku maďarskému pronikati v oblasť jazyka chorvatského. Maďarskou se stala správa chorvatských železnic, na stanicích vznikají maďarské kolonie, maďarčina se vedrala do finančních úřadů chorvatských a prodírati se bude dál. Já tyto tmavé stránky veřejného a kulturného života Chorvatů přikryl pláštěm milosrdenství, abych českému čtenáři nerozbil všechnu illusi o ceně a významu státoprávního vyrovnání chorvatského.

Světlejším bodem duchovného života Chorvatů viděla se mi činnosť „Matice Chorvatské“ a já ve své knize upřímněji pochválil. Že však holá skutečnosť i v této příčině je temnější, ukazuje článek „Petrohradských Vědomostí“ v č. 241 r. 1900, „Matici Chorvatské“ věnovaný. Přivádím jej zde, abych dokázal, že já chorvatské nedostatky a stíny nedělám zbytečně a stranně většími i černějšími, nýbrž je zastírám a zmirňuji, kdekoli se mi to zdá možným.

„Je li pravda, že literatura a umění, jak se pokládá, jsou charakternými výrazy národního života, pak chorvatská literatura a umění jsou nepochybným důkazem kormutlivého faktu, že Chorvaté hynou. Lhostejnosť, apatie a malomoc zachvátily i tyto stránky národního života. Lidé jsou zde spokojeni už tím, že chorvatky čítají aspoň kriminalné a zamilované romány... Ostatně ženské, jež tvoří oby-

čejný kontingent čtenárstva tohoto druhu literatury, dávají přednosť německým a francouzským... Německé listy „Budapester Tagblatt“ a „Neues Wiener Journal“ jsou dominujícími časopisy v Chorvatsku. Chorvatské listy čítají Chorvaté jen, obsahují li nějaký skandál anebo pikantnou polemiku. Ano i tak zv. „vlastenci“ jen ze slušnosti a nikoli ze souhlasu a zájmu odebírají nějaký chorvatský časopis a odvádějí svůj členský příspěvek na „Matici Chorvatskou“, obnášející 3 zl. ročně“.

A tak to jde dál. Knihy „Matice“ nikdo nečte, leda listy zpřevrací. Jen když může pronésti nějakou frázi o pokroku literatury. Časopisy otiskují jen záhlaví knih, neboť ani redaktoři a spisovatelé nečtou. Kritice se vyhýbají, aby nebyli lživlastenectvím obviněni z herostracismu. Při své nedotknutelnosti a láci vydávaných knih „Matice“ stala se monopolem, s nímž nemožno konkurovati. „Matice“ rozhoduje o osudech literatury, rozhoduje o osudu každého spisovatele, poroučí, jak má psáti, a přispůsobuje se při tom zájmům vládních kruhů.

Ejhle, že veřejný život chorvatský má ještě jiné vady kromě těch, na které já upozornil!

Mně nebylo třeba, abych před českým obecenstvem hájil poctivosť a upřímnosť svých intencí; bylo však třeba důkazu, že při své kritice chorvatských poměrů vedl jsem si až příliš vlídně a shovívavě.

Že kritika má Chorvatům neuškodila, vynesl referent G. o mé knize v „Naší Době“ (květen 1900). Vrátiv se právě z výletu do Chorvatska a Dalmacie, konstatoval, že Chorvaté aspoň v Záhřebě začínají se styděti za příliš hrubé formy svého nepřátelství naproti Srbům a uznávají za nutno aspoň zevně trochu je zalíčiti, aby nebily v oči cizincům.

Na Smíchově, dne 11. října 1900.

BOSNA A HERCEGOVINA

za okupace.

Minulo dvacet let od té doby, co Rakousko-Uhersko dostalo od evropských velmocí skrze berlínský kongress mandát na obsazení Bosny a Hercegoviny na tak dlouho, až obě země budou upokojeny a uspořádány. Rakousku dostalo se tím něčeho, po čem dávno prahlo, zvláště co bylo nuceno část území svého odstoupit Italii. I dalo se očekávati, že se chopí svého úkolu vážně a opravdově a ukáže v okupovaných zemích, jak umí administrovati, osvěcovati, obohacovati, slovem jak umí šťastným činiti lid, který se pod vládu jeho dostal.

Čítali jsme mnoho chvály, že Rakousko-Uhersko naplňuje svůj úkol v okupovaných zemích velmi úspěšně. Chvalořečníky byli tu ovšem na prvém místě officiosové sarajevští, vídenští a peštští. Chvály jako hany officiosů mají málo váhy. Důležitější bylo, že chvalořečem přizvukovala značná část evropského tisku: německý a anglický vesměs, ob čas dostal se slabší jich ohlas i do veřejnosti francouzské. Bosenská vláda ráda viděla, když do okupovaných zemí přicházeli cizí spisovatelé, žurnalisté, politikové, turisté, po různu i hromadně. Ukazovala jim své umění a nesklamala se ani v jediném z těch případů: všichni, kdo požili v Sarajevě vládního chleba-soli ve formě jakýchkoli výhod a úsluh, všichni ti, kdo se dali poučovati o poměrech v okupovaných zemích od lidí, které k tomu vláda ustanovila, vynesli si odtud nejlepší dojmy, jež potom doma šířili tiskem i slovem. Bosenská vláda jevívala se tu nejen laskavou a úslužnou, nýbrž i štědrou, a dlužno vyznati, že nebylo všecko literárně bez-

cenným škvárem, co o Bosně a Hercegovině za okupace uhlídalo boží světlo hmotnou pomocí sarajevské vlády. Tak na př. Jindřicha Rennera kniha „Durch Bosnien-Hercegovina kreuz und quer“ (Berlín 1896) zůstane dobrým cestopisným obrazem přes to, že jest reklamou pro bosenskou vládu.

Jinak zněly zprávy o bosenských věcech neodvislého tisku slovanského, z něhož jedině polské a velkochorvatské listy vždycky projevovaly spokojenosť nad dílem okupace. V Čechách jen vládní listy z povinnosti byly a jsou chvalořečníky okupace. Národnímu tisku českému náleží chvála, že bez rozdílu stran a směrů vždycky se zastával zájmův a potřeb obyvatelstva okupovaných zemí. V tomto jednotném stanovisku české veřejnosti naproti dané slovanské otázce zračí se síla a zralosť slovanského vědomí českého národa. Čeští členové rakousko-uherských delegací už hezkou řadu let před tímto forem promlouvají o poměrech v okupovaných zemích a propůjčují se za výraz tužeb, přání i žalob obyvatelstva bosensko-hercegovského. V praxi tím nedosaženo ničeho, avšak mravný účinek toho fakta, že z národů říše habsburské jediný národ český vystupuje jako smělý, upřímný a důsledný zastance okupovaného obyvatelstva, jest ohromný. On jeví se všude na Balkáně, rozšířil tam známosť národa českého i důvěru k němu a přiblížil jej značně slovanskému Východu. Prozatím budiž o tom dosti řečeno.

Považoval bych za veliké neštěstí, kdyby ochabla živá pozornosť, kterou český národ dosud obracel ku všem věcem balkánským, tedy i k Bosně a Hercegovině; ani ne tak za neštěstí pro národy balkánské, jako pro sám národ český. Podobáť se, že záhy osud našeho národa rozhodnut bude ne na domácí půdě české, nýbrž na Balkáně — rozhodnut na dlouhá leta a snad na vždy. Všecko závisí od toho, jak se náš národ postaví k dílům na Balkáně toho velkého, dějinného proudu, jenž dostal název „Drang nach Osten“. Naše stanovisko naproti němu

je dáno: je to stanovisko slovanské pospolitosti, jež jest jedinou půdou, na které všichni menší slovanští národové mohou zachrániti své bytí a dokázati, že jsou si také vědomi svého dějinného poslání, a že posláním jejich jest dopomoci naproti proudu nepřátelskému k vítězství pravdě, spravedlnosti a svobodě tak, aby tyto drahocenné statky lidstva nebyly majetkem jen Slovanů, nýbrž i všech jiných národů bez rozdílu původu a barvy, národnosti a víry, které po nich touží a ukazují se jich hodnými.

Toto stanovisko český národ dosud zaujímal. Je si jen přáti, aby všecek pronikl se přesvědčením, že je to stanovisko správné a dobré a že Čech změniti ho nemůže, chce li zůstati věren sám sobě.

S toho stanoviska i já na věci pohlížím. Není to stanovisko jakéhosi slovanského egoismu, pod jehož korouhví hrabaly by pro sebe egoismy podřaděné: český, polský, chorvatský atd.; stanovisko to spočívá na půdě poznání, že všichni národové, práva a spravedlnosti se domáhající, musejí si vzájemně pomáhati, jeden býti druhému mluvčím, zastancem, ochrancem. Je to stanovisko lásky k pravdě a politické mravnosti, stanovisko politického altruismu.

Tolik jsem uznal za potřebné pověděti prve, nežli přistoupím k vykonání úkolu, který jsem si vytkl. Chci podati přehledný obraz rozmanitých poměrů v okupovaných zemích a osvětliti i jejich příčiny, jež nepostačí hledati jen v okupaci a okupačních, jen v době přítomné, nýbrž i v celé politické, socialné a hospodárské minulosti okupovaných zemí. Všecko, o čem se zmíním, nebude moci býti zcela novým čtenáři, sledujícímu běžné politické otázky a denní události. Pominouti takových věcí nebude možno, neboť bez nich obraz byl by kusý. Já pak nicméně doufám, že i na mnohou, čtenáři známou věc podaří se mi vrhnouti takové světlo, v jakém státi musí, aby byla správně pochopována.

I

Prvé zvěsti. — Omer.

V Gruži, přistavu dubrovnickém, vsedl jsem do kočáru, aby mne zavezl do města. Kočí mezi jízdou obraceje se ke mně činil návrhy, kam by mne dovezl. Zamítal jsem jeden po druhém.

„Vy tedy chcete zůstat mezi námi v Dubrovnice, gospáru?“ tázal se vyzvídaje kočí.

„Ne, jedu do Trebině.“

„Do Trebině? To pojedeme spolu, gospáru!“ domlouval se.

„Možná, až povíte, co bych vám byl za tu jízdu povinen.“

„Dvanáct zlatých, gospáru,“ řekl kočí sladkým hlasem, ale tichým; patrně sám za to se styděl, co vyslovil.

„Musíte, příteli, se mnou mluvit jako se zdejším, jako se svým, a ne jako se Švábou. Kde pak jste nechal svědomí, když za čtyry, ne li tři hodiny jízdy žádáte tolik peněz?“

„Nu, dejte deset!“

„Nedám, můj drahý.“

„Dejte osm!“

„Nedám.“

„Laciněji vás do Trebině nikdo nedoveze. To je cena pro zdejší.“

„Ale já nedám ani tolik. Sednu si na dostavníka a dovezu se tam za 2 zl.“

„Gospáru,“ začal kočí horlivě, „chcete li za 2 zl. do Trebině, to vám poradím jiný povoz, než dostavník. Já pod 8 zl. nemohu, bůh ví, že ne! Ale kdybyste chtěl jeti s Omerem, neplatil byste víc. Chcete jeti s poctivým Turčínem?“

„Chci, a bude mi to zvláště milo, pojedu li s poctivým Turčínem. Ale kdo je ten Omer?“

„Koči jednoho agy z Trebině. Mohamedánské panstvo hercegovské, abyste věděl, vždycky mělo velikou zálibu v koních, a bosenské ještě větší. Agové a begové nyní, co mají doma okupaci, jsou na mizině a poměry je nutí ohlížeti se, jak by mohli do svých váčků nahnati pár zlatých. Nakoupili si ve Vídni starých kočárů a provozují nyní pomocí svých lidí živnosť fiakristskou. Jindy si vzácné koně chovali jen pro parádu, k junáckým brám a do válek s Černohorci. Jezdívali si na bohatýrských koních pro jistou smrť, neboť jakž by se nejlepší kůň mohl na hercegovských skalách točiti jako lehký člověk, který se na nich narodil? Ale agové a begové nepovolili. Se svými koni jako srostli. Kůň jest jeho přítelem, jako členem jeho rodiny. A vypěstovali také v Hercegovině konské plemeno, jediné na světě! Hercegovský kůň je drobný, ale vytrvalý, otužilý, skromný jak osel, ale chytrý — jak chytrý! Jen mluvit. Ale co ti páni z Vídně přišli, i hercegovský kůň se kazí.“

Pomyslil jsem si: Aj, taky jeden nepřiznivec okupace! Jen kdyby ti lidé tolik nezveličovali! Již i mravnou zkázu hercegovského konstva dávají za vinu pánů z Vídně!

„Jak že ho kazí?“ tázal jsem se.

„Nerozumným plemeněním. Oni, abyste věděl, pohrdají vším, co v Hercegovině a Bosně zastihli, ať je to zvíře nebo člověk. Všechen hercegovský dobytek je drobný, ale dobrý. Páni z Vídně nutí držitele dobytka, aby matky vodili k velkým a těžkým hřebcům nebo býkům, které oni do země přivedli. Říkají, že chtějí chov dobytka zvelebiti, ale vlastně

jej ubíjejí a vyblazují. Hercegovci naříkají, že toto násilné páření dobytka rovná se dobytčímu moru. Jedva deset matek ze sta obstojí. Kdo se zdráhá vésti svou klisnu nebo krávu k erárnému plemenníku, je za každý případ pokutován 10 zl.“

Považoval jsem zprávu o nejapné plemenitbě dobytka za pravdě podobnou, neboť c. k. erár tím spůsobem zkazil také v Čechách výborné domácí rassy konské, netolickou a chrudimskou.

„Nu dobrá! A co že ti agové a begové? Jak oni se chovají ke konské otázce?“

„Agové a begové chrání své konstvo před zkázou jak mohou. Víme, oni jsou přec jen páni a páni z Vídně —“

„Švábové,“ nadhodil jsem, neboť se mi zdálo, že to slovo vrtí se mu na jazyku a on je nechce vypustiti.

Kočí slovo to chopil oběma rukama jako míč a odměnil mne vděčným pohledem, že jsem mu pomohl.

„Švábové,“ pravil upřímně, „přece jen se Turků bojí. To pochází ještě ze starých časů, kde Švába, jak povídají, Turčínu ani postaviti se nesměl. Turky donucovati Švábové si netroufají. Ale přece Turci sami říkají, že ani jejich kůň není už tím, čím býval dvacet nebo třicet tomu let, než přišel Švába. Je vzrostlejší, na pohled by se zdál i lepším, ale kam pak, není! Ani tolik nevydrží, ani nemá tu bystrou a dobrou duši, ani není tak rychlý, ale za to je choulostivější, chce mít byt jako kajmakam, jen měkké seno a jadrný obrok. Dokud Švábů nebylo, povídají Turci, hercegovský kůň mohl žráti bodláčí jak osel, mohl snášeti hlad i žízeň, mohl býti pod širým nebem v dešti i sněhu, učený byl jako hodža a svého pána miloval jako pes. To se nyní všecko změnilo.“

„A jak že se změnilo, když Turčín změně se brání a Švába se s ním nehádá a ku změně ho nenutí?“

„To byste spíše vy mohl umět vysvětliti, než já. Ale je to tak. Jakoby Švábové byli změnili zemi, vzduch i vodu. Jakoby něco švábského namíchávali do pramenů, do prsti, do jídla, jakoby něco švábského rozprašovali do vzduchu, co člověk do sebe vdechuje jako zimici. Nejen ta němá tvář, i lidské plemeno se kazí v Hercegovině a Bosně od té doby, co přišli Švábové.“

„Ale z jiných příčin,“ děl jsem přísně, „než koně a skot. Lidi zajisté nikdo nenutí, aby porušovali vlastnosti své rassy. A porušují li se dobrovolně, nelze to přičísti za vinu Švábům.“

„Jestli Švábové neotravují vzduch a vodu prášky, otravují je svým dechem,“ odpověděl můj soubesedník pevně, dávaje na jevo, že nesleví ani zbla z toho, co tvrdil. „My zde často o tom hovoříváme a divíme se. Hercegovci jsou u nás jako doma. I s nimi ty věci rozbíráváme, ale na kloub jim přijíti nemůžeme Známe otce, známe syny jeho. Otec ještě jako hora vysoký, jako habr silný, černých vlasů, knírův a obočí, tváře snědé, jakoby z kamene vytesané. Syn za okupace zplozený jest už o hlavu menší, o polovinu slabší, plavovlasý, a tvář už nemá kamennou, ale bramborovou, s odpuštěním. U dětí starších lidí, kteří mají potomky z doby dookupačné a okupačné, bývá ten rozdíl nápadný. Čím je to, gospáru? Slyšel jste kdy o něčem takovém? Rozumíte tomu?“

Neodpověděl jsem, jen jsem pokrčil rameny. Chtěl jsem zůstati stranou, která zvídá, ale neoznamuje a nevysvětluje. Fakt, o kterém jsem slyšel, zdál se mi docela prostým však záhady. Okupace přivedla do Bosny a Hercegoviny rusý typ lidí a on prodlením dvaceti let nemohl se poněkud nesmísiti se snědým typem domorodým. Ale když jsem ve dnech následujících rozmlouval o tomto předmětu se samými Hercegovci a Bosňáky, oni potvrzovali názor mého dubrovnického fiakristy. Ani jejich pozornosti jev ten neušel. Uvažovali o něm, vyměňovali své náhledy a výsledky pozorování a ustanovili se

na tom, že domácí smědá rassa v Bosně a Hercegovině pozbývá své původnosti a síly již pouhou blízkostí lidí, které jim do země přivedla okupace. Mluvili o známých sobě případech, kde byla naprosto vyloučena možnosť tělesného obcování okupačníka s domorodou ženou — obcování takové dosud vůbec jest vyjímkou — a přece na dítkách té ženy, zrozených v éře okupace, pozorovati lze všecky známky rassového úpadku. V mnohých okresích při odvodu k vojsku nelze už zrekrutovati předpoložený počet mladých mužů. Míru ještě by měli, někteří jsou i vyčáhlí, ale jsou slabí a úzcí.

Že příčiny vyrozování Jihoslovanů, kteří jsou vydáni působení té civilisace, kterou na jih vnáší Rakousko, nejsou jen fysické, že se nesváděj́í pouze na pohlavní styky dvou rass, které křížením nedávají potomstvo lepší než ony obě, aneb aspoň mající přednosti silnější z obou súčastněných rass, pokládám za nepochybno. Rovněž nepůsobí tak jen změna životných poměrů, změna bydlení a výživy. Je to hlavně účinkem přičin mravných. Jako zdravé jablko kazí se, třeba nehybně ležíc vedle nahnilého, tak i zde původní rassa srbská podléhá nákaze, která se na ni přenáší za přítomnosti rassy jinorodé a to přes to, že tušíc nebezpečí bližších styků s ní nejen nevyhledává, nýbrž spíše jich se varuje.

Podobné vyrození smědé rassy v míře mnohem značnější pozorujeme v Chorvatsku a v míře menší v Dalmacii. Vyrežnalý — ne ještě plavý — typ je na postupu na Balkán, ale postup jeho neznamená zdokonalení původní rassy, nýbrž vyrození její, neboť on sám jest jeho produktem. On postupuje ne vlastní, přirozenou silou, nýbrž fysickým tlakem síly, která je za ním a pudí jej vpřed, aby jí klestil dráhu. Plochou která tlačí srbskou rassu, sama jsouc tlačena šroubem, který zvolna, ale pravidelně a soustavně otáčí se za ní, jest Rakousko, šroubem jest Německo. „Drang nach Osten“ jest ustálený termin pro tento postup.

Ustupování srbského typu je rovnosilno s postupováním typu německého. Netřeba ani hluboko se párati v životě srbského národa a hledati jiné, skryté příčiny jeho úpadku. Tato změna, patrná každému na prvý pohled, vysvětluje vše ostatní: úpadek společenský, duchovný, hospodárský.

Je faktem nepopíratelným, který v zájmu samého národa srbského nesmí býti zastírán, že on v boji se západní kulturou, jíž mu na hrotu kopí přes hlavu Rakouska podávají Němci, neodolává, nýbrž krok za krokem podléhá. Tento fakt musejí si vzíti za předmět uvažování povolaní vůdcové srbského národa, jeho buditelé a osvěcovatelé. Uvažujícím o této otázce naskytne se jim dvojí možnosť lepšího obratu, jež může nastoupiti v bližší nebo vzdálenější budoucnosti: buď třeba oželeti původnosť a sny o vlastní kulturné a dějinné úloze, dáti se za dobrovolníky pod vlající prapory německé kultury, přijmouti její zbraně a rozkazy a mýtiti jí dráhu na východ lidskými pralesy Balkánu, anebo činiti opak toho: proniknouti se uvědoměním vlastní úlohy kulturné i politické v dějinách lidstva, rozvinouti nad svými hlavami prapor vlastních idealů, vytknouti si vlastní cíle a klásti vydatný odpor směru prvému, až by mu cesta na východ byla zatarasena

Oba směry mají v rasse srbské přívržence a dělí ji na dva tábory, nejednou zuřivě se potírající. Tím rozdělením jest ovšem usnadněn postup „Drangu nach Osten“, jenž už v něm samém, v tom rozdělení, má vydatného spojence. Boje mezi Srby a Chorvaty, kteříž, pokud jsou cizí krví neporušeni, patří k rasse srbské a k typu srbskému; boje mezi katolickou propagandou a pravoslavím; boje mezi písmem latinským a kyrillským; boje mezi Obrenoviči a Petroviči Njegoši jsou vesměs episodami tohoto velkého zápasu, jenž, ať bude rozhodnut tak nebo jinak, bude míti ohromnou důležitosť pro všechen starý svět, ale zvláště pro jižní a západní Slovany a národy, kteréž osud s nimi spřáhl v jeden dějinný system.

Směr prvý má horlivé, žádnou zbraní neopovrhující pomahače v židovstvu, jehož obchodní a spekulativný duch chtivě se vrhá v nová území, která mu dosud byla uzavřena. S ním bezstarostně cválá lehká kavallerie maďarská, jež blouzní o nepřirozeném rozpjetí maďarské moci, aniž si připouští rozpomínku na Varnu a Moháč. Avšak v organisaci toho směru nalezá se také všechno rakousko-uherské Slovanstvo, z něhož jediní Čechové dopracovali se k dosti matnému dosud přesvědčení, že organisace ta není k dobru Slovanstva a že je třeba, pokud možno, z ní se vyprostiti. Z rakousko-uherských Slovanů bezprostředně na jevišti balkánském engažováni jsou Chorvaté. Z Chorvatů zvláště tak zv. Velkochorvaté, jež vedl dříve nebožtík Ante Starčevič a nyní dr. Frank, rozhodně, upřímně a cele přidali se k šikům Drangu nach Osten, jsou otevřenými a neuprosnými nepřáteli čisté rassy srbské, proti níž vedou urputný boj na vyhlazení a na troskách Srbství zamýšlejí s dovolením a přispěním Drangu nach Osten zbudovati říši velkochorvatskou, od něho odvislou; jen jim jest úplně jasno, že tato úloha je v rozporu s každým společným zájmem plemene slovanského, a proto jsou právě tak nadšenými protivníky myšlenky slovanské, jako odhodlanými předborníky Drangu nach Osten. Časť mladé chorvatské intelligence, jež o Drangu nach Osten smýšlela jinak, byla ukřičena a ubita od přesily svých rodáků, pro Drang fanaticky zapálených. Jedva se jí podařilo literárně a publicisticky pozdvihnouti svého hlasu, byla přinucena k mlčení.

Okupace sice za více než dvě desítky let neuspokojila okupovaný národ, ale velkými dlužno nazvati její úspěchy jiného druhu. Ona vykonala pro oslabení srbské rassy, překážející Drangu, nesmírně mnoho. Úspěchy její v tomto směru neobmezují se na Bosnu a Hercegovinu; odraz jejich padá i do království srbského. Výsledky její jsou příliš značné, laskominy její jsou příliš podrážděny, aby se dalo mysliti, že upustí od díla, v jejím smyslu

tak zdárně započatého. Ve všech činitelích okupačné armády vzbuzeno dosavadními úspěchy domnění, že cesta okupace je správná a prostředky její vhodné. Okupace nemůže s pole dobrovolně ustoupiti a neustoupí, pokud ustupuje srbská rassa.

Avšak dlužno si dáti otázku, co je pravou příčinou toho ústupu? Je li příčinou jeho neodolatelná převaha armády okupačníkův a nezdatnosť ustupující rassy?

O srbské rasse je známo, že je velmi štědře obdařena. Příroda její fysická i psychická jest bohatá. Poroba turecká ji nevysílila, nýbrž jí byla odpočinkem k nabrání čerstvých sil, jež osvědčily se skvěle před sto lety velkolepou revolucí v Srbsku a slavnými vítěznými válkami Černé Hory. Na slabosť a hnilobu srbské rassy počítati bylo by bláhovo. Příčinu jejího ustupování dlužno hledati jinde. Příčina vězí v tom, že srbská rassa dala se událostmi překvapiti. Ona až do okupace s dětinnou naivností pohlížela na všecky ty souspřežence, kteří stáli připraveni pod jejími okny. Měla je za nápadníky, s nimiž možno koketovat, mezi nimiž možno si vybírat, a v panenských snech o štěstí ani jí nenapadlo, že by každý z nich a všichni dohromady byli jí úhlavními nepřáteli. Neměla rozhledu po jejich životě přítomném i minulém, nezasvětila se a nepronikla do jejich konečných snah a cílů. Smekl li některý z nich před ní klobouk, pochválil její půvaby, polichotil jí, ztrnula blažeností jako hypnotisována. Aj, takové panstvo se jí koří a dvoří! A zatím to panstvo obmýšlelo její pád a chystalo se, jak si ji zhanobenou podávati bude z ruky do ruky!

Srbská rassa doufala ve všecko dobré od nich a zla se nenadála. V idealném povzletu mysli, k němuž je nakloněna, oddávala se illusím, že ze západu přijde jí osvěta, svoboda, blahobyt. Hesla, která jí se západu k sluchu doléhala, naplňovala ji nadšením. Ve své důvěřivosti ani se nehleděla přesvědčit o tom, zdaž její nápadníci pravou osvětu,

svobodu a blahobyt šíří u sebe doma. Vůdcové srbské rassy opomenuli studovati život a dějiny příbuzných národů, které již propadly tomu osudu, jemuž Srbstvo teprve hledí vstříc. Zejmena studium života a dějin českého národa bylo by jim podalo neocenitelné poučení. Konečně nedá se zatajiti, že v důvěřivosti srbské rassy k nápadníkům se západu bylo mnoho duševné lenosti a mnoho primitivné sebelásky, jež se rozplývala v bezpříkladném sebeobdivování a tím si sama zahrazovala cestu zdravého rozvoje.

Avšak jako je nemyslitelno, že by okupace dobrovolně opustila započaté dílo a nenasadila všecko, aby je dovedla ke konci, právě tak nelze míti dosavadní ustupování srbské rassy za nenapravitelný ústup. Srbská rassa se porušuje, ale není porušena. Náprava je možna. Není vyloučeno, že se vzchopí a dobude ztracených posic přes to, že anthropologické známky nynějšího pochodu německého západu na slovanský východ zůstanou, aby svědčily o událostech našich dní. Proč by se případ, který se udál s českým národem, nemohl opakovati v zemích srbských? Proč by trvání původnosti ducha muselo býti závislým od trvání původnosti rassové?

Historii národů nelze předpisovati maršrutu. Po válce rusko-turecké myslilo se všeobecně, že Černá Hora navždy dohrála svou úlohu a že po junáckém životě stihne ji nejunácká smrť, již bude předcházeti nedlouhé, neslavné živoření. Zatím tato zemička čím dál tím zřejměji se kvalifikuje na srbský Piemont. Ona se stala útočištěm srbských idealů, z jiných krajů srbských vypuzovaných; stala se jedinou nadějí srbské rassy, jež na svém ústupu kupí se kolem stěn a výšin Černé Hory, aby zde čekala rozhodnutí svého osudu. — — —

Na hlavní ulici dubrovnické, na Corsu, můj fiakrista zahledl „poctivého Turčína“ Omera, o němž mi pravil. Zavolal naň. K vozu přiběhl mladý muž spurného vzezření. Mluvě chrlil ze sebe část řeči

po části. Byl ihned svolen, že mne doveze do Trebině za 2 zl., ale s podmínkou, že pojede se mnou trebinský soused a kupec Luka Grbešič. Neměl jsem ničeho proti tomu, naopak těšil jsem se na společnosť.

Bylo ujednáno, podali jsme si ruku. Tu Omer sáhne za pas, vyjme váček, zachřestí a otevře.

„Evo tebi kapare," praví, podávaje mi zlatník.

Nepochopoval jsem dobře, proč mi Turčín nabízí závdavek („kapara" = závdavek), když ode mne ničeho nekoupil. Abych ani závdavku nevzal, ani si neškodil, řekl jsem: „Ne treba mi tvoje kapare, o Omere, svaki Turčin je bez kapare pošten." („Netřeba mi tvého závdavku, Omere, každý Turčín je bez závdavku poctiv.")

„Hvala tebi," vděčně řekl Omer a prudkým posunem pozdravil.

Když se vzdálil, tázal jsem se fiakristy, jak je to s tou „kaparou".

„I to jsou nyní v Hercegovině takové pořádky: když je Švába dlužen, žaluje svého věřitele, a když něco koupí, musí mu dáti závdavek ten, od koho koupil a ne on, jenž koupil."

Podvodníci! pomyslil jsem si.

II.

Luka Grbešič. — Češi a okupovaní.

Ve 4 hod. odpoledne Omer už byl na smluveném místě a s ním Luka Grbešič.

Řekl jsem, že pohled Omerův byl spurný a řeč chrlivá. Prvý okamžik nečinil zvlášť příjemného dojmu, avšak nebylo nesnadno poznati, že za drsným jeho zevnějškem skrývá se dobré a zdravé jádro. Se mnou ho sblížilo již to, že jsem od něho nepřijal „kapary" a vzdal chválu mohamedánské poctivosti. Sedě na kozlíku živě a překvapeně po mně pokukoval, když pak jsme se dali do rozprávky, Omer často se odmlčoval a hlavu klopil. Bylo patrno, že uvažuje, zároveň hlas jeho stával se měkčím.

Luka Grbešič byl starý muž, typ Srba z turecké školy. Mluvil volně a klidně, stejnoměrně, nic ho nevzrušovalo a nerozčilovalo. Náhledův a myšlenek svých nezatajoval; pronášel je upřimně, ale vždycky pro ně volil slušný a nezávadný výraz. Umění tak se vyjadřovati naučili se Srbové od Turků. Umění to dělá je strašně nemilými lidem, vychovaným západním jezovitismem, kteří přímého slova nesnesou a vidí v něm, zvlášť užívá li ho člověk, kterému na ně nepřiznávají práva, něco provokativně drzého, co je pro ně posměchem i urážkou, co je řeže i pálí. Proto praví okupačníci planou nenávistí k tomuto pokolení z dob tureckých. Nevědí si s nimi rady, nemohou je oblomiti, nemohou je získati. Sliby jako

hrozby málo na ně účinkují. Oni se naučili trpět a čekat, trpěli a čekali by do soudného dne a přečkali by dynastie i státy. Netěší se na nic, ani na ovoce své práce, neboť jsou zvyklí, až nejkrásněji uzraje, že po něm sáhne ruka cizí. Nic není s to sklamati je, ale ani zlomiti, ba ani zbaviti klidu. Pořád jsou stejní: mírní a duševně vyrovnaní, mluví málo, ale pravdu. A při tom nejsou heroy pravdy. Heroy pravdy spíše najdete tam, kde všecko tone ve lži a pokrytectví. Tam po dlouhých periodách rodí se jednotliví apoštolé pravdy, vědoucí ji a mající odvahu hlásati ji a za ni smrť podstoupiti. A nezřídka je pravda skutečně hlavu stojí. Jinak je s těmito Slovany, vychovanými Východem. Oni pravdu nehlásají, nýbrž mluví; netlukou jí kolem sebe jako buzdoganem, nýbrž ji podávají pěkně, obratně zaobalenu, jak na rozené kupce sluší. Někdy se ti obal její na prvý pohled zalíbí; dychtivě po něm saháš, rozbalíš — tu máš! ošklivá, nepříjemná, trpká, smutná pravda byla zamotána v tu třpytivou blanku, která tě svým vzhledem obloudila. V zemích jezovitismu apoštola pravdy, když se za čas objeví, ukamenují, ukřižují, upálí a mají zase na dlouho pokoj. Zde, kde pravda vystupuje v nenápadných, často zahalených, allegorických a bajkovitých formách, jest jí nesnadno se zbýti. Nemůžeš ji na kobylku, byť ti byla sebe odpornější, a ona jde pokojně od tvého prahu k prahu sousedovu, jde dál a výš, až nejdál a nejvýš. Pošli za ní detektiva, agenta provokatera, aby ji polapili nebo svedli ke slovu nestřeženému, za něž bys ji pak nechal těžko pykat. Tvoji vyslanci s hanbou se vrátí. Tu pravdu nelze nikterak svésti k formalné neopatrnosti, z níž by se dal křivým výkladem vyvoditi zločin, pro který by pravda mohla býti přivedena aspoň za zámek žaláře, ne li na šibenici. Je viditelná, ale nehmatatelná, neuchvatitelná; proto se jí mnozí bojí jako příšery.

„Co vás vede do naší toužné Hercegoviny?“ tázal se Luka Grbešič, když si mne byl se strany dobře prohledl.

„Chci se podívati na Hercegovinu i Bosnu, jak prospívají za rakouské správy, jaký udělaly pokrok, jak se civilisujete a jak se učíte německy.“

„Poslal vás někdo?“ tázal se Luka opět, po očku mne měře.

„Ne, jedu z vlastní vůle a na vlastní peníze.“

„A nebudete jich litovati, neshledáte li u nás všecko tak, jak si představujete?“

„Já si zpředu nic nepředstavuji. Přeju vašemu národu, aby se měl dobře, ale chci vidět a přesvědčit se, jak mu jest, a teprve potom si učiním představu o jeho položení.“

„A k čemu vám to bude? Jaký prospěch z toho chcete míti?“

„Osobně žádný prospěch. Chci znáti, abych znal, k vůli ničemu jinému. Za hranicemi Bosny a Hercegoviny potkáváš mnoho lidí, kteří ve vašich zemích byli, o nich slyšeli nebo četli. Ti všichni dělí se na dva různé tábory, jako úhlavní nepřátelé. Jedni tvrdí, že okupace pro vás učinila nesmírně mnoho, že téměř zázraky vykonala, a druzí tvrdí, že vám nesmírně uškodila, do stavu horšího vás vrhla, než v jakém jste byli za panství tureckého, že jste plni zoufalství a beznaděje. Kde je pravda? O tom se chci přesvědčiti na vlastní oči, abych, až bude hovor o zemích okupovaných, jednomu mohl říci: Tak jest, brate! a druhému: Odpusť, brate, jinak jest!“

„Vidno, že jste naši upřímní bratři, vy Čechové, že se o nás tak staráte.“

„Česi su od sviju Švaba najbolji“ (Češi jsou ze všech Švábů nejlepší), upřímně doložil naslouchající Omer.

„A vidíte,“ řekl jsem srdečně, nechávaje platit pochybnou poklonu Omerovu, „když bychom chtěli mluvit o prospěchu, který budu míti z cesty do zemí vašich: já za velkou kořisť si považuju, že jsem slyšel a nabyl důkazů, že Čechové jsou vám

milí, že k nim máte důvěru, lásku a úctu. Slyšel jsem o tom již na Černé Hoře."

„Ach, vy jste byl na Černé Hoře?" otázal se Luka jako v uctivém údivu.

Rakousko brání stykům okupovaných s Černou Horou. Ačkoli je Černá Hora blizoučko, okupovaní mají s ní, nemohouce jinak, styků tak málo a při styku nejmenším vydávají se v šanc takovým nebezpečím se strany okupačných úřadů, že návštěva Černé Hory jest jim něčím neobyčejným, bezmála bohumilým podvihem jako pouť do Jerusalema. Bosenská vláda v této příčině dosáhla pravého opaku. Ona styky s Černohorci omezila, ale zároveň Černohorce v očích okupovaného lidu nesmírně vyvýšila. Černá Hora stala se jim Svatou Horou národní svobody. Jižní Hercegovina vždycky k Černé Hoře lnula, u té by to nebylo nic divného; avšak úcta, ano možno říci zbožňování Černé Hory rozšířilo se i do Bosny, jež do okupace byla Černé Hoře úplně cizí. Kdesi na bosenském venkově — místo a osoby z pochopitelných příčin neoznačuji — smekl se v mé přítomnosti hovor na Černou Horu. Já, na nic si nepomysle, přidal jsem něco ze svého poznání. Bosňáci, kteří do toho okamžiku chovali se ke mně zdvořile sice, ale nic víc, najednou začali kolem mne choditi po špičkách, dávali mi přednosť i před svými starešinami, a když jsem povstal k odchodu, nejstarši z nich ke mně přistoupil, položil ruku na srdce, poklonil se do černé země a mně překvapenému ruku políbil. Když jsme se vzdálili, přátelé mne provázející potěšeně vysvětlili, proč jsem se najednou stal předmětem tak nevídané, jde li o Švábu či lacmana, úcty: pro to, že jsem byl na Černé Hoře a mluvil s knížetem Nikolou.

Podobně také na Luku Grbešiče, ano i Omera, učinila zmínka, že přicházím z Černé Hory, hluboký dojem.

„Na Černé Hoře," vypravoval jsem, „padlo mi do ruky několik hercegovských emigrantů. Oni

2*

všechny okupátorské národnosti odsuzovali, jen Čechy chválili. Češi prý nejen v soukromém obcování, nýbrž i ve službě ostře liší se od ostatních národností rakouských, slovanských nevyjímaje. Je prý v nich více lidskosti, více soucitu s utištěným a trpícím, víc ochoty pomoci chudému a zastati se toho, komu se křivda děje. Zvěděl jsem tam o faktu, který mne nesmírně potěšil, ano nadšením naplnil: mezi Čechy a okupovanými nastalo prý jako sbratření, t. j ne nějaké formálné zpečetění přátelslví, nýbrž těsné duševné sblížení. To přece při dvou národech, místně tak velmi od sebe vzdálených, v různých kulturných sferách vychovaných, věrou od sebe oddělených, znamená pravý div, třeba oba byly slovanského původu.

„V povaze a srdci Čechů je skutečně něco," ozval se Luka, „co nám je přiblížilo a milými učinilo. Povím, co je to. My pozorujeme, že Češi nejsou o nic méně vzdělaní a odborně připravení, než i sami Němci. Kde jest jaká opravdová práce, kde jaký těžký úkol, svěří je Čechovi. A co je Čechům za to? Jsou snad ve společnosti okupátorských národů váženi, mají mezi nimi hlas, přiměřený svým výkonům, jsou podle zásluhy odměňováni? Kdyby to všechno bylo, Čechové by stáli všude v čele okupace, jež by pak bezpochyby měla jiné výsledky. Ale oni jsou všude na místech podřaděných, a ne li to, aspoň podřaděnějších, než by jim podle jejich schopností náleželo. Zde povstalo přísloví: „Predstojnik (okresní) Hrvat, sudac Poljak, nadcestar Čeh, cestar Hercegovac." Na této stupnici je nám Čech nejbližší, proto ho máme nejraději."

„Ale co mne potěšilo nejvyšší měrou," opět já se ujal slova, „bylo, když oni emigranti obzvláště si libovali české důstojníky a vůbec vojáky. Jeden vypravoval následující příhodu. Dokud byl ještě doma, v kterémsi městě hercegovském, byl přítomen, jak rakouští důstojníci v pitce, kterou uspořádali, připíjeli na zmar Černé Hoře, mluvili o ní

tak, jako by už zítra měli ji dostati za „gabelfrüstück“, ano jakoby ji už byli pojedli a skály černohorské jakoby nebyly nic jiného, leč kosti, které po jejich „masitém snídaní“ zbyly. Na přítomného po straně Hercegovce neobraceli pozornosť. Nestál jim za to a kromě toho bezpochyby nemyslili, že jim rozumí. Ale Hercegovec, jenž dotud z domova pat nevytáhl, naučil se od okupačníků také německy aspoň tolik, že důstojníkům rozuměl a byl s to, lámanou němčinou jim několik slov pověděti, aby také rozuměli. Vystoupil a k celé společnosti pravil: „Jen se kasejte na Černou Horu, junáci! Domníváte se, že černohorské skály jsou homolky, a kdyby byly, tací hrdinové, jako vy, popadají po nich jako myši po utrejchu. Nechte černohorské skály na pokoji a buďte rádi, dokud mrtvé stojí! Vzbudíte li je k životu, běda vám! Nahrnou se vám na hlavy a zasypou vás!“ — „Wos sogt der Kerl?“ tážou se jedni z důstojníkův a druzí jim to vysvětlují. A celá společnosť, když se dohodla o smyslu slov Hercegovcových, vyskočila jako jeden muž, všichni planuli hněvem, jedni chápali se šavlí, druzí volali na vojáky, aby smělce zatkli a odvedli do vězení. Tenkrát vládlo ještě v okupovaných zemích vojenské právo. Hercegovec byl připraven, že se mu dostane krutého trestu. Byl rozčilen, ale kliden. Řekl jen to, co již dávno měl na srdci, co ho rozhořčovalo. Vojenská hlídka přišla, bylo třeba pouze vinníka jí odevzdati. Tu vystoupil jeden z důstojníků, Čech, a měl k ostatním vážnou řeč. Řekl jim: „Páni kamarádi, ruku na srdce! My jsme více chybili, než tento Hercegovec. My jsme zde mluvili o Černé Hoře jak o nepříteli naši monarchie, a neměli jsme k tomu žádného práva. Nám je nepřítelem pouze ten, na koho nám jako na takového ukáže náš nejvyšší pán. My sami nemáme žádného práva našemu mocnárství nepřátele vzbuzovati a vydupávati. My jako mužové čestní, hodní svého stavu a své důstojnosti, smíme v Černé Hoře spatřovati pouze dobrého a mírného souseda. Dokud za ne-

přítele prohlášena není, my jako kavalíři nesmíme o ní jak o nepříteli mluvit. Ale to není vše, páni kamarádi, co chci říci. Černá Hora je malý, chudobný, ohrožený státek, náš stát je velmocí. Shoduje se to se ctí důstojníků této velmoci, aby chovali ve svém srdci zášť k malé Černé Hoře? Dobře li věc uvažuji, páni kamarádi, zdá se mi, že bychom k Černé Hoře měli vzhlížeti spíše s úctou, než nepřátelstvím. Ona slyne jako země junáků po všem vzdělaném světě. Dojde li na to, abychom se s Černohorci v poli měřili, dobrá, změříme se! Ale ani, kdybychom je porazili, nebylo by žádné příčiny, abychom je nenáviděli. Kdyby Černá Hora byla nám označena jako nepřítel — bíti se s takovým nepřítelem je ctí! Černá Hora, páni kamarádi, ať jako přítel nebo jako nepřítel, zasluhuje, abychom si jí vážili jako země hrdin a vojenských ctností. jako země, která v té příčině nemá rovně na zeměkouli — a já, páni kamarádi, zdvihám tento pohár na slávu Černé Hory!“ — „Hoch! Hoch!“ volali důstojníci a poháry zvonily. Vyprázdnili a onen důstojník Čech pokračoval: „Přiznali jsme se, páni kamarádi, k jedné chybě, přiznejme se i ke druhé. Tento Hercegovec cítí se za jedno s Černohorci a my jsme jeho národní cit hluboko urazili. On vzkypěl, nemoha se opanovati, a řekl nám několik slov, kterých si už sám dobře nepamatuji. Snad to byla slova taková, že by za ně mohl pykat, ale, páni kamarádi! on by jich byl nepronesl, kdyby nebyl býval námi provokován. A provokovati civily, páni kamarádi, to nechť zůstane řemeslem civilův — a ani mezi civily takový skutek nikomu cti nepřidá. Nechť odejde tento civil s pokojem!“ Hercegovec byl zachráněn a důstojník Čech stal se mu potom i osobním věrným přítelem a když Hercegovec, nemoha se snésti s okupačnými úřady, odhodlal se emigrovati na Černou Horu, důstojník Čech jej vyprovodil „na vztek civilům“. A tací mužové nejsou prý mezi českými důstojníky bílými vranami. Nechtěl jsem svým uším věřit a nevěřil bych ještě, kdyby

mi to byl pověděl někdo, kdo před dary okupace nevystěhoval se z domova. My doma máme mnohé stesky do vojska, zvláště do důstojnictva, jak se chová ve příčině národnosti. Důstojníci mají ode dávna pokyn, jenž jim bývá ob čas v paměti obnovován, aby na veřejných místnostech česky nemluvili. Vojenské hudby nesmějí hráti české národní a vlastenecké písně. Čeští vojáci, kteří se ozývají na vyvolání svých starších česky, bývají za jediné slůvko „zde" trestáni tak krutě, že byste trnuli, kdybych o tom více vypravoval."

„Nu ano," Luka na to, „to je právě to, co nás sblížilo s Čechy, když jsme viděli, že jsou již více století než my desítiletí okupováni a dosud za to strádají."

„Co se týče vojska," pokračoval jsem, „řečeni emigranti nemohli mi povědět nic takového, co by svědčilo, že český vojín v okupovaných zemích je také ve svých národních citech nějak omezován. Co mu doma zbraňují, to je mu zde dovoleno. Ano také jsem slyšel od několika důstojníků Čechů, že byli od velitelů svých pluků přemístěni do okupovaného území pro to, že ve své vlasti, a k tomu v ryze českých městech, nezapírali přes svoje dvojí sukno svou národnosť a jazyk. Cítí se tu svobodnějšími než doma a dopřávají svobody také jiným."

„Nu ano," svědčil opět Luka Grbešič, potřásaje starou hlavou; „to je právě to, o čem mluvím, to je to, co nás s Čechy sblížilo a přesvědčilo, že oni jsou jedinou národností rakouskou, s kterou my se sblížiti můžeme. Čech by přál svobody také nám ubohým okupovaným, kdyby to jen od něho záviselo. To my dobře víme. Ale druzí, co s ním přišli, pamatují jen na sebe, zde chtějí míti teplá a výnosná místa, zde chtějí dosáhnouti povýšení a vyznamenání, a domnívají se, že prvou podmínkou jejich úspěchu jest, aby co možná prohlubovali počáteční chyby okupace, aby nás tiskli i v našich živnostech, i ve škole a chrámě."

Po krátké pomlčce pokračoval: „Čert ví! My jsme národ vděčný. Dáš li nám laskavé slovo, jakobys nám duši medem oblével. Za dobré slovo všecko uděláme, co máme rozdáme, sebe zaprodáme, ale po zlém, útiskem a donucováním s námi nikdo nic nepořídí."

„Tak jest," přisvědčoval Omer přes rameno, „tací jsou vlaši (t. j. pravoslavní). Vlacha nebij, ale hlaď, a do pekla za tebou půjde."

Měl jsem na jazyku otázku: „Proč vy jste tak nedělali?" ale spolkl jsem ji, abychom nezabočili jinam. Kromě toho nebyl jsem úplně přesvědčen, že okupované obyvatelstvo je tak nepoddajným tlaku, jak Luka Grbešič tvrdil.

„V zemích našich," hovořil dále Luka, „najdete plno takových lidí, kteří se od Čechů, zvláště vojáků, naučili česky. To máte nejvýmluvnější známku přátelských stykův obyvatelstva s Čechy."

O tom jsem se na mnoha místech přesvědčil, avšak jednoho při tom lituji, co nemohu zamlčeti. Češi libují si čím dále, tím více v hovoru vulgarném a trivialném. Jazyk svůj kazí a hyzdí všemi možnými spůsoby. Mluví nesprávně, užívají bez potřeby cizích slov, mají neušlechtilý, všední, v začazených krčmách vypěstovaný ton řeči, jejž kromě toho protýkají nejsprostšími a nejsurovějšími výrazy a obrazy. Vědomi si toho nejsou, naopak se domnívají, že se vyjadřují krásně a vytříbeně. Život v kasárnách značně podporuje vývoj těchto vlastností českého hovoru, které vznikly v době nejhlubšího ponížení našeho materského jazyka. Cizáci se mu posmívali a zvrhlá, podlá, nešťastná pokolení otrocky vyvíjela ty jeho stránky, které jejich pány tak znamenitě bavily. Převalilo se mnoho vln času, máme možnosť jazyk svůj vzdělávat, máme školy malé i velké, akademie, divadla, máme literaturu a umění, sem tam zase někdo vysloví naše jmeno s úctou — a my nemáme hlavního, čeho tu potřebí a co nevyhnutelně musí býti základným kamenem národního

rozvoje: sebeúcty. A sebeúcta národní v ničem se tak nejeví, jako v pietě k materskému jazyku. Jděte po vsi, po městě, po silnici, po ulici, zajděte do společnosti, kde Češi mluví sami ze svého nitra, volně, co na srdci mají, zejmena jestli se dobře baví a žertují, a uslyšíte takové divy sprostoty, že vás to ohromí a vzbudí ve vás domnění, že jsme národem stokařů.

Jak naproti tomu mluví a se vyjadřuje Srb! O srbském jazyku je známo, že je ze slovanských nejlahodnější a v Hercegovině a Černé Hoře nejčistší. Každý prostý člověk, sedlák, pastýř mluví ryzím spisovným jazykem. Při každém hlasu šetří správnosti i libozvuku, hovor jeho líbí se jemu samému — pozorujete, jak se v něm kochá, jak se s každým slovíčkem mazlí — a když jej poslouchá cizí ucho, ani ono neujde dojmu záliby. To mi je láska k jazyku: správně a pěkně jím hovořiti, míti cit pro jeho krásy i tvůrčí tajnosti, mysliti jím, žíti v něm, míti v něm celý svůj duševný život. Ale žel! málo je Čechů, kteří svůj jazyk opravdově a hluboce milují. Jsou li, hledejte je někde v zapadlých pohorských krajích, ale ne v královské Praze a v jejím širokém dalekém okruhu. Rozvoj veřejného života naučil nynějšího Čecha českého jazyka užívati, ale je v tom dosud mnoho mechanického, jako když fonograf reprodukuje zvuky, které do něho byly vštípeny. Přičítám to tomu, že Čechové v době obrodu vraceli se k svému jazyku s pocitem, že přinášejí oběť, ale ne ze skutečné, probuzené lásky k němu. A na tom stanovisku zamrzli. Veřejná agitace za mnoho desítek let naučila je českého jazyka užívat, avšak dosud není v nich probuzena ta láska něžná i náruživá, kterou se vyznamenávají jiní národové a Srbové možná na prvém místě mezi nimi.

Kde v okupovaných zemích a v Boce Kotorské ležely delší dobu české pluky, všude najíti lze domorodce, žvatlající česky. Ale mne to nepotěšovalo, naopak mi bylo podnětem k neveselým úvahám,

když jsem z týchž úst slyšel obojí mluvu, jak jsem ji právě ocharakterisoval. Považoval jsem za svou povinnosť na tuto věc upozorniti. Snad se najdou, kdo mi přisvědčí a přičiní se o nápravu, jež musí býti provedena hlavně v Praze a v městech, opičících se i po prazských nelepostech. Kdybych ani nebyl Čechem, kdyby se to přímo mého citu nedotýkalo, musela by mne zarmoutiti možnosť takové nesrovnalosti mezi tím, jak jeden a týž národ jedná a mluví. O tom, co Češi dělají, dovídáte se plné chvály. Chvalitebno jest i to, co dělají z popudu vlastní mysli a srdce, i to, co dělají, že se tomu naučili. Slyšíce pozdálí o skutcích toho národa, řekli byste: Ten zdá se býti k něčemu velkému určen. Ale když přijdete zvědavostí puzeni blíž, k samým ústům toho lidu, slyšíte z nich něco, co je v úplné disharmonii s díly jeho. To nemožno vysvětliti jinak, nežli že ta disharmonie vězí v samé duši novodobého Čecha.

Toto upozornění byl jsem tím spíše dlužen učiniti, že se vážně obávám, aby hovor z prazských štaflů nezkazil nám i jazyk literaturný. V belletrii v éře špatně pochopeného realismu a naturalismu opanovalo pravidlo: Piš, spisovateli, tak, jak mluví lid! Následovně když lid mluví zkaženě, nevkusně a sprostě, také spisovatel, chce li býti počítán mezi dobré, musí psáti zkaženě, nevkusně a sprostě.

Než vraťme se k rozprávce s Lukou Grbešičem.

Na jeho zmínku o tom, že mnoho okupovaných naučilo se od českých vojáků česky, odpověděl jsem: „Tomu velké váhy nepřikládám. Mně by úplně postačovalo, kdybych slyšel, že Čechové mezi vámi učí se srbsky. Vy jako hospodáři země jste povinni žádati od každého, kdo trvale mezi vámi pobývá, mezi vámi má své povolání, úřad, živnosť, aby si osvojil jazyk váš. Opak je pro vás nebezpečen. I u nás Čechách dál se opak v dobách kolonisace cizího živlu a nás to strhlo do bojů,

kterých český národ nebude prost, dokud bude živ. Pro mne jsou jiné stránky sblížení Čechů s vámi okupovanými důležitější. Zajímá mne na př., že bosenská vláda, tři nebo čtyry tomu roky, přísně potrestala mnoho českých úředníků pro jakýsi jejich nedovolený poměr k obyvatelstvu? Mohl byste mi o tom povědět něco bližšího?“

„Nemnoho. Že mnoho českých úředníků bylo potrestáno, je pravda. Ale proč? o tom se více bájí, než určitého ví. Obecně se myslí, že vláda hledala mezi nimi toho, kdo „Národním Listům“ a českým delegátům zrazuje některé její tajnosti. Počet potrestaných udává se na čtyrycet a dva. Vyšší úředníci odpykali domácím vězením, ti za nimi museli si odseděti svůj trest, jenž u jednotlivců zněl až na šest neděl, v úředních budovách v Mostaru a Sarajevě, nižší byli propuštěni. To je vše, co je mi známo.“

„Jak na ně trest účinkoval? Změnili se po něm?“

„Myslím, že se jim vůbec stala křivda a že vláda, domnívajíc se, že mezi nimi je vinník a nemohouc dopátrati se ho, trestala šmahem. O tom, že by nám snad čeští úředníci naddržovali, nemůže býti řeči My uznáváme, že ve svém podřaděném postavení nemohou jináče. I oni nás bijou, když musejí. Avšak věc je v tom, že nebijou, když nemusejí. Tím se liší od jiných a tací jsou pořád.“

„Přece však vím o jedné nestvůře z české matky, která ve vaší Hercegovině páchala zločiny, které by ani v pekle nemohly dojíti potrestání dle zásluhy. Slyšel jsem o jistém svém krajanu, že v Gacku s pomocí svého náhončího Zelenbuhy lákal Černohorce přes hranice a vraždil je, aby jejich rodiny musely mysliti, že je zavraždili Hercegovci, a opět vraždil Hercegovce a mrtvoly jejich házel na černohorské území, aby pozůstalí zavražděných byli uvedeni na falešnou stopu a domnívali se, že

jejich drazí padli rukou Černohorců. Tak chtěl Hercegovce a Černohorce rozdrážditi. Je to tak?“

Luka Grbešič neřekl „ano“, neřekl „ne“, ale měkce se usmál: „A vidíte, i tento váš krajan, jenž se vám zdá býti hrozným vyvrhelem, je lepší, než jeho zdejší soudruzi jiných národností. Co dělal on, dělali jiní také. Prosím vás: ctižádostivý člověk, nemající dostatečné kvalifikace a chtějící se přece vyšplhati tam, kde by něco platil a měl nějakou moc. Takových lidí nám sem přišlo! A zavraždili by ne Hercegovce nebo Černohorce, jež nenávidí, nýbrž otce i matku, jež milují, aby dosáhli toho, čeho váš krajan. A on na svém nynějším místě, jež před ním zaujímal Němec upadší v nemilosť, zavedl nejedno patrné zlepšení. Nejedna hruď si pooddechla. Jeho předchůdce prostě týral a mučil. Váš krajan hledí spíše dosáhnouti svého prostředky, které nebolí.“

Tato odpověď mne přehluboko dojala. Ona více nežli všecko jiné mne přesvědčila, že Hercegovci a Bosanci jsou za okupace sevřeni krutým útiskem. Co vše se tam událo a děje, když takového zločince, kterému by byl Dante vykázal čestné místo ve svém Pekle, kdyby byl o něm věděl, považují ještě za „lepšího“! Avšak přes tento hrozný případ zůstává skutečností, že Čechové jsou jedinou z rakouských národností, která se ukázala schopnou vzdělavatelkou okupovaného obyvatelstva a je v Bosně a Hercegovině ušlechtilejším živlem, zastupujícím idealný směr. Faktem tímto, jejž jsem nikterak nezveličil a jemuž jsem ponechal i stín, sňata je s českého národa klatba, kterou naň přivolali pověstní čeští byrokraté z doby metternichovské a bachovské. On zajisté patří mezi nejskvělejší kulturné úspěchy českého národa v naší době. —

Před námi stojí docela blízko pohraničný kamenný srub Drieno, jenž stal se r. 1875 pověstným tím, že houfce prvých povstalců dlouho jej obléhaly.

Avšak oko, jakkoli zvědavé věcí za hranicí, nemůže odolati, aby se neobrátilo nazpět a nevrhlo poslední pohledy na rozloučenou Adrii, jež se modrá a do nedozírna stře za rozkošnou župskou dolinou, po jejímž lemu silnice dubrovnicko-trebinská značný kus cesty vede.

Je to jeden z nejkrásnějších, nejvelkolepějších obrazů, které se před námi rozvíjejí na dalmatském pomoří.

III.

O cestování po okupovaných zemích.

Byla pro mne vážná, ale, jak se ukázalo, zcela zbytečná otázka, zda li mne do okupovaných zemí pustí. Podivná věc, že v samých sousedních zemích rakouských, v Chorvatsku a Dalmacii, nikdo mi nemohl nic jistého říci o tom, je li do okupovaných zemí každému přístup volný. Kdyby mne nepustili, nebylo by to nikterak největší neštěstí mého života. Byl bych chudší jen o smutné dojmy a zkušenosti.

Před několika lety objevil se v „Nár. Listech" dopis z Bosny — byl to jeden z těch, které bosenskou vládu tak pálily, protože obsahovaly věci, které mohl znáti pouze okupačný úřadník — kde byla zmínka o mé maličkosti. Stálo tam, že bosenská vláda r. 1883 nařídila všem četnickým pohraničným stanicím, aby dávaly pozor, kdybych cestoval do okupovaných zemí, a oznámily do Sarajeva hned, jakmile překročím hranici. Nevím, co na mně bosenskou vládu tak zajímalo, a nemám za nemožné, že mi nechtěla v cestě překážeti, nýbrž naopak nabídnouti ulehčení.

Byl jsem proto připraven na všecky případy a jel jsem k hercegovské hranici vyzbrojen průvodními listy jako do dálné ciziny.

Luka Grbešič dobře věděl, že nebude zastaven. Na hranici vyšel naproti nám četnický strážmistr s knihou, perem a kalamářem. Luka sáhal za pás,

kde každý Jihoslovan chová svoje „omnia", ale strážmistr mu kynul, aby nechal tak. Mně podal knihu a zdvořile požádal, abych se do ní zapsal. V knize jsou rubriky: jméno a příjmení; stav; odkud a kam cesta? Přelétl jsem honem několik stránek, abych viděl, kdo nejčastěji okupované území navštěvuje. Obchodní cestující a sklepnice. Nápadno mi bylo, že nikdo nebyl zapsán kyrilicí. Zapsal jsem se tímto písmem. Luka nechtěl svým očím věřit, že by se někdo takové smělosti opovážil. Neřekl ničeho, ale vzal knihu a dal si ji blízko k očím, aby se přesvědčil, je li to pravdoucí pravda, že cizinec, s kterým ho dnes náhoda svedla, skutečně se podepsal písmem, které jemu je posvátno a kterým nicméně sám by se neopovážil podepsati do této knihy pod ochranou žandarmů. Ale dělal, jakoby si vlastně všímal jmena před mým, jež znělo „Mathilde Reif, Kellnerin aus Budapest, reiset nach Trebině". Slabikoval to jmeno nahlas, aby také Omer slyšel. Omer sebou otřásl. Strážmistr vzal knihu nazpět, podíval se na mé jméno, usmál se, pokynul mi zdvořile hlavou a knihu zavřel.

„Před malou chvílí tudy projela," řekl Lukovi a odešel. Omer vztekle práskl do milých koní.

Probereme při této příležitosti kapitolu o tom, jak se v okupovaných zemích cestuje cizincům a jak domorodcům.

Dříve činily orgány bezpečnosti a politické v obou okupovaných zemích vše možné, aby cestování a pobyt zde učinily cizincům nepříjemným, byli li jim dost málo podezřelí. Smečky špiclů každého pronásledovaly, věšely se mu na paty, oblehaly ho ať v hostinci, ať v soukromém domě. Zašel li do kavárny, několik špiclů honem za ním. Usedali k témuž stolu co on, dívali se mu do úst, mrkali na sebe, šeptali si, dělali si poznámky do zápisníků. Dům, ve kterém spal, byl dnem i nocí hlídán policajty. Děkoval li za přílišné pozornosti, nebo si je zakazoval, dotěrní strážcové mu odpověděli, že jeho osobní bezpečnosť vyžaduje takové

bdělosti, protože se octl mezi lidem zlým, který všecky cizince nenávidí. Nikdo neměl tak silnou náturu, aby tyto policajtské pozornosti delší dobu snesl. Sebral se a šel odkud přišel. Neměl li se k tomu dlouho, dostal pokyn, aby tak učinil.

V posledních letech zavedeny jsou onačejší policejní způsoby. Cizinci, kterého rádi vidí, modré s nebe by snesli, ale ani toho, kdo jim není vítán, nápadně a nestoudně nešikanují. A není toho zapotřebí, neboť hned, jakmile se zapsal na hranici a učinil krok dál, podobá se mouše, která se zamotala do jemné pavučiny. Necítí, ale tuší, že všude, ať se vrtne kam vrtne, bdí nad ním „oko vyšší". To se děje tak. Hraničná stanice ihned oznámí telegraficky do místa, kam dle svého udání jedete, že se blížíte. Žádná osobnosť, žádný stav nejsou tak nepatrné, aby toto opatření bylo vynecháno. V každém městě najdete slušný hotel a čistou postel, což právě jako na Černé Hoře je zásluhou vlády. V některých místech, kam poutníci zřídka zavítají a kde proto nebylo naděje, že by hotel pořídila soukromá podnikavosť, vláda sama hotely vystavěla. Také najíst a napít můžete se v nich za cenu zcela přiměřenou. Žádný hotel není bez panské. V Mostaru vláda vystavěla hotel „Neretvu" vzorně čistý a solidný. V Sarajevě je několik velkých hotelů. Hotel „Evropa", jehož majitelem je známý vůdce bosenských pravoslavných Srbů Gligorije Jeftanovič, by sloužil ke cti každému velkému městu.

Jakmile jste přišli do hotelu, dříve ještě, nežli jste klobouk sundali, přinesou vám knihu cizinců, do níž se musíte hned zapsati. Kdybyste jen minutu odkládali, řeknou vám upřímně, že jednají po velmi přísném nařízení, a že byste jim způsobili nemilé opletání, kdybyste jejich uctivé žádosti nevyhověli beze dlení. S vaším jménem někdo o překot běží k politickému úřadu, na četnickou stanici nebo na policii. Tam porovnají, shoduje li se jméno zapsané se jménem jim telegraficky oznámeným a rozhodnou,

jaká nepozorovaná pozornosť má vám býti věnována po dobu vašeho pobytu v místě.

Nepozorovaně jste pozorováni i na cestě. Výšiny, odkud možno dobře kraj přehlédnouti, všecky jsou opatřeny četnickými stanicemi, a všecky stanice si odpovídají, tvoříce system. Odtud pozorují dalekohledem každého, kdo se na blízku vyskytl, a zajímá li je, dají sousedním stanicím znamení zrcadlovým telegrafem. Nyní je mezi stanicemi i telefonické spojení. V krajinách pustých, kde je poutník vzácností, tato služba je příjemnou zábavou. Když v odlehlé vsi zahrčí po návsi kola anebo když se na ní objeví cizí tvář, také všechno se hrne zvědavě k oknům. Ale zřizovati k vůli pozorování cizích vozův a cizích tváří na návsi drahou službu, byl by přece jen zvláštní nápad. A tak i zde v okupovaných zemích možno se podiviti důmyslu a obezřelosti, s kterou tato kontrola každé osoby ustrojena, ale otázka: Proč a nač to všecko? tím podivem zodpověděna není.

Pochybuji, že bych byl býval okupačným úřadům příliš vítaným hostem, nicméně vyznávám, že nemohu vypravovat ani o jediném dobrodruzství, které bych s nimi byl míval. Trebinský predstojník, zpraven napřed o mém příjezdu, postaral se mi o společnosť krajanů ještě týž večer. Predstojník v Gacku, halický Rus, přišel mne osobně uvítat a poslal mladého lesníka, jenž pod ním slouží, Čecha, aby mi byl společníkem. Od takového společníka, jakkoli milého, nelze se naditi, že by ukázal také rub věcí. Jako společník je nesmírně milý, ale jako informátor nedostačuje, neboť podle něho všecko v okupovaných zemích jest jen jasné a skvělé, nikde není nejslabšího stínu, nejmenší skvrny, nedostatku, chyby. Avšak dlužno přiznati, že tato forma nasazování officiosných brejlí poutníkům je důstojna civilisovaných lidí. Kdo se těmito brejlemi spokojí a nedovede viděti přes ně, je stvořen k tomu, aby viděl špatně. Kdo by z vastní krátkozrakosti vinil orgány bezpečnosti?

V Nevesini mají predstojníka Raucha, po obou okupovaných zemích pověstného. Původem prý je nejspíš polský žid. Slyšel jsem o něm ještě před svým příjezdem do Nevesině, že vyniká obzvláštní bezohledností. Nevesinského popa na př. dal zavřít na pět dní proto, že odcházeje od něho dal si čepici na hlavu již mezi dveřmi, a nikoli až na chodbě, jak to káže trestný zákonník páně Rauchův. Jednou dvě turecké ženy usedly na stupních jeho domu. Rauch, jak je zhlédl, dal je zavřít na 24 hodiny. Jedna z nich marně prosila, že má doma dítko kojeňátko, jež nemůže tak dlouho zůstati bez prsu. A muselo, neboť tak chtěla přísná vůle pana predstojníka Raucha. Je pochopitelno, že přijížděje do Nevesině, přál jsem si potkati se s tímto znamenitým mužem. Ale nedostalo se mi toho potěšení. Večer jsem seděl v hostinci sám u stolu a zvědavě jsem hleděl na stůl vedlejší, o němž mi řekli, že je vyhrazen pro pány úřadníky. Hned mne opanovala jakási nepovědomá úcta k tomu stolu a nemohl jsem od něho oči odtrhnouti, ačkoli byl prázdný. Společnosť se sešla, jen místo na čele stolu bylo ještě neobsazeno. Několik mladých pánů z tohoto úřadnického kroužku mluvilo spolu česky, což mně bylo milo. Uvažoval jsem o tom, co jsem chvalného slyšel o působení českých úřadníků v okupovaných zemích. Byl bych se s nimi rád seznámil a trpělivě jsem čekal na příležitosť k tomu. Že se příležitosť naskytne, nepochyboval jsem, neboť chvíli v tom nevesinském hostinci bylo jako v některém okresním městě českém. U jiného stolu seděla společnosť důstojníkův a také odtud zazníval český hovor. Hostinský, nájemce, je Čech (ale musí, jak jsem pozoroval, své čestvi skromně zatajovati, pokud není tázán), rodina jeho je česká, některý sklepník Čech, podomek Čech, kočí Čech. Tito Češi jsou poměry nuceni každého nejprve oslovovati německy a teprve když si to host zakáže, obrátí jazykem jemu milejším.

„Jeste li Švaba?“ tázal jsem se staršího číšníka.

„Švaba i Madžar,“ odpověděl ve svaté prostotě.

To zaslechl ten, na koho čekalo prázdné místo v čele úřadnického stolu. Usedl, zadíval se na mne, já na něj. Líbil se mi, ale já jemu bohužel ne tak, jak dal hned na jevo. Zavolal si staršího číšníka, něco mu pošeptal, ukázal na mne přes rameno palcem a číšník dívaje se na mne, dával mu šeptem odpověď. Na to číšník odkvapil a přinesl knihu cizinců. Již jsem věděl, že byla řeč o mně. Já všude v okupovaných zemích, kde jsem byl hospodou, zaznamenával jmeno své písmem kyrilským, abych se přesvědčil, je li skutečně pravda, że toto posvátné písmo Slovanů není v lásce okupačných úřadů. Zvědavosť má byla tím větší a oprávněnější, že jsem v těch knihách ani jednou nenalezl jména tímto písmem zapsaného. Ani předáci srbského lidu okupovaných zemí neužívají, jak jsem se přesvědčil, svého práva a nezapisují se v knihách cizinců písmem kyrilským, nýbrž latinkou, při čemž jména svá komolí tak, jak to dělají na c. k. vojně. Na př. zámožný hercegovský Srb, majitel řečeného hotelu v Nevesini a pivovaru v Mostaru, pan Bilič, jenž často koná po zemi obchodní cesty a jehož jméno v knihách cizinců se nejčastěji vyskytá, vždycky je podepsán latinkou a vždycky Billich.

Nu, byla to podívaná, když náčelník úřadnického stola nevesinského přijal z rukou číšníkových rozevřenou knihu a v ní viděl mé skromné jméno! V prvém okamžiku, bůh ví, jsem myslil, že se oň pokouší mrtvice anebo že se napil jedu. Ve tváři zmodral, pysky mu naběhly, na celém těle sebou klepal jako v prudké zimnici, a při tom se mne nespouštěl očí. Ani já s něho, neboť jsem to všecko hned nepochopoval. Cit lidskosti mi velel: skoč a polij ubožáka studenou vodou! — ale ohled na společnosť zachváceného mne od toho zdržoval, neboť zajisté na nich bylo, aby podali prvou pomoc. Co já neznámý tu mohu? Společnosť zachváceného nehybně seděla a nebylo na ní pozorovati jiné změny,

než li že ti její členové, kteří dosud mluvili česky, oněměli. Najednou zachvácený prudce se vzchopil a spíše skočil než odešel do nejbližších dveří, bez klobouku i svrchníku. Dlouho jsem čekal, zdaž ho ještě neuhlídám, ale nedočkal jsem se.

To byl nevesinský predstojník pan Rauch, muž, který se honosívá, že svou pevnou rukou Nevesini, jež za tureckých časů bývala ohniskem všech odbojův a kde také r. 1875 prvá puška buchla, zkrotil tak, že by tam na jeho poručení každý otec hotov byl svého prvorozeného syna na obětním oltáři zaříznouti a spáliti.

Radosti, abych se s panem predstojníkem Rauchem osobně seznámil, se mi nedostalo.

V Mostaru jsem ani nebyl upozorněn, že bych byl pozorován od důvěrníků policie. Soudím z toho, že mi tam ta pozornosť vůbec nebyla věnována. V Sarajevě jsem byl stopován v městě i v okolí, ale vždycky v uctivé vzdálenosti. Na obtěžování stěžovati si nemohu. Spíše mohu mluvit o pozornosti, která mi byla prokázána. Jednoho dne navštívil mne p. Miroslav Hubmayer, mnohému čtenáři ještě známý z počátků hercegovského povstání r. 1875, a když jsme si vypověděli své upomínky na onu dobu, představil se mi jako politický důvěrník páně Kallayův. Pozdě večer mne vyzval, abych s ním šel na čaj do jeho bytu, že mne tam zasvětí ve své politické idealy, jež, řeknu hned, nesou se za tím, aby aspoň celé Srbstvo, až k Solunu, ne li celý Balkán, dostalo se pod Rakousko. Plán, mimoletem řečeno, ne nový, neboť pro něj pracovali už r. 1875 a 1876 mnozí agenti, mezi nimi i někteří povstalečtí vůdcové. Pan Hubmayer zavedl mne do odlehlých, pustých uliček. Tu se ozvaly za námi chvatné kroky. Bylo patrno, že nás někdo *musí* dohonit. Přidával jsem kroku. Pronásledovatel dal se do poklusu. Tu se p. Hubmayer zastavil u zvláštního, romantického domu. „Zde bydlím,“ řekl sáhaje po klepadle. V tom okamžiku stanul před námi ten,

kdo za námi běžel. Lucerna výjev osvětlovala. Přiběhl radostně jako vítěz, ale na tváři triumfátora ihned se rozhostil výraz sklamání, když spatřil a poznal mého společníka. Prudce sáhl po klobouku, vysekl panu Hubmayerovi hlubokou poklonu, přál dobrého večera a spěchal nazpět. Neptal jsem se pana Hubmayera — měliť jsme důležitější otázku na mysli — kdo by ten jeho uctivý známý byl; ale nemohl jsem už býti v pochybnostech, že pan Hubmayer je skutečně v Sarajevě důležitou osobností.

Po dlouhé, pro mne nemálo poučné přednášce řekl mi p. Hubmayer, že jeden z náčelníků bosenské správy lituje, že jsem ho dosud nenavštívil, abych vyslechl také „alteram partem". Odpověděl jsem, že „altera pars" je pro mne okupovaný národ, jenž nemá ve veřejnosti toho zastání, jakého by potřeboval a zasluhoval.

Více jsem nezažil se strany ochranců nynějšího pořádku v okupovaných zemích. Ačkoli toho není mnoho, přece může podati obraz způsobu, jakým páni okupačníci nyní přijímají cizince. Rozumí se, že ten, koho považují za svého člověka, doznává od nich jen laskavosti a líbeznosti, že mu jen vycházejí vstříc a vše kolem něho arranžují tak, aby měl jen příjemné dojmy. Nerozumí li taková osobnosť jazyku a životu lidu, může potom dokonce odpadnouti všecko obletání rozličných nesytek, konajících tajně nebo veřejně služby policii. Ani našinec není jimi obtěžován. Pozornosť jejich vlastně ani neplatí jemu, nýbrž těm domorodcům, s kterými se stýkal a které s sebou neodveze.

V prvých dobách okupace říkali cizinci, že ho musejí stříci od lidu, osobě i majetku nebezpečného. Kdyby to říkali ještě, vrhalo by nedobré světlo na samy okupačníky. Každý by řekl: Však jste měli za dvě desítky let času dost, abyste bezpečnosť osoby i majetku zjednali! Nyní by vám nikdo ani nezapřel, že jde o stopování styků, které cizinci mají s okupovaným lidem, a o to, aby jim bylo

překáženo. A k tomu je zřízen obrovský mechanism, vyžadující ohromného nákladu, ale pracující s přesností, hodnou věku mechanismu.

Dobře, ale jaké nebezpečí může vzejíti ze styků cizinců s lidem okupovaným dílu okupace?

V sousední Černé Hoře je zcela jinak. Tam není žádné policejní služby. Cizinec, na Černou Horu přišlý, je tak svobodný ve všech stycích a zvláště s lidem, jako každý Černohorec. Nikdo mu neříká, že na Černé Hoře je nebezpečno, když je bezpečnost osoby i majetku úplná. Nikdo ho nezrazuje, aby na jistá místa nechodil, po jistých věcech se neptal. Této svobodě styků těší se na Černé Hoře i notoričtí cizí zvědové a agitátoři. Černohorci všecko jim povědí, všecko jim ukážou. I k vojenským zvědům chovají se tak. Třeba je sami dovedou na místa, která si přejou vidět, nebrání jim, když je fotografují a popisují. Vojenští velitelé v okupovaných zemích rádi na Černou Horu vysílají vojíny, kteří se vydávají za sběhy, a dlužno podotknouti, že při volbě osob k této službě dávají přednosť Čechům, chtějíce tak využitkovati bratrský poměr mezi Čechy a Černohorci. Slyšel jsem o takových případech. Rakouský deserter přijde, přihlásí se u černohorských úřadů, je vlídně přijat od nich i obyvatelstva. Umí li co, dají mu výdělek, neumí li, ještě ho pohostí. Nastanou důvěrné rozpravy. Bystří Černohorci rychle hosta prohlédají. Hubování na Rakousko a na všecko, co v něm jest, ovšem nepřikládají váhy. Pro ně je poučným, co hosta zajímá a jaký dojem chce vzbuditi v Černohorcích líčením vojenských příprav pod hranicemi černohorskými. Tyto přípravy jsou bez odporu veliké; jestliže host mluví jen všeobecně o jejich velikosti a nepovídá pravdě podobných podrobností, chce strašiti a Černohorci už vědí, kam jej vřadit. Když je cizinec nejvíc přesvědčen, že mu Černohorci sedli na lep a že je přechytřil, otáže se jeden ze společnosti z nenádání: „Co pak ti za to dají, že na Černé Hoře špehuješ?

Brzy li skončíš svoji úlohu? Brzy li uplyne doba, na kterou tě na Černou Horu komandovali za desertera?“ Člověk, tak přímo otázaný, nemívá v tom okamžiku tolik přítomnosti ducha, aby se přetvářel. Někteří odcházejí z Černé Hory zahanbeni, druzí s pláčem nad mizerností své úlohy, ale bezpečni a neobtěžováni jsou pořád, až zmizejí za hranici.

V čem vězí rozdíl mezi Černou Horou a okupovanými zeměmi v této příčině? V tom, že na Černé Hoře jest úplná jednota mysli mezi vládou a národem. Na Černé Hoře není policie, ale naproti tomu lze říci, že každý Černohorec, malý velký, stará se o bezpečnosť své vlasti vně i vnitř, jest orgánem a pomocníkem vlády. Naproti tomu zas ona nejistota vlády a vládních orgánů v okupovaných zemích je svědectvím propasti, která se hloubí mezi vládou a národem.

Tomu poměru přiměřeně jsou v okupovaných zemích upraveny styky obyvatelstva. Cizinec je pozorován pozorovaně i nepozorovaně, ale může oběma provinciemi projíti z kraje do kraje, když se nestane nic, proč by mu policie dala pokyn, aby svůj odjezd urychlil. Ale pospolité styky domácího obyvatelstva jsou velmi omezeny.

Do nedávna žádný okupovaný nesměl se hnouti do sousedního místa bez průvodního listu. Kdo se proti tomu prohřešili, byli pokutováni až 100 i 150 zl., a pokutováni zas, jestli proti pokutě rekurovali. Průvodním listem musí dosud každý být opatřen, ale upuštěno aspoň od toho, jak jsme viděli při Lukovi Grbešiči a Omerovi, aby se jím musely vykazovat po každé i osoby, místným strážcům bezpečnosti známé. Průvodní list platí jen na 10 dní, tedy na jeden až dva trhové dni. Po uplynutí té lhůty musí okupovaný žádati o jeho obnovení. Poplatek z toho obnáší po každé 5 kr. Každý žadatel musí se vyzpovídati, proč se chce ze svého stálého bydliště vzdáliti. Když přijde do místa, kam si vzal průvodní list, je pozorován, aby úřad bezpečnostní věděl, nevyžádal li si průvodního listu za jiným

účelem. Stávalo" se, že někteří předstírali, jakoby chtěli do místa, kde jsou vyšší úřadové, za obchodem, a zatím tam šli žalovat na své drobné utiskovatele, jichž není v okupovaných zemích nedostatek. Takový „podvodník“ a „buřič“ (mluveno jazykem uražených orgánů bezpečnosti) neobdrží pak průvodního listu nikdy více a jest ve svém bydlišti jako internován, dokud nepodal nezvratných důkazů, že se polepšil a záruku, že vícekráte se toho provinění nedopustí. Obyvatel, maje výstrahu z několika podobných případů, je raději spokojen, aby si nezabil obchod nebo živnosť.

Možno tu jedno z dvojího: buď je k takovému omezování stykův, i obchodních, obyvatelstva dostatečná příčina, a to je smutné pro okupaci, anebo není k tomu dostatečné příčiny a pak je zbytečnou, neomluvitelnou sekaturou obyvatelstva. A to je smutné pro obyvatelstvo.

IV.

Jedno dobré. — Obraz mravů. — Pan felbába a paní felbábová.

Hned za hranicí stojí nový hán, na němž napsáno „Gasthaus in Drieno" Příchozí by podle toho nápisu hádal: To je zajisté podnik kulturtrégera Mojžíšova vyznání! Chyba lávky! Je to podnik domorodcův, ale již okupovaných. Jsou málomluvni, temného, zpytavého pohledu Bezděky se vnucuje pomyšlení, že vlastně teprve zde děje se definitivná prohlidka osob, do okupovaných zemí přicházejících.

Od Driena až k monastýru Dužím u Trebině prostírá se krajina, stará moje známá ještě z r. 1875. Zvědavě se rozhlížím v pravo, v levo, pátraje po místech, kde se odehrávaly prvé výjevy povstání hercegovského, a kde pod Pekem Pavlovičem byla svedena prvá značná bitva s vojskem tureckým. Vyptávám se souputníků na to ono. Oni nemohou pochopiti, odkud můj zájem pro tato místa. Jak je může znáti člověk cizozemec, který není z okupačníků? Proč se vyptává a proč to zná? Omer je přímo vzrušen Vrtí sebou na kozlíku jakoby na šídlech seděl.

„Odkud to znáš? Proč to znáš? Proč přicházíš, gospodine? Poručil ti někdo ty věci proučit?"

Odpovídal jsem: „Z lásky k vašemu národu to znám. Z lásky k němu přicházím, z lásky jsem ty věci proučil.“

Omer již sebou na kozlíku zmítal, oči mu blýskaly, ale hlas jeho byl toužně měkký, když se tázal udiveně: „Nemáte tam někde, odkud jste nás přišli okupovat, víc takových lidí, kteří by sem přicházeli z lásky a přinášeli nám lásku? Jak bychom byli vděčni, jak bychom se rádi učili vašemu umění, jak bychom rádi poslouchali vašich rad, a jak upřímnou láskou bychom spláceli lásku vaši!“

„Milý Omere,“ děl jsem, „my Čechové milujeme národ váš, protože my a vy jsme jedna rodina, mluvíme podobnými jazyky a snáze si můžeme rozuměti, než kdybychom si byli cizí jako vlk a koza. Milujeme vás také proto, že jste utištěni a my též, proto, že nás kromě příbuzenství krve spojuje také společný osud. Ale slyš, Omere! Bratrské lásky si važ, po cizí nebaž. Hledej spíš, abys si dobyl vděčnosti bratrovy, než abys měl zač děkovati cizinci. Jsme na místech, kde prolito mnoho krve křesťanské i mohamedánské. Kdybyste se byli uznávali za bratry, jimiž jste po jazyku i domovině, jakých ohromných škod, jakých bolestných zkoušek, jakých nezhojitelných ran byste si byli uspořili! Na těch místech musíte na něco jiného mysliti, než na lásku cizinců: o *své* lásce tu musíte rozjímati! Cizinec vám může dáti všecko jiné, jen lásku ne. On jinak myslí i cítí, než vy, jeho láska není láskou, ani když sám se domnívá a věří, že ji k vám chová. On vám může býti dobrým učitelem, avšak jeho vědění a umění musíte se chápati sami, třeba bylo podáváno na lískovce. Budete li čekat, až vám bude podáváno z lásky, nedočkáte se: nedostane se vám ani lásky, ani umění.“

„Podivné, nevyzpytatelné jsou cesty Páně,“ pověděl pokojně Luka Grbešič; „kdybychom byli bývali sami sobě zůstaveni, snad bychom se byli na vzájem vyhladili. Takovým jsme k sobě planuli nepřátelstvím. Bylo třeba, aby nás Hospodin

jedny i druhé dal v ruce Filištínských, abychom poznali své chyby a naučili se jedni v druhých spatřovati a milovati bratry. Tak bůh mocný i zlo umí k dobrému obraceti."

„Tedy přiznáváte, že okupace přece vám přinesla nějaký prospěch?"

„Ještě ne," usmál se Luka, „ale zdá se, že skutečně nám přinese prospěch veliký tím, že nás rozvaděné sjednotí a zejmena nás pravoslavné Srby naučí znáti rozdíl, který je mezi Švábou a Turčínem. Švába, dokud jsme ho na vlastní oči nepoznali, byl nám vrcholem vzdělání a mravné ušlechtilosti, Turčín naproti tomu zosobněnou hlouposti a surovosti. Skušenosť nás poučila, že i Turčín má dobré vlastnosti, když ani nehledíme k tomu, že naši domácí mohamedáni tvoří s námi jeden srbský národ. V Turčínovi není faľše ani když je přítelem, ani když je nepřítelem; Švába je falešný i jako přítel, i jako nepřítel. Do té doby pravoslavný měl za nejhoršího tvora Turčína, Turčín pravoslavného."

Chtěl jsem tuto rozprávku ukončiti V okupovaných zemích skutečně se pozoruje sblížení mohamedánů na jedné straně s pravoslavnými a na druhé s katolíky; ale duševným sjednocením všeho národa to nikterak není, už proto ne, že za okupace rozklenula se hluboká propasť tam, kde dříve bývala dobrá shoda: mezi katolíky a pravoslavnými. Vzpomněl jsem si, jak na hranici Luka i Omer, a zvlášť Omer. byli vzrušeni, že v knize cizincův objevilo se jmeno „Mathilde Reif aus Budapest". Bylo vidno, že nejsou dojati libě, ale za to mocně. Rád bych se byl dověděl příčiny toho.

„Švábů," zahájil jsem přechod k novému thematu, „opravdu nemilujete, jak se zdá. Ale můžete li totéž tvrdit o Švábicích?"

Omer byl skokem s kozlíku, přibočil ke mně a drže jednou rukou oprati, druhou se opíraje o kočár spustil důtklivě: „Gospodine, toho jsem se

nenadál, že ty nás budeš podzírati z nějakých styků se Švábicemi!“

„Ale upokoj se, Omere, já chtěl pouze přivésti hovor na tu „kelnericu“, která se před námi zapsala na hranici. Proč pak jsi se tak ošklíbal, když jsi slyšel její jméno? Kdyby ti byla lhostejna, tvářil bysi se lhostejně.“

„Pfuj, pfuj, pfuj!“ volal Omer, odplivoval zas, jako když po prvé jméno „Mathilde Reif, Kellnerin aus Budapest“ slyšel, zrudl ve tváři, koulel očima. Když byla řeč o něčem jiném, měknul, okolo prstu by se dal ovinouti; ale při tom nešťastném jméně poskytoval obraz pravého tureckého fanatika, jenž je v záchvatu zuření všeho schopen, jen ne uhasiti požár svého citu. Kdybychom byli s tohoto bodu začali svou známosť, byli bychom se hned zas rozešli. Omer by ke mně byl pojal nenávisť a opovrhoval by mnou jako nejhorším Švábou. Avšak on už jednou pojal ke mně důvěru a přátelsky se mi naklonil, a přátelství v jeho duši podržovalo vrch.

„Co jsi mi to učinil!“ žaloval Omer. „Kdybys mi byl tohle slovo řekl hned v Dubrovnice, za sto, za tisíc zlatých bych tě byl nevezl, ani ruky ti nepodal, ani na tebe se nepodíval! Jak si můžeš jen pomysliti, že by poctivý Turčín k takové osobě cítil něco jiného, než hnus?“

„Upokoj se, můj Omere! Cítíš li k někomu hnus, také ti není lhostejným. Neptám se tě tedy, proč ti „Mathilde Reif, Kellnerin aus Budapest“. není lhostejna, ale proč budí tvůj hnus. Jak ji znáš? Odkud? Jak dlouho?“

„Nedej bůh, abych ji poznal!“

„Jak tě tedy může tak velmi pohoršovati někdo zhola neznámý? Nezlob se, Omere, ale věř, že tomu za zblo nerozumím, a rád bych ti porozuměl, protože jsi dobrý člověk.“

Omer se upokojil a Luka Grbešič, pochopiv už, že mi třeba věc pořádně vysvětliti, počal o tom,

jaké byly v Bosně a Hercegovině rodinné a pohlavní poměry před okupací, a jaké jsou nyní, ve dvacátém roce okupace. Já také na jiných místech snažil se nabyti spolehlivého poučení o této předůležité otázce, jíž chci vyložiti v celku.

Rodinný život moderné Evropy je krajní protivou rodinného života tureckého. V Evropě všecko spěje k tomu, aby žena měla stejná společenská práva s mužem, aby na jeho podporu nebyla odkázána, aby jak on byla paní své duše i svého těla. Žena si tím osvojí nejen muzské přednosti, nýbrž i úhony, své pak úhony podrží a přednosti ztratí.

Zcela jinak žije žena turecká. Řekněme hned, že i její život má jisté světlé stránky. Ona jest od svého muže úplně odvislá, žije s ním a pro něj, pro jeho i své dítky. Domácnosť, harém, jest jí celým světem. Ona muže svého zbožňuje a chraň ji Allah, aby jí napadlo v něčem se mu rovnati! Její muž jest jí zosobněním všech muzských ctností, úhrnem vší muzské dokonalosti. Chce, aby muž byl jejím pánem, ochrancem, vůdcem; chce od něho záviseti, jemu se obětovati, jeho poslouchati, na něm lpěti; chce se v jeho náruči chvěti, od jeho rtů viseti; chce, aby on byl silen a kochá se ve své slabosti a nedostatečnosti vedle něho. Smiřuje se s mužovým mnohoženstvím, vystačují li na to jeho prostředky. Z počátku snad v tichosti žárlí, když vidí se pod jedním krovem se svými sokyněmi; ale později bolesť srdce pomine, sokyně stanou se jí v osamělosti harému společnicemi a přítelkyněmi. Obstárlá žena mohamedánka sama se stará, aby za sebe uvedla do mužova lože mladou náhradnici, ne li jako ženu, aspoň jak otrokyni. Tím se pojišťuje proti tomu, aby muž její nevyhledával spádů mimo svůj dům.

V Evropě jest bílou vranou žena, která se chce líbiti jen svému muži. Rozhledněte se po všech současných evropských literaturách a shledáte, že tu stohy knih věnovány jsou nevěře manželské, ano

že již spisovatelé ani o ničem jiném psáti nedovedou. Kdo je z jiného kulturného světa, musí se domnívati, že nevěra jest účelem evropského manželství.

A skutečně v mnohých zemích Západu dívka vdává se proto, aby „nabyla svobody“. Za svobodna je vázána ohledy a společenskými předsudky. Musí držet na uzdě i svůj jazyk i rozmary, i vášně, musí se tvářiti lepší než jest, aby spíše dosáhla manželství a skrze manželství té společenské volnosti, po které dychtí od té doby, co se v ní ženství probudilo.

Co naproti tomu žena mohamedánka? Ona jen v dětství jest volna, totiž potud volna, že může veřejně choditi nezastřena. Jakmile se provdá, dostane se do uzavření, z něhož do smrti nevyvázne. Ale i toto uzavření má jisté půvaby pro ženu, která se narodila v přesvědčení, anebo jinak k němu dospěla, že výhradným údělem jejím jest, žíti svému muži, činiti mu život příjemným, milovati ho, dávati mu dobrý rod a vychovávati jeho dítky. V něm jest kromě toho něco tajemného, co ženskou duši jímá a naplňuje poesií.

V pravdě nenalezne se mezi západními křesťany ani tolik lásky manželské, ani tolik lásky rodinné, jak u mohamedánů. Muž za něžnosť odměňuje ženu či ženy něžností. Harem vlastně není nic jiného, než budoár moderné dámy. V něm je žena od svého muže oddělena, aby stále zůstávalo mezi nimi něco, co jim nedá, aby si navzájem zevšedněli. Zde se obléká a krášlí v nepřítomnosti mužově, aby se očím jeho objevovala vždycky jen v plné kráse rozené i strojené. Ani manžel nesmí práh haremu překročiti o vlastní vůli, bez ohlášení. V haremu je žena se svými služebnicemi a malými dítkami. Hmotných starostí nemá, ty má pouze muž. Jedinou starostí ženy jest přemýšleti, jak by si ještě větší měrou zasloužila lásky mužovy, jak by dovedla, aby pouto jejich lásky časem nerezivělo a nerozpadávalo se, nýbrž ještě pevněji se zakalovalo. Ví li, že ji manžel rád vidí vkusně oblečenou, obláčí

a svláčí se sedmkrát denně. Hraje na tamburicu a jiné nástroje východní, zpívá k tomu písně naučené i ty, které sama složila, překrásně tká i vyšívá. Vyšívání její je básní, jím vyjadřuje svoje milostné city, symbolickou jeho mluvou lásku slibuje i žádá, přísahá i přísahu vymahá.

Harem nepředpokládá mnohoženství. Jej mohamedán musí mít, i když žije v jednoženství. Takových vždycky bylo dosti a přibývá jich tím poměrem, jakým mohamedánský svět chudne. A povážíme li, že Mohamed pečoval o to, aby ženě i v nejchudší domácnosti vyhradil místečko, které by měla sama pro sebe, pro zvláštnosti a slabosti svého pohlaví, podivíme se, jsme li spravedliví, jak jeho něžnosti, tak znalosti lidské přirozenosti. On prohlédal, čím jediným je ve skutečném životě omezeno jednoženství: omezenými prostředky mužů. Nebyl mužem čisté theorie, nýbrž praxe; proto si tak na svém učení zakládal a byl přesvědčen, že nikdo po něm účelněji a spořádaněji život lidí neupraví, tak aby to bylo přiměřeno požadavkům bozským i lidským. Přesvědčen, že člověk nemajetný přestane na jedné ženě, pojal myšlenku, věrským uzákoněním mnohoženství omeziti mnohoženství lidí možných a spasiti ženy od prostituce.

Dokud se v mohamedánském světě nezahostili západní Evropané, či jak jim na Balkáně nyní říkají, Švábové (dříve je „Franky“ nazývali), nebylo v něm prostituce. I v Cařihradě, kde je prostituce soustředěna v pověstné Galatě, jsou domy rozvratu jen pro Evropany. Že až do konce let šedesátých našeho věku bývaly v Galatě páchány časté vraždy na Evropanech, vysvětluje se hněvem Turků na tamní pohoršlivý život. Domy galatské naplňují se křesťankami, ponejvíce Řekyněmi a Arménkami. Nikdy žádná mohamedánka ve své vlasti nebyla prostituovanou, a řekněme přímo, že proto, že neměla k tomu dosti svobody.

Čítáme li o „tureckých brlozích v Cařihradě“, mějme na paměti, že jsou to křesťanské brlohy pro

křesťany, a Turci že nemají při nich účastenství většího, nežli že je musejí trpět.

Tím není řečeno, že mohamedánský svět je prost pohlavních neřestí; má je také, ale jsou jiného druhu. O nich se šířiti nebudeme; nám šlo jen o to, abychom ukázali, jaký je život mohamedánské ženy v domácnosti a jak jest o ni postaráno, aby si čtenář mohl předvésti na oči ohromnou různosť, která je mezi životem ženy mohamedánky a západní Evropanky. Dodati dlužno, že v povaze mohamedánově i víry Mohamedovy spočívá šetrnosť také k ženám jinověrkám. Víra mu nezabraňuje pojmouti jinověrku za manželku. A když ji pojme, koran jí zabezpečuje, aby mohla setrvati ve víře své a podle toho, jak ona toho vyžaduje, konati modlitby i obřady.

V prvých staletích mohamedáni i na válečných taženích šetřili žen a dětí nepřátelských. Před vojem jel oddíl jezdců, jenž se rozptýlil po krajině, kudy armáda turecká měla táhnouti, a varoval obyvatelstvo za tím účelem, aby své ženy a dítky odvedlo daleko s cesty. Útočištěm žen byla pevná města, hluboké lesy a nepřístupné hory. Ještě později, kdy turecké voje pozbyly původního vážného charakteru bojovníků za pravdu boží (dle svého názoru) a kdy sveřeposť nezřízených asijských hord přecházela i na vůdce, Turci šidili své svědomí tím způsobem, že otvírali brány dobytého města, aby ženy, dítky a starci svobodně mohli odejíti, ale vojáci přede branou chytali odcházející a na schytané pořádali trhy. Vojevůdcové stojíce na hradbách, vybírali si očima exempláry, které se jim nejvíce líbily. Ty si buď prostě vzali anebo od vojáků koupili, majíce právo prvé nabídky.

Onoho varování přátelského i nepřátelského obyvatelstva od vojska nebývalo dříve v západní Evropě, jejíž voje ještě v XVII. stol. nebraly ohledu na bezbranné obyvatelstvo ani vlastního, nebo spřáteleného státu. Teprve XIX. stol. učinilo

v té příčině nápravu a odstranilo z války divoké sveřeposti. Ještě před porážkou Turkův u Vídně rakouská soldateska, dle jazyka německá, jež ležela v Chorvatsku, aby čelila Turkům, páchala na nevinném obyvatelstvu chorvatském ukrutnosti a ohavnosti, jakých ono za svých stálých nepřátelských styků s Turky nedoznalo; ono volilo z dvojího zla menší a prchalo k Turkům.

Tedy ani ve válce nebyli Turci zcela prosti ohledů na požadavky lidskosti. Na ně zapomínali postupem času, když je sváděl zlý příklad jejich křesťanských nepřátel a když se velmi vzdálili od vysokého stupně arabské kultury, jíž islam dožil se svého rozkvětu. Stávali se duševně omezenějšími a lenivějšími, až se zabořili do hlupství, z kterého teprve nyní jednotlivé jasnější jejich hlavy počínají se probírati. Duševný jejich úpadek byl provázen vzrůstem slepé věřivosti až do fanatismu, jehož úhony byli původně prosti a jenž osvícenější a probudilejší mohamedány nikdy docela neopanoval. Osud jejich byl zpečetěn, jakmile veškerá jejich duševná činnosť soustřeďovala se pouze na víru a na ní přestala oddávajíc se bludu, že víra je sama sobě účelem, že člověk je tím dokonalejší, čím méně má o své víře pochybností, slovem, že sama víra člověku postačuje k zabezpečení blaženosti na tomto i na onom světě.

S mužem zhloupla i žena, s tak bezpříkladnou přívrženostî jemu oddaná. Dokud mohamedán stál na výši kultury, byla tam s ním i jeho věrná družka; nyní jsou spolu oba nejdoleji dole, ale jsou pořád k sobě uctiví, pozorní, něžní. Rodinný jejich život díky své uzavřenosti zůstal neporušen a za nynějšího dlouholetého úpadku mohamedánstva jen on může buditi naději, že úpadek ten nebude věčný a nekonečný.

Ženě mohamedánce je pravoslavná Srbka balkánská mravně velmi blízká. Pojí je patriarchalný názor na postavení a úkol ženy v rodině, na rodinný

a společenský význam mužův, na pravidla blahomravnosti. Blízkosť jejich jeví se i v zevnějšku. Kroj pravoslavných Srbek neliší se valně od kroje mohamedánek. Pravoslavné si nezakuklují tvář, to je vše; ale zakuklování není ženám předepsáno koranem a na mnohých místech nikdy nevešlo v obyčej. Dimlije (ženské spodky) jsou mohamedánkám a městským Srbkám společny a jsou od nich považovány jako za symbol čistých mravů, za záruku cudnosti, již chtějí zachovat i jako panny i jako ženy. (Mladá uherská Srbka byla v Mostaru učitelkou. Žila tam se svou stařičkou matkou, jež se brzy stala vítaným hostem v rodinách pravoslavných i mohamedánských. A obojí ženy, když se s ní důvěrněji seznámily, přemlouvaly ji, aby odložila sukně a oblekla dimlije a dala tím dobrý příklad své dceři. Již proti sukni mají zakořeněný předsudek, jakoby nebyla dosti zřetelným znamením ženské cudnosti.)

Nyní po tom, co pověděno, každý snad uvěří a uzná za přirozené, že společenský život, který do Bosny a Hercegoviny vtrhl s okupací, musel tam spůsobiti jitření a víření, jako když voda vpadne do ohně. Vzrušení mysli muselo býti tím mocnější, čím kalnější byl proud, jemuž do Bosny a Hercegoviny otevřena cesta a čím méně ti, kdož okupaci připravovali, pamatovali na to, že je třeba, aby okupace okupovanému obyvatelstvu ukázala především světlé stránky společenského života evropského. To se nestalo a proto nemůže býti divu, že do okupovaných zemí vnesen prudký vnitřní rozpor, v němž na jedné straně seřaďují se mohamedáni a pravoslavní, na druhé okupačníci a katolíci s příměsí těch nečetných mohamedánů, kteří soudí, že civilisaci dlužno přijímati tak, jak se právě podává a nevybírati si v jejích darech.

Dokud byla okupace vojenským výkonem, bylo všude šetřeno přísné vojenské kázně. Kdo se proti ní prohřešil, propadl krutému trestu. Žádný z vojínů nesměl sáhnouti ani na majetek, ani na ženu okupo-

vaných mužů. Jakmile vojenské dílo dokonáno, byla dokořán otevřena brána společenským formám západního života. Bývá ostatně všude tak, kde západoevropská civilisace přichází mezi lid jiné kultury nebo bez kultury, že mu především ukazuje své nejméně chvalitebné vlastnosti. Není to žádná specialita rakouská a proto nesmí Rakousko býti viněno, že přišlo do Bosny a Hercegoviny s podobnou písní. Jen ale za Rakousko a rakouské národy dlužno litovati, že okupace nepřivedla k okupovanému obyvatelstvu jednotlivců, kteří by v sobě spojovali vysoké vzdělání s vysokou mravnou ušlechtilostí a podávali okupovaným sebou příklad, že toto spojení je možno. Okupovačné vojsko, jak známo, nebylo v Bosně a Hercegovině většině obyvatelstva vítáno; avšak každý tam přiznává, že je to dobré, statečné, vykázněné vojsko. Bohužel za heroy krve a železa nepřišli heroové lidských ctností, apoštolé humanity, kteří by do ran po meči a kulce nakanuli balsámu lásky k bližnímu a tím hodili most přes propasť různých kulturných principů, různých společenských pořádků, názorův i předsudků. Přišli tam zajisté také dobří lidé, ale dobrota jejich nikdy není bez obmyslu, beze snahy ukázati se, získati si pochvaly nebo vyznamenání, a vždycky se přispůsobuje tendencím okupace. Vysoká pak dobrota lidská nemá znáti rozdílu ani v národnosti, ani v jazyku, ani víře, ani v obleku, ona bez všelikého výpočtu, postranného ohledu, ano i bez čáky na vděčnosť skláněti se má ke každému, kdo jest jí potřeben. V Rakousko-Uhersku není takových lidí.

Na obě země slétla se hejna dobrodružných mužův a žen. Poměry počaly se upravovati na jiný lad. Kde dříve bývaly jen chatrné, špinavé hány se skrovnými zásobami, vznikly nové, velké budovy s pohodlím, o kterém handžijové ani nesnívali, a s ženskou obsluhou. Větší nákladnosť vyžadovala, aby v hostincích bylo víc utráceno; to zas, aby hosté byli lákáni. Přivedeny do Bosny a Hercegoviny nové hry a zábavy, pokrmy a nápoje.

Bosňan a Hercegovec je střídmý jako Černohorec; nestřídmosť bývala v jejich očích velikou hanbou, nesnášející se s vlastnostmi muže a junáka. Hánů na cestách bylo mnoho, ale v nich podávali z nápojů pouze černou kávu (šáleček za $2^1/_2$ kr. dle našich peněz), rakiji a mastiku (řeckou rakiji). Víno jakožto domácí produkt bylo také na prodej v hánech hercegovských. V Bosně se víno nerodí. Ještě před 40 lety bylo tam nápojem pouze dle jména známým. Mohamedáni, jimž, jak známo, víra pití opojných nápojů zapovídá, nedovolovali píti víno ani křesťanům, čímž získali si zásluhu o zobecnění střídmosti. Křesťané, jimž bylo vína zapotřebí k oltářní oběti, museli je s nemalým nebezpečím do země pašovati.

A mezi takový lid přistěhovalo se po okupaci na sta lidí, zamýšlejících si mezi ním zaraziti hostinskou živnosť. S počátku byli odkázáni na vojsko a „Šváby" — zůstaneme pro příště při tomto pojmenování, jež ve svém pojmu zahrnuje všecky cizince, všecky národnosti a víry, objaté západoevropskou civilisací. I nastala okupaci podivná povinnosť pomáhati lidem, kteří se za ní ze zemí rakousko-uherských přivlekli jak ohon v důvěře, že přenášejíce tam hostinství zde obvyklé pomohou zanedbaný lid civilisovati, aby v té své důvěře nebyli docela sklamáni. Toho dosahují jednak uvalováním nesmírně vysokých daní na staré hány, jednak i prostým odnímáním hostinské koncesse handžijám. Odůvodňují to tím, že jest jich příliš mnoho, a budí zdání, jakoby rušení jich dálo se v zájmu střídmosti okupovaného obyvatelstva. Ale kdyby šlo jen o to, musely by staré hány býti zachovávány jak ochrana střídmosti lidu. Dosud nikdo nemůže dopustiti se nespravedlivější pomluvy Bosanců a Hercegovců, než když je líčí jako lid obžerný, jenž každý groš, utržený nebo vydělaný, zanáší do hánu. Čtete li to někde, buďte hned přesvědčeni, že máte před sebou spisovatele, straníciho okupaci i na úkor dobrého jména ubohého národa, jemuž upírá jednu z jeho nejkrásnějších vlastností.

Račte se mnou na minutu do takového hercegovského hánu. Je to koliba z proutí spletená, hlinou opleskaná. I střecha je z proutí, jehož otvory vychází kouř nahoru a prší dolů. Podlaha je hliněná, uprostřed ohniště, nad ním kotel, kolem několik kamenů — sedátek. V jednom rohu je malý, také proutím vyhrazený přístěnek, spíše posada, kam se rodina uchyluje, chce li se odděliti od pořídkých hostů. Nábytku a nádobí není téměř žádného. Měděnec na vodu, turecký mlýnek na kávu, několik šálečků a kalíšků, láhev rakije — totě vše. Handžija jest mladý ještě muž příjemné tváře; dotrhává pěkný oblek z lepších časů. Je zamyšlen a teprve hovorem trochu se zbodřuje. Mladá, ustaraná jeho žena jest oděna jedinou sukní. Čtyry děti. Tři se popelí v prachu na podlaze, čtvrté matka tlačí k hubenému, bezmléčnému prsu. Děti mají obličejíky pěkných rysů, ale jsou žluté a špinavé, polonahé, kosť a kůže, tenkých krků, velikých hlav... Víte, že to značí anglickou nemoc, toho nelitostného Herodesa dětí všech národů, k nimž západoevropská civilisace pronikla. Za tureckých časů, surových a barbarských — račte pro ně nelichotivá epitheta voliti dle své libosti — míval tento lid rozličné svízele, rozličné rány ho bily, ale anglická nemoc nerdousila a nemrzačila jeho dítek. Vyrůstala pokolení zdravá, silná a jadrná, jež uměla ukázati pěsť, když ji ukázal Turčín.

Hadžija, o kterém vypravuji, předložil mi všecky přípisy berního úřadu, kterými mu oceněn příjem a vyměření daně. Roční příjem jeho jest úředně odhadnut na 100 zl. Z toho platí 25 zl. živnostenské daně. Když daň platí, dostane dvojí potvrzení: jedno si nechá, a na tom musí býti kolek zlatový, druhé zůstane u berního úřadu, a na tom musí býti kolek 40krejcarový.

V takových místnostech nelze hýřiti. Ano kdyby někdo sám o sobě tvrdil, že v ní hýřil, nemohl by dojíti víry. Podobal by se tomu dítěti, jež cumlajíc palec nožky chvástalo se: Užívám!

Ke krušnému položení handžijovu přidává se nejistota. Neví dne ani hodiny, kdy mu bude koncesse vzata. Zastaví se u něho na čišku kávy osoba, ku které četnictvo nemá důvěry, a je po koncessi, je po skrovném živobytíčku, a lepšího získati nebude možno. Jak energicky provádí se zavírání hánů, nechť ukáže jediný případ. V městě Lievně bylo r. 1897 hostinských licencí (všeobecně) 43, mezi tím 22 katolických a 21 pravoslavných. Z těchto posledních byla licence jednoho krásného dne odňata 17 osobám; katolíci ušetřeni. Možná, že za nedlouho dojde i na ně. Prozatím to pravoslavní považují za sekaturu, která se jim děje k vůli víře.

Tato akce proti hánům koná se současně v obou okupovaných zemích a jest považována ode všeho domorodého obyvatelstva, zvláště pravoslavného, za těžkou ránu.

Ozdobou hostince dle švábského vzoru stala se „kelnerica". Ona hosty hbitě obsluhuje, má pro ně vlídné slovo i úsměv. (Ve velkých hostincích je všude muzská obsluha.) Okupovaní vypravují hrůzy o zhoubném působení kelneric na mravy mužů, mladých i starých. Považují je vesměs za prostitutky. Odsouzení to zajisté jest ukvapené a líčení následků jejich přítomnosti zveličené. Jednak dlužno konstatovati, že kelnerice přicházejí do okupovaných zemí z rozličných zemí rakousko-uherských po dlouhé praxi jako na poslední stanici. Ony mají i mezi námi hojně nepřátel a osočovatelů. Hlavně ti jim nejsou nakloněni, kdo v nich vidí konkurenty. Avšak dejme tomu, že všechno, co o nich slyšno, je naprostou nepravdou. I potom, uvedeme li si na mysl, co dřív o ženách v okupovaných zemích pověděno, uznáme za věc ne divnou, že pouhý zjev kelnerice uráží cit domorodého obyvatelstva, zvláště ženské jeho polovice. Ať se rozhovoří o nich kdokoli, nikdo nemluví o nich bez velikého rozčilení, rozhořčení a opovržení. Jim se zdá, že Bosna a Hercegovina jsou kelnericami proměněny v Sodomu a Gomorrhu.

Naše názory jsou liberálnější. My přejeme i kelnerici, aby si vydělávala v poctivosti chleba vezdejšího. Aby nemohla vycházeti z rámce poctivosti, to je dle našeho a vašeho mínění starostí dozorčích orgánů. U nás jsou ženy pořád víc a více odkazovány na vlastní slabé síly. Když si má sama sháněti skrovné živobytí, bylo by kruto od mužů, kdyby ještě při tom lpěli na starých předsudcích. Ale tam, kde muž je si vědom povinnosti pečovati o všecky potřeby ženy, kde tu povinnosť cítí a rád ji nese, tam nelze mluviti v dané příčině o předsudku, nýbrž jen o různých názorech, o různých společenských strojích.

Kelnerica vleče se do okupovaných zemí jako housenka, když se v ní ozve pud proměniti se v motýla. Přemnohá se šťastně metamorfosy dočká. Nejobyčejnější její proměna je v „paní felbábovou“.

„Pan felbába“ a „paní felbábová“ jsou nejoriginalnější typy, jež okupace vytvořila. Pravé osadnické typy. Bosna a Hercegovina jsou jejich eldorádem.

Pan felbába není přírodou zanedbán. Studoval několik středních škol a měl docela jiné plány do života, nežli státi se felbábou. Ale z té neb oné příčiny musel studie přerušiti. Přišla vojenská leta, odvedli jej na tři roky. Ptali se každého nováčka, co umí, i jeho se ptali. Když to pověděl, podivili se pan lejtnant i pan hejtman, že „ten muž“ ví téměř tolik, co každý z nich, ne li tolik, co oni oba dohromady, ovšem krom vojenského umění. Takových „mužů“ potřebují, neboť po r. 1866, kdy rakouského vojína porazil „pruský učitel“, jak se chlubil, počali také v Rakousku pociťovati potřebu uvésti do armády trochu víc intelligence. Postup jeho až na felbábu byl rychlý, ale na tom stupni se zarazil. Kdyby byl geniem, kdyby ho za genia uznávali i pan lejtnant, i pan hejtman, více z něho býti nemůže, než pan felbába, neboť „nemá na to školy“.

Po prvé naplnila se duše páně felbábova uspokojením. Dosud byla zmítána marným dychtě-

ním zachytiti se a přičleniti se nějak k lidské společnosti, ale žádný pokus o to se nezdařil. Všude nad ním krčili rameny jako nad ztracenou existencí. A hle, on se tak vyšvihl! Panem felbábou se stal! U setniny je několik desítek mužů pod ním, pan lejtnant a pan hejtman nad ním. Nižší musejí se před ním třásti, vyšší musejí ho v duchu uznávati za svou Prozřetelnosť a považovati každé jeho skromné míněni za pokyn, kterého nesmějí neposlechnouti. Dá li mu nižší viržinku, neodmítne a přimhouří oko nad jeho hříchy; dá li zlatku, zamhouří obě oči na celý měsíc. Je zasvěcen do všelijakých tajností svých představených. Jest jejich důvěrníkem, jejich tajemníkem, jejich faktorem. Jde li o milostné dobrodruzství, felbába je do něho zasvěcen; jde li o půjčku u žida, felbába ji musí zprostředkovati. Sem tam i nějakou vinu musí na svá bedra vzíti. Mlčí jako hrob a trpí jako mezek, věda, že ve svém nynějším postavení za všecko bude odměněn. Má své vyšší v malíku, ale tváří se, jakoby chtěl uhodnouti význam každého jejich svraštění obočí, aby již mohl konati to, co se ještě nestalo ani myšlenkou, neřku rozkazem. Dělá, jakoby se svých vyšších bál a jakoby chtěl, aby se nižší báli jeho; avšak není ani tak bojácný, ani tak strašný: jde mu jen o výhody od jedněch i druhých. K vůli výhodě všechno udělá, ale chytře a opatrně, aby nic neriskoval. Vyvíjí se v něm zvláštní ctižádosť. Myslí si: Však já vám všem, kdo jste nade mnou krčili rameny, ukážu, co dovedu!

Uplynula tři leta povinné služby. Sám pan hejtman ho prosí, aby „vzal druhou kapitulaci“, že jest jeho pravou rukou a nemůže ho postrádat. Povolí, vezme. Dostane za to peněžitou náhradu, něčím jej odmění i pan hejtman, že mu učinil po vůli. Po druhé kapitulaci vezme třetí.

Sledujeme ho v okupovaných zemích.

Má klidné vědomí člověka, který cítí, že vyplňuje na zeměkouli své místo. Toho vědomí neměl, dokud nebyl felbábou; proto si tak zakládá na své

„vojenské hodnosti“ i na své osobě. Pozoruje, že se přiblížil čas, aby se oženil. Je člověkem praxe, vyhledávaje si nevěstu nehledí ani příliš vysoko, ani příliš nízko, nýbrž přímo na osobu sobě přiměřenou a vhodnou, na osobu, která jím nepohrdne, je podobných mravných zásad, ano za časté i podobného osudu — na osobu, která jest jeho protějškem v sukních a je takořka stvořena za paní felbábovou: — na kelnericu.

Oznámí svůj úmysl panu hejtmanovi, pan hejtman mu jej schválí, ano je tak laskav, že mu jde i za svědka k oltáři. Dá mu také peněžitou pomoc na svatební výlohy, poctí mladé manžely i svou přítomností na svatební hostině. Před půlnocí pošeptá šťastnému ženichovi za zády nevěstinými, jež sedí mezi nimi, aby ona slyšela: „Sie Feldwebl...“ Byla to poklona půvabům nevěstiným, aspoň se zdá podle jejího ruměnce. Felbába vyskočí, postaví se jako svíčka, srazí opatky a uklání se pohybem hlavy na znamení, že také on se cítí poctěna, že sám pan hejtman našel zálibu v jeho ženě. Co dále, je nám tajemstvím, a kdyby nebylo, dosti jsme již naznačili.

Anebo: pan hejtman, pan major či snad dokonce pan plukovník rád se švarnou kelnericou důvěrně se bavíval. Po čase zavolá si felbábu: „Sie Feldwebl, nechtěli by se ženit?“ Opatky cvaknou, felbába odpovídá: „Zu befehlen, Herr Hauptmann!“ Pan felbába si založí šťastnou domácnosť, pan hejtman jest jeho domácím přítelem, je kmotrem jeho dětí a dává jim do peřinky pěkné dárky.

Pan felbába má „konduitu“ jako sklo, pan hejtman, nebo pan major nebo dokonce pan plukovník jest mu věrným protektorem. Pan felbába zatouží po občanském stavu. „U vojanských“ jest jeho kariera ukončena, v civilu se mu teprve otevírá.

Nezapomínejme, že jsme v okupovaných zemích.

Pan felbába v civilu může se státi vším možným. Jeho schopnosti jsou všestranně rozvinuty. Navykl si na vojenskou kázeň a sám jest u sebe přesvědčen, že všecko dokáže, všemu se naučí, všecko bude uměti, všemu rozuměti, když bude chtít nebo muset. Neleká se žádného povolání, žádného úřadu, k němuž se mu nedostává odborné přípravy a vzdělání. Drží se starodávného osvědčeného pravidla, že třeba mít úřad a dostaví se i spůsobilosť.

Pšenice kvetla panu felbábovi zvláště v letech osmdesátých. Tenkrát hleděli nejprve odměňovat osoby o dílo okupace zasloužilé a zachovati mu je. Pan felbába za toho systemu mohl se státi vším. Zaujal místo soudního sluhy, soudního vykonavatele, kancelisty, berního, taxátora desátku, dozorce nad vězni, officiála, ano i inženýra, professora, predstojníka! Znamenitě mu svědčí úřad policejní, neboť k němu má přípravu lepší, než ke všemu jinému. V posledních letech přihlíží bosenská vláda k tomu, aby úřady dostávaly se lidem, pro ně kvalifikovaným. Avšak pan felbába není slaboch, aby se dal jen tak zhola z teplého pelíšku vystrčit. Drží se místa zaujatého zuby nehty a kam jeho vliv dosahuje, hledí všude dosazovati felbáby, o nichž je přesvědčen, že jsou divem člověčenstva a že jimi stojí všechen dobrý řád ve státě i společnosti.

Kelnerica je v každém případě, i když je mu plně svobodná volba zůstavena, prvá na ráně, aby se stala paní felbábovou. Příbuzné duše se hledají. Kelnerica se nedá dvakrát pobízet. Ví, že „udělá štěstí“, jakmile se stane paní felbábovou. Následuje svého muže věrně do všech úřadů jako paní exekutorová, paní officialová, paní kancelistová, paní predstojníková atd. Jsou li dosazeni někam do samoty, jaké blaho! nikde nemá sokyně, může si vésti jako malá královna, může slibovati milosti i pouštěti hrůzu. A takových, kteří se k ní utíkají o přímluvy u pana felbáby — felbába zůstane felbábou, byť dostal titul tajného rady — bude vždycky hojnosť,

a proto bude její kuchyň vždycky plna drůbeže, vajec, medu, másla, sýra.

Pan felbába v úřadě je nepřístupný jako 40-metrová stěna. Vede si jako žárlivý strážce zákona. Stále je rozhorlen, že zákon není dost přesně a svědomitě plněn, stále jsou ústa jeho otevřena, aby kárala, a ruka napřažena, aby trestala. On předpisů zákona sice nezná, ale ani jich znáti nepotřebuje. „Já jsem zákon!“ volává k bídným pozemčanům a buší si na prsa. „Já jsem váš bůh!“ volává k těm, kdož mu připomínají boha. Pořídil si tlustou knihu, jež mu leží v úřadě na stole. Když mu některý z ubohých poddaných odporuje, vezme tlustou knihu a řekne: „Zákon praví...“ Hercegovec a Bosňák, jakmile uslyšel z úst páně felbábových slovo „zákon“, nemá více svého mínění, skloní pokorně hlavu jako zmoklá slepice a pan felbába s ním může dělati co chce. Bosňák a Hercegovec má již každou tlustou knihu za „zákon“ a bojí se jí z daleka, byť to byla třeba jen „kuchařka“ paní felbábové. Jak vidí pana felbábu sáhat po tlusté knize, již si myslí: Běda, je zle! Nikdo nemá moci nad panem felbábou, než paní felbábová. Jen ona dovede odvrátiti jeho hněv a zachrániti toho, na koho se chce svézti. Důkazů vděčnosti neodmítá.

Je li pan felbába v městě, kde je víc úředníků, paní felbábové také je vítáno. Zde se dostane do kruhů, které jí do nedávna byly uzavřeny, a tím vlastně teprve její důstojenství dostane společenského kursu.

Je výborná hospodyně. Jiné si stěžují, že nemohou nikdy nikam, paní felbábová hromadí kapitály. Na př. jaké divy umí. Jednou dvakrát do roka zajede si do Sarajeva. Jede jako dáma, ale peněz nebere si s sebou víc než na cestu tam. A když se vrátí, přiveze si hedbávné šaty, nejnovější klobouky, kožešiny a ještě peníze na hotovosti!

Skvostný felbábovský párek zachytil jsem v Radobolji u Mostaru. Radobolja je bystřina,

vyvěrající ze skály asi hodinu cesty od Mostaru a v Mostaru se vlévá do Neretvy. Je to překrásné místo. V Mostaru bylo vedra 50° R. Fiakr provine se bohatými sady, zahradami a vinohrady na západní straně Mostaru a jako letem jsme na místě. Vysoká, peřestá, kolmá stěna, v níž hnízdí hejna divokých holubů, zdvihá se nade zřídlem a již po 4. hodině odpolední vrhá stín. U vřídla je nejlahodnější chlad. Pro mohamedána není sladšího užívání, než může li naslouchati zurčení vody ať přirozenému nebo strojenému a při tom seděti v chládku mezitím, co letní slunce vedle vší silou praží. Ale i vypočítavý Švába rád se sem uchyluje, jen že nevydrží proseděti u pramene půl dne v snění a dumání a již po pěti minutách dává poesii výhost, aby se odebral do prosy hostince, kde si může poručiti radoboljských pstruhů pečených nebo marinovaných, výtečného mostarského vína, ano kde již mu může býti posloużeno i pivem.

Výletníků z Mostaru dostavilo se hojně a také z okolí přišel houfec selských hochů. Předmětem všeobecné pozornosti stal se mladý párek, jenž přijel po velocipedech. Byl to pan felbába s paní felbábovou. Pan felbába po prvé se objevil v civilu, co vojančinu „hodil". Měl šedivý myslivecký kabátec zeleně lemovaný, zelený klobouček, za ním štětku, na skráních ulízané šístky. Kroje velocipedistů ještě neměl, ale nezoufá si proto, ví, že se ho brzy dočká. Paní felbábová již byla v kroji. Sama si ho pořídila, a to prozatím jen od oka. Neměla ještě s kým se poradit, od koho si vzíti vzor, a aby si koupila hotový, to by se jí ještě zdálo příliš nákladným. Avšak to nevadí, jeť přesvědčena, že i tak každý se nad ní pozastaví. I ušila si kostym takový: kalhoty černé, polo turecké dimlije, polo muzské, sahají do půl lýtek; obuta je bílými, stávkovými punčochami a zelenými střevíci; živůtek má z růžového hedbáví; vlasy sčesané na vrch hlavy, zde pevně utažené tak, že splývají do týla jako tatarský perčín.

Pan felbába i paní felbábová září blažeností. Usmívají se na sebe, mrkají po sobě, zdvihají oči k nebesům. On své kolo odstavil a dává lekci své drahé polovici, jež patrně dnes po prvé podnikla svobodnou jízdu. Přiskakuje k ní, pomahá jí, ukazuje, klaní se, smeká klobouček — vše rychle, úsečně a upřilišeně. Selští hoši je obstoupili a dívají se na paní felbábovou tak, že jsme na rozpacích, je li to němý obdiv nebo němé ustrnutí. Najednou zahrčí kočár a zastaví. Z něho vystoupí starý generál s mladou ženou a dvěma malýma dceruškama. Povinný respekt opanoval nejen pana felbábu, nýbrž i paní felbábovou. Mžikem je s kola a držíc je levou rukou staví se k svému manželu do řady jako „muž“. Oba mají „paty u sebe, špičky od sebe“, prsa vypjatá, palce na švech kalhot. Generál jde kolem nich, aniž si jich povšimne. Pan felbába s paní felbábovou stojí nehybně pořád, jako do země vražení. Stojí tak čtvrt hodiny, půl hodiny. Konečně paní generálová něco svému muži šelmovsky pošeptá. Generál po chvilce se zdvihne, za ním jeho choť, dětičky, guvernantka. Jdou před čelo pana felbáby a paní felbábové, mustrují je — oba stojí jako zkamenělí. A stáli by tam bezpochyby do soudného dne, kdyby starší z děvčátek nebylo vyslovilo mocné slovo „Abtreten!“ Pan felbába s paní felbábovou salutovali, otočili se na podpatku — a tu teprve jakoby bylo generálovi něco zasvitlo, nebo jakoby si byl na něco vzpomněl. „Ah so!“ udělal.

Až okupace najde svého Bret Hartea, dočtete se o panu felbábovi a paní felbábové víc. Mně nezbývá, než ukončiti o těchto dvou statečných pionýrech evropské civilisace v Bosně a Hercegovině.

Ovšem ne každá kelnerica je tak šťastná, aby postoupila na paní felbábovou. Tato má v okupovaných zemích už to, čemu říkají „společenské postavení“. V něm je zatarasena před každou pomluvou, zvláště proto, že nikdo neví, jakého vlivu ještě nedosáhne. Hůře je s tou, která zůstane kelnericou.

Ona musí snésti všecku nenávisť a opovržení domorodého obyvatelstva, jež ji pokládá za mikroba mravné zkázy a odsuzuje ji bez vyjímky jako prostitutku.

Že také prostituce na okupaci se přiživuje, netřeba, tuším, podotýkati a o tomto společenském zlu se rozpisovati. Podivnější by bylo, kdyby byla s okupací nepřitrhla. Nejhůře na ni naříkají mohamedáni, kteří dokonce tvrdí, že bosenská vláda chová tajný záměr tímto sladkým jedem jejich živel otrávit a vyhladit. Jsou téměř bez sebe, když vypravují o starém, šedobradém, dle zevnějšku ctihodném agovi, jenž dni i noci prosedí v domech rozkoše, rodinu zanedbává, opíjí se až do deliria a přivádí se na mizinu. Proto že všichni a všude o tomto šedivém mohamedánovi mluví, jsem na rozpacích, mám li usouditi, že všude se objevují podobné exempláry, či že je ten civilisací opojený mohamedán legendou. Žeby prostituce směla vybočovati z mezí dobrého policejního řádu, nikdo mi nemohl potvrdit.

V Sarajevě slyšel jsem o neobyčejně šeredných formách prostituce, které se vytvořily právě mezi mohamedány. Jsou prý tam jednotliví vyznavači Prorokovi, kteří učinili své haremy za peníze přístupnými mužům z ulice, jež sami přivádějí. Jiní zas, nemohouce od policie obdržeti koncessi k provozování hanebné živnosti, užívají svobody své víry a pojímají více žen a otrokyň, s nimiž potom kupčí.

Nákaza mravná táhne na Balkán z Vídně i z Pešti, a hlavně z Pešti. Odtud se šíří zhýralosť, o jaké za tureckých časů nikdo ani tušení neměl. Loni na př. byly v Sarajevě úřadně zavřeny turecké lázně, kde páni byrokraté dávali si hromadná dostavenička s paničkami. Společnosť si lázně k účelu tomu najala. Hlavou společnosti byl policejní úřadník, Němec, jenž měl dohled nad lázněmi města a slynul mezi okupačníky obzvláštní blahomravností. Když se věc prozradila, lázně byly úřadně zavřeny a celá věc ututlána, aby nebylo skandálu.

Uvažujeme li, jak asi věci dále budou se vyvíjeti, pokládáme za pravdě podobno, že mravná zkáza nejhlouběji se dotkne živlu mohamedánského, protože byl dotud nejvíc uzavřen a je nejvíce zchoulostivělý jako rostlinka, k níž nemá přístupu vzduch a slunce. Avšak zkáze propadnou jen jednotlivci a pevné základy čistého rodinného života mohamedánského zůstanou v celku neotřeseny, a dokud společnosť spočívá na neporušeném rodinném životě, není ztracena. Co mohamedánům schází, je hlavně všeliké vzdělání. V té příčině museji nesmírně mnoho dohánět. Nebezpečím bude, aby v honbě za vzděláním, jež zvolna nadchází po příkladě Cařihradu, nestali se povrchními, ledabylými a nespokojili se pouhým vnějškem evropské osvěty. V cestě za vzděláním budou jim spolehlivými vůdci a mravnou oporou jejich bratři pravoslavní. Oni jsou si, jak už pověděno, mravně nejblíže, ale pravoslavní vynikají nad mohamedány tím, že ve své společnosti spojují čistý rodinný život s přístupností každému poznání. Vlastnosť tato jest úhelným kamenem vzdělanosti. Mohamedáni jsou jen konservativní; pravoslavní jsou konservativní v rodinném životě, ve víře a národních obyčejích, ale současně jest mysl jejich otevřena všemu, co znamená obecně lidský pokrok.

Nynější sblížení mohamedánských a pravoslavných Srbů v okupovaných zemích je pro budoucnosť mnohovýznamné.

V.

O b c h o d.

Blížili jsme se k Trebini. Zavedl jsem hovor na poměry obchodní, abych ještě o nich od Luky Grbešiče se poučil, nežli se s ním rozstanu.

Luka Grbešič pravil: „My sami se divíme, ano trneme nad tím, jak úžasně klesá obchod v okupovaných zemích, ale nejen zde, nýbrž všude na Balkáně. Poměrně nejlíp ještě je tam, kam vítr nezanesl ani prášek švábské kultury. Není na té vaší kultuře požehnání božího. Dříve, ještě do okupace, bylo na Balkáně mnoho zámožných, kvetoucích měst, a naši otcové a dědové vypravovávali, že za jejich otců a dědů bylo ještě mnohem lépe. Byl Trávník, Sarajevo, Lievno, Tuzla, Mostar, Trebině, Foča, Nový Pazar, Prizren, Skoplje, Solun, Plovdiv, Drinopol, Bitolj, Skader, Lješ, Drač. Všecka tato a ještě mnohá jiná města balkánská oplývala bohatstvím."

Nemohl jsem se zdržeti poznámky: „Jen že to bohatství nikde nebylo vidět."

Luka se poznámkou poněkud rozehřál: „Nebylo, protože býti nemá, aby člověk pyšný nosil své bohatství na odiv, aby se nadnášel nad chudé a budil v nich závisť. Co ti bůh nadělil, za to mu děkuj, ale nemysli, že ti nemůže být opět odňato. Jsi li bohat, pomáhej chudým, udílej almužny, dávej na oběru, na zvelebení domu božího, na vydržování

školy, stav mosty, cesty, nemocnice, ale neoddávej se marné pýše a chloubě, neboť nikdo tak se bohu neprotiví, jako pyšný.“

Mne zajímal tento křesťansko-mohamedánský názor na majetek, ale zvyklý neprohlížeti jen líc látky, nýbrž také rub, namítl jsem: „Hezké by to bylo, kdyby každý bohatec vedl s sebou přísné účty a kdyby poskytoval jistotu, že ničeho nezadrží ani bohu, ani strádajícímu bližnímu. Avšak vy jste za starých časů také proto zatajovali své bohatství, že nebylo bezpečnosti majetku a že jste se museli děliti s každým silným, ať státním úřadníkem, ať vojenským důstojníkem, ať zpupným begem, když se jich zmocnila žízeň vašeho zlata.“

„To je pravda,“ přisvědčil Luka. „Nikdy náš kupec nebyl jist, že k němu nepřijde silný, nepoloží na stůl pěsť a neporučí: Otevři mi své truhlice! Ale našinec obyčejně také nebyl proti silnému jako moucha. Našinec sám si mezi silnými vyhledal svého a ten jej chránil od jiných silných. Mimo to i našinec byl junácké koleno a uměl se postaviti, když k ochraně jeho nedostačovala chytrosť. Proto si zvláště rádi vzpomínáme na Turky: Turek nechtěl, abychom se ho prostě báli a dali si ruce na záda, když on přišel a žádal od nás víc, než bylo spravedlivo. Turek chtěl, abychom se bránili a neměli li jsme čím, sám nám do ruky zbraň vtiskl. Za těch okolností bylo nesnadno přivésti našeho kupce na mizinu. Kupectvo tvořilo pevně organisovaný stav. Všichni jeho členové byli mezi sebou solidárni. Když jednotlivce stihla rána ať od boha nebo člověka, ostatní nedali mu padnouti. Když byly časy válečné a car (sultan) potřeboval mnoho peněz, kupci rozdělili se o břímě sami, carovi odvedli žádanou summu úhrnem, a kromě nich nikdo nevěděl, jakou částí který z nich přispěl, jak veliký jest jeho poklad. Kupec, když se zdálo, že jeho měšec na dno je vyklopen, vždycky ještě měl nějakou zálohu, s kterou začal znova pracovati a která se stala novým základem jeho zámožnosti. Nyní je všecko obráceně. Každý chce platiti

za zámožného a bohatého, chce buditi zdání, že má peněz jako plev, a ve skutečnosti je chuďasem, na němž nebývají často svoje ani ty kalhoty.“

„Nu, Luko Grbešiči, blaho vašim synům a vnukům! Vidno, že staré kupecké tradice balkánské hluboko se ve vás vžily a když se bude zdáti, že vaši vnukové všechno vámi nastřádané jmění pustili do větru, že pořád ještě budou míti na koho se obraceti o nové prostředky na život, jaký vyžaduje naše doba.“

Luka žertu nerozuměl. Nevesele pokrčil rameny a pravil: „Přepočítali by se jejich věřitelé, kdyby na takovou hypotéku něco půjčili. My již aspoň deset let pracujeme se ztrátami a živoříme li ještě, je nám to lze jen tak, že můžeme ještě dosazovati ze starých úspor a zásob. Ale ty nejsou bezedné a že není naděje na obrat k lepšímu, musíme se nejen my, nýbrž i naši synové připraviti na ty smutné konce, kde sklesneme na žebráckou mošnu.“

„Kdyby to bylo pravdou, podávali byste jen důkaz, že nemáte v sobě dosti hybnosti a pružnosti, abyste mohli úspěšně konkurovati s novými živly, které okupace přivedla do vašich zemí.“

Luka jakoby neslyše líčil dále, jak bývalo u nich za dřívějších časů a jak jest nyní. Lidé byli vesměs čestní a solidní. Dané slovo platilo více, než li nyní směnka. Danému slovu nedostáti bylo největší hanbou. Nebylo podvodů. Lidé byli střídmí, málem spokojení. Nyní je všecko jinak. Lidé se dovídají, že jen písemný závazek, kolek a svědci platí. Začínají podvody, jež jsou usnadněny tím, že ti, kdo se přidržují starých zásad, nejsou proti nim obrněni. Jíti do Zenice (kriminálu) pro podvod, není jim trestem a zahanbením, nýbrž potěšením. Zenica jest jim vyšším učelištěm. Tam se naučí panskému životu a pohodlí, tam se doví o mnohých potřebách, které se mu, až vyjde na svobodu, stanou nevyhnutelnými a k vůli jichž nabytí bude schopen nových zločinů. Když odchází do Zenice, je mu veselo, jako kdyby

šel k vezírovi na večeři, neboť ví, až se vrátí, že společensky postoupí.

Načež já: „Příliš černě vidíte, Luko Grbešiči. Když si někdo odpyká trest, má právo žádati od společnosti, aby mu dala možnosť ukázati, že se z něho stal nový člověk, řádný občan, a naopak společnosť má povinnosť každému potrestanému vinu jeho odpustiti a považovati jej za očištěného. Děje li se tak v okupovaných zemích, mohu pouze chváliti."

„Tak bývalo dříve, před okupací," odpověděl Luka. „Turci nejednou trestali krutě, ale když si někdo trest přestál, nebylo mu zlým vzpomínáno a mohl nejen své jednání změniti, nýbrž také v něm pokračovati. V jistých případech je to nejvyšší muzskou ctností, nezměniti svého přesvědčení a jednání, byť i hrdlu provaz hrozil. Ale skušenosť, o které já začal, nás poučuje, že lidé v Zenici nabývají větší spůsobilosti ke zlému a umění trestům se vyhýbati."

„My Švábové tomu říkáme, že se stávají rafinovanějšími. Ale toho není se báti, neboť týmž poměrem také společnosť se zhostí své prostoty a primitivnosti a na rafinovanější lišky pořídí si rafinovanější pasti. Mně, milý Luko, se zdá, že se příliš zabořujete do starého, že se příliš obracíte v mysli své k minulosti, a tím chybujete, neboť spíše byste měli čiperně se chápati nových zbraní ducha, nových prostředků k dobývání blahobytu, abyste se udrželi na předních místech a nedali se zatlačiti s jeviště, aneb aspoň do pozadí. Za starých dob, když lidé neuměli číst a psát, dané slovo ovšem muselo míti váhu úpisu; ale v civilisovaných zemích, kde bezgramotný je vyjímkou, kde se právní případy množí a právní poměry stávají se složitějšími, dané slovo vždycky nepostačuje prostě proto, že paměť nepostačuje, aby na delší dobu všecko obsáhla."

Luka Grbešič zavrtěl hlavou, že nesouhlasí. Zadíval se mi do očí, skoumal mne. Nelíbilo se mu, co jsem řekl, vznikly v něm pochybnosti, žeby se

mnou mohl mluviti s plnou důvěrou. Důvěra zvítězila.

„Povím vám případ, který se v posledních letech udál u nás v Trebini. R. 1896 roznemohl se trebinský soused Stevan Cerovič. Pozoruje, že se jeho konec blíží, chtěl část svého slušného jmění věnovati srbské pravoslavné škole v Trebini. Svěřil své rodině, že školu chce obmysliti 40.000 zl. Rodina souhlasila, ale byly jiné překážky, jakých také dříve nebývalo. Nařídilať bosenská vláda, že žádný dar, srbskému pravoslavnému chrámu nebo škole učiněný, nesmí převyšovati 10 zl. Co dělati? Zavolali otce archimandrita Christifora Mihajloviče a tázali se ho o radu. Otec Christifor usoudil, že vládní nařízení týká se jen darův a nikoli odkazův; aby tedy soused Stevan oněch 40.000 zl. k bohumilému účelu odkázal, když je darovati nemůže. Ale nová bída: Stevan Cerovič neuměl psáti, ani nikdo z jeho rodiny. Aby zavolali k sepsání závěti někoho od úřadu, toho se nemohli odhodlati myslíce, že by tím způsobem úmysl Stevanův nebyl splněn, nýbrž spíše snad zmařen. Mezitím síly nemocného prchaly. Otec Christifor udělil mu poslední útěchu a umírající ještě jednou mu potvrdil, že chce, aby udaná část jeho jmění dostala se srbské pravoslavné škole trebinské. Stevan Cerovič skonal a otec Christifor v souhlase s jeho pozůstalými závěť ústně učiněnou sepsal, Stefana Ceroviče podepsal a listinu odevzdal soudu k provedení závěti. Ale soud ji prohlásil za padělek a otec Christifor přes to, že pozůstalí potvrzovali správnosť závěti a nabízeli přísahu, byl odsouzen pro podvod na 3½ roku do těžkého žaláře a v okovech nám odvezen do Lepoglavy v Chorvatsku. Bylo to pláče, když jsme se dověděli, jak mu v žaláři bradu oholili, vlasy ostříhali, do trestaneckých šatův jej oblekli!“

„Otec Christifor chybil, o tom nemějtež pochybnosti. On mohl závěť sám sepsati, ale ještě za života odkazatelova, a přivésti dva svědky, kteří by ji potvrdili. Anebo odkazatel mohl ústně pověděti

závěť ve přítomnosti dvou svědkův, a závěť byla by nezrušitelna. Ale když závěť sepsal teprve po úmrtí odkazatelově jeho jmenem, dopustil se provinění. Neprávem se divíte, že byl potrestán."

Luka však diviti se nepřestával.

„Nikdy jsme jinak závětí nedělali," pravil slavnostně, „než před otcem duchovním, a nikdy nebylo žádných podvodův a žádných sporů! A zde správnosť závěti potvrzovala celá rodina zesnulého a ne pouze dva svědci. Otec Christifor neměl nekalého úmyslu, on naopak myslil, že věc spraví, když závěť napíše. Celá Hercegovina i Bosna jsou přesvědčeny, že otec Christifor trpí nevinně. Mostarská obec chtěla zaň podati prosbu o milosť, ale vládní komissar tomu zabránil, a za tureckých časů všechněm obcím bylo volno podávati petice všem otomanským úřadům, duchovním i světským, vládě i panovníkovi," žaloval Luka.

To postačí, aby laskavý čtenář poznal a ponětí si učinil o rozdílu názorův domácího a přišlého obchodnictva v okupovaných zemích. My Čechové žijeme v té obchodní sféře, v níž okupovaní kupci vidí ne nebezpečného konkurenta, nýbrž svou záhubu. Náš obchodník bude zajisté toho mínění, že na takových starosvětských zásadách v naší době obchodovati nelze, ale zásadám těm neodepře úcty. V evropském obchodě vlivem Angličanův a Židů slovo „mravnosť" řidčeji a řidčeji se vyskytá, brzy zmizí i slovo „solidnosť" a jedinou zásadou, jediným cílem obchodníkovým bude zisk, zisk za každou cenu. Tato cesta konservativným trhovcům okupovaných zemí se příčí. Je v tom cosi tragického, když takový živý zůstatek starého světa, při tom takový rozený kupec raději hmotně hyne, než aby se vzdal zděděných zásad, na kterých už jeho předkové zbudovali pěkný rodinný majetek, s nímž on nyní teskně se rozžehnává jen proto, že chce zůstati oněm zásadám věrným. Avšak on nezahyne, nebojte se oň! Bude li k tomu doveden bojem o život, aby se chopil týchž zásad a prostředků, kterých užívá obchod „světový", vrozený jemu ob-

chodní talent přihlásí se opět ku svému právu a když ne z těchto starých bosensko-hercegovských trhovců, tož z jejich synů vyloupnou se větší šejdíři, švindléři a podvodní kridatáři, než jakými dosud slyne národ vyvolený! Co řekl Luka Grbešič o vychovancích zenického kriminálu, zřejmě k tomu ukazuje.

Avšak ještě jsme nedokončili rozpravu o obchodních poměrech v okupovaných zemích.

V Sarajevě mi vypravovali o kupci, jenž nashromáždil 4—5 millionů. Byl tak opatrný, že i každé vejce změřil, než koupil. Měl drátěné kolečko, jímž vejce propouštěl; které snadno proklouzlo, nemělo míru, to nevzal. Když ho někdo viděl, an v usmolených šaryvarech na trhu vejce měří, byl by se smiloval a dal mu krejcar netuše, že má před sebou několikanásobného millionáře Jiní bez pochyby nebyli tak rigorosní při kupování vajec, ale všichni byli nejvýše skromní a střídmí. Majíce menší vlastní potřeby, mohli zboží laciněji prodávati. Také celé zařízení a vedení obchodu bylo nenákladné, ba téměř bez nákladu. Cena tovaru zase mohla být menší, když kupující nemusel prodávajícímu připláceti na režii. Ale co hlavní: za tureckých časův obchodníci byli prosti všech daní. Tak je dosud v tureckých provinciích i na Černé Hoře. To věru byly takové podmínky rozvoje obchodu, jakých žádný moderný stát poskytnouti nemůže. Arci, byl i tu tlustý stín. Kupec musel dávati mnoho darův a úplatkův a vydání toto nebylo žádným předpisem zregulováno. Avšak můžeme na slovo věřiti kupcům, že za tureckých časů pracovali po všech bachšiších s větším užitkem, než nyní. Byla cla nejen státní, nýbrž i soukromá, t. j. taková, která silní begové o své ujmě ukládali na zboží, územím jejich statků provážené. Cla tato, zůstavíme li ten název v platnosti, byla uvalována asi do let 30. stol. XIX. jen na domácí kupce, neboť na cizí, chráněné příslušnými konsuly a diplomatickými zástupci, se neodvažovali. A při tom všem domácí obchod prospíval tak, že

nynější pokolení vzpomíná toužně vzdychajíc na tehdejší doby jeho rozkvětu.

Jsou ještě jiné příčiny hospodářského upadání bosensko-hercegovského kupectva.

Pravíme li o něm, že bývalo zámožné a že byli mezi ním jednotlivci značně bohatí, nesmí tomu býti rozuměno tak, jakoby vládlo nepřebranými poklady východních pohádek. Majitel 4—5 millionů slynul v Bosně jako „bosenský král“ a okupátoři mu příjmí to ponechávají, aby se udržovala illuse, že je v Bosně baječné bohatství. Avšak co je takový „bosenský král“ proti Rotšildovi, Bleichröderovi, Hirschovi a jiným králům kapitalismu? K těmto kapitalistickým veličinám bosensko-hercegovské kupce přirovnávati nelze. A přece okupace uvedla je tváří v tvář s nutností, aby síly své s velkým kapitálem cizím změřili. Velký kapitál cizí, dobře sorganisovaný, výbojný a při tom chráněný, brzy opanoval pole. On v okupovaných zemích dělá dobré obchody, o tom sporu není, jako ne o tom, že všichni, kdo mu slouží, nadháněji, dohazují, cítí se úplně spokojenými a libují si, že obchod v okupovaných zemích rozkvétá. Tím však se nesmí dáti zmásti, kdo nechce viděti jen jednu stránku medaillie a nemá příčiny, aby se s velkým kapitálem ztotožňoval.

Domácí střední kapitál statečně pobil malý kapitál cizí, jenž v stopách okupace přišel za štěstím. Není příkladu, aby se v dvacíti letech okupace v Bosně a Hercegovině byl zmohl nějaký „malý Žid“. Co se tímto jménem nazývá, všecko živoří. Nic „malému Židu“ neprospívá, že přijda do okupovaných zemí představoval se jako zástupce „světovosti“, že si dával německé firmy a tím se snažil dobyti si protekce okupátorův obojího stavu. Ani to „malému Židu“ nepomohlo, že úřadnictvu i důstojnictvu dávány tajné pokyny, aby nechodili k domácím kupcům a odbírali své potřeby od „malého Žida“. Domácí kupec v zápase s tímto protivníkem obstál a zatlačil jej do položení, ve kterém mu není nebezpečným.

Hůře je v boji s „velkým Židem". Proti němu střední kapitál domácí byl by se mohl postaviti jen sdruženě. Jen tak byl by mohl vyvinouti značnou obrannou sílu, s níž by velký kapitál cizí musel hledat aspoň kompromissy, když by jej byl domácí soupeř s pole nevytiskl, vezma spojenému kapitálu na pomoc svůj velký obchodní talent a neporušené ještě ctnosti svého stavu. Osud středního domácího kapitálu rozhodly ohledy politické.

Jádro bosensko-hercegovského kupectva tvoří pravoslavní Srbové. Kupci byli vždycky úhlavním pilířem pravoslavné srbské církve i školy. Z pohnutek, které všecky vyjasniti zbude teprve příštímu historikovi okupace a které nám jsou neznámy, ano nepochopitelny a které jen tušiti můžeme, sarajevská vláda začala býti velmi nemilostiva k srbskému pravoslavnému živlu v okupovaných zemích a tím samým i k pravoslavnému obchodnictvu. Vláda mu prostě nedovoluje, aby tvořilo obchodní, bankovní a podnikatelské společnosti, a zvláště žárlivě bdí, aby hospodársky se nesdružovali pravoslavní a mohamedáni. To budí podezření, že všecky překážky, které bosenská vláda klade pravoslavným v otázkách kulturných, mají za původ obchodní řevnivosť cizího kapitálu, již bosenská vláda povolila. Ostatně spřežení principů, cílův a zájmův idealných s hospodárskými v každém politickém postupu bývá nerozlučné.

Boj domácího kapitálu bosensko-hercegovského s cizím za pomoci vlády tomuto nechť osvětlí příklady.

V Sarajevě utvořila se Zemská banka, jejíž správa dle stanov skládá se z poloviny členů, jmenovaných vídenským Bankvereinem; druhou polovinu jmenovati má právo bosenská vláda. — V Sarajevě postavili akciový pivovar, jenž má jen německou firmu „Aktienbrauerei in Sarajevo." Pan Kallay je hlavním akcionářem tohoto pivovaru. Společnosť ze zásady neprodává akcie pravoslavným

Srbům, ale za to úřady jim licence na výčep odnímají a dávají osobám politicky onačejším. Udáno mi, že pivovar má v zásobě 84 licence, tímto spůsobem nabyté. — Na podobných zásadách zřizuje se v Sarajevě akciový lihovar.

Známa je cizí firma Morpurgo a Parente, jíž bosenská vláda zadala kácení překrásných lesů bosenských a hercegovských. Firma ta platila nejdříve 4 zl. za dub, potom 5 zl., nyní 7 zl., zatím co jiní nabízeli 28 zl.

V Zenici je privilegovaná papírna cizího podnikatele Ed. Musila, Žida. Vláda jeho podnik vydatně podporuje. Závazně mu dodává kamenné uhlí, 1 m. ct. za 10 kr. I železné koleje mu sama položila. Dále se mu zavázala neodebírati ku kancelárským potřebám v obou okupovaných zemích papíru z jiné továrny. Ed. Musil může vyrobiti pouze $^2/_3$ spotřeby papíru, ostatek sám objednává od cizích továren. Všechen obchod v obou zemích jest výhradně v jeho rukou, ceny si diktuje. Následkem toho papír v okupovaných zemích je dražší, než kdekoli jinde.

V Usoře vznikl cukrovar. Kdo je majitelem, chová se v takové tajnosti, že ani účetní úřednictvo nic určitého o tom neví. Ví pouze, že kapitál se má zúročiti 10 pcty. a že vláda za toto zúročení ručí, jakož i to, že vláda na cukrovar sama dala kapitál na stavbu a zařízení podniku. Také řepu vláda sama kupuje. R. 1895 doplatila na usorský cukrovar 300.000 zl.

O jiných podnicích bosenské vlády na tomto místě pomlčíme.

Kupec, vida, že staré cesty užitku jsou mu zataraseny a nové před ním neotevřeny — vláda založila několik nižších obchodních škol, které však se podobají spíše našim školám měšťanským a nemají téměř žádného významu pro obchodní vzdělání domorodců, neřku aby se rovnaly uvedení kupeckého dorostu na bezpečné dráhy — hleděl si pomoci sám, aby se jeho kapitál rozmnožoval.

Do okupace panovalo v Bosně a Hercegovině jako všude v Turecku a více méně na celém Balkáně hospodářství přírodní; okupace zavedla hospodářství peněžné. Dříve bylo málo peněz, proto byly vzácné a drahé a již také pro to zámožnosť bosensko-hercegovských kupců zdála se před okupací mnohem větší, nežli se objevila ve světle hospodářského převratu okupace, jež uvedla do země více peněz, levnější úvěr, pachtění po penězích a spolu větší nejistotu kapitálu. Sedlák bosensko-hercegovský do okupace mohl, chtěl li nebo musel li, po celý rok obstáti bez peněz. Sebe a rodinu nasytil z pole, dobytek z louky a nivy, dříví na topivo a stavivo měl bezplatně, novou kuču vystavěl mu pán pozemku, oděv z vlny a plátna zhotovily doma ženy, on vyráběl obuv (opánky) z koží domácích zvířat pro celou rodinu, a také pro požitek mohl si nasázeti tabáku, napáliti rakije nebo slivovice tolik, že měl on sám i host, zavítavší pod jeho střechu.

Nadešla tedy okupace, s ní peněžné hospodářství. Sedlák pocítil potřebu peněz, ano nevyhnutelnosť. Okupace sice uvedla do země veliké kapitály, ale ony nepřišly, aby přinesly, nýbrž aby odnesly. Nepřišly, aby se rozplynuly všemi směry až do kuče nejmenšího sedláka a pasáka, nýbrž uměle se rozvedly směry některými, aby tuk země a obyvatelstva k svému zisku, do svých nádržek odplavily.

Nevyhnutelně peněz potřebuje, na koho se měl sedlák obrátiti? Přirozeno, že na svého rodáka a známého kupce, a rovněž přirozeno, že kupec té příležitosti se chopil, jednak aby vyzískal, jednak aby pomohl svému sounárodovci a souvěrci. Po předeslaném výkladu o hospodářských poměrech před okupací a vůbec o hospodářském převratu, okupací do Bosny a Hercegoviny přineseném, jest i pochopitelno, že úvěr, poskytovaný kupcem sedlákovi, nemohl býti hned levným. Ano představíme li si následky, které by byly nastaly, kdyby sedlák, jenž ještě včera žádné potřeby peněz neměl, s nimi

hospodařiti neuměl a draho si je musel opatřovati, dnes najednou dostal za nepatrnou náhradu peněz jako plev, uznáme, že by byly pro sedláka zhoubné, že by znamenaly jeho hmotnou i mravnou zkázu. Zde mohl prospěti jen ponenáhlý přechod a ten se dál, dokud věřitelem sedlákovým byl kupec.

Úřady, pozorujíce, že tento kupec, tento „prostý kupec“, jak s nechutí okupátoři o něm říkají, tento tvor nade vše jim nemilý, zase si z louže pomohl a našel spůsob, jak svůj kapitál rozmnožovati, vystoupily proti němu, aby mu také obchod peněžný překazily. Vláda měla dobrý úmysl opatřiti sedlákům levný úvěr zřízením okresních pokladen, do nichž každý sedlák je povinen ukládati 4pctovou přirážku ku svým daním, kterážto částka hned při placení daně se mu odnímá. Ale úřady, mající hlavy přeplněné politickými tendencemi, dobrý tento úmysl maří svou „felbábovskou“ libovůlí; okresní záložny jsou totiž ve správě politických úřadův. O tom, jak se zde dostává úvěr, bude ještě řeč. Zde je na místě pouze zmíniti se o tom, jak úřady pracují k tomu, aby sedlák nevypůjčoval si od kupce, nýbrž z okresní záložny. Nabádají sedláky prostě, aby kupcům dluhů neplatili. Totě v okupovaných zemích něco nového, že možno dluh učinit a neplatit. Za tureckých časů bylo svatou a čestnou povinností každého dluh zaplatiti. Dlužník snad nemohl dostáti lhůtě a musel žádati za posečkání, ale aby zhola si předsevzal: nezaplatím, a aby mu samy vrchnosti k tomu radily, toho nebývalo. Komu přičísti za vinu, že mnohý sedlák upustí od zásad svých otcův a zachová se podle rady, která se mu vidí výhodnou? Nuže, nezaplatí. Věřitel žaluje. Spor se protahuje až do podzimu, kdy sedlákovi nastane povinnost platiti desátek. Tu uzná soud pohledávku věřitelovu za spravedlivou, odsoudí dlužníka k zaplacení a věřiteli povolí exekuci. Avšak stát má přednosť, také pán pozemku. Nejprve museji býti zapraveny desátek a třetina za běžný rok i s nedoplatky, potom teprve může se lékovati na dluž-

níkovi soukromý věřitel. A tu prohlásí úřad, že dlužník už ničeho nemá (skutečně nemívá, jak uvidíme později) a věřitel vychází na prázdno.

Od té doby, co kupcům odnímají výčepné licence, úřady, jdouce sedlákům na ruku proti věřitelům kupcům, jim radívají, aby udali, že dluh učinili za lihové nápoje. Tak tato akce nabývá takové tvářnosti, jakoby zde šlo také o opatření proti „kořalečnému moru“, což také chvalořečníci okupace před neznalou cizinou vydávají za jednu z velkých zásluh bosenské vlády a jejích orgánů. Kořalečný mor! Kdož by neschvaloval, aby mu postavena byla hráz, aby od něho lid byl zachráněn, a kdož by nepřál jeho šiřitelům, aby za to pykali! Ale jak už bylo pověděno, okupovaný lid je tak střídmý, že by každému jinému mohl býti dáván za příklad. Lihových nápojů neužívá hojněji, než jako mediciny, a požívání rakije právě tak jako černé kávy v mnohých zdejších krajinách má za účel rušiti zhoubné účinky nezdravých vod. Kdo před cizími lidmi vydává jej za nestřídmého, dopouští se na něm těžké, nenapravitelné křivdy, neboť jej olupuje o dobrou pověsť právě v příčině, kde zasluhuje neohraničené chvály.

Na ty příčiny úpadku obchodu bosensko-hercegovského, které vězí ve vládě a úřadech, já nekladu hlavní váhy, což výslovně podotýkám, aby se nikdo nedomníval, že mám úmysl jí ubližovati. Příčiny, které závisejí od vlády, dnes jsou a zítra mohou nebýti. Bude li na ně svědomitým tiskem ukazováno, náprava musí se dostaviti. Pravoslavní kupci, kteří jsou nyní v nemilosti, mohou se třeba obratem ruky dostati do milosti, a bosensko-hercegovšti kupci vůbec, bez rozdílu náboženství, mohou se přispůsobiti jiným obyčejům a názorům i obchodním zvyklostem. Ku svému konservatismu nejsou připoutáni, on je dobrovolný, a i konservatism připouští změnu a pokrok.

Hlavní příčina úpadku vězí jinde: v proměně světových obchodních cest, vedoucích do okupo-

vaných zemí a přes ně a spojujících je obchodně s cizinou. Do okupace ty cesty šly po většině napříč Balkánu, od západu k východu, od Jaderského moře k Egejskému, k Solunu a Cařihradu. Byly to cesty starého i středního věku, cesty, které druhdy prorazily mocné, kvetoucí a bohaté státy bassinu Středozemního moře. Tyto státy jsou nyní vesměs na mizině a nikoho nebylo, kdo by zabránil, aby do vnitra Balkánu proraženy byly nové cesty světového obchodu se strany, kde je v přítomné době ohnisko politické moci, vojenské síly, průmyslové výrobnosti, obchodní čilosti, duchovného ruchu. Tak si otevřela na Balkán cestu střední Evropa. Bylo to v době neobyčejně příznivé, v době, kdy křesťanský Balkán, nejen Bosna a Hercegovina, téměř o to žebral, kdy Turci ve své omezenosti a nevzdělanosti ani netušili, oč jde, kdy střední Evropa, vytlačivši pomocí svých západních spojenců Rusko z Bulharska, neměla na Balkáně nepřítele ani soka.

Na to dojíti muselo, když se Německo sjednotilo a stalo se v Evropě rozhodujícím činitelem. Rakousko-Uhersko muselo jíti na Balkán a raziti tam cestu německému obchodu a průmyslu, i německé kultuře, oděné třeba v národní kroje slovanské. Kdyby Rakousko-Uhersko bylo se pítilo vzíti na sebe toto poslání dobrovolně, Německo bylo by muselo samo chopiti se díla. Rakousko-Uhersko, nezotavivší se ještě z jednoho Králové Hradce, bylo by šlo vstříc druhému a Německo bylo by táhlo na Balkán přes potoky jeho krve.

Bylo by zastíráním skutečného stavu věcí a přílišnou domýšlivostí, kdyby vinu anebo zásluhu — jak je libo — přisvojovalo si jen Rakousko-Uhersko, jen Vídeň a Pešť. Důležitějším činitelem je tu Berlín; Vídeň jedná jen jako faktor Berlína, Pešť má dosti vůle odpoutati se od Vídně, ale každým uvolněním od Vídně utužuje svůj svazek s Berlínem, jemuž jen odklizuje konkurenta v obchodě a politice východní. Čím slabším bude Vídeň Berlínu konkurentem, tím věrnějším bude mu spo-

jencem, tím více bude od něho odvislou a tím šťastnější bude v této své odvislosti. Události našich dní to potvrzují.

Pudíc Rakousko-Uhersko před sebou na Balkán, Německo samo, dovedši si získati důvěru Turecka, staví už obchodní dráhy v Malé Asii až do Bagdadu, odkudž řeka Tigris dodělá spojení s Perským zálivem. Z Malé Asie a Cařihradu bude pomáhati Rakousku, aby proklestilo německému obchodu a průmyslu dráhu nejen do Sarajeva, nýbrž i do Nového Pazaru a Mitrovice, načež by Berlín byl v přímém železničném spojení se Solunem, neboť z Mitrovice do Soluna jest už dráha vystavena. Ze Soluna je nedlouhá morská cesta do Cařihradu. Druhá velká cesta ze střední Evropy do Cařihradu jest už hotova. Vede přes Bělehrad a Niš, přes Sofii, Plovdiv a Drinopol. Pantařír tohoto světového spojení, Milan Obrenovič, je zároveň jeho bdělým hlídačem. (Starodávná magistrála, jdoucí z Cařihradu na Drinopol, Plovdiv, Sofii, Niš k Dunaji a odtud prodloužená do Pešti, sloužila za časů tureckých, jež my v úvahu bereme, hlavně dopravě vojsk a obchod tudy nikterak nemůže konkurovati se středomorským.)

Země české a všecky slovanské země Rakousko-Uherska kromě Haliče leží v směru těchto nových obchodních cest. My nemáme příčiny nepřáti si, abychom vešli v kulturné a obchodní styky s tím východem, kde obývají millionové slovanského národa, kam hledal cestu již náš Karel IV., odkud k nám přišli svatí věrozvěstové slovanští. Podle našich pokojných názorů čím víc dobrých, krátkých a pohodlných obchodních cest, tím lépe v zájmu zemí a národův nejen přilehlých, nýbrž i od nich odlehlých. Jen je třeba, aby velké obchodní cesty nezasedly jednotlivé státy, které by je výhradně sobě přiosobily a nedaly, aby v pravém slova smyslu byly světovými, t. j. aby byly arteriemi obchodního a kulturného ruchu celé společnosti národů, všech, kdo jich potřebují a je vyhledávají.

My Slované rakousko-uheršti jen želeti můžeme toho, že dosud není vystavena dráha ze Sarajeva do Mitrovice a že budování železných drah v okupovaných zemích stalo se úplně odvislým od jiných zřetelů, než obchodních a kulturných, jakož i od aspirací dvou toliko národů, německého a maďarského.

Tito dva národové společně táhnou na Balkán, mají stejné cíle, ale nicméně si kde mohou překážejí, pokud jde při tom jen o Němce rakouské. Berlínu je Pešť, žijící v stupňovaném antagonismu s Vídní, celou duší oddána; avšak Berlín dosud stojí za kulisami. Převaha, které Maďaři pomocí Německa dosáhli v okupovaných zemích, jeví se i na Balkáně. Pešť dosáhla přímého spojení se Sarajevem na Brod, Vídeň ho postrádá. Následkem toho je, že Pešť, zmocnivši se také vlády na Dunaji, roste na úkor Vídně, jež stává se čím dál tím zřejměji provincialným městem Berlína. Vídni, aby její záhuba byla dodělána, už nic jiného neschází, než aby přestala býti residencí. Bude li ještě stolice Rakousko-Uherska přenesena do Pešti, Vídni nezbude, než aby se Berlínu vzdala na milosť a nemilosť a uzavřela s ním celnou jednotu, jež jest idealem všech Němců zahraničných i rakouských. Aby poměr tento byl ještě nápadnější, tomu brání jen nečetnosť maďarského živlu, jenž i s renegáty nestačuje, aby v okupovaných zemích a na Balkáně bylo také znáti maďarskou národnosť.

Rakousko-Uhersko zbudovalo za dvacet let v okupovaných zemích tak málo železných drah, že to jest až s podivením. Po Turcích zdědilo krátkou trať Doberlín-Baňaluka, samo vystavělo trati: Brod-Sarajevo, Sarajevo-Jajce, Sarajevo-Mostar, Mostar-Gabela. Uhry nechtějí za žádnou cenu dopustiti, aby bosenská dráha spojena byla na jedné straně přes Trávník a Lievno se Spletem, t. j. s dalmatskou horskou drahou Splet-Knín, a na druhé straně aby tato dalmatská dráha přes Knín na Nový byla spojena se Záhřebem. Tu již jasně vidíme pletivo politicko-národní řevnivosti, jež v Rakousku nejprve od Němců byla zasazena

v srdce všech zdejších národností, načež ji Němci a Maďaři ještě zvláště ve svých srdcích vypěstovali k nevidanému dosud rozkvětu. Maďaři udávaji, že by dráha na Záhřeb, jež by znamenala nejen přímé spojení Chorvatska, nýbrž i Vídně a Cislajtanie s Bosnou, ubila morský obchod rjecký. Rjeku Maďaři vypiplali, aby zaťali žílu cislajtanskému Terstu, avšak ona neublížila ani tak Terstu, jako všemu přístavnímu a pobřežnému obchodu Dalmacie, jehož osud umělým rozvojem Rjeky a otevřením obchodních cest pevninných z Rakouska do okupovaných zemí je zpečetěn.

Dalmacie je krutě postižena. Obchod její, dokud byli v Bosně a Hercegovině Turci, ještě jakž takž živořil. Rakousko si s ní nevědělo co počít. Myslilo, že jí pomůže, když jí Bosnou a Hercegovinou opatří „hinterland". Ale neprospívá ani „vorderland" „hinterlandu", ani „hinterland" „vorderlandu". Někteří ještě doufají, že by se jedněm i druhým pomohlo administrativným sloučením Dalmacie s okupovanými zeměmi. K těm doufajícím patří také p. Kallay. On v srpnu 1897 dal ve Vídni hostinu Bosňanům, kteří šli na bruselskou výstavu, a o hostině připil jednotnému spolupůsobení (einheitliches Zusammenwirken) Bosny a Dalmacie, k němuž pracuje, jak vyznal, od r. 1886. Na to dalmatský poslanec Biankini ve svém „Národním Listu" dokázal a bez obalu prohlásil, že Dalmacie nepovažovala by spojení — tak porozuměl Kallayovu „spolupůsobení" — s Bosnou a Hercegovinou pro sebe za výhodné. Považíme li, že posl. Biankini před 25 lety pro toto spojení horoval a že k němu pracoval slovem, písmem i skutkem od r. 1875 až do okupace, můžeme změřiti, jakého sklamání dožili se po dvacíti letech okupace i ti naši bratři, kteří jsou jí jen s boku dotknuti.

Trať Vídeň-Záhřeb-Nový-Splet oživila by v okupovaných zemích konkurenci Vídně s Peští a zvýšila by v Chorvatsku vliv Vídně, vliv, jenž tam vždycky byl vítán. Ale okupovaným zemím s při-

lehlou Dalmacií ani tato železná cesta by nepomohla, neboť i ona, jako její sokyně z Pešti, stupňovala by jen exploataci přírodního bohatství Bosny a Hercegoviny. Aby osvěžila se výrobnosť tamního lidu a s ní i obchod, bylo by zapotřebí budovati v okupovaných zemích také příčné dráhy zcela ve smyslu historických obchodních cest balkánských. Vkus a potřeby Balkánců jsou zcela jiné, nežli „Švábů"; z nich se vyvinul krásný domácí průmysl, jenž nyní hyne, protože k vývozu na sever, kde je vkus jiný, se nehodí a doma jsou mu podmínky života, neřku rozkvětu, odňaty. Chorvaté často ukazují na nutnosť, aby vystavena byla příčná dráha Splet-Sarajevo-Bělehrad, ale marné volání, neboť zase příčiny politicko-národní brání uskutečnění této myšlenky přes to, že Rakousko-Uhersko má snahu připoutati k sobě pevně Srbsko a že Obrenovičové jsou úplně pro to získáni.

Projekt velkolepé balkánské transversálky, která by šla z Ruska přes Rumunsko, Srbsko, Macedonii, Albanii do Skadru nad Bojanou a spojovala Černé moře s Jaderským, vynořil se po prvé r. 1891, když v Srbsku byli u vesla radikálové. Na to spal, až r. 1897 byl s ním obratný soukromý diplomat Jan Vaclík z Petrohradu poslán do Cařihradu a Bělehradu, aby proň obě vlády získal. Milan nebyl přítomen a král Alexandr, když mu byla vyložena veliká důležitosť projektu, dal mu svůj podpis. Jedva se to stalo, přijel takořka překotem do Srbska Milan, svrhnul vládu, v níž bylo několik mírných radikálův a prohlásil se za generalissima srbské armády.

Projekt byl už podpisem srbského krále opatřen a podpis nebylo možno odvolati. Aby nemohl býti proveden, bylo třeba súčastněné strany politickými pikly z chumáče rozehnati a rozeštvati a součinnosť jejich při zřízení transversálky v zárodku rozbiti. To Milan vykonal překotem. K ocenění tohoto skutku Milanova dlužno dodati, že balkánská transversálka byla by zvláště pro Srbsko důležita, jehož

hraničné město Niš stalo by se uzlem železničného spojení na Cařihrad, na Solun a na Skader. Proti tak lákavému projektu sotva může ozvati se některý Srb.

Celá ta délka Černomorsko-jaderské dráhy obnášel[a] by 645 km., totiž: turecká linie (Sv. Nikola na ústí Bojany — naproti italskému přístavu Brindisi — okolo Skadru přes Prizren a Prištinu na Prepolac do srbské hranice) 290 km; srbská linie (Prepolac, Kuršumlje, Prokuplje, Kňaževac, Zaječar, Negotín-Dunaj) 265 km; rumunská linie 90 km; tedy asi tolik, jako z Podmokel přes Prahu, Brno, Moravské pole do Ostřihoma. Krajní body, které by tím spojením byly ve styk přivedeny, jsou Odessa a Brindisi. Mořem je z Odessy přes Cařihrad, okolo Řecka do Brindisi 2100 km. a do Sv. Nikoly na Bojaně 1920 km. Tato vzdálenosť urazí se po hbitém parníku za 108 hodin čili za $4\frac{1}{2}$ dne. Po železnici, počítá li se na vzdálenosť mezi Odessou a Sv. Nikolou na Bojaně na 1300 km., netrvala by tato cesta déle než 38 hodin, tedy půl druha dne. Následovně by pevninné spojení naproti morskému vyhrávalo celé tři dni.

Avšak Rakousko-Uhersko bůh ví proč myslí, že by zbudováním balkánské transversálky byla mu zasazena „rána do srdce", protože by těžce ublížila „světovému", roz. středoevropskému obchodu na Balkáně. Z toho, co jsme pověděli, dosti jasně snad vysvítá, že obavy takové jsou neoprávněny. Opačně by věci dopadly. Transversálkou posílil by se hospodářský kořen obyvatelstva balkánského, což by bylo na prospěch i obchodu středoevropskému. Co je světové, nemůže býti jednostranně plemenné, a jednostranným, sloužícím egoismu jednotlivých panství bažných národností, jest dosavadní středoevropský obchod na Balkáně. Teprve transversálkou byl by Balkán otevřen obchodu opravdu světovému, neboť ona by přivedla na Balkán nejen Rusy, nýbrž také Italy a Francouzy, kteří by jezdili do Skadru a černohorského Baru kupovati balkánské suroviny

a dováželi by za to kolonialné zboží. Rakousko-Uhersko ničeho by neztratilo, protože dovoz průmyslových výrobků, jejž po okupaci vychvátilo Angličanům, zůstal by v jeho rukou. Dovoz z Rakousko-Uherska do okupovaných zemí má okr. roční cenu 5 mill. zl., vývoz naproti tomu pouze 2·2 mill. zl., v čemž jest už zahrnuto $^1/_2$ mill. za dužiny ze státních lesů. Srovnání těchto číslic jasně ukazuje, že okupace z okupovaných zemí jen těžila a neměla snahy zavésti mezi dovozem a vývozem rovnováhu Dosavadní obchodní bilance jest v neprospěch okupovaného obyvatelstva.

Je žalostno, že Rakousko-Uhersko po dvacítileté skušenosti na Balkáně nedovedlo zájmy a prospěchy své sladiti se zájmy a prospěchy tamního obyvatelstva. Když se domnívalo, že projekt transversálky balkánské návratem Milanovým do Srbska nezažehnán, nedovedlo odpověděti jinak, než svým projektem úzkokolejné drahy s účelem strategickým: Gabela-Trebině Gruž (Dubrovník)-Boka Kotorská. Na zbudování této dráhy, jež už dokonce zadá smrtelnou ránu pomorskému obchodu dalmatskému, učiněna půjčka 11 mill. Významu jiného míti nebude kromě sesíleného nepřátelství naproti malé, hospodársky slabé Černé Hoře.

VI.

Boj proti jménu Srb a kyrilskému písmu.

O půl sedmé přejeli jsme Arslan-agičův most na Trebinčici a octli jsme se v Trebini. Arslan-agičův most je soupeřem památného mostu mostarského. Obloukem se klene nad řekou, jež se valí pod ním ve propastné hloubce. Je 92 *m* dlouhý a 3 *m* široký, podklenut je dvěma velkými oblouky vnitřními a dvěma menšími krajními kromě několika malých suchých. Jak jméno ukazuje, zbudoval jej Arslan-agič, jehož jménu zůstal trvalým pomníkem. Arslan-agičové bývali mocným mohamedánským rodem v Hercegovině. Jak známo, koran ukládá následovníkům Prorokovým za povinnosť, aby pořizovali stavby a jiné základy, které by sloužily k obecnému prospěchu. Bohumilým skutkem jest vystavěti modlitebnu, ale bohumilejším pečovati o dobro bližního. Přes proudy mu klaď mosty a lávky, aby volně mohl přejíti; raz mu cesty, abys mu usnadnil těžkou pouť; při cestách vyhlubuj studánky, aby unavený poutník mohl občerstviti se chladnou vodou; kdekoli najdeš prázdné místo, vysaď na ně strom, aby poutník a jiný tvůj bližní, jenž tudy půjde, měl kde pohověti si, na čem pochutnati si. Toto krásné navedení, jak věřící má osvědčovati lásku k bližnímu v praxi, svědčí o tom, že Mohamed připravoval ty, kdož učení jeho přijali, nejen k válce, nýbrž také ke skutkům míru. Bohužel válka převážila

v dějinách mohamedánského světa a nedala, aby jeho kulturné počátky podržely svou pružnosť a účinnosť za hranice kultury arabské. Nicméně dlužno konstatovati, že i mezi srbskými mohamedány vždycky byli tací, kteří byli pamětlivi příkazu Prorokova a činili základy, které jsou k dobru každého, bez rozdílu víry. Charakteristické jest, že mohamedáni, pojmou li myšlenku učiniti veřejný základ, nešetří nákladu; zatím ale doma žijí velmi skromně a na úpravě jejich obydlí není stop ani umění, ani nákladnosti. I v tom vězí společná črta charakteru, kterou mají se svými rodáky pravoslavnými.

Za mostem rozkládá se nová čásť Trebině. Vidíte vysoké, bílé, pravidelné domy, vysoké dvéře i okna. Ulice je široká, dlážděná, po krajích chodníky. Na domech jsou vývěsné tabule a jiné nápisy. Všude bije v oči němčina. Naproti tomu je nápadno, jak málo je tu nápisů kyrilských. Kde jsou, všude postupují rovné právo němčině. Nikde nenajdete krom některých nápisův úřadních, aby nápis, jehož jazyk je srbský, učiněn byl písmem latinským i kyrilským. Hned vám napadne, že jste vkročili na bojiště, kde se obě písma potírají, a tak i jest.

Protože mi bylo známo, že srbský pravoslavný živel v okupovaných zemích nejvíc potřebuje opory, dal jsem se zavésti do hotelu, jenž mi byl označen jako srbský a majitel jeho jako jeden z přesvědčených pravoslavných. Zanesli mi zavazadla do čistého prostého pokojíka. Každý pozdravoval aneb oslovoval po německu. V pokojíku ještě jsem neodložil klobouk, již tu byla mladičká dívka, šestnácti nebo sedmnáctiletá, nesoucí v jedné ruce rozevřenou knihu cizincův a ve druhé kalamář s perem. Po tom, co pověděno o kelnericách, třeba podotknouti předem, že děvče nebylo ničím takovým, ač přece jen bylo v Hercegovině švábskou novotou. Dříve tu jako všude na Východě veškerou obsluhu a posluhu obstarávali muži. Nyní je zavedena v hotelích obsluha ženská a pravoslavný majitel trebinského hotelu viděl se nucena nezůstati za pokrokem času. I povýšil jednu

ze svých služebných, jež do nedávna na hercegovských stráních kozy pásala, na panskou čili „sobaricu“, s čímž jí nastal úkol příchozí hosty vítati a podávati jim knihu cizinců. Mladičká Hercegovka nebyla již v národním kroji, ale také na ní nebylo ničeho, co by urážело opičáctvím. Hleděla plaše, chvěla se na celém těle, pozdravila po německu a knihu i kalamář položila na stůl Posunkem vybízela, abych všeho nechal a honem do knihy se zapsal.

„Jesi li ti Hercegovka, o djevojko?“ tážu se.

„Jesam,“ odpovídá jedva slyšitelně.

„Znaš li švapski?“

„Ne znam.“

„A víš li,“ pokračuji, „že je přísně zapovězeno německy mluviti tomu, kdo neumí?“

Děvče neporozumělo, neomlouvalo se, nevysvětlovalo, dech v sobě zatajovalo.

„Přines čerstvé vody.“

„Nesmím.“

„Jak? Vody přinésti nesmíš? A k čemu tě tu mají?“

„Dokud se nezapíšete do knihy, ani vody vám podati nesmím.“

„A boga mi, tys také přísná, podívejme se!“

Děvče se neusmálo, ani brvou nepohnulo a stálo jako do země vbito. Vzal jsem knihu a převrátil několik listů. Tištěné označení rubrik bylo nejprve německy, potom srbsky, obojím písmem. Nikdo nebyl v ní zapsán písmem kyrilským. Učinil jsem počátek. Děvče hledělo mi na ruku a když vidělo, co dělám, přiskočilo a obě ruce mi položilo na pěsť pravice, aby se nemohla hnouti.

„Nemojte, za boga!“ zaprosilo úzkostlivě.

„Nyní sama vidíš, jaká jsi divná. Nevíš, co chtít. Jednou poroučíš, abych ihned se podepsal, po druhé mi v tom bráníš.“

„Podepište, podepište, ale jiným písmem!“

„Jakým?“

„Jiným, švábským, jen ne našim, srbským!“

„A co bude, podepíšu li přece?“ otázal jsem se, dopisuje do knihy, co si přála o mně vědět.

„Budete mít opletání.“

„Ty umíš čísti, děvojko, není li pravda? Umíš čísti tištěné i psané?“

„Umím.“

„Tedy se podívej do této knihy, pod kterou se ti ruka chvěla. Zde, v těch okénkách, jsou slova, vytištěná nejen švábsky, nýbrž také srbsky. Od koho je ta kniha? Od úřadu. Kdo ji tak sestavil a vytisknouti poručil? Úřad. A víš, co to znamená? To znamená přísný rozkaz, že každý Srb má se do této knihy zapisovati srbsky. A kdo se nepodepisuje, protiví se vůli úřadu. On bude mít opletání a ne já, jenž jednám tak, jak úřad žádá.“

Děvče bylo dokonce spleteno. Nevědělo, čí jest a na čem jest. Uznávalo, že by mělo býti tak, jak já pravím, ale ze skušenosti vědělo, že jest jinak. Nebylo, proč bych ji v tom směru ještě dále poučoval; o to nechť se postarají muži domorodci, až sami budou si vědomi svých práv a proniknuti přesvědčením, že ani nejmenšího práva národního vzdáti se nesmějí, aby nezahodili práv velkých a nestali se jich nehodnými.

„Přines mi černou kávu, děvojko, já se zatím umyju a převleku.“

„Nesmím.“

„Aha, musela bys pro ni do kavárny a nesmíš opustit dům. Nuž, tedy jdi do kuchyně a zeptej se, co bude k večeři.“

„Hospodář přijdou teprv o deváté domů a potom si poručí, co chtějí mít k večeři. My se do toho plésti nesmíme.“

„Neptám se, ženská hlavo, nač bude míti chuť tvůj hospodář a kdy ji zráčí ukojit. Starám se o sebe, sám chci večeřeti, rozumíš? Skoč a přijď mi pověděti, co bude!“

„Pro hosty se u nás nesmí vařit,“ dostalo se mi konečně vysvětlení. „My smíme hostu dáti pouze

nocleh, vyklepati mu šaty, vycídit boty, víc nic. Kdybyste nabízel za šálek kávy, za sklenici piva, za pohár vína dukát, nesmíme vám posloužiti. Hospodář nemají na to úřadní „dozvoly“. Zadarmo, jako svému hostu, mohou vám hospodář dát upéci celého brava, ale peníze mohou vzít od vás pouze za nocleh. My hosty, kteří chtějí také jísti, posíláme k Nagličovi.“

Zde máte malou ukázku, jak jsou pravoslavní v okupovaných zemích omezováni v živnostech. Pravoslavný chce se přispůsobiti novému proudu a založiti si živnosť, jaká zde před okupací provozována nebyla. Vystaví si nákladný dům a když je s hotelem nejkrásněji hotov, nedostane licence k provozování hostinství. A když dostane, zavěsil tím nad svou hlavu na teninký vlásek těžký Damoklův meč. Aby se věčně chvěl o její ztrátu, a když si myslí, že je v držení jejím nejpevněji zabezpečen a u úřadů nejkrásněji zapsán, nejednou stává se, že mu licence odňata a živnosti jeho nanesena krutá rána.

Na večeři jsem šel k Nagličovi, jak mi dívka ukázala. Slušný hostinec se zahradou, jež jest už naplněna důstojníky a úřadníky. Se všech stran ozývá se německý hovor, do něho sem tam vstřikne také některý jiný jazyk, v Rakousko-Uhersku obvyklý, a od němčiny dosud milostivě trpený. Tento poměr neprivilegovaných jazyků rakousko-uherských k němčině vyniká všude, kdekoli sebere se společnosť podpor tohoto státu v uniformách nebo bez nich. Také skromné zvuky jazyka českého bylo slyšeti.

Ještě jsem neusedl, kelnerica v čisté zástěrce a vykasaných rukávech podávala mi seznam jídel. Sotva již třeba podotýkati, že německý.

„Šta je to?“ tážu se a ukazuji, že ten lístek pro mne marně tiskli a psali, že mu nerozumím.

„Wie?“ odpovídá podobnou otázkou kelnerica. Hlas její zní docela jinak, než oné dívky v hotelu srbském: směle, sebevědomě, vyzývavě, s patrným výsměškem v tonu. Sloužila li někde v Táboře nebo

Čáslavi, nemohla ji má otázka docela překvapiti. A také, jak se zdá, nepřekvapila ji otázka sama, nýbrž to, že ji slyší zde, na jihu Hercegoviny, uprostřed tolika věrných strážců starorakouských zlozvyků.

„Dojděte mi pro hospodáře," poručil jsem.

Přišel tělnatý pán s mohutnou černou, značně prošedivělou bradou.

„Jste pan Naglič? Jste li pan Naglič, prosím, přisedněte ke mně a přeložte mi tento německý seznam jídel do jazyka srbského. Nerozumím tomu."

„Do jazyka srbského?" táže se udiveně p. Naglič a zvučný bas jeho energicky se rozlehá po celé zahradě. „Neznám toho jazyka, nikdy jsem neslyšel, že by takový jazyk byl. Není li libo německy, mohu posloužiti chorvatsky nebo česky, ale srbsky neumím."

Tato slova pověděl — srbsky. Nebylo nesnadno uhodnouti, že mám před sebou jednoho ze statečných pionýrů velkochorvatské myšlenky na hranicích černohorských. Viděl jsem, že stojí přede mnou muž, který ví, co chce a kterého nelze poučovati, leda polemisovati. Nežli jsem se mohl ozvati, byl jsem obsednut třemi krajany, kteří se právě v zahradě nalézali. Scéna nabyla jiného rázu. Pan Naglič přisedl a překládal mi lístek do češtiny. Nedopřeložil, nýbrž usnadnil si práci tím, že mi svěřil, co jeho kuchyně má dnes nejlepšího a co mi s nejčistším svědomím může doporučiti. Česky uměl dosti správně a bylo znáti, že ještě líp umíval, dokud míval častější příležitosť česky hovořívati. V Trebini té příležitosti neměl, tam vyšel z cviku. Zajímavo je, kde se česky naučil: ve Vrchlabí, kde byl před lety ve vojenské službě.

Na to, co právě vypravováno, neračte klásti měřítko cestovního dobrodruzství. Jsou to celkem nepatrné episodky, jakých může každý, kdo zavítá do okupovaných zemí, zažiti kolik mu libo. Avšak ony právě proto, že jsou tak nepatrné, výborně charakterisují národní a politické boje, tendence a

aspirace v okupovaných zemích, při nichž je vláda súčastněna jako ředitel a hlavní činitel. Pan Naglič zcela ve smyslu sarajevské vlády zapomněl za svého pobytu v okupovaných zemích na dobro, že by byl bůh stvořil mezi mnohými národy také jeden, jenž nazývá se srbským a také od jiných tak nazýván jest, a jenž v těch zemích, které Rakousko r. 1878 okupovalo, na půl druhého tisíce let je domovem. Vláda se rozhodla, že slovo „srbský“ vymýtí a nahradí je slovem „bosenský“. Ale pro bůh, co s bosenským jazykem v Hercegovině? Zde by logicky musela nařizovati, aby se říkalo a užívalo místo srbský „hercegovský“ jazyk a v sandžaku novopazarském „novopazarský“. Kdyby pak došla splnění vroucí tužba páně Kallayova a také Dalmacii dostalo se toho blaha, aby jím byla spravována, musel by tam z úřadní moci installovati jazyk dalmatský, jehož právě tak nikdy nebylo, jako hercegovského a bosenského. A kdyby Rakousko nabývalo na Balkáně stále víc půdy, kdyby, dejme tomu, dobylo a vyvrátilo Černou Horu, muselo by tam proklamovati jazyk černohorský, v Starém Srbsku starosrbský. Dejme tomu dále, že by obyvatelstvo všech těch zemí vládu poslechlo, ano že by dekrety její až šovinismem pronikly jeho krev. Netřeba kresliti, jaký zmatek by nastal, zmatek, který by sic obyvatelstvo národně rozbil, ale také vládní stroj zastavil. Je to jedna z nejnešťastnějších myšlenek, kterými se bosenská vláda proslavila, když se ustanovila vyhladiti z okupovaných zemí slovo „srbský“. Nešťastná tak, jako nepřirozená. Na myšlenku tu snad přivedlo ji Turecko, jenž v jednom z předešlých panování, chtějíc umrtviti ve svých národech vzpomínky historické a zároveň zabrániti, aby probouzející se národní vědomí nevnuklo jim snahu scelovati se, rozdělilo je na vilajety, jež dostaly jmena podle sídelných měst pašů-gubernátorů jejich. Taková politika je proviněním proti přírodě, je hříchem proti Duchu sv., a nemůže vésti k ničemu jinému, leč k přímému opaku toho, čeho vláda chtěla dosíci.

Bosenská vláda ráda dává o sobě rozšiřovati svými chvalořečníky, jakoby stála na výši svého povolání, jakoby byla nade všecky jiné pokročilá a osvícená a jakoby zvláště v oboru administrace nebylo nad ní, zkrátka jakoby byla nejmodernější a nejvzornější ze všech vlád. Aby takové chvály právem platily, do toho jí mnoho schází. Vláda moderná a osvícená bude počítati s přirozenými podmínkami, jež dává obyvatelstvo, na nich bude budovati, je obrátí ku svým zvláštním účelům, ale hlavním cílem vždycky jí bude duchovný a hospodárský rozvoj lidu, jenž správě její odevzdán. Vláda, která dílo své zahájí převratným překocováním všeho daného a přirozeného v zemi i obyvatelstvě, vede si tak bláhově, jako stavitel železné dráhy, který by nepočítal s terrénem a vyhledával slávu svoji v tom, že by tam, kde našel hory, vyhluboval doliny, a tam, kde zastihl doliny, navršoval hory, který by dával řekám jiný směr a vykopával jim řečiště tak, aby tekly ne shora dolů, nýbrž zdola nahoru atd. Čím víc talentu, umění a energie by takový stavitel dráhy projevil, tím smutnější by byly výsledky jeho práce.

Fakt, že v okupovaných zemích bydlí národ srbský a že, i když dopustíme katolické jeho části míti zálibu v jiném národním jméně a přikládati si je, i když počítáme, že živel mohamedánský je dosud proniknut jen vědomím věrským a vědomí jeho národní ještě je v plenkách, přece Srbové, vzrostlí v tuhých tradicích věrských i národních, udržovavší je po půl tisíciletí jako svatou závěť předků, přinesší za ně tisíceré oběti a v bojích za ně zakaleni jak ocel, jsou prvým a hlavním elementem v Bosně a Hercegovině, nedá se nijak odčiniti. A těmto Srbům chce vláda sarajevská odníti jejich národní jmeno! Úsilí tím bezúspěšnější, že u Srbů s národností nerozlučně srostla víra, jíž také srbskou nazývají. Byť se i vládě podařilo přiměti obyvatelstvo, aby svůj jazyk nazývalo podle jejího nařízení bosenským, jméno Srb označovalo by pořád

ještě pravoslavného a i tím spůsobem zůstali by Srbové v okupovaných zemích tím silným činitelem, kterým jsou.

Mnohem onačejších výsledků by se vláda byla dodělala, kdyby v jazykové otázce byla beze všeho zjednala na celé čáře, u mohamedánův i katolíků, platnosť označení zemského jazyka slovem srbský. Mohamedáni bosensko-hercegovští nikdy nezapomněli, že pošli od pravoslavných Srbův a že mluví jazykem jejich. Katolíci by se s tím smířili již proto, že jsou v zemi menšinou a kromě kvantitativné postrádají i kvalitativné spůsobilosti býti hlavním živlem v zemi. Politika, která poměry převrací nohama vzhůru a hledá oporu v menšině, ženouc do opposice většinu, na níž právě by měla hraditi, je sice v říši rakousko-uherské dávno obvyklou, ale dobrou není a nikdy nebyla.

Věrna duchu starorakouskému, ale nevěrna samé sobě, vláda bosenská nemá ničeho proti tomu, aby v okupovaných zemích jméno „Chorvat" vystupovalo výbojně naproti jménu „Srb". Kdyby si byla důsledna, musela by také ty, kdož přísahají na chorvatství, nutit, aby uznali svůj jazyk za bosenský. Avšak parity takové mezi „Chorvatem" a „Srbem" není. Chorvatu je dovoleno, aby svému jménu dělal propagandu nejen v okupovaných, nýbrž i v neokupovaných srbských zemích. Ano vláda sama o to pečuje, aby „Srb" nikdy nezůstal bez svého stínu „Chorvata". Kde vznikne „srbská" škola, tiskárna, časopis, tam za nedlouho pomocí aneb aspoň podnětem vlády zřízeny budou protějšky těch ústavů s označením, že jsou „chorvatské".

Nikdo bosenské vládě neukřivdí, kdo o ní předpoloží, že ve skutečnosti Chorvat je jí právě tak milým jako Srb a že jen z příčin politických dočasně a na oko dává přednosť Chorvatu. Ona chce prostě čerta vyháněti ďáblem a idealem jest jí takový svatý stav, kdy nebude ani čerta, ani ďábla, kdy zničí jedním druhého a nad jejich mrtvolami rozepne pak své andělské peruti. Není

řeči o nějakém fysickém zničení, o vyhlazení ethnografickém, nýbrž o ochromení mravném, o tom, že okupovaní, ať se drží jména „Srb" nebo dávají přednosť jménu „Chorvat", mohou, zvláště budou li k tomu sami napomáhati, redukováni býti s výše hrdých snův o své minulé i budoucí velikosti na dav, který je dosti dobrý k placení daní a dávání rekrutův, ale nemá vlastního politického života, tím méně vlastní politické tvořivosti.

Boj jména „Chorvat" naproti jménu „Srb" působí na Slovana nejvýš trapně, tak trapně, jako musí komicky působiti na ne-Slovana, který ví, oč při té věci jde: že o to, aby jeden a týž národ byl sám v sobě rozdvojen, aby sám sebe držel v šachu, aby sám své síly mařil. O nic jiného tu nejde, co by nebylo pustou fikcí. Představte si to dobře. Nadšenci pro jméno Chorvat jako pověstný Kyselák, jenž konal daleké a namahavé cesty po světě, aby své krásné jméno napsal všude tam, kam nikdy ještě noha nějakého Kyseláka nezabloudila, zanášejí to jméno do krajův a na místa, kde se do okupace nikdy neozývalo a činí to s horlivostí až fanatickou, jakoby byli zapáleni pro nějakou velkou, světodějnou myšlenku. Rakouské vlády nejednou se přičiňovaly, aby podobný boj o pouhé jméno podnítily také v národě československém. Učily Moravany, aby nenáviděli a neužívali národního jména Čechův, ano, když se to nedařilo, přikrývali se i myšlenkou slovanskou a šířily na Moravě jméno „Slovan", aby odtud vypudily jméno „Čech". V našem národě se tento hlupoučký manevr nezdařil; v okupovaných zemích činí divy. Avšak nejsou daleky doby, kdy sama vláda, která tyto divy stvořila, bude litovati, že svůj důvtip a své prostředky neobrátila k něčemu sobě prospěšnějšímu.

Ukázali jsme k tomu, kdyby vláda bosenská důsledně chtěla provésti záměnu jména národního s krajovým, že by za nedlouho praktickou nutností dovedena byla k tomu, aby, co rozdrobila, opět

scelovala. Jistou potřebu sjednocení ona sama již pocítila, což vidno z toho, kterak se srbským jazykem nakládá ve svých publikacích, jako je na př. velký illustrovaný list „Nada“ a „Hlavní výsledky popisu obyvatelstva“. Ante Starčevič, apoštol nenávisti ke všemu srbskému, pociťoval potřebu hojně užívati ve svých spisech a článcích provincialismů, všelijakých podivnůstek a zvláštnůstek, aby jazyk jeho co možná lišil se od srbského. Vláda bosenská vede si jinak. Ona netrpí žádných jazykových zvláštností, v nichž libuje si obyvatelstvo krajů chorvatských, a provedla úplnou egalisaci srbského jazyka. Publikace její, vydané písmem kyrilským i latinským, podávají samy nejlepší důkaz, že v Bosně a Hercegovině jde o jediný slovanský jazyk. Slovo za slovem, písmena za písmenou se kryjí. Nikde žádné odchylky, vyjímky, zvláštnosti, všecko jazykově na vlásek stejné. A jazyk ten je srbský, nechť se kdokoli jakkoli namahá dáti mu ještě jiné jméno. Není na něm žádných ani nepodstatných, nadtož podstatných známek, po kterých by směl býti ještě jinak nazýván, než jazykem srbským.

Avšak při tom, že vláda prakticky byla nucena potvrditi jednotu srbského jazyka v zemích okupovaných, pozoruje se u ní snaha upozaditi Srby také tím, že jejich kyrilskému písmu znenáhla ujímá se platnosti. Když Rakousko do Bosny a Hercegoviny vešlo, nemělo ještě této snahy. Kyrilskému písmu dávalo prvé místo, latinskému třetí, tureckému druhé — zcela dle poměru, jak živel pravoslavný, katolický a mohamedánský v okupovaných zemích je zastoupen. To byla zásada. Upustivši od ní, vláda sama zavinila neblahý zmatek, z něhož nemůže vzejíti nic dobrého. Zmatek tento, jak se zdá, jest úmyslný, neboť vládne i ve vládních orgánech. Z nich „Bošnjak“ mluví srbsky a píše latinkou, taktéž „Bosanska pošta“. „Sarajevski List“ vede si docela jinak. On užívá kyrilky i latinky, ale dává přednosť latince. „Nada“ vychází kyrilkou

i latinkou. Prvé dva listy kyrilku docela popírají, druhé dva ji uznávají, ale každý svým způsobem. Ve zmíněné vládní publikaci „Hlavní výsledky popisu obyvatelstva“ nalézáme kyrilku na posledním místě; na druhém je latinka a na prvém — němčina. Zde vláda, jak se zdá, dospěla již tam, kam dojíti chtěla. Oba tábory by si toho měly dobře povšimnouti. Bajka o lvu odehrává se tu v životě národa. Zvířátka se nemohla pohodnouti o skrovnou kořisť a lev spor jejich rozhodl tak, že celou kořisť si přisvojil.

Boj mezi latinkou a kyrilkou v okupovaných zemích, podobně jako v Chorvatsku, Slavonii a Dalmacii, není pouhým bojem o abecedu. On už v minulém století nabyl významu snahy podtrhnouti jeden z pilířů, držících srbskou národnosť v Rakousku. Jiří Mušický vylíčil ten boj ve stati **Судбине кирилски писмена у аустриској државн** (viz **Гласник друштва србске словесности 1847**). Kyrilka byla nejlítěji pronasledována za Marie Terezie, ač už i před tím usilováno o to, aby jí Srbové byli odnaučeni. Na vše strany vydávána nařízení proti ní. Srbům říkali, že kyrilka patří jen do církevních knih. Josef II. tolerančním patentem učinil i pravoslaví rovnoprávným. Nepřátelé kyrilky ustanovili se, že pracovati budou „prostředky vzdálenějšími a tajně, skutkem i slovem“. Jich přičiněním nařízeno r. 1781 uherskou kanceláří jménem císařovým správci srbské mitropolie v Karlovcích, Mojžíši Putníkovi, aby nečinil žádných překážek zavedení latinky do srbských škol. Národ se tomu houževnatě protivil. Město Vukovar prvé prohlásilo vládě, že latinku za žádnou cenu nepřijme. Arcibiskup předvídaje, jaké nebezpečí hrozí z toho národnosti i církvi, podal dne 26. list. 1781 jménem duchovenstva i národa císaři prosbu, aby kyrilka ve svém právu zkracována nebyla. Již 13. pros. 1781 opětováno vládní nařízení s dodatkem, že od něho odstoupeno býti nemůže tím méně, že jest nejvyšší vůli, aby všechny školní knihy všech vyznání, vyjímaje slovník a

katechism, byly jednaké; krajským direktorům se ukládá, aby dozírali nad plněním tohoto nařízení a arcibiskupu Putníkovi zvláště přikázáno, aby byl pomocen. Srbové se latince dále protivili, načež r. 1784 vydán Mojžíši Putníkovi intimat, mající smysl předešlých nařízení. Nejvyšší nařízení bylo oznámeno ředitelům škol srbských, aby se dle něho řídili.

„Obecný strach zmocnil se nyní národa“ — praví J. Mušický — „jenž dokonce reptati počal obávaje se, že by z toho i pro samo jeho vyznání neblahé následky vzejíti mohly.“ Arcibiskup Putník na radu ředitele srbských národních škol Štěp. Vujanovského a v souhlase se všemi vladykami, toho času v Karlovcích shromážděnými, jménem duchovenstva i národa poslal císaři obšírný výklad o důležitosti kyrilského písma nejen pro Srby, nýbrž pro všechny Slovany. Podobné výklady učinil hr. Kaunicovi a vojenské radě žádaje, aby kyrilským literám zůstavena byla úplná svoboda. Josef II. odevzdal věc dvorské školské komissi, jež o ní rokovala 26. led. 1785 a rozhodla, že nemůže souhlasiti s náhlým vykořeněním kyrilského písma, protože by stát musel nahraditi knihtiskaři Kurzbeckovi 20 442 zl. 30 kr. (kterýmžto nákladem on kyrilské litery pořídil k tištění srbských školních knih), a žeby nebezpečno bylo vzbuditi v národě srbském obavy, že proměna ta znamená budoucí proměnu v jeho víře. Z těch důvodů věc odročena na neurčitou dobu.

Pravou ovšem příčinou odkladu bylo, že stát právě potřeboval Srbů k válce s Turky. Až bude po válce, až se Srbové trochu vykrvácejí, až jich stát nebude potřebovati, potom nadejde vhodná doba k opětování pokusu.

Netřeba dále historicky stopovati boj vlády naproti kyrilce, jenž trvá také v Haliči, kde ji užívají Rusové. Postačí říci, že boj tento nikdy neutuchl a uvedeným způsobem soustavně pokračuje. Kdykoli vláda počala nad kyrilkou oko za-

mhuřovati, vždycky ji k tomu nutily vážné politické ohledy, pro které nechtěla Srby dráždit. Jakmile ty ohledy přestaly, přestaly také ohledy na kyrilku a Srby. Z toho následuje, že vláda tomuto boji přikládá velký význam a že v jejich očích jde o mnoho, o neskonale víc, než o svádu dvou abeced v jednom jazyce.

Po vyrovnání mezi Chorvaty a Uhry úkol vypuzovati kyrilku vzali na sebe Chorvaté. Bude zajímavo zvěděti někdy všecky pohnutky tohoto bludného a nechvalného odhodlání, z něhož sami Chorvaté nemohli předvídati pro sebe žádného prospěchu. Když r. 1873 stal se bánem chorvatským Ivan Mažuranič, začalo veliké pronásledování kyrilky, srbských praporův a srbského jména, jež v záhřebském sněmu nesmělo být ani vysloveno. Kdo se toho přec opovážil, na toho z vládních lavic pokřikovali: „Zrádce!“ A současně všichni nadšení Chorvaté prozpěvovali písně o dobytí Bosny a Hercegoviny, zemí dle národnosti srbských, kde kyrilka do té doby byla písmem zobecnělým. I mohamedáni ji s některými změnami ode dávna užívali, pro něž dostala název „bosančica“.

Je tuším už patrno, jak boj proti kyrilce s okupací do Bosny a Hercegoviny přenesen býti *musel* a jak už zpředu všecko připraveno bylo, aby v okupovaných zemích mohla býti provozována starorakouská vnitřní politika, jež vždycky menšiny ozbrojovala proti většinám.

Diviti se je Chorvatům, že se tak velice rozpálili pro myšlenku, která není jejich a která tudíž nemůže nijakého prospěchu přinésti jim, nýbrž jen těm, kdo jim úkoly přikazují a jich užívají jako svého nástroje. Oni odsunuli pravoslavné Srby na poslední místo, ale sami po nich nezaujali místa prvého, jež si vyhradila němčina. Kdyby pravdou byl sen „červených“ Chorvatů, kteří nyní podkopnou práci konají pod samými stěnami Černé Hory, že všechen slovanský lid Balkánu, který není bulharským, je chorvatským a že žádných Srbů není, pak

by se tito červení, z nichž každý jest obklopen desíti Němci, dopouštěli zrady na vlastním, na samém národě chorvatském.

Boj proti kyrilce v okupovaných zemích stupňoval se až do konce r. 1897. Úřady již ani ve věcech srbské pravoslavné církve nedopisovaly kyrilkou. Tato přílišnosť byla jim vládou zapovězena okružníkem, vydaným na jaře r. 1898. Poštovní úřady do té doby šmahem odmítaly přijímání a dodávání listů, na kterých napsána adresa kyrilkou. Vládním okružníkem tato věc upravena tak, že prosté listy s takovou adresou přijímány i dodávány býti musejí a na listech peněžných že má býti summa vypsána také latinkou. Na železnicích za to vládne jen latinka.

Takové jsou vládní předpisy, jichž málokterý úřadník se drží. Stížnosti na vypuzování kyrilského písma slyšny stále. A jestliže někdy utichnou, každý podle minulosti bude moci věděti, že je to jen na čas a na oko, a pokládati to za známku, že vláda v okupovaných zemích právě něco vážného chystá, čemu by nebylo poslouženo stálým drážděním srbské většiny.

VII.

Trebiň. — Trebinský tabák.

Trebiň vždycky byla velmi živým místem Za stara tudy vodívala silnice z Dubrovníka do Cařihradu. V Dubrovníce nakládaly se tovary, po lodech tam přivezené, na soumary, jichž karavany dopravovaly je dále ve hloub Balkánu. Za dubrovnickou branou směrem k Trebini bývalo stále soumarů na sta. Jedny karavany přicházely, druhé odcházely. V Trebini byl prvý konak (nocleh). Odtud počítalo se 15 konaků do Niše a 30 do Cařihradu. Touto cestou táhli roku 1096 křižáci, a cesta vedla zemí „sklavonskou“ a makedonskou. Francouzská vyslanectva ve 14.—16. věku, když se ubírala do Cařihradu, neužívala jiné cesty. Ze spojení s Dubrovníkem vyplývala zámožnosť Trebině.

Místo obchodně tak důležité vždycky mělo snahu dosíci také důležitosti politické. Již Konstantin Porfyrogeneta zmiňuje se o „Terbunii“ jako o jedné ze sedmi srbských žup. Latinští historikové nazývali Terbunii Travunií. Knížectví trebinské hraničilo na západě s Dubrovníkem, na severu s Popovým polem a Gackem, na východě s Bilečem a Pivou, na jihu s Duklou. Za doby turecké Trebiň byla vždycky druhým městem v zemi.

Také přírodou je Třebiň bohatě požehnána. Pod ní k jihu rozkládá se překrásná rovina, koldokola pustými vrchy ohraničená, kudy se mnohými

zákruty províjí řeka Trebiňčica. Neležíc vysoko nad mořem (300 m.), trebinské pole má podnebí jako dalmatské přímoří. Jižní rostlinstvo, které se daří na přímoří, daří se i zde. Zvláště proslulo trebinské pole svým tabákem, jenž opět nejlépe se vede u monastýra Duži.

Za tureckého panství vyvinula se v Trebini mocná. bohatá a bojovná mohamedánská šlechta. Předními rody trebinskými byli Dizdareviči, Resulbegoviči, Arslanagiči, Omerpašiči a j. Sultanové poskytovali jim rozličné výhody, aby bránili hercegovskou hranici od Černohorců, s nimiž držel selský lid, zvláště ten, který bydlí při samé černohorské hranici. Z toho vznikaly nekonečné drobné výpravy a „soukromé války", abychom tak řekli, a rovněž nekonečná povstání. Okolí trebinské dosud je poseto „kulami", tvrzemi begů, kteří z nich války vypovídali, tažení podnikali, obležení vydržovali. Kuly tyto jsou nyní rozvaleny. Hrdí a zpupní begové soustředili se do Trebině, kde živoří a plni nejistoty čekají, jaký bude další jejich osud. Jejich junácké skutky opěvovány jsou přečetnými národními písněmi, jimž poměry za tureckého panství byly veleúrodnou půdou právě tak, jako se nehodily k zavedení šablonovitého pořádku, v němž my si libujeme.

Starší zprávy udávají počet obyvatelstva trebinského na 3—4000. Avšak v tom počtu bylo již zahrnuto i obyvatelstvo okolí. Trebiň sama měla r. 1885 jen 1013 obyv. (442 moh., 269 prav., 296 katol., 4 židy a 2 j.). Nyní, dle popisu z r. 1895, má 2966 obyv., v čemž je zahrnuto 1674 m. vojska. V Trebini je 438 domů; z nich 261 obydlených, 177 neobydlených. Z obyvatelstva 1188 domácích, 398 z Cislajtanie, 102 z Translajtanie, 63 z cizích států.

Z číslic uvedených je vidno, že domorodého obyvatelstva přibyl v Trebini v desítiletí 1885—1895 jen počet velmi nepatrný, nejsoucí v žádném poměru s důležitostí, které město toto za okupace nabylo.

Okupace učinila Trebiň sídlem celé řady vojenských i občanských úřadův, ústavův a závodů. Zejmena jsou tam umistěny: celnice, berní úřad, tabáková sběrna, obchodní škola, brigádní velitelství, místné velitelství, posádkový soud a vězení, vojenská nemocnice, vojenská zásobárna, ředitelství ženistů, vojenská stanice pro poštovské holuby, obecní nemocnice, okresní politický úřad, soud, pošta, telegraf atd. Skoro všecky tyto úřady a ústavy jsou v prostranných, nových budovách, schválně pro ně zřízených. Seskupeny jsou na západní straně města, kde tvoří široké a pravidelné ulice a náměstí, jak už o tom dříve zmínka učiněna. Mezi těmito budovami jest nejedna, která je majetkem soukromým. Činžovní domy, kde je tolik přespolního obyvatelstva, nesou dobrý užitek. Taktéž obchody a živnosti, na nových poměrech rozumně založené.

To vše činiti může na povrchního pozorovatele, zvláště je li proti domorodcům poněkud zaujat, dojem krásného rozvoje. Možná, že pln obdivu zvolá: „Ejhle, co tu vykonáno pro pokrok, co všecko učiněno za rakouské éry, za okupace!“ Když ale ten pokrok poněkud analysujeme, přesvědčíme se, že je zdánlivý, protože není všeobecným pokrokem obyvatelstva a nevychází z jeho činnosti. Snad o to nebude sporu, že ani pan generál, ani pan major, ani pan okresní, ani pan soudce, ani pan berní atd. atd., třeba byli vesměs hodní a dokonalí páni, neznamenají už pouhou přítomností svou ještě žádný pokrok. Pokrokem může býti nazván teprve obecný duchovný i hospodárský ruch, který v jisté společnosti vyvolají vzdělaní a ještě lépe osvícení jednotlivci a který není chvilkový, nýbrž má podmínky postupného vzrůstu.

A v tom smyslu o pokroku mluviti nelze ani v Trebini, ani jinde v okupovaných zemích. Když r. 1878 rakouské vojsko po tuhém odporu Trebině dobylo, generál Babič dal rozměřiti pozemky pro novou část města, jež potom podle vojenského

přímočárného spůsobu budována. Protože v Trebini sotva bude ještě potřebí nějaké erárné budovy, bylo by to, čemu okupátoři říkají pokrok, pokud se Trebině týče, dokonáno. Tedy pokrok bez možnosti pokroku.

To by byla Nová Trebiň. Stará choulí se u jejích nohou jako zmrskaný pes. Mizinu její možno si představiti z citovaných číslic úředního Popisu. Ze 438 domů jen 261 jest obydlených a 177 neobydlených, pustých, opuštěných. Na tři domy obydlené dva neobydlené! Považíme li, že domy obydlené z podstatné části jsou budovami erárnými, nabudeme ponětí o tom, jak nevalná je v Trebini soukromá držba vůbec. A ještě povážlivějším objeví se tento fakt, porovnáme li byť jen od oka domy, které drží erár. s těmi, které jsou majetkem soukromým. Tyto, pokud přináležejí k staré Trebini, jsou po většině chatami a ne domy. Pozvolna se rozpadávají, neboť majitelé nečiní na nich žádných oprav. Buď nemohou, nemajíce potřebného k tomu nákladu, anebo nechtějí, nedůvěřujíce panujícímu stavu. Obojí je smutné.

K okupaci se přichýlila jen malá část obyvatelstva, a z ní opět jen malá část upřímně; větší díl této smířil se s okolnostmi, vyhledává z nich prospěch, výdělek, obživu, a jen menší díl je přesvědčen, že okupace vzešla nad Hercegovinu jako blahodárné slunce. Roztržení obyvatelstva, okupací spůsobené, názorně se tu představuje. Kdo vyhledává v okupaci zisk a česť, kdo jest uspokojen jejím politickým posláním, přivíjí se k ní v nové, výstavné čtvrti města. Kdo se k okupaci přituliti nechtěl anebo byl od ní odstrčen, zalézá do chudobných chat starého města, tam se krčí a bídně živoří. Ti, komu okupace více méně prospěla, seřaděni jsou v nové části za vojenskými i občanskými představiteli okupace. Ti pak, kteří tu scházejí, nezískali okupací praničeho, naopak postupně upadají, ačkoli úpadek jejich, jak sluší podotknouti, nebyl okupací započat, nýbrž jen urychlen. A těch je veliká vět-

šina, ba skoro všechno obyvatelstvo! Ona menšina, přitulivší se k okupaci, skládá se z lidí, vládnoucích jistým kapitálem a chtějících jej pod křídly okupace rozmnožiti. Bylo již pověděno, že po stránce ekonomické okupace znamená proniknutí na Balkán zásad kapitalistických. Kapitál je tím klínem, který roztrhuje národní společnosť bosensko-hercegovskou. Moloch kapitálu je bozstvem, které na svou pravici posazuje jen bohaté bez ohledu na ctnosť, jen ty, kteří zlatým bůžkům ve svých wertheimkách oltáře staví, a jiné všechny bez slitování zapuzuje ode tváře své a vrhá v materialnou beznadějnosť a zatracení.

Snad jsem člověk z jiné hliny, ale já bych nemohl hrdě se procházeti pod šavličkou nebo kordem mezi těmito propadajícími chatrčemi, z nichž každá podobá se staré, nemocné žebračce, očekávající na smetišti svůj truchlivý konec. Pro stud bych nemohl! Ano, žebračky jsou to, ale na očích jejich ještě v posledním tažení čísti lze výčitku, že klesly bez své viny a umírají s vědomím odstrčených dědiců. Zimný chlad čiší na vás z každého oka, které tu o vás zavadí. V tom chladu všecky jiné nepříznivé city jsou udušeny, jím zastřeny. Není v tom oku závisti, nenávisti, zášti, nepřátelství, bažnosti pomsty — jen chlad, mrazný, děsný chlad!

Pochopíte hned: tu je hráz, za kterou okupace nemůže, zde je hranice jejího působení na lidi. Tito lidé mohou mlčet a okupaci nepřekážeti, avšak vždycky jí zůstanou cizími jak ona jim a nepřijmou ani dobrých darů jejích — a její dary, bohužel, nejsou vesměs dobré! Pravda, zde na jihu Hercegoviny obyvatelstvo jinak si představovalo svůj osud po zlomení jha tureckého, nežli že bude Rakouskem okupováno, a když rakouské vojsko přitrhlo, kladlo mu vydatný odpor, jenž v Trebini a okolí vedl k známé kruté bitvě, v níž také mnoho českých synů vykrvácelo, avšak nechť si okupačníci sami dají a zodpovídají otázku, zdali za těch dvacet let užili všech spůsobův, aby obyvatelstvo získali?

Kdo bude dosti poctivým, aby byl upřímným, odpoví, že okupace přišla pořádek dělat a civilisovat, a nikoli získávat obyvatelstvo, před jehož nepokojnou, vzpurnou myslí varovali je sami turečtí zástupci na berlinském kongresse. Avšak v tom právě vězí jedno z těch osudných pochybení, na kterých zbudovala své dílo okupace. Nikdo bez své vůle, bez svého účastenství nemůže být ani spasen, ani zcivilisován. Civilisujte někoho mocí a obdržíte lidskou pitvoru, kteráž jest karikaturou civilisace. Stalo se pochybení tím větší, že v Bosně a Hercegovině nebylo třeba žádných nových základů vzdělanosti klásti, nýbrž že mohlo prostě budováno býti na základech starých, k nimž sice po věky nic nového přistaveno nebylo, jež ale nicméně nebyly ještě ani zvětralé, ani vyvrácené, tak že s bezpečností mohlo býti budováno na nich výš. Mohlo i mělo.

Nejen v Rakousku, nýbrž v celé západní Evropě opanoval v posledních desitiletích čistě průmyslný názor na civilisaci. Před tím vládl názor krejčovsko-kloboučnický. Když západní Evropa chytila v jižní Africe divocha a oblekla jeho nahotu frakem a cilindrem, radovala se, že ho zcivilisovala. Pokrok průmyslu tento názor rozšířil, tak rozšířil, jako kuchařka válcem rozšiřuje těsto na nudle. Šířka tu znamená chatrnosť. Čím větší šířky tento názor nabude, tím je mělčí a povrchnější. Již nejsou privilegovanými apoštoly evropské civilisace jen krejčí a kloboučník, ale kde kdo. Chtějí jimi býti také švec, hřebenář, mydlář, knoflíkář, a poslední v řadě, ač ne poslední významem, vyrabitel velocipedů. Každý z nich se tváří, jako by dílo rukou jeho představovalo evropskou civilisaci celou a jakoby postačovalo od něho koupiti, aby barbar byl zcivilisován. A podle něho je každý, kdo se jinak šatí a obouvá, barbarem, a každý, kdo neukájí své civilisované potřeby z jeho pramene, špatným člověkem.

Nelze tu vinit jen Rakousko, celá západní Evropa pochopuje civilisaci jen jako vnější nátěr,

jejž ona zhotovuje a jímž natírá každého, kdo jí do ruky padne, ať chce býti natřen anebo nechce. Ať se poddal nebo pítil, zaplatit musí. A tu již se prozrazuje vlastní účel natírání. Jest jím zisk natěračův. Půjde li nátěr natřenému k duhu a pleti, je natěrači věcí vedlejší. Rovněž natěracká horlivost neohlíží se na to, je li nátěru třeba, a nezahladí li se novým nátěrem starý a snad lepší. Jen natírá a natírá, natírá šmahem, vesměs, o překot, natírá i toho, kdo se směje, i toho, kdo pláče. Všechno zvláštní a osobité pod tím nátěrem přichází na zmar a kdyby vrstvou nátěru přece někde prohlédalo kus osobité, samobytné podstaty, natěrači ji nepardonují a štětka jejich počne po něm rejdit jako divá a neustane, dokud pod nátěrem nezmizí poslední stopa toho, co jediné národ i jednotlivec má právo nazývati svým. Kararský mramor, úběl, zlato a stříbro, všecko musí pod nátěr, jakoby teprve jím nabývalo ceny.

Každý z obchodně-průmyslových agentů má své měřítko civilisace. Cestuje li s patentovanými stříkačkami, neuzná obec za civilisovanou, dokud od něho neobjedná. Ale podobně bude s každým občanem, cestuje li agent s patentovanými šlemi, podvazky, párátky, škrobem, zapínadlem. Kdo nekoupí, sám sobě škodí na dobré pověsti. Ve svém úhrnu, pravda, tito obchodní cestující, rozlézající se ze západní Evropy po všem bílém světě, prolézající každou píď zeměkoule, každý kout až po oba poly, působí někdy nebývalou agitaci, agitaci všestrannou, do nejmenších podrobností propracovanou, neunavnou, neodstrašitelnou, ale nezapomínejme, že v této periodě obchodně-průmyslového rozkvětu západní Evropa, vyrábějící všecky možné i nemožné, potřebné i zbytečné artikuly, nerepresentuje žádnou myšlenku, nepropaguje, pro ni nehoruje, za ni nebojuje. A nemůže, protože jí nemá, protože vyhořelo její srdce a mozek vyšeptal přepínaje svou horečnou činnost o nabytí pozemských, jen pozemských statků.

Slované, vysoko si vážíce těch darů, které západní civilisace plodí pro všechen svět a které mají

skutečnou všesvětovou a všelidskou cenu, rozcházejí se s ní v otázce, je li třeba, je li dobře a je li prospěšno samému účelu civilisace, aby stírala s národů každou zvláštnosť, byť i byla předností, jejíž ztrátu národu ani sebe stkvělejší cizí civilisace nebude moci nahraditi. V té otázce Slované stojí na stanovisku samobytnosti, národní individualnosti a rozmanitosti. A Slovan může se leda hluboko zarmoutiti vida, jak původní obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny rychle buď se dává zváleti těžkému válu okupátorské civilisace, anebo klesá do bezvýznamnosti a chudoby.

František Bartoš pěkně vypravuje, jak na Moravě vznikly pověsti o divoženkách. Jakési hynoucí lidstvo ustupovalo novému ze svých sídel a zavlékalo se do hor, lesův a slují. Zatím co noví obyvatelé v hojnosti žili na žirných polích, staří třeli ve svých samotách nouzi a jen jí doháněni sestupovali ob čas do rovin, aby postáli pod okny nových hospodářův, až obdrželi almužnu. Ještě z lesních úkrytů poskytli svým vetřelým dědicům mnoho dobrého. Zejména je naučili znáti hojivé byliny. Avšak bližší styky mezi obojím lidstvem nenastaly, jedno plašilo se druhého; lidstvo vypuzené, nešťastné, dostalo od toho, co je vypudilo, jméno divých lidí, a ženská polovina jeho jméno divoženek.

V okupovaných zemích poměr mezi obojím proudem, okupátorským a okupovaným, ještě nenabyl tak beznadějného tvaru, ale na cestě k těmto koncům již se octnul. Vlastní chudoba a bezpomocnosť okupovaných, hrdosť okupátorův a opovrhování okupovanými jsou dvě příkré stráně, mezi kterými ta cesta pevně je proražena.

Ačkoli protiva mezi novým a starým, mezi cizím a svým, mezi okupačným a domorodým všude v okupovaných zemích bije v oči, přece není nikde tak nápadnou, tak příkrou, ba řekl bych nesmiřitelnou, jako v Trebini.

O, že se již večer snesl a zahalil neutěšený obraz! Vycházíme opět na ulici . . . V té části, kde

jsou vysoké, bílé, nové domy, zaznívají zvuky rozladěné harfy a skřipek, provázejících drze mazlivý zpěv vykřičeného ženského hrdla. Valčíkový nápěv vyniká nalíčenou, řekl bych nevěstčí všedností. V druhé části města, kde jsou domky nízké, staré, vetché, ozývají se staré gusle, doprovázejíce jakousi junáckou píseň. Zvuky jejich jsou přitlumené, znějí odkudsi ze zákoutí, neodvažujíce se vstoupiti ve zpěvný zápas s nástrojem, na který byl virtuosem a proslavil se král David. Snad je to táž harfa, na niž David hrával, že, podle zvuků soudě, patří spíše do musea, než do rukou hudcových.

Gusle! Národní poesie srbská, jež při zvucích guslí se zrodila, je všemu vzdělanému světu známa a všude hlásá slávu genia srbského národa. Národ, který vytvořil srbskou národní poesii, má na výpravu na dějiště světové historie skvělé vysvědčení, že patří mezi nejnadanější a kulturné práce nejschopnější. Národní poesie srbská je tak bohatým vkladem do klenotnice všelidské kultury, že sebe hlubší politický úpadek hřivnu jeho nezváží . . . . Jestli jste včera s měsíce spadli, nebylo by divu, kdybyste si představovali, že Okupace, když se k tomuto národu blížila, nesla loutnu v rukou svých a kráčela po špičkách, aby národního poetu nevyrušila z jeho tvoření.

Gusle sdílejí věrně osud srbského lidu ve všech jeho zemích, také v zemích okupovaných. Jsou na ústupu a zaznívají ještě tam, kde myslí, že jich neuslyší proťák okupátor, jenž se jim rouhá a posmívá. Ale ne každý. Jsou také mezi okupátory tací, kteří plody srbské národní poesie sbírají. Sbírají, avšak s tím úmyslem, aby je odcizili srbskému národu a vtiskli jim jinou marku. Ale veliká většina, ba skoro všichni okupátoři nevidí na guslích nic pozoru hodného, právě jako na národě, jenž při nich slavné zpěvy skládá, a nepochopují, jak takový okupovaný může jakoby naschvál ve svém barbarství až po uši trčeti a neutíkati od naříka-

vých guslí do veselého šantánu, jejž mu zanedbanému přivedla do země Okupace.

Jest ještě jiná příčina, že okupátorské ucho guslí nemiluje, příčina politická.

Vladimír Karič ve své „Srbiji“ praví o guslích: „Cizinci jsou ke zvukům našich guslí docela lhostejni; právě tak i sami domorodci, Srbové, kteří prosákli duchem cizí, západní vzdělanosti a bezmála se počali odrozovati. Ale zvuk guslí i dnes má strašně mocný účin na sedláka, zvláště horala. On v něm nevzbuzuje měkké, ženské pocity a přání, nýbrž utužuje všecky mužské ctnosti: cit pro pravdu a spravedlnosť, lásku ku svobodě, hrdosť a junáctví, ale právě tak i žádosť pomsty a ducha vzpoury, jež činí jej schopným, aby za své ideály i hlavu položil. Kolik jich bylo hlasem guslí odvoláno do hor mezi hajduky i daleko potom, když se Srbsko od Turkův osvobodilo!“

Zde to máte: gusle nejsou politicky spolehlivé, jde li o to, aby duch národa srbského sveden byl s dráhy, kterou ony žárlivě střehou, s dráhy samobytnosti a národní svobody. Tato národní služba jest jim pokládána za politické rýpalství a proto orgány, mající za úlohu opatrovati politický pokoj a pořádek, nejsou jim nakloněny. Avšak sám tento rozpor s guslemi je důkazem, že jde o jakousi ujmu srbské národnosti, neboť kdo jejímu významu a slávě prospívá, toho gusle vynášejí jako národního junáka, ten se nepotřebuje hlasu a soudu jejich báti. Rozpor s guslemi je tím charakternější, že ony nikdy se nepropůjčují k přímé politické agitaci. Politická píseň jest jim ošklivou písní jako Goethovi. Gusle nic jiného nedělají, jen oslavují junáky, kteří byli výkvětem srbského národa, a skutky i ctnosti jejich, nezamlčujíce slabostí. Avšak i to, že zachovávají národní tradice, ideály, duch a charakter, činí je nebezpečnými buřiči v očích těch, kdo považují za své civilisatorské poslání národní tradice vykořeňovati, národní ideály zatemňovati, národní charakter naražením na cizí, nevhodné brdo kaziti.

Jak živ nezapomenu jak trapného tak bolestného dojmu, jaký jsem zažil před lety ve fruškogorském monastýru Ravanici ve výroční den bitvy na Kosovu, jejž dosud celý srbský národ si připomíná. Před monastýrem v nevelkých vzdálenostech posedali slepci guslaři, a všichni, jakž v ten den jinak býti nemohlo, jali se zpívati o pádu srbského carství na nešťastném Kosovu, o caru Lazaru, o Miloši Obiliči, Vuku Brankoviči, o devíti Jugovičích. Najednou přitrhlo v plné zbroji několik žandarmů, kteří ubohé slepce odvlekli, aby zpěvem svým nejitřili národ. To bylo za bánování téhož Ivana Mažuraniče, jenž byl také bezohledným pronásledovatelem kyrilice a jenž lépe a trvaleji se proslavil opěvem „Smrti Smail agy Čengiče" v duchu týchž guslarů, jež dával četníky jímati! Ivan Mažuranič, jenž byl v Záhřebě nastolen jako bán vyrovnací, měl za úlohu nejen v zemích chorvatských v život uváděti smysl vyrovnání chorvatsko-uherského, nýbrž i dávati na tomto břehu Sávy příklad, jaký národně-politický směr zahájen bude za Sávou, až tam Rakousko-Uhersko nabude rozhodujícího slova.

Příklad Mažuraničův je velmi poučný. On ukazuje, že boj proti samobytnému u slovanských národů ve sféře západní Evropy není nahodilý a není libůstkou jednotlivých osob, nýbrž jest účelem toho kulturného směru, jejž Rakousko ze západu přijímá a dále na východ nese. Viniti ze stírání samobytnosti jen Rakousko-Uhersko nebylo by spravedlivo. Stejně by činil na jeho místě každý jiný západoevropský stát. Avšak tu nejde o obviňování, nýbrž o konstatování, že okupace již sama sebou, již proto, že jest, nesvědčí samobytným vlastnostem okupovaného národa a nepřispívá ani k tomu, aby byly rozvíjeny, ani k tomu, aby byly zachovány. Naproti tomu zachování, pěstění, rozvíjení samobytnosti jest jednou z osnov slovanských, jedním z charakterných rysů slovanského ducha, jedním z hesel uvědomělých Slovanů. Kdo samobytnosť porušuje a podkopává, nepůsobí slovansky,

byť sám byl slovanského původu. To nebylo jasno rakousko-uherským Slovanům před r. 1878, jinak by se nebyli mohli ani na okamžik, ba ani ve snu oddávati nadějím, že okupací, či vlastně annexí, záborem okupovaných zemí, jenž za okupací následovati měl, může a bude posílen slovanský živel v Rakousko-Uhersku. Takové posílení nemohlo se státi skutkem, protože okupace nebyla ani plodem, ani dílem slovanské myšlénky. Ona naopak byla berlínským kongressem zamyšlena jako šachový tah proti slovanské myšlence a rakouské Slovanstvo při tom tahu hrálo úlohu taženého sedláka. Na této skutečnosti ničeho nemění ani spravedlivé illuse jedněch, ani zapírání skutečného stavu věcí druhých. Okupaci možno velebiti jako vítězství kapitalismu, jako pokrok němectví, maďarství, katolictví, ale nikdy ne jako pokrok slovanské myšlenky.

Obraťme se k jinému oboru okupačné činnosti v Trebini. Navštivme velkou tabákovnu, kterou zde rakouská správa zřídila. Pánům úředníkům jsme vítáni. Majíť vědomí, že závod jimi řízený je v každé příčině vzorný a že jej nemůže nikdo pohaněti. Také ochotně odpovídají na všecky naše otázky.

Za tureckých časů tabákového monopolu nebylo; teprve Rakousko jej zavedlo. Pěstování tabáku za Turků bylo úplně volné a teprve ze spotřeby platila se daň podle jakosti tabáku. Z oky horšího druhu ta daň obnášela 40 kr, z oky lepšího 80 kr. Statkáři sedlák odváděl třetinu jako z jiných plodin. Ostatek byl jeho. Mohl jej prodati, darovati, třeba sám vykouřiti. Trebinský tabák těšil se nejslavnější pověsti. Měl tmavěhnědou barvu, mezi níž se zlatily drobounké penízky nakrájených žeber listových. Voněl po medu. Tabák krájeli sedláci primitivným spůsobem. Na prkénku z tvrdého dřeva připevněn byl jedním koncem malý, ostře broušený kosíř podobný kose řezací. Člověk levou rukou stlačený tabák pod kosíř přistrkoval a druhou vládl kosířem, jenž tabák krájel

na tenké nudličky. Trebinský tabák měl hojný pašerský odbyt do Dubrovníka, kde jiného tabáku ani nekouřili ani státní úřadníci, ba ani ne c. k. četníci.

Rakousko. hned jak do Bosny a Hercegoviny vešlo, prohlásilo tabákový monopol, jenž, jak se samo sebou rozumí, účtuje se zvlášť. Výroba tabáku za rakouské správy se více než zečtvernásobila, stoupnuvši z 10.000 m. ctů. na 40—45.000 m. ctů., z nichž asi polovina zpracována bývá v domácích továrnách. R. 1895 hrubý příjem tabákové režie bosensko-hercegovské činil 4,600.000 zl. a pěstitelům vyplaceno za dodaný tabák 1,800.000 zl.

Tabákovna trebinská skoupí ročně tabáku od sedlákův asi 2300 m. centů. Pěstění děje se pod přísným dozorem finančních orgánů. Když rostlinka vyhnala listy, financové přijdou, spočítají, zapíšou každou rostlinku i kolik na ní listův, a podle toho odhadují příští úrodu. Vypočtou sedláku, mnoho li musí zralého tabákového listí na podzim odvésti. Míň než o 2·5 pcta. odvésti nesmí žádným spůsobem. Při tom je pamatováno ovšem i na domácí potřebu pěstitelů. Pro pěstitele je vyhrazeno 6 k. a pro každou muzskou osobu, starší 16 let, která s ním bydlí pod jednou střechou, tři kila, avšak toto mnozství tabáku nesmí převyšovati 21 kilo na selskou kuču. Tento vyhrazený tabák dávají sedlákům teprve ze skladu, kamž prve musejí celou úrodu do posledního listu odvésti.

Tabák se počíná odváděti v říjnu. Sedlák musí tabák sám otrhati, dle návodu roztříditi a odvésti tabákovně k odkupu. Tabák od něho přijímá komisse, skládající se z úřadníka tabákové režie, ze zástupce finanční stráže a občanského důvěrníka, jejž odkupní úřad navrhuje, okresní úřad potvrzuje a inspekce nad tabákovou režií schvaluje.

Když tabák přijat, oddělí se nejprve část majiteli sedlákova pozemku, obnášející v rozličných případech polovinu, osminu, ale také jen dvanáctinu. Aga, majitel pozemku, je přítomen a nemůže se

dočkati poukázky na hotové peníze za svůj díl. Vypočítají mu, co dostane, napíšou poukázku a více ho nezdržují. Aga s poukázkou chvátá odtud.

Po něm přichází na řadu sedláček. I jemu zváží část, která po odečtení dávky agovi zbyla, vypočtou kolik na hotovosti obdrží a podají mu poukázku. Cena za kilo nejlepšího druhu 1 zl. 70 kr., za kilo nejhoršího 10 kr. Sedláček s poukázkou běží za agou.

Vtip vězí v tom, že aga i jeho sedlák sejdou se opět na berním úřadě, jenž má poukázku za odkoupený tabák vyplatiti. Pan berní výplatu neodmítá ani neodkládá. Vezme poukázku, prohledne, jde ku svým knihám, dívá se chvilku do knih, chvilku na poukázku, potom zas chvilku na poukázku a chvilku do knih, bere kus čistého papíru s natištěnými rubrikami, rubriky vyplní číslicemi, vypsanými z knih i z poukázky, potom udělá podle lineálu tlustou čáru, zas napíše nějakou cifru, načmárne svůj krásně nečitelný podpis, přirazí štampilku svého úřadu a papír tou procedurou povstalý podává agovi.

„Připlatíš na dlužnou daň tolik a tolik,“ oznamuje agovi na vysvětlenou.

Aga pomalým krokem odchází a na ulici potkává svého sedláka, jenž se rozhání oběma rukama a nejraději by byl, aby místo rukou měl křídla, aby mohl aspoň o několik vteřin dříve poukázku odkupního úřadu úřadu bernímu předložiti. Za chvíli odejde tak zvolna a smutně jako jeho aga.

„Berní úřad na poukázku odkupního úřadu ihned vyplatí cenu,“ zakončil slavnostně hlas povznášeje úředník, který mne trebinskou tabákovnou prováděl. Na hlase bylo mu znáti, jak je pyšen i na svůj, i na berní úřad, i na celou okupaci, že tak vzorné pořádky zavedla tam, kde býval dříve jen chaos a kde zejmena berní úředník byl posledním, na nějž pamatováno.

Avšak přes tento chvalitebný pořádek trebinský tabák nynější ani z daleka nerovná se co do pi-

kantně jemné chuti někdejšímu, pěstovanému ještě v tureckém nepořádku beze všech pravidel. Barva, chcete li, je nyní lepší, také krájení jest jemnější. Sáhnete li plnou rukou do nynějšího trebinského tabáku, máte příjemný pocit, jakobyste zajeli do bohaté rusé kštice. Všecky smysly jsou nynějším trebinským tabákem plnou měrou uspokojeny, jen ten nejhlavnější, jenž tu rozhoduje, chuť, praví jako neklamný znalec: Bývalo lépe!

Ale také pěstitelům tabáku bývalo lépe. Stěžují si nesmírně na finanční úřadníky, kteří každému z nich několikráte do roka kuču prohledávají, pátrajíce, nemá li u sebe větší mnozství tabáku, než je mu povoleno. Pro každou špetku jej udávají, každé udání stojí ho nejméně 2 zl. pokuty. Mnohým jen pokuty pohltí cenu, kterou by jim berní za odvedený tabák vyplatil. Finanční strážníci dostávají třetinu pokut odměnou a proto jsou tak neunavni pátrajíce po každém, kdo si proti předpisům ponechal na cigaretu tabáku. Konec konců tabákového hospodárství, okupací zavedeného, je ten, že tabakáři hercegovští od Trebině až po Stolac hodlají tabáku dále nepěstovati a pole raději osívati obilím.

(Dělnické mzdy v trebinské tabákovně jsou: děti dostávají denně 40 kr., ženské 50 kr., muži 60 až 70 kr., hlídači 90 kr., dozorce 8—10 zl. týdně.)

Maje v úmyslu nepominouti mlčením ničeho, co vydává o okupačném díle dobré svědectví a čím okupátoři sami se pyšní, zmiňuji se ještě o kultivisaci Lastvy a Sutoriny. Já tato místa sám nenavštívil a proto musím přestati na tom, co jsem o nich četl a slyšel.

Jindřich Renner vypravuje o obou místech pravé zázraky.

Lastva leží 14 kilometrův od Trebině při hranici černohorské, na území nepokojných někdy Korjeničů. Lastva je malý ráj. Je to půvabné údolí, ležící 770 metrů nad hladinou. Do nedávna byla tu poušť. Obyvatelstvo nemohlo se na holých ska-

lách obživiti, proto neustále povstávalo, aby si tím způsobem dobylo chleba. Roku 1892 bylo v Lastvě získáno 40 hektarů půdy na vinice a zahrady. Vystavěny hospodárské budovy, skalní sklep a 5 domků pro vinaře, každý pro dvě rodiny. Práce tyto dohotoveny na podzim r. 1893 nákladem 25.000 zl. Každý vinař obdržel pro sebe obydlí a $^1/_4$ jitra půdy, jež po 10 letech stanou se jeho plným majetkem. Kromě toho každá rodina dostává 15 zl. měsíčně a 50 kr. mzdy za každý den vykonané práce. Vzdělání a posázení půdy révou i ovocnými stromy stálo 70.000 zl. Počítá li se, že 30 hektarů je pod vinohrady, že každý hektar urodí průměrně ročně 40 hektolitrův a že hektolitr prodá se průměrně za 18 zl., vznikne roční příjem 21.600 zl. Odpočítá li se ročně 11.600 zl. na režii, zbude čistého ročního zisku 10.000 zl., což odpovídá zúročení vloženého kapitálu na 14 pct.

Dejme tomu, že je všemu tak krásně, jak líčí chvalořečník okupace. I v tom případě dopustila se vláda chyby, učinivši z Lastvy maďarskou kolonii. Růzností a protiv je v okupovaném obyvatelstvu věru dosti a je na pováženou, když jsou ještě rozmnožovány. Slušelo pamatovati na právo domorodců. Z těch měli býti vybráni někteří a posláni, bylo li třeba, někam, kde se vinarství racionalně provozuje, a na to pověřeni ve své domovině úkolem, aby v praxi ukázali, čemu se naučili.

Podle tvrzení páně Rennerova přijde nyní na řadu Sutorina, aby na ní byly prováděny divy okupace. Sutorina je pruh hercegovské země, protínající u Nového Ercegu území dalmatské a roztrhující Dubrovnicko od Kotorska. Sutorina byla dosud pustá. Sarajevská vláda pojala pevný úmysl, že ji také v ráj promění. Za přírodní podmínky považuje africké vedro, jež tam panuje v letních měsících, a to, že u Nového Ercegu daří se všechno jižní ovoce: aloe, agave, palmy, myrty, vavříny, granáty, fíky.

Mé zprávy znějí, že političtí úřadníci referovali p. Kallayovi, chtějíce se mu zavděčiti, že na Sutorině roste pomerančovník, který nosí 1000 jablek. Pan Kallay hned si představil, co by to bylo pomerančů, kdyby celá Sutorina proměněna byla v pomerančový sad, a honem tam poslal z Pešti jakéhosi znalce, Molnára, jenž potvrdil, že by bylo možno učiniti ze Sutoriny ráj, a odporučil kromě toho, aby na morském břehu byla založena nová Opatija. Avšak technické úřednictvo se tomu opřelo a dokazovalo panu Kallayovi, žeby každé zlatky, věnované na zřízení sutorinského ráje, bylo škoda, protože by byla vyhozena, ježto Sutorina je bezvodná a kromě toho boře na pospasy vydaná. Teprve po dlouhých bojích plán padl.

Jižní Hercegovina byla v římských dobách na vysokém stupni půdní kultury. Opětné dosažení té výše musí míti každý nový kultivisátor na zřeteli. Avšak dlouhou a krušnou práci tuto nemožno zahájiti zakládáním „rájů“. Je třeba býti pro počátek mnohem skromnějším.

VIII.

Podél černohorské hranice. — Politika naproti Černé Hoře.

Pro tuctového turistu, který někam cestuje, aby tam byl a viděl, co už jiní tuctoví před ním viděli, je v okupovaných zemích vládou pořízena překrásná cesta. Doveze se z Terstu nebo Rjeky parníkem do Metkovičův a podiví se krásám Adrie. V Metkovičích uvidí velkolepou regulaci ústí Neretvy a vzrůstající město na místě, kde před 20—25 lety byly jen bahnící nánosy a na nich umořené obyvatelstvo, v zimici se rodící i umírající. (Ve vídenských listech jakýsi svobodný pán z K., dle jejich svědectví jeden z nejlepších znalců námorského obchodu rakousko-uherského, r. 1898 uveřejnil zajímavé číslice o plavebném ruchu v Metkovičích. R. 1886 zastavilo se tam 495 parníků s 48.939 tunami nákladu, r. 1895 ale již 707 lodí s 89.564 tunami. R. 1890 bylo z Metkovičův odvezeno 7843 tun, r. 1895 ale 37.859 tun. Tohoto až nápadně stoupajícího obratu súčastnily se tovary: káva, fíky, cukr, mouka, rýže, olivový olej, alkohol, víno, petrolej, tesaný kámen, cihly a tašky, prýmky a stuhy, železo, ocel, dříví ku zpracování, burel, kamenné uhlí a dyhy na sudy. Data tato potvrzují správnosť našeho výkladu o důležitosti příčných cest pro obchod balkánský, ale zvláště nápadně illustruje nepoměr

mezi dovozem do okupovaných zemí a vývozem odtud. Nepoměr tento je svědectvím, že Bosna a Hercegovina jsou okupací exploatovány.)

V Metkovičích tuctový turista vsedne na dráhu, jež jej doveze do Mostaru a odtud do Sarajeva. Je tu co vidět! Nejzajímavější obrazy krajové i lidové rozvinou se mu před očima, jež neví kam obrátit. Všecko je mu nové, všecko jej překvapuje a on, dobrý člověk, ochotně zásluhu svěžích dojmů zapisuje ve prospěch bosenské vlády. Zvyklý z domova na šablonovitá města i lidi, pociťuje zde jakési duševné občerstvení. Co jest jeho příčinou? Komu za ně děkovati? V ignoranci své myslí, že tu před okupací bylo jako v střední Africe a co je nad to, že všecko slavná okupace dokázala. Největší potěšení mu dělá, že může v okupovaných zemích jeti po železnici. Je mu tak blaze, jakoby myslil, že ta železnice je schválně k vůli němu zbudována, na čemž je něco pravdy. Zajisté vláda, když ji pořizovala, sama kromě účelů strategických a obchodních počítala i na to, že si drahou Metkoviči—Mostar—Sarajevo učiní reklamu před cizími návštěvníky, kteří jsou velmi přístupni potěšlivým dojmům už proto, že za své penize chtějí užit, vidět, podivit se, aby měli doma co vypravovati. Všude mu vycházejí vstříc páni od policie a jiní ještě, v službách bosenské vlády postavení, a dělají mu pomyšlení. Tuctový turista by nevěřil, kdyby sám se nepřesvědčil, že policie někde na světě chová v sobě tak hodné, laskavostí okouzlující pány. Jak šťastno musí být obyvatelstvo, kterému je nebesy dáno, aby nad ním bdělo oko této policie! A jak příkrého odsouzení zasluhuje ode všech dobrých, naivných, věřících lidí obyvatelstvo, jež přece pod správou těchto hodných pánů není spokojeno.

Letmé cestování po železnicích znamenitě svědčí duševné povrchnosti našeho věku, jež snad právě v něm má svůj původ. Cestující po dráze nic nemůže důkladně pozorovati ani vyslechnouti. Vidí nedovidí,

slyší nedoslyší, nicméně rád se oddává blaživému vědomí, že někde byl, něco poznal a skusil. Dráhy kromě toho jsou jako maršruty. Člověk nemá času ani trpělivosti, aby od nich odbočil, a stává se tak bezvolným otrokem jejich směru, jakoby pod těžkým trestem s něho sejíti nesměl ani v pravo, ani v levo. Dráhy ovšem vyvolávají podél svých tratí jistý obchodní a průmyslný ruch a dávají životu na nich a při nich formy, společné všem zemím a národům. Otrok jejich vždycky jest ochoten ukvapeně soudit, že v celé zemi, kudy dráha běží, je takový obchodně-průmyslný ruch a společenský život, jak se mu jevil z okna vagonu a ve vagoně. Ve skutečnosti tak nebývá, ani by vždycky nebylo dobře, kdyby tak bylo.

Odchýlil jsem se značně od maršruty pro návštěvníky okupovaných zemí, abych se po nich volněji mohl rozhlednouti. Cesta, kterou jsem zvolil, je sice delší, než po dráze, ale za to kromě toho, že vede v hlubinu národa, má i leckteré příjemnosti, kterých na dráze nezažiješ. Smluvil jsem s Omerem, že mne doveze z Trebině až do Mostaru. Mně nešlo o to, abych cestu co nejrychleji urazil. Pravím li, že trvala čtyry dni, neznamená to, žeby ji nebylo možno uraziti za dva dni, kdyby to muselo být. Noclehy byly: v Bileči, Gacku, Nevesini, v Mostaru. „Poctivý Turčín“, Omer, požádal za dovezení do Mostaru 18 zl. a zlatku bachšiše.

„Neber si jiného kočijáše,“ přimlouval mi, „než Turčína. Netajím ti, žebys tu také dostal kočijáše Šváby, kdybys jinak nechtěl. Ale co kočijáš Švába? Ani nemá tak pěkných koní, ani nepojede tak levně, ani se nespokojí tak malým bachšišem, protože má pořád žízeň. Smluvíš li s ním cenu, slova ti nezdrží a bude chtít, abys mu přidal. Když dojedeš na konak, večer se ti opije, ráno ti zaspí. A Turčín je laciný, skromný, střízlivý a když ti dá slovo, je to slovo kamenné.“

Z několika těch slov vidíte, že mohamedáni neuznávají nad sebou mravnou převahu Švábův a

že styky jejich se Šváby mohou sice míti za následek mravné porušení některé části mohamedánův, ale většině odhalí slabé a stinné stránky Švábů, jež jim dříve, dokud styků nebylo, byly tajemstvím. Že jsou mohamedáni hrdi na své mravné přednosti, je znamením, že se jich nehodlají vzdáti.

Čtyrdenní cesta krajem pustým a kamenitým, neúrodným, lidoprázdným a smutným, ale neobyčejným a krásným, budila ve mně živé rozpomínky na r. 1876, kdy jsem jej po prvé navštívil s vojskem černohorským. Snad mi odpustíte, že mi v měkkých poduškách kočáru bylo v tom tvrdém kraji tak spokojeně, jakoby silnice, kudy jsem jel, byla štětována útrapami života táborového.

Silnice kroutí se mezi vršky a znenáhla stoupá. Týmž postupem zmirňuje se letní vedro a stává se příjemnějším. Kam až oko dohledne, všude spatřuje holý, šedý krš. Hory uzavírají obzor se všech stran. Na východě a severovýchodě vypínají se velikáni, kterým se na skráních třpytí čelenky věčného sněhu. Na svazích jejich tmějí se černé šmáry, jakoby to stín ležel nad hlubokými roklinami. Kdybyste tam přišli, našli byste mohutné, staastaleté lesy a doubravy, které jsou jediným bohatstvím této pouště. Hercegovský dub je drahocenné dřevo. On potřeboval několikrát tak dlouhé doby, aby vzrostl jako jeho druh v měkkých rovinách, na př. ve Slavonii, jenž může pustiti kořeny jakým směrem chce, do jaké hloubky chce, a všude jimi snadno pronikne a bez obtíží potravy si nabere. Jinak je dubu hercegovskému a černohorskému. On roste téměř na holé skále. Kořeny jeho museji vnikati do trhlin skal, jež obmykají a z nichž jen skrovnou potravu čerpati mohou. Skála drží je, aby je nesmetla bora. Rostou pomalu, namahavě, v neustálém boji o podmínky života s krutými živly, ale za to co naroste podobá se tvrdostí a tuhostí ne dřevu, ale živé skále.

V krajině této nalezá se mnozstvi velkých, tesaných náhrobných kamenů, tak zv. „stečků“.

Téměř nikde nevidíte lidského obydlí, ani políčka, ani človíčka. Políčka jsou jako dlaně. Krš sem tam je porostlý zakrsalými huštinami, které sloužívaly za pastvu kozám a proto nemohly vzrůsti. Lesníci okupace usoudili, že kozy jsou největšími zhoubci mladých lesův a že dotud nebude možno mluvit o zalesnění pustin, dokud kozy budou mlází spásati; až zde vyrostou mohutné lesy, jako tam na vysokých svazích, kam není přístupu, nebude prý závady, aby se v nich kozy pásti nemohly. Jen prozatím, pokud je lesní sadba mladá, musí být od nich chráněna. Vláda se nadchla pro myšlénku zalesnění a ustanovila vysokou roční daň z každého kusu kozího dobytka, 50 kr., aby tím chování jeho ztížila až do nemožna. Ani Jindřich Renner nemůže bosenské vládě pro tento způsob zalesňování zpívati hymny. Lesy dorostou v nedohledné budoucnosti, zatím ale chudobný Hercegovec nemůže se vzdáti kozího dobytka, jenž jest podstatným pramenem jeho obživy, a proň potřebuje listí. Zábrana tato, ačkoli má účel dobrý, je příčinou velkých stesků hercegovských horalů, že jim vláda nedá žíti. Spolu je důkazem, jak dobré úmysly vlády mohou míti za následek škodu obyvatelstva, když vláda a její orgány provádějí reformy ve svých kabinetech bez náležité znalosti skutečných poměrův a když jim spíše jde o to, aby se něco zdálo býti dobrým a prospěšným na papíře, než aby bylo takovým ve skutečnosti.

Celá krajina je němá, jako po vymření. Žádné zvuky nezaznívají kromě klepání cestářů, rozbíjejících na obrubě silnice kamení, a hrčení kočáru. Nikdo nás nedohání, nikdo nám v ústrety nepřichází, nepočítám li starého paraplářě, jenž drže dva potažení zbavené deštníky pod paždím nahrben zvolna kráčí a opírá se o sukovici. Zosobnělá satyra! Ten paraplář byl jediným představitelem rakousko-uherské kultury, kterého jsem cestou z Trebině do Bileče spatřil. Neskoumejme ubožákovi srdce a ledví. Patrnoť na něm, že jen nouze

zahnala jej do této nuzné končiny, jež při svém nedostatku aspoň jest pohostinna. Tam doma, kde se rodí nynější civilisátoři Balkánu, vídal zámky a paláce, vysoké továrny, nádherné obchody, ale jeho tam nebyl ani palác, ani zámek, ani továrna, ani bohatý obchod, a nikdo z těch, čí byly, nestaral se o jeho potřeby, jež ukojiti nemohl, a o jeho trpkou bídu. Zabral se až sem, kde lidé večer uléhají, aby hlad zaspali, a ráno vstávají, aby hlad rozchodili. A o tento hlad schátralý představitel rakouskouherské civilisace přišel se rozdílet s lidem zdejším.

Za struhou často zatřpytí se had, zazelená se ještěrka, zamihne se běloprsá lasička. Po různu vyskytuje se podivná rostlina, bezlistá, dužnatá, podobná malému kukuřičnému klasu, jenž trčí na nizounké lodyze. To je často jmenovaný „kozlec“, po česku ďáblík, arum maculatum, poslední útočiště Hercegovců v hladovém roce. Za tureckých časů mohli hlad zaháněti také korou stromovou, v čemž jim nikdo nebránil; bylyť sice lesy vládou tureckou prohlášeny za státné, ale to znamenalo tolik, jako by se staly obecnými. Kdež pak by tehdy bylo někomu ve snu napadlo, aby chuďasovi, nemajícímu chleba obilného, bránil nadříti si kůry stromové, aby ji rozemlel a z ní sobě chleba napekl! I to se nyní děje. Vláda poručila hájiti lesy, sorganisovala lesní službu, zavedla soustavné lesní hospodárství — všecko velmi chvalitebné! Až za sto, dvě, tři sta let budou zde na Korytech a snad všude v Hercegovině šuměti mohutné doubravy, každé zašumění bude hlásati slávu vlády páně Kallayovy a rakouskouherské okupace. Ale což lidé? I Hercegovec jest jen z masa a kostí a není dubový. On dovede mnoho vytrpěti, mnoho skusiti, ale přece ne tolik jako dub na horských stráních jeho vlasti. Je li okupačné vládě člověk Hercegovec tak milý jako dub Hercegovec, ona, má li v sobě trochu ducha junáckého, musí pomáhati člověku Hercegovci, ne proto, že je člověk, ale proto, že je slabší.

„Hier ist jede Kreatur zu bedauern“, praví Jindřich Renner, líče tato místa. Chvalořečník okupace nepraví, od které doby tento jeho výrok platí: zdaž co je Hercegovina Hercegovinou a Koryta Koryty, či co do země přišla okupace.

Srdečněji a s pochopením vyslovuje se o lidu jižní Hercegoviny Jan Asbóth (Bosnien und die Hercegovina): „Sama povaha této půdy, těžké podmínky, jež ona klade životu, dělá z obyvatelstva bojovníky. Jen mohutné ústrojí odolá jejím skouškám, ale kdo zde vyroste, bude silný tělem i duchem, bude vzdorovati a úporně odporovati všemu, co jej chce vyrušovati z jeho obvyklého života, bude hrdě opovrhovati cizími změklými mravy a zvyky i požadavky civilisace. Ale ozbrojen rozumem, který své poměry ovládá, obratností a smělostí, znalý všech zvláštností a záludů půdy své domoviny, uměje čeliti všem námahám a strádání, mistr ve všech zbraních, nebezpečný, vážný nepřítel v přirozených tvrzích a valech svých skal, zeza nichž nenadále v šílené odvaze na překvapeného nepřítele vypadá, tropě postrašný povyk a blýskaje handžárem, umí se také za přirozenými stěnami a valy s údivnou houževnatostí brániti nepříteli mnohokrát silnějšímu, je li mu jen pojištěn ústup.“

Muž, o kterém tato slova platí, sedá dnes na obrubě silnice, roztlouká mohutnou pravicí kamení na štěrk, nastavuje dlaň, která handžár třímávala, na skrovnou mzdu, pracuje klidně a vytrvale, od práce nevzhlédá, a letní slunce ozařuje jeho nahotu, prosvítající děrami košile.

Hercegovec k svému osudu, jenž mu připraven okupací, mlčí. Z úporného mlčení jeho nelze poznati, je li v něm resignace či jiskra důvěry v lepší budoucnosť. Okupátoři sami nepokládají ho za uspokojena, a nedávno bylo čísti v „Pester Lloydu“, orgánu p. Kallayovi velmi blízkém, že bosenská vláda bezpečně počítá, že v Hercegovině vzplane povstání, jakmile Rakousko-Uhersko bude míti nějakou válečnou zápletku. Rakousko nemůže zapo-

menouti, že jižní Hercegovina, povstavši r. 1875 proti Turecku, chopila se zbraní za tím účelem, aby si vybojovala připojení k Černé Hoře. Opětné povstání r. 1881, tehdy již proti okupaci namířené, Rakousko považovalo za důkaz, že jižní Hercegovina svého idealu se nevzdala. Okupace již ani hrubě nedoufá, žeby tento lid uspokojila, ani jí snad mnoho na tom nezáleží. Nemohouc si zajistiti lid, hledí si zabezpečiti jeho zemi, jeho hory, proslulé svou nedobytností.

Nemožno odepříti obdivu té práci, kterou Rakousko vynaložilo na opevnění Hercegoviny, zvláště jižní, jakož i na opevnění Boky Kotorské, jež s hercegovským tvoří jeden system a má jeden účel: obranu od obyvatelstva a Černé Hory, o níž se předpokládá, že v dosadních hranicích nemá podmínek hospodárského rozvoje a že chtíc nechtíc bude nucena chopiti se prvé příležitosti, kterou jí historie podá, aby se rozšířila jednak k moři, jednak o to území, které s Černou Horou tvoří geografický i ethnografický celek.

Byly li hory jižní Hercegoviny dosud nedobytnými hrady, řeči lidské nedostává se slov k označení toho, čím jsou nyní. Tak je tu příroda zdokonalena. Kde jaká hora, vyšší nebo nižší, má na sobě opevnění, na která nešetřeno práce ani nákladu. Jen mezi Trebiní a Bilečem je 17 kasáren, tvrzí a srubů. „Von allen Höhen grüssen Forts als Wache gegen Montenegro“, praví Renner. Čtvrt hodiny cesty od Bileče jest opevněný tábor. Neméně silný je pás opevnění proti Černé Hoře podél celé hranice, kde jest jí sousedem Rakousko-Uhersko. Stále přibývá opevnění nových, pás stává se hustším i širším, tak že už celá Hercegovina jest opevněna proti Černé Hoře.

I nitra hor jsou prý opevněna. Uvnitř každé hory je vydloubeno prostranství, do něhož vede tajný vchod odněkud ze zadní strany. Z tohoto prostranství, kde jsou postavena děla a mitrailleusy,

učiněny jsou střílny, jež se mezi tolikým kamením ztrácejí a nemohou býti ani s nejbližší hory viděny. Až se Černohorci přiblíží, vychrlí na ně hory skrytý oheň jako sopky, a není možná, aby v takovém okamžiku zachovali duševní rovnováhu. Všecka opevnění, rozumí se, si odpovídají. Ať se Černohorci vrtnou kam vrtnou, všude se octnou mezi křižovým ohněm. Kromě toho spojena jsou telegrafem a fonografem. Nebezpečí někde nastalé okamžitě může být oznámeno celému systemu.

Pochybuji, žeby toho bylo ještě někde jinde na zeměkouli, aby celá země byla proměněna v jedinou pevnosť a aby tolikým důmyslem, uměním a nákladem byla doplněna příroda, jež už sama Hercegovinu nedobytnou pevností míti chtěla. Rakousko-Uhersko zbudovalo si tu nehynoucí pomník, jenž ještě po tisíciletích hlásati bude neznámým příštím pokolením, že jistý stát, jehož jméno bylo Rakousko-Uhersko, tuto zemi vzdělával.

Není možná, aby mezi těmi opevněními proběhla kuna a nebyla zpozorována, aby je přeletěl pták a ušel zrakům bdělých strážců proti Černé Hoře.

Všecko bližší a podrobnější o těchto hrozných opevněních zůstává přede mnou i před laskavým čtenářem zastřeno neproniklým závojem. Do opevnění ano i do kasáren v těch místech vkročiti smí pouze osoba stavu vojenského, k tomu komandovaná. My a vy takovými osobami nejsme. Z občanských profánů dostane se tam ob čas jen noha potulné zpěvačky, „ale to zůstane hlubokým státním tajemstvím posádky,“ jak žertovně podotýká Jan Asbóth.

Na cestě z Trebině do Bileče stojí nový han, kde poutníci dělávají zastávku, kočijáši pokrmují a napájejí. Handžijou je jakýsi vysloužilý poddůstojník. Není zajisté náhodou, že na výhradně strategické silnici i krčma je zadána osobě, znající vojenskou službu. Krčmář vás dobře uvítá a osloví po německu a mrzutě obrací do jazyka srbského,

když s ním po německu mluviti nechcete. Původem je z rakouských Slovanů.

Tu jsem chvíli ve stínu chaty odpočíval. Zraky mé nemohly se odtrhnouti od opevněných hor a přes tu chvíli zabloudily k blízkému pásmu hraničných hor černohorských, jakoby na jejich ponurých čelech vyčísti chtěly, co tomu říkají, jak jim jest.

Zatím přihrčel od Trebině jiný kočár, a z něho vystoupil jakýsi podplukovník s manželkou. Usedli u druhého stolku před hanem. Podplukovník, starší muž úsečných pohybův i slov, byl patrně s těmito místy dobře obeznámen, že nevěnoval nejmenší pozornosti těm zvláštnostem krajiny, které ho jako odborníka tím spíše musely zajímati, když zajímaly mne laika. Víc než na hory a jich opevnění díval se na mne. Pohled jeho byl nevlídný a já již již očekával, že vstane a zapoví mi k okolním horám vzhlížeti.

Podplukovník skutečně vstal a mimojda ku svému kočáru, aby dále jel, pravil drsným hlasem: „Sie staunen, nicht wahr?"

„Je čemu se diviti, pane. Máme před sebou veliké dílo rukou lidských, jež možno postaviti po bok egyptským pyramidám."

„Dummheiten!" obořil se rázný sekáč. „Praktickou cenu má toto veliké dílo právě takovou, jako egyptské pyramidy."

„Jak že? To i oko laikovo vidí, že k těmto strašným opevněním nepřítel ani přiblížiti se nesmí, neřku na ně útočiti."

„Er müsste ein ordentlicher Esel sein! Hören's mal, Sie Laie von einem Beamten. Hercegovina už jednou povstala proti Rakousko-Uhersku a povstání bylo utopeno ve své vlastní krvi. Sama Hercegovina více proti Rakousko-Uhersku nepovstane. Aby tato opevnění zřízena byla proti povstalcům, němělo by žádného účelu. V Hercegovině může dojíti k povstání jen tehdy, když za povstáním bude Černá Hora."

„Jawohl. Kdyby Černá Hora se zbláznila a jednoho krásného dne Rakousko-Uhersku vojnu vypověděla, byla by rozdrcena na drtiny. My bychom se na ni se všech stran nahrnuli, a když bychom ji neporazili, mluvím příkladně, zadusili bychom ji a mohli bychom pak pokračovati v tomto velikém díle opevňovacím, až by každá hora černohorská byla tak obrněna vně i vnitř, jako každá hora hercegovská. Aber das ist eben der Spass, že ani Černá Hora s námi sama válku nezačne a my s ní také ne, protože v tom okamžiku, jak bychom se na ni z vlastního počinu zdvihli, celý svět by se postavil se svými sympatiemi na stranu její jako strany mnohokráte slabší, a my bychom více prohráli mravně, než získali zbraněmi. Černá Hora utká se s námi jen jako spojenec Ruska. I tento případ je prozatím z oboru možnosti vyloučen, protože Rakousko-Uhersko vyhledává přátelství a nikoli nepřátelství Ruska. Kdyby k válce s Ruskem došlo, Rakousko-Uhersko by velikou většinu své branné moci muselo postaviti proti němu. Menší část, která by zaujala tyto posice proti Černé Hoře, nemohla by přejíti k válce útočné přes to, že Černá Hora nemá umělého opevnění ani na jedné hoře své, ani na jedné skále. Hradila by se jako vždycky přirozenými opevněními, která ve vší jejich rozmanitosti mohou znáti jen domorodci, zaskakovala by nás a uskakovala by dle potřeby před námi po tajných pěšinkách, vábila by nás do propastí, roklí a průsmykův, kde by nás ženy a děti kamenovaly jako dělávaly Turkům, a my jako Turci v nejkrásnějším případě mohli bychom „zachrániti svou čest," jak se říká, ale i tu bychom vpletli Černé Hoře do vlasů jen nový vavřín."

„Odpusťte, ale já význam těchto rakousko-uherských opevnění pochopuji tak, že naší straně jde jen o obranu naproti Černé Hoře, jak také vždycky ujišťovati slýcháme."

„Právě tak je s Černou Horou. I ona povede s námi pouze válku obrannou. Kdyby se-

brala všecko své muzstvo, jehož je asi 50.000, a zavedla je sem, vysypal by se na ně se všech stran příval živého ohně a za dvě hodiny byla by Černá Hora navždy zničena, mohla by pak býti vymazána ze seznamu živých a stala by se naším „hinterlandem“ právě jako tato klatá Hercegovina. Ale když oni, Černohorci, nejsou podobni tomu, žeby nám takovou radosť udělali, a k takové slávě našim zbraním dopomohli, aby se mohlo říci: Turecko nemohlo Černou Horu potřít, ani když bylo na vrcholu své vojenské moci, a Rakousko toho dokázalo! Povím vám, chcete li vědět, jak si povedou Černohorci ve válce s námi. Tak jako vždycky, když bojovávali s Turky. Budou nás přepadati malými, létacími oddíly, překvapovati na všech stranách a v každý čas, znepokojovati a drážditi nás, až se jim podaří vlákati nás na Černou Horu, kde budeme bezmocni, protože najednou spadne s nás pocit bezpečnosti, který nás blaží zde v těchto uzamčených opevněních, a jakmile jen na okamžik ukážeme se slabými, nepřítel, jenž jest bojovným od přírody a instinktem, pozná slabinu svých odpůrců, octne se ve výhodě proti nám a vykořistí ji náležitě. V tomto terrenu je možno vésti pouze válku horskou, guerillu, v níž Černohorci vždycky budou nedostižnými mistry.“

„Tedy cvičte vojsko do guerilly.“

„Sie verstehen aber gar nichts! Pravidelné vojsko nikdy není možno jak se patří do guerilly připravit. V pravidelném vojště každý vojín spoléhá se na povel svého staršího, čeká na něj a bez něho ničeho neučiní, již z obavy ne, aby nemaje rozhledu něco nepokazil a za dobrou vůli nepykal. Guerillu může vésti pouze národ, jenž zná a miluje každou piď své vlasti a ví, že krvácí za vše, co jest jeho srdci milé a drahé, a když vykrvácí, že nezahyne ve společné šachtě, nýbrž bude pokračovati svůj život v krvi i duši svých rodných. To, pane, dodává ohromné, nadpozemské síly!“

„Zrovna o těch věcech jsem přemýšlel, než li jste mne oslovil. Třeba byl ve věcech vojenských laikem, přece vidím to, co každé zdravé oko. Meč válečný je dvousečný, může se oň pořezati každá z obou stran. Nebudou jen Černohorci lákati nás tam, také my je sem. Oni, pravda, nepřitrhnou v celé masse, nýbrž budou vskakovati do Hercegoviny v malých oddílech. Ale bude to jen jejich škoda, protože kdyby přišli massou, měli by to, co je čeká, za chvíli odbyto, a jinak prodlouží jen svoje trápení. A kdo ví, zdaž se nerozhodnou pro prvý způsob smrti, neboť tolik zajisté vědí, že mezi těmito opevněními nepropliží se nepozorován ani jednotlivec, neřku vojenský oddíl, a že každý, kdo sem zapadne, vydává se na milosť i nemilosť rakousko-uherským posádkám. Půjde li o to, aby Černohorci byli vlákáni do Hercegoviny, je na bíledni, jak se naši při tom zachovají. Pustí je prvým řetězem opevnění, snad i druhým, ale až je tam budou mít, uzavrou jim ústup a naloží s nimi tak, jak za dobré uznají.“

„Ich wiederhole Ihnen: Sie verstehen gar nichts von der ganzen G'schicht'! Na jedno zapomínáte právě jako důmyslní strůjci těchto opevnění: za parného leta není zde možno vésti válku, protože v té rozžhavené peci a v tom bezvodém kraji žádné vojsko dlouho nevydrží. A jen v parném létě, když je ve dne v noci po celý měsíc jasný vzduch, dosáhla by tato opevnění svého účelu. Ale jakmile počnou se váleti mlhy, oblaky jejich položí se mezi hlavu a patu hory a hlava pro mlhu nemůže viděti, co se děje na patě. Úkolem Černohorců bude protáhnouti rozhodnutí do podzimních mlh. Potom budou probíhati údolími a roklinami hercegovskými a nám budou neviditelni. Der Nebel hat immer eine wichtige Rolle gespielt in der Geschichte Österreichs.“

„Na tu vějičku mne nedostanete, pane! Obranci opevnění nebudou nahoře spáti. Když nebudou moci užiti opevnění, sejdou do dolin, pod mlhy, a tam se budou s nepřítelem potkávati a utkávati.“

„Das ist eben das!“ zasmál se podplukovník vítězoslavně. „Nic jiného jsem říci nechtěl, nežli že tato opevněná země nesplní naše naděje, že opevnění tato, jež stála mnohokráte větší náklad, než nám kdy zaplatiti může Hercegovina i s Černou Horou, ukážou se v rozhodné době z valné části nevhodnými a bezúčelnými, a že na tomto terreně, co svět světem bude, povedou se války starým spůsobem. Když obranci těchto opevnění sejdou do dolin, bude podán skušeností důkaz, že opevnění nebylo třeba a žeby bylo účelům říše úplně postačilo několik kasáren. Ihr Diener, Herr!“

Podplukovník se uklonil, učinil krok ode mne, ale zastavil se ještě, přikročil ke mně, zpola se ke mně naklonil a jakoby šeptal, řekl ostře, žeby bylo slyšeti za třetí stěnou: „Am meisten haben sie Civilisten unser Werk beschädigt. Na vás bylo, abyste pro Rakousko získali zdejši obyvatelstvo. Za každou cenu měli jste je získat a přikovati k Rakousku řetězem vděčnosti a věrnosti. Hercegovci měli cítiti se blaženými pod vaší správou, prsa jejich mělo naplniti vědomí, že naproti svému předešlému stavu postoupili na hodnostném žebříku národů, měli se státi hrdými na to, že jsou vámi vedeni, aby mohli na Černohorce pozírati přes rameno. Kdybyste to byli všecko učinili, Hercegovec neviděl by už v Černohorci svůj vzor a příklad, jako v dobách tureckých, byl by vždycky připraven bíti se za Rakousko s každým nepřítelem, na kterého bude poslán, třeba s Černohorcem, a Černohorec by mu záviděl a snad by si tajně sám přál, aby jej potkal stejný osud. Tak byste byli Hercegovce odtrhli od Černohorců! Sie haben Alles verdorben, sie schwarzröckige, schmalbeinige Administrations Pfuscher! Ihr Diener!“

Podplukovník odjel a já se ještě trochu pozdržel, až by zajel. Netoužilť jsem po delší zábavě s pánem z takových, o kterých říkají, jsou li při vojště, že jsou „jovialní“, ale jsou li námi ubohými civily, slynou za hrubiany.

Názory podplukovníkovy nebudeme rozbírati ani rozváděti. Obrátíme se k jiným stránkám sousedského poměru Rakouska-Uherska k Černé Hoře.

Rakousko-Uhersko hned jak do okupovaných zemí vkročilo, snažilo se nabyti půdy v obyvatelstvě. Avšak nehledalo cesty k srdci národa, nehledělo získati massy, nýbrž jednotlivce, mající na massy vliv. berany stáda. Někteří z těchto beranů sloužili Rakousku za peníze již za povstání, jako na př. Petar Uzelac v Bosně. Po provedené okupaci vynikající vojvodové povstalečtí i jiné u lidu oblíbené osoby dostaly vysoké řády, hodnosti, úřady, platy, pense. Snad o všecky bylo postaráno. Ale za nedlouho okupace se přesvědčila, že penězi a vyznamenáváními nedosahuje tu předpoložených výsledků. Mužové, které chtěla získati, zůstali věrni své minulosti a k novým pořádkům se nepřichýlili. Okupace je tedy odstavila, veřejných úřadů zbavila, platy jejich zredukovala a tím vším je opět vrátila masse národa.

Takovými jsou na př. Luka Petkovič v Trebini a Bogdan Zimunič v Gacku.

Klíče k srdci mass okupace nehledala a nenašla, ani jejich blahobyt a duševnou úroveň nepovznesla tak, aby k ní vděčnosti puzeny samy tíhly. Je tedy přirozeno, že okupace ku svému cíli chtěla dojíti cestou nařízení a zákazův, aby obyvatelstvo znenáhla navykla jistému směru v jeho krocích a pohybech, což nemůže zůstati bez účinku i na směr myšlení a smýšlení. I zahájena na hranici černohorské taková úřadní akce, aby veškeré styky obyvatelstva hercegovského s černohorským byly zrušeny. Bylo již zmíněno, jak v této činnosti hleděli vyznamenati se někteří zvláště horliví úřadníci. Zlý příklad projevil svůj vliv i na méně horlivé. I dosaženo prodlením let skutečně, že mezi Hercegovci a Černohorci, kteří se za tureckých dob vždycky považovali za jeden národ a o každý svůj osud se rozdíleli, třeba byli pod dvojí vládou,

všechno obcování, všechny styky osobní i obchodní úplně přestaly. Bylo pak nouze o Černohorce, který by se za hranici odvážil. Hercegovci ani nemohlo napadnouti, aby se za jakoukoli příčinou odebral na území černohorské, protože bez průvodního listu nikam nesmí a nemá žádné naděje, žeby dostal průvodní list k návštěvě Černé Hory. Velmi nesnadno je pasákům vždycky šetřiti zemské hranice. Ví li o ní přesně pasák, neví jeho dobytče a jde slepě kam nemá, když mu napadne. Jakmile černohorská ovce nebo koza překročila hranici okupovaného území, byla zajata Pastýř jako v evangeliu opustil hodné stádo, jež hranici nepřestoupilo, a šel za hovádkem zbloudilým, aby je vysvobodil. Byl zatčen i on, vyslýchán, vyšetřován, ano i popuzován, aby se rozlítil a skutkem nebo slovem dopustil se nějakého hrubého provinění Černohorci chovávali se jako stoikové, nic je nebylo s to rozčiliti, podrážditi, rozhněvati ani uraziti Po delší nebo kratší sekatuře nezbývalo než Černohorce propustiti. Černohorci patrně jednali a chovali se podle pokynu své vlády, jež uznávala za nutno tím bedlivěji varovati se všech mrzutostí a nesnází s okupačnými orgány, čím patrněji tyto si přály nějakých hraničných třenic s Černohorci. Černohorci, zvyklí podrobovati se kázni byť s největším sebezapřením, nedali se vylákati z území své vlasti. Pomalu jakoby i ten černohorský brav porozuměl, čeho vyžaduje černohorská politika. Přestal hranici překračovati.

Hraničné orgány druhé strany pocítily nedostatek drobných konfliktů s černohorskými úřady a vládou. V nouzi někteří nepohrdali tím, že přes hranici naváděli Černohorce, aby jim přinesli černohorského tabáku. (Tabák staré Černé Hory býval velmi bídný. Nabytím Podgorice Černá Hora získala obšírná tabáková pole, na nichž rodí se tabák, kterému se nynější trebinský tabák nevyrovná.) Černohorci, kteří dali se svésti, byli za hranicí jímáni jako podloudníci. Přede dvěma nebo třema lety stihl tento osud černohorského chlapce, s nímž

na okupovaném území nakládáno jako se zvláště raffinovaným, prohnaným, starým pašerem. Toho bylo již příliš. Věci ujal se osobně kníže Nikola, zajatec byl propuštěn, a od té doby není hraničného škádlení aniž vůbec jakýchkoli styků.

Nedaleko od Bileče jsou na hranici naproti sobě dva monastýry. Dobričevo na hercegovské straně, Kosijerevo na černohorské. Oba těší se zbožné úctě Hercegovcův i Černohorcův, oba o poutech bývají hojně navštěvovány, oba mají za sebou junáckou minulosť. Rakouské úřady netrpí ani těchto nábožných styků. Pouti dobričevské konají se pod ochranou četníkův a Černohorec, který se zmýlí a na pouť zavítá, musí se jen obrátit a vrátit, nechce li, aby se mu dostalo četnického výprovodu.

Černá Hora ovšem nemá žádné příčiny, aby podobnými hrázemi bránila obcování obojího obyvatelstva.

Na den sv. Trojice každého roku konává se pouť ve slavném černohorském monastýru v Ostrogu. Na pouti tyto ode dávna valívaly se zástupy všeho lidu balkánského. Putovali sem i Turci i Albanci. Pouti ostrozské vynahrazují Černohorcům a Hercegovcům celoroční odluku. Pouť ostrozská pohne po každé celou massou hercegovského lidu. Okupačné orgány marně zakazují, aby Hercegovce od pouti k sv. Vasiliju Ostrozskému odvrátily. Když se blíží den pouti, nepomohou žádné zákazy, odpírání průvodních listů, varování a hrozby: tisíce a tisíce hrnou se přes nikšické pole do údolí řeky Zety, nad níž vysoko ve příkré skále je vytesán hrob sv. Vasilija. V posledních letech návštěva přece ochabovala, ale za to r. 1898 byla tak přečetná, jako nebyla za vlády okupace v sousedních zemích. Až z Bosny a Starého Srbska přišli poutníci, mezi nimiž opět viděti bylo mohamedány. Takové pozdvižení mass imponuje. Nikdo se jim nepostavil v cestu a nebylo slyšet, žeby poutníci byli se doma dočkali nemilých následků.

Tato opatření dělají Černé Hoře velkou čest, jakkoli ji nesnesitelně tísní. Černohorec může z nich vážiti hrdé vědomí, že s jeho malou a chudou vlastí počítá se jako s velmocí. Avšak tím, co pověděno, nejsou prostředky Rakousko-Uherska proti Černé Hoře vyčerpány. Dlužno obraz doplniti vylíčením boje na poli obchodním.

O obchodních stycích rakousko-černohorských říci lze, že jsou neustálou válkou proti Černé Hoře, anebo ještě případněji řečeno, stálým obležením Černé Hory za tím účelem, aby byla vyhladověna a přinucena „mírným spůsobem" před Rakouskem kapitulovati. Toto nekrvavé válčení stojí samo Rakousko mnoho obětí, jež ovšem pociťuje hlavně lid toho kraje říše habsburské, který obchodních styků s Černou Horou k vlastnímu prospěchu potřebuje. Krajem tím je Boka Kotorská.

Rakousko Černou Horu nikdy nemilovalo. Jakmile se stalo pánem Boky Kotorské, počalo ztěžovati cly černohorský obchod s přímořím, jenž byl za republiky benátské téměř volný. Avšak poměr mezi oběma státy zůstával celkem snesitelným. Teprve po berlínském kongresse zhoršil se až do stupně, který už naznačen

Rakouští obchodní politikové mají zření jen k úhrnné hospodářské moci obou států Odtud porovnávána Černá Hora jeví se nepatrným červíčkem, s nímž si můžeme zahrávati dokud se nám nezlíbí zašlápnouti jej, a jenž naproti nám nemá žádné zbraně a žádné možnosti opříti se. Avšak stanovisko není zdravé kromě toho, že není ani příkladem politické mravnosti, zakládajíc se pouze na převaze hrubé materialné síly. Zdravě myslící obchodní politik rakouský musí býti pamětliv, že na obchodní styky s Černou Horou je odkázána celá jeho jedna končina, Boka Kotorská. S těmi dvěma jednotkami musí býti počítáno: s Bokou a Černou Horou. Boka vůbec nemůže existovati beze všech obchodních styků s Černou Horou. Mezi jižní Hercegovinou

a Černou Horou mohou býti hranice obchodně uzavřeny, protože oba kraje jako geograficky a ethnograficky, také co do hospodárské výroby tvoří jediný celek. Na obou stranách hranice jsou tytéž hospodárské podmínky. Jeden kraj nemůže na trhy druhého kraje přivézti nových tovarů, kterých by tento neměl. A protože obchod zakládá se na výměně tovarů, nemůže tu býti obchod živý, když je výměna mdlá. Vidíme tu opět příklad, jak sama povaha Balkánu protiví se obchodním stykům směrem od severu k jihu a naopak.

Jinak je mezi Černou Horou a Bokou Kotorskou.

Pro vývoz do Rakouska Černá Hora má: dobytek malý i velký, vlnu, třislo, ruj (rostlinu, které se užívá k barvení koží), sušené ryby, nejlepší buharici (rostlinu, z níž dělá se prášek na hmyz), nevydělané kůže hovězí, skopové, kozí, bobkový list, olivové pecky, seno, dříví, zvěřinu a kůže její, vosk, med, sušené maso, hedbáví, sýr, zemáky, drůbež. Černá Hora potřebuje od Rakouska: tkaniny bavlněné a hedbvábné, jemné sukno, kávu, cukr, rýži, petrolej, mýdlo, líh, pivo, mouku, barviva, papír psací i cigaretový, výrobky železné všeho druhu, prkna, sůl a mnohé drobnější zboží. Rakouští obchodní politikové vyšli z předpoložení, že Rakousko může nepotřebovati černohorských surovin, ale naproti tomu Černá Hora že nemůže býti bez rakouských průmyslných výrobků. Na tom založena celná akce proti Černé Hoře.

Černá Hora přála si, aby Rakousko-Uhersko uzavřelo s ní řádnou obchodní smlouvu, aby celné poměry na její hranici byly zákonitě zregulovány. Rakousko projevilo ochotu pokud se týče Boky Kotorské, ale výslovně si vymínilo, že Hercegovina a Bosna zůstati musejí z obchodní smlouvy vyloučeny. Na to přistoupiti nechtěla Černá Hora a konec konců je ten, že mezi oběma státy není celné smlouvy, t. j. že jest otevřeno pole nelitostné celné válce.

Černá Hora je tu v značné nevýhodě, protože bojovnými cly poškozovala by více své obyvatelstvo

než odpůrce, jenž by je snáze vydržel, než by Černá Hora mohla býti bez průmyslových továrů rakouských. V tom položení Černá Hora musí se spokojovati minimalnými cly na rakouské tovary, kdežto Rakousko ukládá jí cla bojová. Černá Hora vybírá z rakouského dovozu 6 pctové clo, počítané z udané ceny (dříve dokonce jen 4 pctové), zatím co Rakousko v celnicích kotorských i hercegovských od Černohorců: z kusu hovězího dobytka 15 zl. dle sazby a 5 zl. 67 kr. přirážky. (Hovězí dobytek černohorský jako hercegovský je drobný a cena kusu nedosahuje 100 zl.) Z kusu vepřového dobytka 13 franků, z telete pod kravou 7 fr. Z centu sýra 55 fr., z centu slaniny 44 fr. Z kusu skopového dobytka 1 zl., což rovná se 50 pctům ceny.

Ztráta Černé Hoře vzniká i z toho, že užívá rakouských peněz, nemáť nikdy výhody z differencí.

V jiných státech cla padají k tíži zpotřebitelům, zde ale dodavatelům. Jistý Černohorec z Grahova prodal v Risně vola za 30 zl. Když odečtli clo, poplatek z váhy, za lékarskou prohlidku, obdržel Černohorec za svého vola všeho všude 5 zl. Za ovci Černohorci dostávaji po srážce cla a poplatků často jen několik desetníků.

Avšak tento provaz na krku není už s to Černou Horu zardousiti. Nevole ji hnala k tomu, aby vyhledala jiné cesty pro vývoz svých surovin. K tomu ji posloužilo přímoří, jehož nabyla po poslední válce. Kníže Nikola ukázal Černohorcům na Italii, Maltu a Marsilii, tam aby své tovary vyváželi. Utlučeni Černohorci netroufali si. obávajice se ještě větších ztrát. Když činili v tom smysle námitky, kníže jim pravil: „Proděláte li, já vám škodu nahradím. A příští rok dovezte tam své zboží a svůj dobytek zas a já vám zase nahradím, co proděláte. Až poznáte cizí trhy a naučíte se trhovati, nebudete míti škody.“

Věc se zdařila. Černohorští vývozci jsou již známi v italském Baru, na Maltě i v Marsilii. Ob-

chod s Francií horlivě podporuje francouzský konsul na Cetyni, pan Depré. Vývoz černohorský obnáší už přes 2 mill. zl ročně. Do země přicházejí obchodem peníze, ony dávají možnosť zvelebovati hospodárství, opatřovati si lepší druhy dobytka atd.

Tak hospodárský boj s Rakousko-Uherskem obrací se znenáhla ve prospěch Černé Hory. Zcela jako bylo v souboji malého Davida s obrem Goliášem. Povšimnutí zasluhuje, že tento zdravý obchodní styk pohybuje se zase mezi východem a západem.

Újma, která se děje uzavíráním rakouské hranice před černohorskými tovary, je na straně bokelské nemalá. Rakousko může sice Boce Kotorské samo opatřovati všecky potřeby, které musí ukájeti dovozem, ale potřeby by se tímto spůsobem příliš zdražily. Došlo již do toho, že Bokelky samy vycházejí na Černou Horu, nakoupí tam, čeho potřebují, a nakoupené podloudně přenášejí domů. Nedávno udál se na hranici tento případ. Deset Bokelek vyšlo si na Černou Horu, nakoupily masa a jiných potřeb, a vracely se. Na hranici je zočila rakouská stráž. „Stůj!" volá stráž. Ženy se zastavily. Nějakou chvíli obě strany stály napjatě proti sobě. Ženám to počalo dlouho trvati, i daly se do hrozného křiku, volajíce své hospodáře na pomoc. Rakouská stráž, majíc je za Černohorky a očekávajíc, že se strhne bitka, dala se na „pravidelný ústup" do tvrze Goraždy, aby si přivedla pomoc. Zatím ženské přeskočily hranici. Takové případy velmi často se udávají.

Úhrnem rakouská politika proti Černé Hoře má dosud výsledek ten, že Černá Hora počala se od Rakouska obchodně vymaňovati se slušným úspěchem a že rozsáhlá opatření politická i obchodně politická dopomohla Černé Hoře k nebývalé dotud vážnosti na celém Balkáně. Vidiť každý, že Rakousko nakládá s Černou Horou jako s protivníkem, který nesmí býti podceňován.

Dvacitiletá mírná válka mezi Rakousko-Uherskem a Černou Horou jest jednou z nejskvělejších

period historie malého knížectví a vrcholem politické působnosti knížete Nikoly. Sotva kdo se nadál, že Černá Hora, jež po staletí byla vojenským táborem a na úkoly míru neměla ani času, ani pomyšlení, rázem se vpraví v nové položení a úspěšně v něm obstojí. Tím slavnější je tato doba pro Černou Horu, že zůstala na novém, nezvyklém poli, kde jiní národové snadno se mravně porušují, věrna svému duchu, své historii, odkazům a idealům svých předků.

IX.

Bileče. — Hospodárské reformy. — Agrárná otázka.

Okolo 6. hod. večerní stihli jsme do Bileče. Blízko před městem vidíme pramen Trebiňčice, ana jako mnohé jiné řeky těch zemí vyvěrá ze skály hned hotovou řekou. Vývor nalezá se po pravé straně hluboko pod cestou. Je to rozkošný, poetický koutek. Vysoké skály vrhají naň večerní stín, břehy řeky utěšeně se zelenají. Někdo se našel, kdo měl smysl pro půvab toho koutku, a postavil si tam stinnou besídku.

Podivná řeka Trebiňčica teče od Bileče k černohorské hranici a koryto její vede mezi vysokými stěnami směrem západním. Když dorazila k trebinskému poli, rozděluje se ve čtyry ramena, jež mnohými zákruty polem se províjejí a je zavlažují. Na severozápadě od Trebině protéká vysočinu, prostirající se až ku Kleku a místy až na tři kilometry širokou, Popovo pole zvanou. Z jara koryto její vysychá, na podzim ale voda její narůstá tak, že zalivá celé Pole a proměňuje v jezero. V tu dobu vystupuje voda také z „ponorů", trychtýřovitých propastí, jež na jaře ji odvádějí. Od jeseně do jara Popovo pole jest jezerem. Obyvatelstvo, jehož se počítá na 5000 a jež bydlí ve 20 vsech, plaví se po

jezeře po lodičkách a loví malou, chutnou rybku, jež je specialitou té vody a lidu sluje gaovica. Na jaře vody opadají a zanechávají na polích úrodný nános, na němž v nadbytku se daří obilí každého druhu, kukuřice, dýně a melouny. Z Popova pole Trebiňčica dále neodtéká, nýbrž v něm se ztrácí a běžíc podzemím vyvaluje se opět, podle obecného mínění, ze skály poblíž Dubrovníka a vrhá se přímo do moře pode jmenem Humla (Ombla).

Bileče nevyniká ničím zvláštním. Je rozloženo na mírném návrší, tvoří náměstí a několik krátkých ulic, které z něho se rozbíhají. Reklamisté okupace velebí c. k. generála Galgoczya jako „znovazbudovatele“ Bileče. Zásluha ta sama sebou se uvádí na pravou míru. Bileče v prvých letech okupace mnoho utrpělo. Okupace, aby obyvatelstvo získala, vystavěla pravoslavným nový chrám a mohamedánům novou džamii — z jejich fondů. Obě stavby jsou velmi pěkné. Potom vznikly ve městě nové erárné budovy: spojený celní a berní úřad, velitelství horské brigády, vojenská nemocnice, vojenská zásobárna, ženijní velitelství a vojenská stanice pro poštovské holuby. K pohodlí cestujících vystaven péčí vlády malý hotel, zv. „Hotel Žan“ po nynějším nájemci, rodilém Slovinci. Skutečným hotelierem je vlastně pan predstojník. To jsou asi všechny budovy, které v Bileči pořídila vláda ku svým přímým nebo nepřímým účelům, a tím je také všechna podnikavosť v místě vyčerpána. Ze soukromé podnikavosti vznikly dvě nebo tři kavárničky s kelnericami.

Dle Popisu z r. 1895 Bileče má: 103 obydlené domy, 37 neobydlených, 1497 osob přítomného obyvatelstva, z něhož 881 připadá c. a k. posádce, tak že na obyvatelstvo občanské zbývá pouze 616 obyvatel, z nichž je 321 muzského a 295 ženského pohlaví. Mohamedánů je v místě 292, pravoslavných 220, katolíků 98 (před okupací jich nebylo).

Tabule na obchodech a živnostech jsou vesměs německé, jen jedna je česká. Zní: Restaurace u města

Prahy Djura Biberdžiće. Je to stará a polorozpadlá krčma. Kdo by byl ten domarostlý ctitel českého jazyka, Djuro Biberdžič, jsem se nedověděl. Jako jemu na zlosť Franz Vaneček, Buchbinder, vyvěsil si firmu pouze německou.

Jakmile se můj povoz před „hotelem Žan“ zastavil, vyběhla kelnerica, aby mne uvítala vlídným úsměvem. Když jsem se kolem ní ubíral do hostince, již přede mne strkala rozevřenou knihu cizinců. Ještě jsem druhou nohou nepřekročil práh malounkého, skromničkého pokojíka, který mi „pan Žan“ vykázal k noclehu, již mne naléhavě vyzývala, abych se zapsal do knihy cizinců. Ani deštník nedala mi odložit.

„Jste velmi zvědava,“ odbýval jsem ji mrzutě.

„Já nejsem zvědava, ale máme přísné nařízení od pana predstojnika.“

„O, když je tak, konejte, co je vám nařízeno! Ale mně do vašeho predstojnika nic není, mne se jeho nařízení netýká.“

„Jmeno každého příchozího musí být ohlášeno na policii,“ kelnerica bránila dobrý okupačný řád.

„I mého jmena a stavu doví se vaše policie i pan představník, doví se, než minou dvacet čtyry hodiny,“ děl jsem hlasem povýšeným, nad nímž kelnerica ztrnula. Položila knihu na stůl a odešla pro čerstvou vodu. Když ji přinášela, chovala se zcela jinak, než z počátku Chodila uctivě po špičkách, dotazovala se po mých přáních a rozkazech a o knize cizinců již se nezmiňovala. A já na ni zapomněl jako na smrť.

Omer, poctivý Turčín, přišel se rozloučit. Stydlivě a rozpačitě mi oznamoval. že nemůže se mnou jeti až do Mostaru a že mne odevzdává svému bratru Ametovi (Achmed), aby mne vezl dále. Ameta přivedl s sebou. Byl to jarý, statný mladý muž pravidelné, bez mála sličné tváře, zrostlý jako jedle, v očích plno humoru, což u mohamedánův, obyčejně vážných a uzamčených, zřídka bývá. Nebylo mi to

milo, protože s Omerem bylo mi možno rozmlouvati o rozličných věcech, jeho vlasti se týkajících, a Amet, jak jediný pohled mne poučil, nemá vrozené intelligence Omerovy, aby ho nahradil. Nerad jsem se loučil s Omerem, a také on měl v očích upřímný smutek. Leč musel jsem nahlednouti, že jinak nelze, když jsem vyrozuměl, že fiakrové spojení mezi Dubrovníkem a Mostarem a také jinými směry je sorganisováno společností mohamedánských držitelů koní ve všech městech při silnicích a Omer že se musí podrobiti kázni té organisace.

Amet nebyl rodným bratrem Omerovým. Omer jej nazval bratrem ve smyslu zádružném. V Gacku mne Amet podal jinému „bratru" Amitovi (Hamidovi), jenž mne konečně dovezl k cíli, do Mostaru. Omer na rozchodnou odporučil Ametovi, aby mi vypravoval o rozličných věcech, které se v Hercegovině dějí. Amet slíbil. Jak převzaté úloze rozuměl, ukážu málo níže.

„Hotel Žan" má při sobě malou hostinskou zahrádku. Kelnerica mne tam uváděla na večeři. Mermomocí chtěla, abych usedl za jediným stolem, který byl prostřen a stál na nejvýhodnějším místě zahrádky. Nebylo nesnadno uhodnouti, že je to stůl denních hostí, a to pánův okupujících, protože okupovaní dosud nejsou zcivilisováni tak, aby jim hostinec byl něčím víc, než domem určeným k tomu, aby v něm poutníci nalezli přístřeší a ukojili hlad a žízeň. Já si zvolil stolek, umístěný stranou. Kelnerica poskočila a chvátala pro ubrus. Vjela do ní ta ochota, která se zmocňuje ženských, když se jim naskytuje příležitosť, aby aspoň prstíček strčily do něčeho, co jiní nastrojují, ať je to intrika nebo překvapení. Situace stala se mi průhlednou hned, jakmile kelnerica, stavíc přede mne pečené kuře a džbánek piva, počala mi udíleti vysoký titul, který prozrazoval, že mne má za osobu, vyslanou na dozor na zdejší okupačné pořádky. Že jsem se posadil stranou, považovala za předzvěsť nedaleké

bouře, která se snese nade hlavy těch pánů, kteří denně sedávají u hlavního stolu.

K tomu stolu za nedlouho zasedli dva páni: jeden v civilu a druhý důstojník, mladý poručík. Kelnerica je vítala zvlášť úslužně, ale jen sebou tetelila a oči jí hořely očekáváním a zlomyslností. Páni si vedli vážně a důstojně. Neohlíželi se v pravo ani v levo, jen svého si hleděli. Moje maličkosť zůstala jimi úplně nepovšimnuta, aspoň z počátku. Oba páni pokládali se za tak vyvýšené nade všecko živé stvoření v Bileči, že se své ptačí perspektivy viděli jen máčky a ne lidi. Kelnerica pána v civilu titulovala „Herr Predstojník.“ Mohl jsem se i bez toho dovtípiti, že mi na blízko přišel bilecký predstojník, neboť jen predstojníci v okupovaných zemích zaujímají tak vysoké položení nade vším okupovaným lidstvem, že přirozeně sami sebe musejí zbožňovati a míti za nadpozemské, bohorovné tvory. Vlastnosti, kterými za dob tureckých neblaze slynuli pašové, všecky přešly na predstojníky.

Kelnerici nebylo vhod, že mi pan predstojník věnuje tak málo pozornosti. Aby ji ke mně obrátila, oslovila mne hodně hlasitě „Herr Inspector“. To účinkovalo. Oba páni se zarazili, ztichli, po očku na mne pokukovali. Ale predstojník není jen sebevědomý, nýbrž také duchapřítomný. Okamžitě poznává, že mu nehrozí nebezpečí a že tu není nikoho, před kým by musel ohnouti hrdou šíji a tvář obléci škraboškou pokory. Důstojník pozoruje na svém příteli, že se v sedle nezakolébal, i ptá se polohlasitě, ukazuje na mne palcem nazpět obráceným: „Wer ist das?“

„Vielleicht der neue Strassenmeister,“ odpověděl predstojník bagatelně, o znaménko hlasitěji, abych slyšel a rozuměl.

Potom dali se do rozhovoru.

Dotud bylo mi tajemstvím, o čem lejtnanti rozprávívají. Pozoroval jsem je na stakrát, ani velmi živě a důležitě hovoří, jakoby řešili veliké problémy,

poslouchával jsem je z blízka, ale hovor jejich vždycky byl uchu mému jako klapot mlýna: vnímalo spoustu jednotvárných zvukův, ale v nich nikdy nerozeznalo žádného rozumu, ano ani smyslu. Teprve v Bileči přálo mi štěstí, že se mi poodhalila tato záhada, která mne mnohá leta znepokojovala.

Pan predstojník a jeho přítel poručík mluvili o vrabcích. Hlavní slovo měl důstojník. Mluvil pomalu a důrazně, každé slovo za dělovou kouli. Každou větu začínal: „Ich hab' mir sagen lassen."

„Ich hab' mir sagen lassen, že vrabec je praotec všeho ptactva. Ich hab' mir sagen lassen, že jistý Darwin nezvratně to dokázal. Ich hab' mir sagen lassen, že v jisté zemi, Feuerland heisst es, vrabci dorůstají velikosti naší husy a že jsou tam také jako drůbež chováni. Ich hab' mir sagen lassen, že tamní vrabec je pravrabec, Ursperling, können wir sagen. Náš vrabec je zakrnělý a skoro naskrze pozbyl výborných původních vlastností. Ich hab' mir sagen lassen, že v Ohnivé zemi vrabec na př. nic jiného nežere, než housenky. Náš vrabec ale požírá housenky, jen když jsou, a když nejsou, hledá si zrní. To si můžeme pomyslit, že takový vrabec jako husa spotřebuje denně hezkou porci housenek. Ich hab' mir sagen lassen, že tam, im Feuerlande, hospodyně pro vrabce housenky uměle pěstují a líhnou, což tam je velmi snadné a rychle jde před se, protože na ohni té Ohnivé země všecko spěšněji se vyvíjí. Tak velicí vrabci ovšem by si ani nepovšimli malých housenièek, jako jsou naše, nudličky. Ich hab' mir sagen lassen, das die feuerländischen Raupen so gross sind, wie bei uns Krenwürstel, a rozumí se, že také motýli, z jejichž vajíček se líhnou, jsou nemenší, než u nás kuřata. Ty motýly Ohnězemci nejedí, ale jejich vajíčka, ich hab' mir sagen lassen, jsou jim sladkou pochoutkou. Země je tam plna větších menších skulin, kudy prošlehává oheň. Proto učenci dali té zemi jméno Ohnivá země, Feuerland. Obyvatelstvu je to k velikému pohodlí, protože Příroda, „tato nejmoudřejší a nejštědřejší

máti,“ zdarma jim dává topivo i svítivo. Když dají motýlí vajíčka na tenké prkénko a postaví je nad malou skulinu s mírným plamenem, za 24 hodiny vylíhnou se jim housenky pro vrabce; ale když je rozbijou na pánvičku a přidají kousek másla a pánvičku postaví na prudší plamen, so haben sie im Nu eine ausgezeichnete Eierspeise“.

Mnoho jiného podobného o vrabcích vypravovali si ti dva pilířové okupace v Bileči, mně však není možno všecko opakovati po nich. Musím se spokojiti pouhou ukázkou toho učeného rozhovoru, který konečně přede mnou odhalil záhadu, o jakých předmětech páni poručíci nejraději se bavívají a jaký bývá smysl jejich hovoru ve společnosti; neboť že mluví mnoho a s jakýmsi sebeuspokojením, ano, možno li tak říci, sebenadšením, o tom jsem nikdy nepochyboval. Co jsem tehdy slyšel, pro mne znamená poučení, po kterém jsem dlouho práhl Poučení to je značným obohacením mých vědomostí. Nemohl jsem si odepříti, abych se jím ve vší skromnosti nepochlubil. O více mi nejde, a proto již končím o těch moudrostech, které jsem tehdy v Bileči vyslechl. Usuzujete li, že lidé s takovým obzorem, jako právě ukázáno, mají spůsobilosť nésti do cizích zemí jakoukoli kulturu, já ustupuji a sporu nezačínám.

Když jsem myslil, že dosti vím, zdvihl jsem se, abych se prošel po ulicích města. Bylť překrásný lunný večer a luna snad nikde není tak čarovná, jako když ozařuje krš hercegovský, černohorský a dalmatský. Na pomoří dojem se zdvojnásobuje, neboť úplnkovým měsícem osvícené siné moře je svrchovaně krásným doplnkem i kontrastem hrubých, drsných a při tom hluboce dumavých, pod měsícem jakoby fosforeskujících doplnkem i krsů.

Ještě jsem nevyšel ze zahrádky, pan predstojník zavolal kelnericu a poručil jí přinést knihu nocležníků. Odpověděla, že mne nijak nemohla přiměti k tomu, abych se zapsal.

Predstojník nechtěl svým uším věřit.

„Toho, že by se byl odvážil?“ žasl. „A vy jste mu neřekla, že je to můj rozkaz, aby se každý příchozí hned zapsal, jak váš práh překročí, a že netrpím výjimky ani odkladu?“

„Všecko jsem mu řekla.“

„A co on?“ tázal se predstojník pokojněji.

„Že do dvacetičtyr hodin beztoho se doví te.“

Predstojník se odmlčel a zamyslil.

Procházka po městečku stala se nepříjemnou tím, že hned po několika krocích objevil se za mnou živý stín, který mne pronásledoval, kamkoli jsem se vrtnul. Když jsem chtěl uniknouti do pobočné ulice, tam už číhala jiná černá postava, aby převzala pozorování nočního chodce. Chtěl jsem odejíti za město — kde se vzali tu se vzali dva němí průvodčí byli mi v patách. Obrátil jsem se, abych se vrátil do hotelu. Tu slyším volati své jmeno. Jdu po hlase. Z hromady kamení vstává muž, jde mi vstříc, bere mne za ruku a praví: „Pojď se mnou!“

Byl to Amet.

„Po městě v noci nechoď,“ řekl starostlivě. „Nevíš, co by se mohlo stát.“

„Což je tu nejisto?“

„Až příliš jisto. Jak jsi viděl, nemůžeš zde udělati deset krokův, aby tě někdo neopatroval a nedával pozor, kam je děláš.“

Pamětliv poručení Omerova, aby mi povídal všelijaké věci o Hercegovině, chtěl dobromyslně se mnou sděliti to, čemu zasvětil svůj život, co zaujímalo všechny jeho myšlenky, co znamenalo celý obzor jeho ducha. Zavedl mne do prostranné konírny Avdagy Selimoviče, svého hospodáře. Koní tam bylo celý hřebčinec. Amet chopil se lucerny, posvěcoval mi na každého, jmenoval jej, hladil a potřepával, mlaskal na něj. Byl ve svém živlu. Když jsme prohledli koně, usedli jsme na otep slámy a Amet s nemenším zájmem počal vypravovat o mohamedánské aristokracii bilecké, mezi níž prvá místa zaujímají jmenovaný už jeho hospodář a kadi Alaga Drljevič. Potom přešel na begy trebinské,

potom na hercegovské vůbec. Vypravoval rychle a věci, do kterých mi nic nebylo. Naprosto neporozuměl poručení Omerovu a já ho při tom nechal znamenaje jeho dobrou vůli a omezenost. Avšak přece jedno mi za té besedy v konírně Avdagy Selimoviče vysvitlo. To totiž, že jsou mezi okupovanými lidé, jejichž myšlenky berou se svými zvláštními pěšinkami, kde ani jednou nezavadí o okupaci a nic, co s okupací souvisí. Ještě jasněji to bylo vidno ve dnech následujících. Amet a Amit, jenž ho vystřídal, chovali se vzorně, pokud mi konali smluvenou službu za sjednaný plat. Byli slušní, uctiví, úslužní, zcela tak, jak je odporučil Omer. Ale jakmile jsme někde učinili zastávku, již byli mezi svými a dívali se cize na všechen mimotný svět, v něm i na mne. Poznáte brzy, že mohamedáni tvoří uzavřený kruh, výlučný živel v národě. Jako by byli obklopeni jakousi ohradou, ze které vycházejí, když chtějí nebo musejí stýkati se se světem vnějším, do které ale vstupují a nepřístupně se uzamykají hned, jakmile se jim zdá, že těch vnějších styků je dost. Vidíte, že mohamedani jen k sobě lnou, jen sobě věří, jen sobě žijou. Mají svou víru, názory, tradice, svou sebelásku. Z nich se dosud nevzdali ani joty. Nové poměry, okupací přivedené, dotýkají se jich jen povrchně, jen hmotně; duch jejich zůstává netknut. Okupaci považují za neštěstí, ránu osudu, trest Allahův, ale v nitru svém jsou přesvědčeni, že je stavem pomíjejícím. Věří pevně, že jsou vyvolenci a nástroji božími a že opět přijde jejich doba, již trpělivě čekají. Jiné jsou jejich oči, jinak věci vidí a pojímají, jiná jest pravda jejich neviditelná i hmatatelná. Jiný jest jejich ideal dokonalého člověka, jiné jsou jejich cesty k dokonalosti mravné i ku štěstí pozemskému, než jsou ty cesty, které jim okupace přišla ukázati, jako pionýr a představitel západoevropské kultury.

Vrátil jsem se do hostince. Na zahrádce ještě seděli predstojník a jeho druh. Byli samojediní. Kelnerica a hostinský, jakmile mne zočili, hnali se

za mnou a pro bůh prosili, abych se ihned zapsal do knihy nocležníků. Pan předstojník prý jim vyváděl zle. Hostinskému hrozil odnětím licence, udá li se ještě jeden podobný případ. A kelnerica mi měla vyříditi, že nesmím v hostinci přenocovati, nechci li se zapsati okamžitě.

Tedy jsem se zapsal. Oba letěli s knihou na zahrádku. Pan predstojník ji vzal, vstal a naklonil se ku světlu na stole, aby lépe viděl, četl a četl. Důstojník přistrčil svou hlavu k jeho a četl také. Co si po tichu mluvili, jaké náhledy vyměňovali, není mi známo. Když jsem shasínal ve svém pokojíku světlo a ulehal, ještě jsem je viděl, ani kroutí hlavami a rozumují.

Mým plánem nebylo déle se v Bileči pozdržeti, ale kdyby bylo, byl bych se ho musel vzdáti, neboť nebylo naděje, že by mi pan predstojník učinil tam pobyt příjemnějším, že se ukazovalo hned prvého večera. Vzpomínám si, že jsem v Trebini zapsal do knihy nocležníků, že jedu do Gacka. O mém příjezdu byl telegraficky zpraven predstojník gacký, bileckému neoznámeno nic.

Druhého dne časně z rána odejel jsem do Gacka k upřímnému potěšení hotelu „Žan“.

I Gacké pole je můj starý známý z r. 1876. Přijeli jsme na ně touž silnicí, kudy jsme tehdy přitrhli s černohorskou armádou.

Gacké pole leží 900 m. nad hladinou, je 15 kilometrů dlouhé a až 5 kilometrů široké. Proteká je řeka Mušica, říčka malá, jež na jaře, když na okolních horách tají hojné sněhy, nemůže pojmouti všechnu vodu, která se do ní stéká, a následkem toho se rozlévá a vysočinu gackou pustoší.

Aby tomuto zlu odpomohla a obyvatelstvu Gackého pole zabezpečila pravidelnou úrodu, vláda bosenská přijala projekt inženýra Passinia, o kterém bližší zprávy podává pan Jindřich Renner. O provedení projektu se pracuje. Voda řeky Mušice, jež pramení na černohorské hranici, bude zachycena

dvě hodiny severně od Gacka na místě, jež sluje Klíny (Kline), a zahrazena kyklopskou zdí. Tím vznikne umělé jezero, jehož voda může býti libovolně do roviny pouštěna. Kyklopská hradba obsáhne 11.000 kr. m. zdiva. Staví se na cement, jejž dovážejí z Neapole. Umělé jezero bude míti 26 hektarů a obsáhne 2 milliony kr. metrů vody. Z něho půjdou dva tunely, také již stavěné, jež budou k tomu, aby jimi den co den po 8 hodin odtékalo jisté mnozství vody a Gacké pole zavlažovalo. Nádržka bude uzavřena železnými stavidly, jež budou vodní silou zdvihána i spouštěna. Kyklopská stěna jest od základu 22 m. vysoká, dole 18·70 m., nahoře 4·60 m. široká. Spodní délka obnáší 60 m., horní 108 m. Celý podnik (Klíny leží 1030 m. nad hladinou a možno tam pracovati pouze čtyry měsíce v roce) bude státi 320.000 zl. Již nyní je možno, část dosud jalových pastvin zavlažovati. Úroda sena stoupla tím o třetinu. Celkem bylo z Gackého pole vyvezeno sena za 70.000 zl. pro vojenský erár. Podobné práce provádějí se na Livenském poli na dalmatské hranici v jihozápadní Bosně.

Gacké pole zasluhuje bedlivé pozornosti každého, kdo se okupací zabývá. Ono je největším předmětem, s kterým okupace provádí své experimenty, nepočítáme li pověstnou Ilidži u Sarajeva, jež patří vlastně do jiné kategorie. Pohnutkou těchto experimentů není jen snaha o hospodárský pokrok okupovaného obyvatelstva. I zde převažují účely politické.

Pozemky Gackého pole do okupace drželi výhradně mohamedáni, velmi bojovní. Avšak neméně bojovné bylo okolní obyvatelstvo křesťanské, jež mělo vždycky oporu v blízké Černé Hoře. Na jižním konci Gackého pole bylo sídlo mocných a junáckých Čengičů, a odtud jen dvě hodiny cesty jest k území černohorských Drobňáků, kteříž i v té době, kdy ještě k Černé Hoře připojeni nebyli, ještě jako rája Čengičů vodili s Turky slavné boje. V prvých letech okupace jevily se známky, že junácké obyvatelstvo

této končiny zanechá věrských třenic, ve kterých žilo po staletí, a že se tu vyrovnaji nejen různice, které zdejší mohamedáni měli se zdejšími křesťany, nýbrž i s Černohorci.

To odvrátiti okupačné orgány pokládaly za svůj přední úkol. Byla již učiněna zmínka, kterak uměle snažily se rozpáliti nepřátelství mezi zdejšími křesťany a Černohorci. Vedle toho každý křesťan byl podezírán, že je s Černohorci tajně srozuměn. Bylo nekonečné mnozství donosů, vyšetřování, stíhání, pokutování. A hle, minulo deset let a junácký lid, který se nelekal žádné seče a od malička dychtil po smrti na bojišti, neodolal porušlivému vlivu policejných sekatur, když jich bylo proti němu užíváno soustavně a bez vyjimky!

Černohorky jsou ještě houževnatější Černohorců. Zdejší ženy ukázaly se slabšími tvory. Politické orgány je získaly proti vlastním mužům. I nastala taková znemravnělosť, že otec nebyl jist od dcery, muž od ženy, bratr od sestry, ženich od nevěsty. Každé slovo, kterým si muž doma odlehčil, bylo doneseno na policii. Současně začaly se v skromných kučích objevovati všelijaké předměty parády, pohodlí a rozkoše. V bývalé Vojenské Hranici důstojníci odměňovávali svedené panny černožlutými, hedbávnými šerpami, z nichž ony dělaly si pasy, kterými se pyšnily právě tak, jako ctí, že je důstojník cti zbavil. Skutek, za který by dívka ještě nedávno byla bývala ukamenována, proměnil se v chloubu její. Něco podobného spatřujeme na Gackém poli. Na hlavách mladých ženských vidíme proměňavé hedbábné šátky, jež do okupace nebylo obyčejem nositi. Známka, že zde civilisují hlavně civilisté.

Když bylo obyvatelstvo mravně zlomeno, začali pracovati o jeho hospodárském povznesení, aby jeho mysl uvedli v docela protivný směr, než kterým dříve se brávala. Kmetům (sedlákům) pomáhali vykoupiti se od statkářů, opatřili jim levný úvěr,

cizí býky plemenníky, hospodárské stroje a nářadí, založili jim vzornou hospodárskou stanici, ano i schopné selské synky za malý poplatek berou do rolnických škol.

Gacké pole je nyní jako výstavním kusem okupace, jež je přesvědčena, kdo na ně popatří, že musí býti přímo ohromen. Ale věc tato má také svůj háček.

K čemu jsou v okupovaných zemích, kde je hovězí dobytek drobný, těžcí švýcarští býci, bylo již ukázáno. Ani z hospodárských strojův obyvatelstvo prospěchu nemá. Český cestovatel, navštívivší okupované země již r. 1879, žaloval na Hercegovce kolem Trebině, jak jsou netečni ku všemu, ano i hospodárskému pokroku. Zemská správa je podělila nejlepšími rádly, ano i nějaké parní oradlo, rozsévadlo a žadlo darovala, aby zanedbaný lid se divil a dostal laskominy na rakouskou kulturu. Obdarovaní pěkně poděkovali, dary schovali na půdu nebo do kolny, a pracovali dál primitivnými nástroji jako jejich předkové. Na pohled to možná vypadá jako tupost a nepřístupnost pokroku, ve skutečnosti je poněkud jinak. Naše rádla hodí se do hlubokých půd, kde není závad. Takové půdy je v okupovaných zemích velmi málo. Půdy jsou tam mělké a kamenité, s největším prospěchem vždycky je bude vzdělávati motyka, jež přibírá si na pomoc nákolesník tam, kde vůbec je tolik prostranství, že se tam může pohybovati a obraceti oráč s pluhem, pluh s potahem. Kdyby okupace dala Hercegovcům takové pluhy, žeby jejich skalné hory byly s to rozorati, ještě by jim málo prospěla. Že Hercegovci to krásné nářadí vzali, poděkovali a schovali, svědčí jen o jejich slušném mravu. To bylo jediné, co mohli učiniti.

Za těch dvacet let ani okupačné orgány nepoznaly realných potřeb obyvatelstva, ani obyvatelstvo nevzdalo se svého přesvědčení, že může se zdarem zemědělství provozovati jen po svém starém

spůsobu. Z toho vznikají neustálé mrzutosti mezi sedláky a úřady. Páni predstojníci majíce ve svých okresích neomezenou moc, myslí, že kdo je všemohoucím, musí býti také nejmoudřejším. Chtějí sedláky mermomocí učiniti šťastnými a pokročilými, chtějí se vykázati výsledky, že dobře působí, chtějí, aby se i cizina divila a uznávala, že jen okupace Bosně a Hercegovině scházela, aby z nich udělala nový Kanaan; kdo neposlechne, je pokutován, zas pokutován a zavírán, a zatím jeho hospodárstvíčko hyne, poslední groš propadá fisku a do chudé kuče, jež vždycky každému pohostinsky se otvírala, usazuje se host nevítaný a obávaný: zoufalství. Příchod tohoto hosta nehlásí policejným úřadům, a kdyby ohlásili, špatně by pochodili, že kazí panu predstojníkovi a slavné vládě krásný sen, který jejich dílem slepotou poraženým, dílem schválně uzamčeným očím představuje Okupaci jako bohyni, z jejíhož rohu sype se na hlavy obyvatelstva nejštědřejši dary, kterých ono není hodno.

Kdo neposlechne, má se zle, kdo poslechne, má se nedobře. Predstojník mu na př poručí, aby si vzal nové rádlo. Sedlák poslechne. Rádlo se mu účtuje za 40 zl., pan predstojník při tom obchodě nemá nejmenšího profitu. Kromě toho dostane sedlák rádlo na celoroční úvěr. Jaké dobrodiní! není liž pravda? A již za dobrou vůli s predstojníkem sedlákovi stojí, když rádlo přijme. Ale když je přijal, nezbývá mu nic jiného aspoň v devíti případech z desíti, než dáti je na půdu právě tak, jako učinili v druhém roce okupace prví obdarovaní, a obdělávati pole po svém rozumu a spůsobu. Při tom uvázl dluhem, jenž ovšem pro Rotšilda je sotva patrnější nully, ale pro bosenského sedláka znamená kapitál. Ke všemu dostal se do rukou neuprosného, ze všech nejhoršího věřitele, politického úřadu.

Vláda, pozorujíc, že naprostý nedostatek kapitálu vadí sedlákům a brání jim vstoupiti na dráhu hospodárství peněžného, kterouž ona jim ukazuje, zařídila tak zv. „hospodárské podpůrné fondy“, což

si počítá za velikou zásluhu. Počátek byl učiněn r. 1887 na Gacku, a nyní hospodárské fondy jsou zavedeny skoro ve všech okresích okupovaných zemí. Fondy vznikají tak, že sedlákům při výplatě desátku připočítají na ně příspěvek 1½—2 pcta, a to po pět roků za sebou jdoucích. Kdo chce dobrovolně dáti větší příspěvek, není odmítnut. Vláda nařídila, aby k fondům byly připočteny hotovosti z obecných sýpek, kde jaké jsou, a sama poskytuje příspěvek ve stejné výši, jaké dosáhl společný vklad selský. Kromě toho podporuje fondy tím, že všecky listiny, jich se týkající, osvobodila od kolkovních a jiných vedlejších poplatků. Správu fondů vedou predstojníci, účtování provádí z povinnosti úřad berní. Okresní fondy vládnou nyní kapitálem 1 mill. zl. Půjčky neposkytují se větší, než 50—100 zl. na 4 pct., kdežto jinak úroková míra, zachovavši se ještě z dob tureckých, obnáší 12 pct. a bývá i vyšší.

To zajisté je na papíře velmi chvalitebné zavedení. Ve skutečnosti ale nejen že nemá praktické ceny, nýbrž stalo se dokonce novou metlou na sedláky. Nemá praktické ceny, protože predstojník-reformátor místo hotových peněz dá sedlákovi nějaký kus hospodárského nářadí, jenž sedlákovi se nehodí, tak že vlastně dluh udělal zbůhdarma. Tím, že udělal dluh u pana predstojníka, sedlák úplně se vydal v jeho ruce. Musí ještě bezvýjimečněji podrobovati se všem jeho reformátorským rozkazům a rozumům, byť byly sebe nerozumnější. Utrží li si nelibosť predstojníkovu, bude vydán ke konečnému súčtování panu bernímu, a to se již rovná úplné mizině, úplnému zničení. Pomlčuji o tom, jak široká brána otvírá se politické nemravnosti, když o úvěru občanově rozhoduje politický úřad a když je politickému úřadu dopuštěno rozhodující slovo do soukromého, hospodárského života občanů.

Vláda nezapomněla, že na lid nejlépe účinkuje dobrý příklad. Aby jej, pokud se týče rolnictví, sama dávala, založila v obou okupovaných zemích sedm svých „hospodárských stanic“, t. j. vzorných

hospodárství. Na nich jsou zřízeny praktické hospodárské kursy pro selské mladíky. A jiné ještě podobné závody vznikly péčí vlády po návrzích náčelníka oboru zemědělského, rytíře Mikuly. Zasluhují bližší zmínky.

V Ilidži, často jmenovaném lázenském místě blíže Sarajeva, zřízen vládní velkostatek. V jeho stájích chová se 60 kusů nejkrásnějšího pincgavského a simentálského skotu; na mléko je čilý odbyt do Sarajeva. Na polích pěstují pšenici, žito, ječmen, cukrovku, brambory, kukuřici. Zde studuje a zároveň pracuje 25 selských chovanců. Kurs je tříletý Prvá dvě leta dostává každý od vlády 15 zl. měsíčně, ve třetím ročníku 18 zl. kromě všeho zaopatření i šatstva. Chovanci jsou povinni vykonávati všecky rolnické práce, které jsou jim určeny. Organisátoři při tom myslili nejen na to, aby se chovanci prakticky vycvičili, nýbrž také, aby se neodcizili střídě, ze které vyšli. Každý den kromě toho je věnováno něco času vyučování theoretickému a školnímu.

Takové ústavy mimo jmenovaný jsou v okupovaných zemích ještě tři, a to: v Modriči (okresu gradačeckého) a Livně v Bosně, a v Gacku. Každý ústav vzdělává 30 chovanců, což s oněmi ilidžovskými dělá do roka 115 mladíků rolnicky vzdělaných, kteří ze školy jdou mezi národ, aby dle plánu vlády slovem i příkladem působili na své krajany.

Pan šlechtic Mikula pamatoval také na to, aby jiná odvětví hospodárská se zvelebovala. V Bosně kvete ovocnictví. v Hercegovině vinarství. Na spůsob stanic rolnických zřízeny jsou také ovocnické a vinarské. Ovocnická stanice je v Derventě v Bosně, vinarská v Mostaru a Lastvě v Hercegovině (již zmíněná). Na každé stanici vzdělává se 12 chovanců, požívajících od vlády stipendii stejné výše jako chovanci na stanicích hospodarských. Nad to je v Trávníku zřízena rozsáhlá školka ovocného stromoví, kde se pěstují vesměs nejvybranější druhy.

Sedláci odtud dostávají stromky k přesazování zdarma, jen zvláště krásné exempláry kupují kus po 15 kr.

Češi při vládních hospodárstvích a hospodárských reformách hrají vynikající úlohu.

Vylíčili jsme světlé stránky těchto vládních reforem; budiž nám nyní dovoleno ukázati sine ira et studio také na jejich stíny.

Ony nejvýmluvněji dokazují všem, kdo mají poctivou vůli okupovanému lidu platně přispět a hospodársky jej povznésti, že nelze budovu stavěti ode střechy, že nelze úspěšně reformovati shůry, bez účastenství lidu. Třeba vládní vychovatelé selských okupovaných mladíků byli vedeni dobrým úmyslem neodciziti je selské střídě a životu, odcizí je přece. Jinak konají se rolnické práce na velkostatku a jinak ve skrovných, často praskrovných a primitivných poměrech bosensko-hercegovského kmeta, jemuž čtyry desítky jsou velkým kapitálem a jehož synek dostává od vlády jen na útratu 15—18 zl. měsíčně. Takto vychovaný mladík už se nikdy nebude cítiti spokojeným v kuči svých rodičů. Přinese domů jiný mrav, jiné záliby, potřebu většího pohodlí. Bude doma zaváděti novoty, kterým se naučil na vládní stanici, spůsobí mnoho horšího a nic lepšího. Se sedlákem a na sedláku nemožno dělati experimenty Pokud je chtějí dělati na něm jiní, on dovede, zdánlivě neodporuje, jejich nebezpečí se vyhnouti; ale když ho přimějí k tomu, aby sám na sobě experimenty podle cizího receptu prováděl, to již znamená jeho neodvratnou záhubu. Známe to každý ze skušenosti doma Kde sedlák počne se opičiti po velkostatkáři, propadne. Na velkostatku tatáž novota má zdar, sedláka zahrabává. Selská opatrnosť, nedůvěřivosť a konservativnosť koupena je za tisíciletou trpkou skušenosť. Tato skušenosť je sedlákovi statkem, který mu zůstává i za největších svizelův a útrap; odcizte mu ten statek a vzali jste mu již i duši z těla.

Praktický účinek této snahy zůstane nevelikým. V obou zemích dosud ho nepocítili. Tím větší jmeno zjednaly hospodárské stanice panu Kallayovi za hranicemi okupovaných zemí. Rok co rok pořádá se v Evropě některá výstava, kde vláda bosenská zřídí svůj pavilon. Tam pošle hospodárské výrobky ze svých statků, k nim postaví několik vybraných exemplárů ze svých chovancův, a oni, oděni malebným národním krojem, s výrazem intelligence a blahobytu ve tváři, se slušnými a důstojnými pohyby, které jsou jejich národu přirozeny, a posléze s němčinou v ústech vzbuzují v rakousko-uherském i evropském obecenstvu obdiv a domněnku, že okupace všechny okupované na ten stupeň přivedla. A tento effekt má ovšem pro vládu bosenskou cenu největší.

Značnější zisk než bosensko-hercegovskému zemědělství kyne z rolnických škol při hospodárských stanicích pánům predstojníkům. Jim dostává se tímto způsobem spolehlivého, měkkého, poddajného živlu, jehož obyvatelstvo dosud neposkytovalo. Jim ty školy dodávají material, z kterého mohou dělati obecní představené, a ti jim budou dělati podobné náhonči lidu, jako bývali naši pobělohorští rychtáři. Budou vládními nástroji, budou ji upozorňovati na každý podezřelý šust, na každého človíčka, který by na dně duše své pod těžkým kamenem chovati mohl ještě jiskerku samotného smýšlení a lásky k národní svobodě. Pod sluncem přízně politických úřadů povede se jim dobře, byť třeba nedařily se jejich hospodárské reformy, které by je přivedly na mizinu, kdyby pan predstojník jim nebyl pevným štítem ode všeho zlého.

Vláda sarajevská chce okupovaný lid ze základu předělati. V naší době nemá již žádná země vlády tak omezené, aby nevěděla, že jen školami možno působiti na duši národa tak, až by se přirozenost její úplně změnila, a zvláště uherské školství, jež je p. Kallayovi vzorem, v té příčině vyniká. Právě proto, že prostředek tento již tak

zobecněl, že jím vládnouti může i vláda neosvícená, podobá se, že příroda v národech, o které jde, brzy si pomůže a vzpříčí se účinku jedu, jím ve školách vstřikovaného. Kdo ví, nebude li míti přetvarné úsilí bosenské vlády takový konečný výsledek?

Reklamisté bosenské vlády vědí ještě o jiných jejich zásluhách o povznesení hospodárství v okupovaných zemích. Tak na př. uvádějí, že orné půdy přibylo do r. 1895 o 525.000 hektarův a lesy se zmenšily z 2,727.200 hekt. na 2,681.910 hektarů, tedy o 45 296 hektarův. Protože lesy jsou bohatstvím okupované půdy, nelze rozlesňování jen tak zhola pokládati za zásluhu. K orné půdě počítají se v Bosně a Hercegovině také pastviny, což třeba podotknouti, aby nikdo nemyslil, že je to samá pšeničná půda, co přibylo. A konečně dlužno míti na paměti, že v okupovaných zemích vede se pastevné hospodárství a že proměnění pastvin v role ještě nikterak samo sebou neznamená hospodárský pokrok. Proměňte švýcarské pastviny v role — získal tím blahobyt Švýcar?

To nejsou poměry utěšené, co vláda bosenská spůsobuje v okupovaných zemích svými hospodárskými reformami, jež jsou v podstatě své napodobením vzorů cizokrajných, kde jsou jiné podmínky, a především vzorů, které pánům správcům ukázali v ústavech, kde studovali. Ale těmto hospodárským úřadníkům aspoň není možno upříti dobrou vůli. Kdyby jim politické orgány byly pomocny při vyhledávání pravých a přímých cest k povznesení hospodárského stavu obyvatelstva, oni by zajisté jen s větší a upřímnější chutí chopili se díla. Avšak zde právě vězí kořen zla. Hlavním účelem hospodárských reforem v okupovaných zemích není pomoci lidu, nýbrž vládní politice, jež je pochybena, protože je protinárodní. Aby bylo ještě hůře, právě političtí úřadové v Bosně a Hercegovině mají méně lidí schopných, vysoce vzdělaných, osvícených a humanností prodchnutých, než jiné obory veřejné správy těch zemí. Ale v platnosti, významu a moci musí

jim každý jiný z daleka ustoupiti. Političtí úřadníci mají ve svých rukou nejen osud okupovaných občanů, nýbrž i svých vlastních kollegů z jiných oborů, kteří nad ně všemi vlastnostmi vynikají, ale neopovažují se odporovati, aby hmotně nepoškodili sebe a tím i své rodiny.

Bolesti selského stavu okupovaných zemí shrnul a nejlépe vyjádřil pamětný spis agrárný (**Босанско-Херцеговачки Аграрни Меморандумъ**) odevzdaný ve Vídni dne 8. (20.) dubna 1897. Nemůže býti sporu o tom, že takový pamětný spis, podaný nejvyšší osobě ve státě, nemůže obsahovati nic nepravdivého a zkrouceného. Lze si snadno představiti, s jakou myslí předstupují prostí mužové, vyrostlí v patriarchalných poměrech, před stupně trůnu: že jest jim, jakoby kráčeli před soudnou stolici boží, že velebnosť toho okamžiku sama vylučuje všelikou možnosť, aby v nich byla lež a spekulace. Proto dlužno na Agrárné memorandum pohlížeti jako na dokument.

Vybereme z něho nejdůležitější částky, abychom poznali všechny stesky okupovaných sedlákův a obdrželi celkový obraz agrárné otázky okupovaných zemí.

Prvý stesk týká se toho, o čem právě byla řeč: úřadnictva, při čemž není činěno rozdílu dle oborů, ačkoli z celého stavu věci je patrno, že hlavně úřadnictva politického. „Zemské úřady a úřadníci nakládají s námi nelidsky, pokládají nás spíše za věc nebo za dobytek, zbavený všeho citu a práva; vydáni jsme v šanc všelikým křivdám a surovostem; úřadníci vítají nás vždycky nejpotupnějšími slovy a nadávkami. Když hledáme u nich ochranu, úřady nás zatýkají a zavírají a i jinak beze vší příčiny hrozívají nám vězením, ano často své hrozby splňují. Jsme hluboko uraženi a poníženi a nevěříme, že by v celém vzdělaném světě bylo tak potlačených lidských tvorů. Takové jednání zemských úřadův a úřadníků, sebraných z různých cizinců, neznajících ani naši zemi, ani naše obyčeje a potřeby, ani náš

jazyk, a nemajících žádné lásky k těmto zemím a lidu, valně přispívá k tomu, že mnozí naši bratři víry Mohamedovy opouštějí svou vlasť a prchají daleko od ní. A i tehdy, když jsme nuceni obrátiti se k nejvyššímu místu, jež jest jedinou naší nadějí, pronásledují nás, kladou nám nepřekonatelné překážky, hrozí vězením, tak že jsme posly s tímto pamětným spisem museli tajně vypraviti na cestu, jinak bychom byli prohlášeni za buřiče."

Berlínský kongress, odevzdávaje Bosnu a Hercegovinu Rakousko-Uhersku k okupaci, výslovně mu uložil, aby upravilo tamní agrárné poměry, protože jsou stálou příčinou nepokojů. Avšak okupace ničím svým nepřispěla ku zlepšení těchto poměrů, nic svého nevymyslila, nýbrž prostě za základ agrárných poměrů přijala turecký zákon ze dne 14. seferu 1271 (31. srp. 1859). Co však v tom zákoně bylo dobrého, to okupace prodlením času zkazila na škodu selského stavu, a co zavedla nového, to mělo za následek zkalení dobrých poměrů mezi mohamedánskými begy a jejich křesťanskými i mohamedánskými kmety (sedláky).

„Po zákonu ze dne 14. seferu měli jsme my kmeté pod otomanským panováním odváděti ze všech plodů zemských ve prospěch státní pokladny desátou část: desetinu, a begům a agům dávali jsme třetinu plodů té půdy, kterou jim J. V. sultan k užívání propůjčil, a všechny tyto dávky odváděny býti měly jen v plodech, a to státu desetina ročně ze všech plodů roční úrody a třetina begovi z čisté úrody po odečtení desetiny i semene. Tyto dávky byly podle tureckých zákonův odváděny ve 4 stejných ročních lhůtách. Povinná dávka nesměla býti vymahána, dokud nevypršela tříměsíčná lhůta k odvedení každé dávky, načež smělo vymahání býti pouze osobní."

Desetinn i třetinu okupace podržela. Zhoršení pak vězí v tom, že 1. desátek není už odváděn v plodech úrody, nýbrž na penězích; 2. třetina

begům dává se bez odpočtení semene, a mnozí begové neberou ji více v plodech, nýbrž po příkladě vlády na hotovosti; 3. k odváděni desetiny a třetiny ustanovena pouze jediná doba v roce, měsíce září, říjen a listopad, a po uplynutí tohoto čtvrtletí neodvedené dávky jsou bez milosti a ohledu exekvovány exekucí věcnou.

Vybírání dávek a prováděni exekuce zasluhuje podrobnějši zmínky; proto se k nim vrátíme, až budeme hotovi s jinými stesky Agrárného memoranda.

Sedláci okupovaných zemí žalují dále: „Není dosti toho, že nešťastná berní soustava zbavuje nás všeho výnosu i plodů naší těžké a krvavé práce: v poslední době počínají nám odnímat i samu tu půdu, kterou naše práce vyklučila a zúrodnila a kterou jsme od nepamětna vzdělávali, i tu nevyklučenou a nezúrodněnou půdu, na které jsme od nepamětna my i naši dědové měli rozličná práva kmetovská, jako: právo pasení, kosení, sekání dříví v lesích a j., kterýchžto práv za doby turecké vždycky bylo šetřeno.“

Kmetovská práva a služebnosti, upravené tureckým zákonem z r. 1859, jsou: 1. Statkář (spahija, čifluk sahibija) nesmí kmeta ze živnosti (čifluk) vyhnati bez jeho přivolení, jestliže aspoň třetí část pozemku při své živnosti řádně obdělal; 2. kdyby statkář hodlal pozemek, kterého kmet užívá, prodati, kmetu patří právo prvého kupu nebo výkupu, aniž statkář smí jinému jej prodati dříve, dokud ho kmetu, který na něm sedí, nenabídl ke kupu nebo výkupu, a ještě potom, když statkář pozemek prodal cizímu člověku, kmet má do roka vyhrazeno právo zaplatiti tomuto člověku, co za pozemek dal, a držení jeho převésti na sebe; 3. statkář je povinen udržovati v dobrém stavu kuču kmetovu i chlévy jeho.

Agrárné memorandum nevypočítalo všecky výhody, které kmetům poskytoval turecký zákon z r. 1859, potvrzený ještě r. 1876, kdy již tureckého panství bylo na mále a okupace stála za horami.

Statkář neměl stejného práva jako kmet, on nesměl svůj poměr ku kmetovi libovolně přerušiti. Kmetí právo bylo dědičné v téže rodině, ale ovšem nebylo ani prodejné, ani převoditelné. Statkář mohl teprve uvolněnou živnosť buď na jiného převésti, nebo prodati, nebo sobě podržeti.

Jan Asbóth praví: „Kdyby tyto instituce byly spravedlivě prováděny, byl by osud rolníka v Bosně a Hercegovině příznivější, než v mnohých pokročilých evropských státech,“ a dodává: „Tolik jest jisto, že v Bosně, kde chov dobytka je hlavním odvětvím selského hospodářství, a kde právo pastvy je skoro neomezené a téměř nic nestojí, sedlák vůbec mnohem více masa požívá, než v Německu, Italii a Francii“ — a ještě mělo připojeno býti: v Rakousko-Uhersku.

Kniha Asbóthova byla psána v polovině minulého desítiletí, kdy bosenská vláda agrárné poměry zemí okupovaných ještě neobrátila k horšímu a kdy beze změny trvaly poměry, převzaté po Turecku. On chtěl pověděti, jak dobře sedláci bosensko-hercegovští za okupace se mají, ale ve skutečnosti vydal pouze svědectví, jak se měli za panství tureckého.

Za doby turecké nebylo žádného katastru. Sdělání katastru okupačná vláda pokládala za jednu ze svých prvých starostí. Katastrálné poměřování započato r. 1880 a dokončeno r. 1886 nákladem 2,854.063 zl. S katastrem založeny i pozemkové knihy. V obou zemích poměřeno 5,410.200 hektarů půdy, z toho 1,811.380 hekt. půdy vzdělatelné, 1,667.500 hekt. doubrav a 1,059.700 hekt. lesů chvojných.

Práce zajisté nejvýš potřebná a nutná. Kdyby Turecko bylo vykonalo řádnou poměru a založilo pozemkové knihy, bylo by předešlo povstání, Bosna a Hercegovina nebyly by jiným státem okupovány. Ale Turecko opomenulo dobrý agrárný zákon doplniti řádným rozměřením půdy, aby každý přesně věděl, co jest jeho a co sousedovo, a založením po-

zemkových knih, aby na každém pozemku zjištěna byla práva i povinnosti, na něm lpící.

Rakousko-uherská správa vedla si opačně. Ona půdu rozměřila, ale o spravedlivé upravení držebných poměrů se nepostarala. Okupátoři hned v prvých letech okupace postavili se na falešnou právní půdu. Dívali se na Bosnu a Hercegovinu jako na země dobyté a na jejich obyvatelstvo jako na pokořené ostřím meče, jež veškerých práv pozbylo a s nímž možno nakládati právem vítěze. Okupátorům tento superiorný blud lichotil a co hlavního: zbavoval je těžké práce, která by jim byla nastala studiem agrárných poměrů bosensko-hercegovských v úhrnu i jednotlivostech.

Když v Rusku za Alexandra II. provedena „selská reforma“, působily všude zvláštní „smírčí soudy“, jichž úkolem bylo po dobrém vyrovnávati mezi statkáři a sedláky všechny právní případy, z reformy vycházející. Smírčí soudy pracovaly mnoho let.

Bosenská vláda si dílo zjednodušila. Ona agrárné neshody a spory nařízením ze dne 22. dub. 1886 č. 18.042/I vůbec vyňala z pravomoci řádných soudův a vznesla všechny rozepře mezi kmety a statkáři na politické úřady. „Od té doby“. stěžuje si Agrárné memorandum, „začernalo se nám před očima a my pozbýváme ode dne ke dni střech nade hlavou i půdy, která nás živí, i pastvin pro dobytek, jenž nám byl nejbezpečnějším pramenem, abychom mohli právi býti svým přetěžkým právním břemenům. Nebo jakkoli pozemkové knihy jsou v pokročilých zemích prvou podmínkou a základem k upravení držebných poměrů, u nás tak, jak jsou sestaveny a zavedeny a jak se jimi vládne, jsou ostrým nožem, který se párá v našem živém mase. Ty pozemkové knihy sestavili cizinci, kteří nikterak nebyli obeznámeni s našimi agrárnými poměry a rozmanitými tvary a povahami naší pozemkové držby, a proto nebyli s to, aby tyto zvláštní tvary uvedli do pozemkových knih. Vedle toho nás jako vždycky pokládali za

bezprávné tvory, kteří musejí jen poslouchati, a my neučení a bezgramotní, a nad to ještě zastrašení od každého nejnepatrnějšího úředního orgánu, neměli jsme ani příležitosti ani možnosti při sestavování pozemkových knih, — kteréžto zřízení nad to bylo nám docela novým, cizím a nepochopitelným, — abychom přihlásili a zachránili svoje kmetovská práva a služebnosti, aniž máme u zemských úřadů přátel, kteří by nás nevědomé poučili a navedli ke všemu, co činiti třeba pro zachování našich práv a služebností, které nám od nepamětna patří.“

Účinek byl hrozný. Stalo se, co za tureckých časů státi se nemohlo a co by, kdyby se bylo přece stalo, mělo v zápětí jiné události, než vysílání deputací. Nesvědomití statkáři počali kmetům bráti kuče, pozemky i pastviny — vše na základě pozemkových knih. Kmeté obrátili se na politický úřad, a on na tomtéž základě rozhodl proti nim. Jiní statkáři užívali pozemkových knih k neslýchanému vydírání, nutíce kmety, aby jim dávali mimořádné platy, chtějí li zůstati na pozemcích zděděných pod krovem, který si sami vystavěli. Ani kmetovského práva prvého kupu a výkupu politické úřady nechrání, a proto ovšem nešetří ho ani statkáři.

Agrárné memorandum uvádí následující případ: Kmeté Stojan a Pero Medjed z Vojenové vykoupili se r. 1895 od svého statkáře Hadži Sabiče z Baňaluky a dali mu závdavku 45 zl. s tím, že za tři měsíce zaplatí ostatek. Ale po uplynutí lhůty ukázalo se, že statkář pozemek prodal jinému, a bratřím Medjedům závdavek nevrátil, ba co víc, žádal, aby mu odvedli třetinu i z té půdy, kterou již byli vykoupili a která tedy přešla v úplné jejich vlastnictví, ano ještě dále požadoval od nich třetinu i z těch pozemků, které vždycky byly jejich úplným, svobodným, statkáři nepoplatným majetkem. Politický úřad rozsoudil spor tak, že ve všech směrech dal za právo statkáři.

„Kromě toho“ — žaluje Agrárné memorandum — „někteří statkáři počali nás i druhým prodávati,

čehož za tureckého panství nikdy nebylo, a tito zákupníci, jako na př. Mahmut beg Biščevič z Krupy, ukládají nám nová nespravedlivá břemena, aby z nás měli ještě větší zisk.“

Za tureckých časů, byl li neúrodný rok, statkáři nejen museli kmetům čekati, nýbrž ještě jim semeno zadarmo dávati. Za časův okupace statkáři kmetům úplně se odcizili, nemilosrdně žádají své i v letech neúrodných, a když kmet nemůže platiti, vyhánějí ho pomocí úřadů z kuče i s pozemku. Tak činí Ragib beg Džinič v Baňaluce. Zdá li se tomuto statkáři, že některý kmet má více půdy, bere mu nejlepší pozemky pro sebe. Brání li se kmet proti bezpráví, beg přivede k úřadu falešného svědka, že kmet půdu dobře nevzdělává, a úřad vyřkne, že následkem toho kmet je zbaven práva půdy užívati. Kde se mu zlíbí, Ragib beg kmetské kuče dává bořiti. Kde vdova vzala k sobě muzské příbuzné, aby jí v hospodárství pomáhali, Ragib beg ji nutí, aby místo příbuzných vzala k sobě zcela cizí lidi, a příbuzné její žandarmové se svolením politického úřadu vyhánějí. Jindy zase Ragibovi napadne, že některá kmetská rodina má příliš mnoho střech; i dá je strhati a nutí četnou rodinu, aby všechna bydlela pod střechou jednou. Úřady jsou mu opět na ruku s donucovacími prostředky.

Pozemkové komisse nekonečného zla obyvatelstvu nadělaly tím, že obecní pastviny zapisovaly za majetek statkářů. Pastviny byly dotud obecné statkáři i kmetům. Připsáním jich za neomezený majetek statkářův odňato kmetům právo dobytek na ně vyháněti. Již tím zadána jim ohromující rána, protože v okupovaných zemích dosud se vede pastevné hospodárství, aniž kdy při horské povaze těchto zemí bude od něho moci být upuštěno. Chov dobytka byl posledním útočištěm kmetů, zvláště za okupace. Za neúrody, když je neživila pole, živil je dobytek; z výnosu chovu dobytka hradili, oč větší daně jim ukládala okupace. Jsouce zbaveni

práva na obecní pastviny, kmeté jsou i zbaveni poslední naděje, že by mohli existovati.

Pozemkové komisse podobně opomenuly zapsati jiné statkárské služebnosti, jež za turecké doby i ten Ragib beg uznával a plnil. „Za tureckého panování,“ praví Agrárné memorandum, „statkář nesměl bez našeho dovolení pastviny ani klučit, ani zúrodňovat, a jestliže jsme se o tom dohodli, takové vyklučené a zúrodněné pozemky byly nám ponechávány k užívání za desetinu a třetinu a bylo nám přiznáno kmetské právo na ně. Nyní pak, co jsou ty nešťastné pozemkové knihy zavedeny a neschopné politické úřady rozhodují o těch věcech, změnilo se vše; našich práv a služebností nešetří a neuznává ani beg, ani úřad.“

Vina těchto opomenutí nepadá na nedbalosť a lhostejnosť kmetů, jimž nový stav věcí objevil se teprve, když už byl hotovou událostí. Oni proti němu protestovali již r. 1886 u zemské vlády, od níž obdrželi výnosem ze dne 14. října 1886 č. 128.945/I vyřízení toho smyslu, že: 1. ze státních ohledů nelze dopustiti, aby půda, která z pastvin stala se polem, opět byla v pastviny proměněna; 2. kmeté mají ještě dosti pastvin pro dobytek; 3. kmeté klučili ony pastviny na rozkaz statkářův jako nádenníci za denní mzdu, čímž dali přivolení (!), aby pastviny byly připsány statkářům.

Tím, co právě uvedeno, jest illustrována chlouba okupace, že přidělala tolik a tolik tisíc hektarův ornice. Přidělala, ale na útraty obyvatelstva, ne k jeho prospěchu, jenž vůbec nikdy nebyl její starostí. Všude na světě, kde duch nové doby přikázal, aby agrárná otázka byla rozřešena, dálo se to s úmyslem, aby se malému člověku, sedlákovi, ulehčilo. Jen v Bosně a Hercegovině za vlády okupace udál se opak toho. Ačkoli zmocnitel Rakousko-Uherska, berlínský kongress, výslovně uložil, že má agrárné poměry v Bosně a Hercegovině spravedlivě uspořádati, okupace nejen že tak neučinila, nýbrž

ještě více je zhoršila a zmotala. Vadou dřívějších agrárných poměrů bylo, že v rukou jednotlivých statkářů bylo soustředěno příliš mnoho půdy, až na 20.000 hektarů. Okupace majetek jejich ještě více rozšířila, a to na ujmu sedláků. To je skutek, jejž okupace nemůže zodpovídati nejen před Evropou, nýbrž ani před státem rakousko-uherským a jeho národy.

Agrárné memorandum jen zhruba, jen hlavními rysy kreslí nevoli okupovaného rolnictva. Za okupace zhoršil se také poměr mezi kmetem a statkářem, o čemž praví brožura „**Босна и Херцеговина прије и посье устанка** 1875“, vydaná 1897 v Bělehradě: „I do r. 1875 byly neshody z agrárné otázky, ale tolik a tak vážných neshod, jako dnes, dříve věru nebylo, neboť dřív ani se nikdo z ciziny k nám nepřistěhovával, ani my jsme se nevystěhovávali jako nyní, a všichni jsme měli půdy, co jsme potřebovali a co jsme mohli obdělati, a jestliže mezi kmetem a statkářem nějaká rozmíška vznikla a statkář kmeta se své půdy vyhnal, ani v tom případě kmet nepřicházel na mizinu a skoro žádná škoda mu nepřičiněna, neboť mohl hned od jiného statkáře obdržeti půdy co chtěl a potřeboval k obživě své rodiny; ale s okupací nahrnuli se k nám cizinci různých věr a národností a myslíce, že každému za nové správy bude připsán pozemek, na kterém sedí, dávali statkářům 100 i 200 zl. úplatku, aby starousedlého kmeta, jenž mnoho a krásné země užíval, vyhnal, čemuž úřady v zájmu německo-římské propagandy všemi možnými prostředky napomáhaly, pročež starousedlík, nemaje místa ve své vlasti, s holým tělem a rozplakaným srdcem proklínaje musel chopiti se poutnické hole a vydati se do širého světa, aby si hledal nový domov.“

Namítne li advokát okupačných pořádků, že citovaná brožurka je pro místo, kde vyšla, podezřelá ze strannictví, odpovídám, že osobným šetřením jsem se přesvědčil o pravdivosti toho udání.

Na paměti míti dlužno, že sedláci bosensko-hercegovští nikdy nebojovali za přerušení právního poměru, kterýž byl mezi nimi a statkáři, nikdy nebyli ze zásady proti placení desetiny a třetiny. Přání jejich týkávala se jiných věcí, ale ne těchto dvou, a povstání jejich nebývala pouze agrárná, nýbrž převažovaly v nich pohnutky náboženské a politické. Podle Asbótha měl bosensko-hercegovský sedlák do roku 1886 průměrně 20 hektarů půdy, což je zajisté dost. Jak z právě vzpomenuté publikace vysvítá, kmeté sami uznávali, že měli půdy „co potřebovali a co mohli obdělati". V mnohých případech za tureckého panství ne kmeté od statkářů, nýbrž statkáři od kmetů byli, chceme li tak říci, utiskováni, neboť byli proti nim slabi a vládní moc turecká vždycky držela s lidem a podporovala jej naproti begům, kteří právem mohou říci, že teprve okupace se jich ujala jako pravá matka a věc jejich za svou přijala. Tím se vysvětluje, že někteří begové srdcem svým mnohem upřímněji lnou k Vídni, než k Cařihradu. To by zajisté bylo možno nazvati politickým úspěchem okupace, kdyby jej desetkrát, ba stokrát nezvažovalo sklamání, které okupace připravila lidu, a kdyby i begové přes všechnu přízeň vlády hospodársky nehynuli, čehož příčinu zase dlužno hledati v přeměně obilného hospodárství v peněžné, jež okupace v Bosně a Hercegovině zahostila a plnou parou popohání, oddávajíc se ekonomickému bludu, že peněžné hospodárství naproti obilnému samo znamená pokrok. Beg, jenž za úplatek 100 zl. nebo 200 zl. vyhnal starousedlého kmeta z pozemku a s dovolením politického úřadu usadil naň německého nebo maďarského kolonistu, aby pozemková komisse mohla ho na pozemku nalézti a jemu jej připsati, pokládal obdržený úplatek za značnou summu a myslil, že za ni může se trochu prohřešiti na svém svědomí a zemských řádech; ale netušil, jaké zlo přivádí nejen na kmeta, nýbrž i na sebe. Na bosensko-hercegovských statkářích názorně se ukazuje, jak nebezpečno je peněžné hospodárství

i zámožnému člověku, není li na ně dobře připraven a naučen v něm choditi. Kde dospěl k penězům úplatkem, darem, výhrou nebo podporou, nemůže o sobě říci, že „peněžně hospodaří“ a theorii o peněžném hospodárství se zdarem uvádí v praxi. Proto všecka přízeň a štědrosť bosenské vlády k mohamedánům nepřinesla jim bytného prospěchu, neučinivši z nich výrobné síly toho ekonomického směru, který zastupuje a propaguje. Begové mají za okupace více peněz, než li před okupací, ale přicházejí na mizinu přece a stanou se dříve nebo později těžkým břemenem vlády.

Kmeté tedy neprotestují proti desetině a třetině, nýbrž proti spůsobu, jak jsou vybírány. Čtenář si zapamatoval, že si stěžují na to, že dávky uvedeny na peníze, že se vybírají jen jednou do roka a že se nemilosrdně vymahají. Zůstavili jsme si, že se k této proceduře vrátíme.

Odhad úrody činí tak zv. „smíšená komisse“ podobným spůsobem, jako při úrodě tabáku. Hlavní osobou při odhadu je taxátor, braný k tomu úřadu ponejvíce z řad vysloužilých poddůstojníků. Odhad děje se ve přítomnosti obecního představeného, jenž už pochopil, že má vždycky držeti se „slavným úřadem“ a proto v odhadní komissi nezastupuje zájmy kmetů. (Jakž teprve bude, až si vláda ze svých hospodárských stipendistů vypěstuje dosti materialu pro úřad představenský!). Úroda odhaduje se ještě na stojatě, přede žněmi, z obavy, žeby, jakmile by byla srpem položena, snadno mohla odcizena býti vlastnímu svému účelu, výměře desetiny a třetiny. Když mezi odhadem a žní dostaví se živelná pohroma, která úrodu z části, aneb i docela zničí, odhad už neděje se znova a platebná povinnosť se tím nemění. Taxátoři odhadují jednu plodinu za druhou po celý podzim. Ostatek roku jsou bez zaměstnání, ale také bez příjmů, protože příjem jejich tvoří části summy, která jejich přičiněním nažene se do berničné pokladny. Je tedy v jejich

osobném prospěchu, aby odhadovali výš, a oni tak činí podle všeobecných steskův o 20—30 pct. úrody. Následkem toho je, že kmetu nezůstane z úrody tolik, kolik do roka potřebuje k obživě sebe a své rodiny. Když se tak děje rok co rok po dlouhou řadu let, aniž je kmetům možno dovolati se nápravy, vysvitá i slepému, že položení jejich nemůže být jiné, než nejvýš žalostné a rok od roku žalostnější.

Dávky nejsou stejné. Z obilí a ovoce dává se po tureckém zákonu statkáři třetina, ze sena polovina, ze zeleniny čtvrtina. Třetina vypočítává se zdvojnásobením desetiny, dávky zeměpanské.

Za tureckých dob nebylo při odvádění dávek přesnosti. Statkář byl by se styděl počítati s kmetem zrnéčka, aby ani o jedno nepřišel. Kromě toho statkáři některé dávky kmetům odpouštěli. Tak ze zeleniny nikdy nebrali jim náležité čtvrtiny. Naproti tomu berní šroub okupace zatahuje se rok od roku tužeji, berní úřady a taxátoři neustále pátrají, co a jak by se ještě dalo využitkovati. Z konopí a lnu na př. za tureckých časův oddělovali desetinu a třetinu tak, jak bylo natrháno, aniž komu napadlo, že by mohlo býti jinak. Teprve okupace vymyslila, jak by se i to dalo poněkud obrátiti v neprospěch poplatníkův a zavedla odvádění dávky z vlákna zvlášť i semene zvlášť. Velké nesnáze kmeté mají s kukuřicí, jež je hlavní jejich plodinou. Kukuřice na stojatě odhadnutá musí se až do října sušiti v sušárnách, mezitím ale berní úřad shání daň z ní bez ohledu, že nebylo dosud možno ani krejcaru za ni stržiti.

Žádné nářky kmetů nedovedly, aby při odhadování úrody stala se náprava. V theorii je sice kmetovi zůstaveno právo, kdyby se cítil odhadem zkrácena, odvolati se k úřadu, ale v praxi tohoto práva nelze užiti, protože by úroda musela zůstati na poli až do příchodu nové komisse, a zatím by se zkazila. Kmet, kdyby mu komisse nedala za právo,

musel by jí zaplatiti náhradu. Protože pak ještě nikdy se nestalo, že by komisse byla od taxátora a žeby politický úřad vyslyšel žaloby kmetovy a vyhověl jim, nezbývá kmetům nic, leč ruce spustit, zuby zatít a němě se vydati taxátorům na milosť a nemilosť.

Cenu plodů stanoví zemská vláda po návrzích okresních rad, a to pro jednotlivá místa nebo celé krajiny zvlášť. Pravdě podobná cena se určuje dle průměru za uplynulý rok a dle vyhlídek na odbyt v roce příštím. Avšak i tu vláda dopouští se viny, že vidouc nouzi domácího rolnictva, nepodporuje je, a jestli ano, tož velmi nedostatečně, nákupy obilí pro potřebu eráru. Tyto potřeby ukájejí se dovozem z Uher. Jest potom na bíle dni, co prospěje okupovanému obyvatelstvu, naučí li se někteří jeho synové ve školách více obilí vyráběti, když současně překáží se jeho odbytu.

Podle tureckého zákona statkář je povinen kmetovi dvě leta třetinu čekat a teprve potom může jej z pozemku vypověděti. To je v případě nedbalosti kmetovy; kdyby ale nemohl býti práv z božího dopuštění, statkář musí mu býti pomocen, až nastanou lepší časy.

Okupace zavedla s kmety-dlužníky krátké processy. Poslední lhůta k zaplacení je do konce prosince, ale již i v prosinci dostávají se dlužníci na buben. Všude snad už vydány lidomilné zákony, že lidem, propadlým exekuci, nemůže býti prodána takořka košile s těla. Zejmena v sousedním Srbsku je sedlák pro ten případ pevně ohrazen, tak že nikdy nemůže docela přijíti na mizinu a vždycky mu zbývá možnosť, aby se znova sebral a síly své skusil. Jen v okupovaných zemích provádějí se exekuce s krajní bezohledností, s jakou již nikde jinde nejsou posledními ranami rozbíjeny skrovné, ohrožené existence malých poplatníků. Gážisté jsou proti neuprosné exekuci chráněni podobně jako v Rakousko-Uhersku. Služné pod 800 zl. nemůže jim býti zabaveno. Oku-

povaný sedlák naproti tomu může býti pronásledován beze všeho obraničení. Představte si případ, že gážista je dlužen sedlákovi. Jaká tu nerovnosť za nejkritičtějších okolností pro hospodáře a otce rodiny! V jaké nespravedlivé výhodě je tu světoběžný peníz naproti mozolné práci na hrudě zemské!

Očividec o tom vypravuje: „Ještě kmet nemohl obilí na daň odprodati, již přichází exekutor a zabavuje mu vola, krávu, koně, ovce, kozy a svině; a nemá li již ubohý sedláček žádného dobytka, zabavují mu slepice, kotly, řetízky, okříny, ano jsou i případy, kde zabavili ještě teplý chléb, jejž matka položila před své hladové děti, a tak to dělají neunavně až do vánoc. Vyjdete li si na venkov, potkáte celá stáda všelikého dobytka, potkáte houfy lidí, nesoucích v krosnách a posadách drůbež, jiné se starými kotly, okříny a řetězy, a četníci je doprovázejí k bernímu úřadu. A slyšíte, kterak s hory o horu se ozývá pláč a kvílení žen i dětí, jakoby na každém vrchu pochovávali dva tři nebožtíky. Přijdete li do města před okresní a berní úřad, vypadá to tam jako na jarmarce. Tu jsou rozličné škopky, necky, vědra, vozy, kotly, okříny, trínožky, řetězy, slepice a kuřata, a to vše je lidu zabaveno pro nezaplacené daně a prodává se za babku, a když to všecko člověk vidí, zaplakal by a zakvílel by, jako ony ženy na horách.“

Mitropolit Sáva Kosanovič, vážný a důstojný muž, který sice s bosenskou vládou se rozpadl, ale přece je povýšen nad to, aby mluvil nepravdu o okupačných pořádcích, ujistil mne, když jsem se ho dotazoval, že položené vylíčení exekutorské bezohlednosti není nikterak nadsazeno, ano on sám ví o případě, kde exekutor zabavil i kočku. A dodal, jak bylo za tureckých časů, ve kterých se zrodil, do kterých padá nejzáslužnější jeho působení a které přečkal. „Za tureckých časů,“ pravil, „žádných exekucí nebylo a každého sedmého roku sultan všecky nedoplatky daní odpouštěl.“

Z takového stavu věcí vyplývá samo sebou, že znamená zhoršení naproti době předešlé. Kdo to tvrdí, konstatuje pouze smutnou pravdu, která ze lži usvědčuje všecky reklamisty okupace. V okupovaných zemích Rakousko musí co nejdříve provésti radikálnou nápravu. Prolhaní reklamisté stávají se spoluvinníky neblahého stavu, protože jej zamlčují. Jen úplným, spravedlivým a bezohledným odhalením může mu být odpomoženo.

Bída rolnického lidu v okupovaných zemích je dovršena tím, že postupně musel se i dobytka zbaviti, tak že na mnoha místech provedena úplná depekorace. A chov dobytka, jak už ukázáno, je v Bosně a Hercegovině ještě podstatnější částí selského hospodárství, než zemědělství. Hleděl jsem se o tom sám přesvědčiti. V Podveleží u Mostaru našel jsem ves Sviňarinu, kde je 33 mohamedánských kučí. Tyto kuče měly před okupací dohromady na 1000 kusů hovězího dobytka, ale r. 1897 měly dohromady již jen 12 kusů. Docela bez dobytka byli: Bečo Celovac, Hamet Celovac, Duran Celovac, Mujo Marič, Mumin Marič, Sali Jakšarovič, Meho Boškailo, Mujo Trnovac, Ramo Trnovac, Meho Brkan, Bečir Brkan, Ibraim Pekušič, Sali Pekušič, Mumin Pekušič, Ibraim Mrdjič, Salko Mrdjič, Meho Mrdjič, vdova nebožtíka Boljevice, Mujo Salič, Osman Usnič, Hamet Zenič, Sali Usnič, Osman Madžič, Usejin Bečič, Bečir Bečič, Bečir Nožič, Hamet Nožič. Selim Nožič. Hovězí dobytek (12 kusů dohromady) mají jen ještě tito: Meho Celovac, Usejin Boljevica, Selim Majkič.

Ještě horší stav konstatoval jsem v selech: Dobrči a Baňdole okresu mostarského, v Rabině a Zuljích okresu nevesinského.

Na konec této stati ponechali jsme břemena, která tíží všecko obyvatelstvo a mezi ním opět rolníka, pokud se ho týkají. Jsou to: 4pctová daň pozemková (zemljarina); 4pctová daň domovní (kučarina); 4pctová daň činžovní (najmovina); 3pctová daň z příjmu (dohodarina); daň z hovězího dobytka

(volarina) 50 kr. z kusu; daň z ovcí (ovčarina) po 10 kr. z kusu a každé kuči poplatek z 10 kusů se odpouští; daň z koz (kozarina) do 50 kusů po 25 kr., přes 50 kusů po 50 kr. z každého kusu; daň z vepřového dobytka (svinjarina) 30 kr. z kusu; daň z výčepu, jež vyměřuje se podle výše nájemného a obnáší $8^3/_4\%$—$12^1/_2$—25% placené anebo odhadnuté z lokálu činže; 4pctová daň z užívání lesů, lomů, rybolovu a jiných bývalých statkárských služebností; daň ze včel (pčelarina) 10 kr. z úlu.

Ze všeho vysvítá, že poplatnosť okupovaného obyvatelstva jest až příliš napjata, ano že se již na přečetných stranách trhá. Pan Kallay z ní dosud ještě hradí zemský rozpočet, obnášející kolem 18 mil, ano vykazuje ještě nějaké malé přebytky. A když je přebytek, je celá říše rakousko-uherská, všichni národové její, rozhodující kruhy, všecko je spokojeno Ale za jakou cenu je této spokojenosti dosaženo! Za cenu zoufalé nespokojenosti okupovaného obyvatelstva! Avšak nechť je nespokojeno, řeknete, to jeho věc, jen když platí! Dáma, pyšnící se zlatými hřivnami a prsteny, také se neptá, jaké lidské útrapy, vzdechy a strádání při klopotné práci na tom zlatě lpí. Avšak zde dlužno položiti si otázku: z čeho budou okupovaní platiti volarinu, ovčarinu, svinjarinu atd., až nebudou žádného dobytka míti? Z čeho budou odváděti desátek, až nebudou míti čím pole zorati, čím oseti, až nechají své role ležeti ladem?

Okupátor se usměje této naivnosti Co potom? Potom se na ta lada přistěhují hodní, pokojní, pracovití, dovední kolonisté němečtí a jimi se hospodárství bosensko-hercegovské povznese ještě na vyšší stupeň, než na jaký je dotud dovedla okupace. Ale okupátor zapomíná, že německý kolonista přijde do týchž agrárných a právních poměrův a že jim také podlehnouti musí, budou li k němu úřady tak bezohledny, jako jsou k domorodcům. Němečti kolonisté dosud poměrně prospívají, protože jsou hrdostí

vlády. Ale již i jim majícím krom toho od vlády rozličné výhody, jsou veřejná břemena okupovaných zemí nesnesitelna a oni spojují se s domorodým obyvatelstvem, aby proti jejich výši protestovali. V německých koloniích u Baňaluky, Maglaji, Windthorstu a Rudolfsthale, hospodaří se sice po spůsobu, který kolonisté přinesli z domova a který bosenská vláda považuje za vrchol kultury, ale oni se již netají, že se sklamali a nenalezli v Bosně to eldorado, které nalézti doufali.

Je to čirá pošetilosť, je li pastevné hospodárství samo pro sebe pokládáno za primitivný spůsob hospodaření, které vláda, chtějící slouti pokročilou, nesmí v zemi trpěti. Tato pošetilosť spůsobila v mnohých horských krajích říše habsburské nenahraditelné škody, a žel, že hlavně slovanské obyvatelstvo ji trpí.

Dne 20. ledna 1898 v sezení slezského sněmu poslanec Václav Hrubý mluvil o zchudnutí horalů v Bezkydách. Bývali dříve zámožni. Po Bezkydách se probíhala nesčetná stáda jejich ovcí. Ale r. 1869 „komora těšínská“ (správa velkostatku těšínského léna koruny české) po dobrém i nedobrém vykoupila od sedláků právo pastvy, stáda zmizela a bývalí zamožní ovčáci-hospodáři živí se nyní nádeničením v lese. Tatík měl tisíc ovcí, syn pracuje v lese za 18 kr. denní mzdy.

Při této podobě mezi Bezkydami a Bosnou i Hercegovinou jest ohromná různosť v neprospěch okupovaných zemí. Tam byl proveden výkup a hospodáři dostali za svá stáda peníze; bylo pak jejich věcí, aby si peníze udrželi. V okupovaných zemích provádí se depekorace bez náhrady.

Na bezkydském příkladě vidno, že hospodárské chyby dějí se také v starých zemích rakouskouherských, ale jest jím podán i důkaz, jak pochybenou je theorie, propagovaná a v skutek uváděná bosenskou vládou, jakoby peněžné hospodárství samo sebou znamenalo hospodárský pokrok. Všecko závisí od místných poměrů, s nimiž každý musí počítati

a především vláda, jež řídíc osud obyvatelstva jest odpovědna za to, vrhá li je do propasti.

Uřadní statistika sarajevská podává data o velikém přírostku dobytka v okupovaných zemích. Podle nich r. 1879 napočteno dobytka 2,715.710 kusů. Do r. 1895 přírostek činí 157·65 pct. Počet skotu se téměř zdvojnásobil.

R. 1879 bylo sčítáno povrchně, téměř od oka, jak sám Popis z r. 1895 přiznává. Proto svědomitý člověk, bere li data z r. 1879 do počtu, neučiní toho nikdy bez poznámky, že jim důvěřovati nelze a že nemají ceny ani pro vědu, ani pro politika. Avšak dejme tomu, že přírostek je skutečně tak značný, jak úřadní statistika udává. Protože naproti tomu jest i to pravdou, co jsme pověděli o depekoraci, následuje z toho, že přibývá v okupovaných zemích blahobytu tam, kde již byl, velkostatkářům. Ale národ hyne, bez pardonu hyne!

A kde se dosud drží nad hladinou, tam to není zásluhou vlády, nýbrž starých společenských zřízení a tradicionalných obyčejů. Blahobyt a spokojenosť nacházíme ještě tam, kde je zádruha v plné, neotřesené síle. Kde zádružné svazky se rozpoutávají a půdy nabývají snahy individualistické, tam se podkopává starý dostatek a štěpuje se nedostatek a nespokojenosť.

Tato skušenosť je v příkré protivě s tím názorem, také v kruzích sarajevské vlády panujícím, žeby se snad pomohlo kmetům, kdyby se vykoupili od statkářů. Vláda podporuje výkupy tím, že kmetům, chtějícím se vykoupiti, poskytuje hypotečnou půjčku na pohodlné splátky. Pan Kallay, kdyby mohl, všecky kmety rázem by vykoupil. Ale vypočítal, žeby k tomu bylo zapotřebí 220 mill. zl., a jen ta okolnosť, že této summy nemá aniž může jakýmkoli spůsobem ji získati, nýbrž opatření úvěru 11 mill. dělá mu tak ohromné obtíže, jako jsme nedávno viděli, jen ta okolnosť je příčinou, že zůstává při starém a že selské obyvatelstvo okupovaných zemí nepostihla ještě nejtěžší katastrofa.

X.

Agrárná historie okupovaných zemí.

Země Balkánského poloostrova, obývané srbským kmenem, hodí se obzvláště ku provozování rolnictví a pastýrství. Vlastní Srbsko tak zvané a Staré Srbsko úrodnými rovinami a doliuami řek jsou příhodnější pro rolnictví; Bosna a Hercegovina i Černá Hora pro pastýrství.

Srbové, když výbojem zaujali nynější své země za Dunajem a Sávou, byli rolníky i pastýři, a také obyvatelstvo, které tam zastali a sobě podrobili, živilo se obojím spůsobem, ale tak, že jedni jeho národové oblibovali si převahou rolnictví, druzí pak raději se obírali pastýrstvím. Národní pestrota již tehdy byla na Balkáně. Z národů, podrobivších se Srbům, byli hlavní Noropové, kmen thracký, Arbanasové či Illyrové a Vlaši, t. j. Romané.

Arbanasi ustoupili do hor své nynější vlasti a žijou si pastýrským, svobodným životem až na naše dni. Jako k Turecku patří jen podle jména, tak zajisté i přináležitosť jejich k říši srbské byla pouze nominalná. Pokud byli nuceni voditi nepřetržité, věčné boje k obhájení svých hor a své volnosti, počtu jich nepřibývalo. Jestliže jich nehubil meč nepřátelský, sami bránili domácími krvavými rozmiškami a neuprosným vykonáváním krevné pomsty, aby se počet jich rozhojnil. Teprve v posledních dvou stoletích pocítili potřebu se rozepjati a trou

se nazpět do Starého Srbska a dále, odkudž byli původně od Srbů vytlačeni.

Noropové a Vlaši neustoupili Srbům ze svých bydlišť, ale zůstali s nimi nejprve jako jejich porobenci, kteří jim jako svým pánům hospodářské práce vykonávali; později přijali jazyk pánů svých, a prodlením doby ustálil se jejich poměr ne již jako národů porobených a služebných, nýbrž jako vyšších a nižších tříd téhož národa srbského. Noropové byli v době svého porobení rolníky, Vlaši pastýři. Když jedni i druzí se pomíchali a národně splynuli se Srby, slovo noropch či meropch nabylo významu rolníka vůbec, slovo vlach pastýře vůbec. Od invase turecké slovo vlach znamená křesťanského sedláka, zvláště pravoslavného, a tkví v něm přihana, v kterémžto smyslu katolíci užívají ho, jeli řeč o Srbech a pravoslavných.

Tento osud slova vlach za periody turecké znamená hospodárskou reakci naproti době rozkvětu srbského státu a národa. V době dokosovské rolnictví, ustálený na jednom místě způsob života, začalo převládati. V době pokosovské rolníci, mohli li, oddávali se životu pastýrskému, neboť při svých stádech na horách byli svobodni; nejsouce Turkům na očích, nezavdávali jim záminky k nepřátelství, a jestliže přece nepřátelství se strhlo, bylo jim na horách snáze se obránit i snáz uniknouti, když jim záhuba hrozila. Jednak vlaši sami, přeháněíjice svá stáda s místa na místo a nomadisujíce, potřebovali většího prostranství, než kdyby se drželi rolnictví, a museli si ho nezřídka bojem dobývati.

Kočovní národové v Rusku, Baškirové a Kirgizové, teprve nyní počínají pociťovati nedostatek půdy, a snad by ho ještě nepociťovali, kdyby pastevná jejich svoboda omezována nebyla od ruských úřadů, jež objevily, že jejich kočovníci vlastně nejsou právními držiteli nijaké půdy a že všechen jejich majetek je pouze hybný. Mají nespočetná stáda, která přeháněji, mají stany a rozmanité potřebnosti,

které přenášejí, ale nemají statku nehybného, půdy, reality, který by jim byl zapsán a tvořil nespornou jejich držbu. Pokojní, nebojovní kočovníci od nezbadatelných časů žili v názoru, že všechno prostranství, kam svoje stáda doženou a které se jim hodí za pastviska, jest jejich. Když narazili na půdu osazenou, pomyslili si: zde již někdo jiný pase, poženeme jinam, kde nám a našim stádům nebude nikdo překážet a my nikomu. A při tom úplně zapomněli, že může nastati doba a mohou přijíti lidé, kteří jim řeknou: stáda jsou vaše, ale půda není vaše, nýbrž státná. Kdyby kočovníci slyšeli taková slova od jiných kočovníků, od lidí sobě podobných, podobně žijících a podobnými prostředky vládnoucích, vzchopili by se a při vší své mírumilovnosti postavili by se na obranu. Naproti mocnému státu jsou slabi.

Tak asi bylo také v zemích srbských. V čem byla různosť od uvedeného příkladu, vyplývalo z přírodních podmínek jejich a z poměru obyvatelstva.

Jak už podotčeno, povaha zemí těch je taková, že obyvatelstvo odkazuje i na provozování rolnictví, i na provozování pastýrství, ale ne na týchž místech, nýbrž místně vedle sebe. Srbové byli vládnoucí národností, ale z počátku bezpochyby byli v menšině. Jako vládnoucí národnosť drželi se poblíž ohnisek politické moci, jež je chránila, a již oni ve vlastním zájmu podporovali. Ohniska politické moci nebyla na horských pastvinách, nýbrž v sídlech velkých županův a knížat. Tento poměr sám je nabádal k trvalé osedlosti a rolnictví; kočovnictví a pastýrství zůstalo vlachům. Záliba Srbů v rolnictví nebyla větši, než v pastýrství. Jako živnosť a zaměstnání bylo jim obojí stejně milé, ale nutnosť je vedla k tomu, aby sami spíše rolnictvím se zabývali. Vyhledávali „župná“, t. j. úrodná místa, tvořili „župy“ a stávali se „župany“, kterýžto titul přináležel pak hlavám jejich; stejným spůsobem stali se ze županů „velcí župané“.

Zatím vlaši na planinách (horách) žili svým starodávným spůsobem. Pásli svoje stáda a hledali

pro ně nových pastvin, když se jevila potřeba. Neměli před sebou širé, nekonečné stepi jako v Rusku Baškiři nebo Kirgizové. Když stáda jejich na některé planině se rozmnožila, snažili se zaujmouti planinu sousední, což zajisté nepodařilo se bez boje. I vznikaly mezi nimi husté malé války, voděné se vším patriarchalným heroismem, jež dávaly v některých těch zemích tvářnost vnitřnímu životu obyvatelstva až do naší doby; byly nevysychajícím pramenem národní epické poesie, ale i politické rozháranosti a slabosti. Vídeňáci dali bojovníkům-pastýřům přezdívku „Hammeldiebe“.

Dávno, ještě do Dušana událo se cos podobného, jako nyní se děje na stepích baškirských a kirgizských. Vlaši ještě se domnívali, že jsou pány pastvin, na které honili svoje stáda, ale pastviny zatím byly již od županů za své prohlášeny a zapsány, aby nemohlo býti pochybnosti, kdo jest jejich držitelem. Stalo se to v době, kdy politická moc zemědělských žup rozpjala se z míst rolných i na odlehlé a těžko přístupné hory.

Srbové, Vlaši, Noropové i Arbanasi žili životem patriarchalným a tvořili větší menší společenská klubka, jež u Srbů slula „zádruhy“. Zádruhy srbské byly více nebo méně četné podle osobných i hospodárských poměrů a potřeb jednotlivých členův i celého klubka. Když okolnosti naléhaly, vzájemnosť v zádruze se tužila, a v členech jejích neprobouzely se individualistické touhy.

V zádruze dědičný pozemek („baština“) byl společný, nedílný a nezcizitelný. Individualným majetkem jednotlivých členů byly šaty, zbraně a peníze, kterých nabyli nějakým jiným spůsobem, než přikázaným sobě konáním v zádruze. Nebylo jim nemožno odděliti se a utvořiti buď novou zádruhu, buď žíti odděleně („jinokosně“). Jestliže se oddělili, tvořili nové baštiny, zakupujíce za tím účelem půdu, která byla netěženou dotud držbou širšího jejich klubka, bratstva a dále plemene. Všecka klubka se

socialně pro sebe ohrazovala rodovou tradicí, jíž pevným základem stalo se v době křesťanské „krsno ime“, t. j. výroční památka jejich pokřestění. Slučovací síla krsného imene byla tak veliká, že podle světce, jenž byl pokřestěným rodem přijat za patrona, dotud, po tisíci letech, poznávají se potomci toho rodu a hlásí se ku svému společnému původu.

Tradice zajisté u všech národů nepísmenných zachovávala paměť památných dějů, když nebyla zachovávána písmem; ale kromě Židů je sotva druhý národ, u kterého by tradice jako surrogát dějin byla tak vyvinuta a silna, jak u Srbů. A tradici srbskou dlužno pokládati za neméně bdělého strážce zděděných socialných pořádků než běh dějin, jenž u nich podivu hodnou náhodou také se k tomu přičiňoval.

Jakmile se v patriarchalismu počne vyvíjet osobná a dědičná moc, objevují se počátky feudalismu. Moc neznamená zde tolik, co autorita; právě v patriarchalismu jest autorita starešin největší: ale moci nemá starešina jako jedinec, nýbrž jako představitel rodiny, rodu, kmenu. Moc ve smyslu feudalném jest individualná. Pramenem jejím jest osobná statečnosť a chytrosť, jež zakládají umění, slabší a méně majetné lidi ovládati, jimi se naproti nepříteli jako svým vojem hraditi tak, že oni za tuto službu, pánu prokazovanou, dostávají od něho v léno svou vlastní půdu a vstupují k němu v poměr poddanské odvislosti; v druhé řadě pán dává v léno půdu, na nepříteli dobytou.

Kde jmění jednotlivců počalo převyšovati jmění obecné, vznikal feudalism. Rodina feudalného pána sice doma ještě zachovávala patriarchalný duch, ne však vně. Římský patricij v rodině byl patriarchalným starešinou, ale naproti svým poddaným byl feudalným pánem Rodina feudalná odděluje se od obce, zavírá se do hradů. Dává si tvářnosť pýchy a nerovnosti s těmi, s nimiž dříve tvořila jedno společenské klubko. Vyvíjí se různosť stavův i poměrů, poddanství.

Rodina feudalná nemůže býti příliš četná, aby se neoslabilo její jmění. Má zapotřebí vojen a zas vojen, aby mužští její členové mohli zakládati vlastní moc a nová léna buď přijímati nebo rozdávati. V pýše své dělají se blízkými bohu, jakoby on je byl na cestu feudalismu uvedl, je chránil a poddaným pokorné poslušenství pánů poroučel. Ti potomci feudalných pánů, kteří nemohou býti v rodině zaopatřeni, aby jmění její se neoslabilo věnují se stavu duchovnému, stávají se knížaty církevními a jsou jednak oporami svých feudalných bratrů, jednak prostředníky mezi nimi a lidem, obyčejně na škodu posledního. Prostý kněz z lidu neměl vlivu na poměr mezi pánem a otroky. Pocházeje ze tříd neprivilegovaných a chtěje, jak to bylo na západě, privilegovaným se rovnati svým úřadem a povoláním, podržoval duševné vlastnosti a mravnou kvalitu prostředí, odkud vyšel; když ono skleslo na otroky, on sám nejčastěji býval surový, sprostý, neušlechtilý jak otrok.

Nejvyššího rozvoje feudalism dosáhl na evropském západě, kde se až ve svůj opak zvrhl tím, že individualná síla vymohla si právo odboje, právo hrozné, nespolečenské, jediné právo, jež feudalné zřízení uvedlo do společnosti evropské.

Lid poddaný nenáviděl svých pánův od počátku svého poddanství až do svého z něho vymanění. Když byl v poddanství jímán, lid pociťoval takový odpor a hrůzu, takové neštěstí a pošlapávání, takové zoufalství malomocného, že při vší religiosnosti nemohl věřiti, že by to vše bylo dílem božím, vůlí boží, ano třeba trestem božím, a myslil, že to Antikrist přišel na zem a zakládá svou říši. Jen to mu bylo útěchou, že po Antikristu přijde Kristus, říši Antikristovu vyvrátí a založí království boží na zemi, kde zubožený a zotročený zase bude vysvobozen, spasen a za miláčka božího povýšen.

Despotism patriarchalný lid mnohem lépe snášel. Považoval jej za mijivý a přechodný, a jestliže musil podrobrovati se mu, nikdy toho nečinil bez naděje,

že zase bude lépe. Ale despotism feudalný posléz udusil v lidu i tu naději, žeby mu pomohl bůh, kdyby sstoupil s nebe, a nechal mu leda naději, že mu bude lépe na onom světě. Lid žádný despotism tak nepobuřoval, takovým hněvem a opovržením nenaplňoval, jako despotism feudalný. To byl původ stálého protivenství, s kterým lenná moc vždycky se potkávala.

Všechno zlo, které feudalism shrnul na hlavy národů západních, musíme si připamatovati, chceme li mluvit o feudalismu u Srbů.

Feudalism u Srbů vznikal nejen přirozeně z patriarchalismu, nýbrž také přímým vlivem západu, s nímž Srbové byli ve stycích od křižáckých válek. Pěší voje křižácké ubíraly se k cíli své výpravy přes Balkán, a po nich zůstávala jakási známosť feudalných řádů západních. V jednotlivcích srbského národa podnítila se tím individualistická náchylnosť. Snažili se přiosobiti si osobné jmění a moc a vyniknouti ze svých řad. Nejprve vynikly nad jiné jednotlivé rodiny, z těch zas jednotliví mužové, a jejich příklad následovalo na sta jiných, slabších a méně schopných, kteří nicméně nechtěli v obcích rodů svých zůstati rovnými mezi rovnými. Tak povstali vlastelé (velká šlechta) a vlasteličiči (drobná šlechta). Nejmocnější z magnátů stal se knížetem, nejprve voleným, načež usiloval učiniti hodnosť knížecí ve svém rodě dědičnou. To znamená již vývoj idey státné a boj její s ideou kmenovou. Boj ten dlouho trval. Teprve Nemaňovi podařilo se založiti takovou dynastii, jíž nikdo více neupíral práva panovati. Ale i on ještě musel prve podstoupiti kruté boje se svými bratry, kteří mu vytýkali i to, že vystavěl chrám, nepotázav se dříve se svými staršími bratry.

Feudalism západní na vzájem se podporoval s latinskou církví. Spojenectví toto v ponětích mnohých dosud je nerozlučné. Oba spojenci spolu stáli, spolu klesali, spolu chodili na výboje a spolu se dělili o kořisť. Možno položiti, že tam na Balkáně, kde v starobylosti nacházíme prvé stopy latinské církve, potkáváme se i se stopami feudalismu. Štěpán

Nemaňa, a synové jeho král Štěpán Prvověnčený, a sv. Sáva, prvý srbský arcibiskup, postavili nerozbornou hráz naproti přilévajícímu se katolicismu do zemí srbských, a tím také především národ srbský zachráněn od poroby feudalismu Štěpán Nemaňa byl až do svého 30. roku katolíkem; tu poznal životný význam pravoslaví pro srbský národ a odtrhl se od Západu i jeho ducha. Syn jeho byl nejprve korunován korunou od papeže přijatou. Sv. Sáva pospíšil zahnati Západní nebezpečí, které znova dralo se k Srbům, a korunoval svého bratra dle obřadu východního. Oba vládcové jednali z podnětu sv. Sávy. Štěpán Nemaňa žil sice zádružně, ale styky jeho s německými císaři Jindřichem Lvem a Friedrichem Barbarossou, kteří se mu milostivě nabízeli za lenné pány a jistě nezůstaly bez vlivu na část vlastelstva, nemohly nenaplnit obavami národ. Pravoslavná církev rukou sv. Sávy zasáhla tu v kolo srbských dějin velmi blahodárně: vstoupíc mezi krále a národ, smírně mezi nimi prostředkovala a nedopustila, aby vznikly jako na západě dvě příkré, nesmiřitelné protivy. Královskou moc pravoslavná církev pomáhala utvořiti, ale ne tak jako latinská církev na západě, aby krále představovala jako pěst silného Hospodina, bijící do šíje národa. nýbrž ona ponechávala králi všecku dřívější starešinskou vážnost a lid ponaučovala, že kníže, král nebo car, byť nabyl své moci dědičně, nepřestává tím býti výrazem vůle lidu, jako bývalo v dobách starších, kdy i hlava země vycházela ze svobodné volby obyvatelstva.

Týž pojem o panovnické moci mají všichni národové pravoslavní. Král na západě stál samojediný na ohromné, uměle a pravidelně srovnané hranici lidí, v níž sedlák byl nejspodnější vrstvou, jsa ve skutečnosti základem, z kterého všecka společnost se pozdvihovala, ale nesoucí, protože nebyl na neštěstí mrtvým kamenem, v stálé bolesti břímě celého společenského a státného organismu, jež ho věčně drtilo a krušilo, tak že nikdy nepřestal potáceti se mezi životem a smrtí.

V státné společnosti srbské nebylo žádných docela bezprávných členů. Sedlák na panovníka pohlížel jako na svého korunovaného mandatára a byl pohotově pomáhati mu, kdyby se potřeba ukázala, proti těm vlastelům, kteří, chtějíce dále rozvinovati princip feudalismu, práhli po organisaci stavovské, aby mocí svou omezovali krále a z lidu vyssávali poslední kapku krve. To se vlastelům nepodařilo; oni neutvořili stavu, který by se rovnal západoevropské šlechtě, a titulatury, které dostávali jednotlivci, ač zvučné jako fanfára, byly označením hodnosti v politické nebo vojenské službě a nebyly dědičné.

Jako lid, i carové srbští pochopovali své určení v národě idealně. Dušan, povýšiv se za cara, ustanovil ve všech provinciích říše své svoje náměstky a Srbsko dal ve správu syna svého Uroše jakožto následníka nebo „mladého krále“. Sám osobně nezůstavil si žádné provincie a Zetu, jež dotud byla dědičným údělem Nemaničů, dal ve správu jiného místodržitele. (Kallay, Dějiny Srbska.) Jako „car srbský, bulharský a byzantský“ Dušan chtěl vážnosť a význam tohoto důstojenství povznésti do závratné výše, ale při tom strhal za sebou mosty, vzdav se Zety jako své dědoviny.

Zřízením národní pravoslavné církve na vždy pojištěn srbskému národu silný demokratický charakter. Národ, čím více jednotliví vlastelé usilovali o jeho feudalné porobení, tím více lnul ku svým carům, tím více jim se poddával a věřil, tím bližším cítil se jim. Národ srbský dříve a lépe pochopil státotvornou snahu svých carův a radostně jim pomáhal srbský národní stát budovati. Jak srbský národ byl státotvornou prací a svou státnou myšlenkou zaujat, vidno nejlépe z jeho dlouhého žalu pro pád srbského státu na Kosovu. Žal ten vyplňuje celý jeho potomní život, jeví se mnohými národními zpěvy, jimiž pád svého státu oplakává a slaví bohatýry, kteří v obraně jeho ducha vypustili. Jakmile srbský národ z ran svých počal se vzpamatovávati, bylo prvou jeho myšlenkou obnovení Dušanova carství, nové zbudo-

vání srbského národního státu. Není příkladu v dějinách, žeby národ některý tak byl proniknut svou státnou myšlénkou, žeby jí nezměnitelně věren zůstával ještě po uplynutí pěti set let od tragického jejího nezdaru, jako vidíme u Srbů.

Té bezpříkladné lásky k myšlénce svého národního státu srbský národ by neměl, kdyby stát jeho nebyl býval dostatečnou měrou národním ve všech směrech: jazykovém, náboženském, socialném i hospodárském. Carové sice museli dělat ústupky mocným vlastelům a dělali je na ujmu massy národa; avšak národ nutnosť tu uznával a přinášel oběti. Úspěch svůj národ spatřoval prozatím v tom, že v státě srbském nepodařilo se velikášům zavésti feudalism v té plné a propracované formě, které nabyl na Západě. Národní píseň má se k některým bohatýrům té doby poněkud jinak, než historie. Národní podání jmenuje Vuka Brankoviče zrádcem na Kosovu a vzkládá naň vinu záhuby srbského státu; avšak ne všichni historičtí badatelé jsou v příčině Vuka Brankoviče zajedno s národem. Čím to vysvětliti? Ničím jiným, než li že Vuk Brankovič byl národem nenáviděn ještě před Kosovem jako feudalný utiskovatel lidu a pionýr Západu. jenž po Kosovu byl jedinou nadějí Brankovičů. Bylo tehdy mezi srbskými vlasteli podobných utiskovatelů nemálo a Kosovo jich na této dráze nezadrželo, nýbrž oni, krátkozrací, odklizení carů podkládali za odklizení hrubé překážky svých feudalných choutek.

Vývoj feudalismu v srbském státě zarazil se tedy velmi záhy, a dík za to náleží na prvém místě sv. Sávovi, organisátoru srbské národní a státné pravoslavné církve. Tím zachráněn demokratický živel, jenž po vždy srbský národ vyznačoval. Carové, mohouce se opírati o národ, nedali, aby se vyvinul feudalný panský stav, který by lid utiskoval a krále omezoval. Koncesse, které vlastelům učiněny na úkor lidu, staly se cenou, za kterou vlastelé dopustili, aby carská moc vysoko se vyšvihla nad moc jejich. Avšak až k neomezenosti nedospěla. Carové byli

omezeni poradným principem, jenž od nepamětna pronikal celý veřejný život srbský a rozhodoval v něm. Ale lid nestrpěl, aby sněmy staly se výhradou vlastelův a vedly k privilegisování jejich stavu. Na zemské sněmy dostavovali se také sedláci k veliké zlosti vlastelů. V Dušanově zákonníku bylo jim to pod těžkým trestem zakázáno. Vidno, že sedláci bojovali za staré svoje právo, za ideu, a nelekali se při tom žádných obětí.

Na feudalném Západě králové utvořili privilegovaný stav městský, aby měli oporu proti šlechtě. V srbském státě nebylo podmínky pro utvoření stavu městského, když se neutvořil stav panský. Nebylo zvláštního městského práva, města byla osazena demokratickým živlem právě tak, jako dědiny a hory.

Jak národ pohlížel na práci svých carů, pověděl v písni „O ženitbě Dušanově“. Dušan je tu představitelem srbských carův, a děj písně je politickou allegorií, v níž národ-pěvec zahaleně sic, ale přece průhledně vyjadřuje svůj poměr a své smýšlení o politice carů. Zavádění novot podle vzoru západního je znázorněno tím, že car Dušan uchází se o ruku dcery „latýnského krále Michajila, kterýž sedí na Ledjanu hradu“. Latýni ho neodmítají, a Dušan s velkým průvodem vypravuje se do Ledjanu pro Roxandu pannu. Ale Dušan nebyl bez slabostí. Král latýnský si vymínil, aby Dušan na svatbu nepozval dvou svých sestřenců, Vukašína a Petrašína. Jako západní civilisovanec král opovrhuje těmito představiteli národní srbské zachovalosti, a car Dušan bez váhaní mu povoluje. Avšak právě z tohoto staronárodního, konservativného živlu vzešla caru Dušanu spása, když Latýni, „staří podvodnici“, ukládali, aby mu nemuseli dostáti slovu, a nad to hanbu i záhubu strojili nejen jemu, nýbrž i četnému jeho svatebnému průvodu.

Píseň tato je tak význačná, tak jasně osvětluje starodávné hospodárské i společenské názory národa

srbského a prvý boj srbských národních principů se západními, že zasluhuje bedlivějšího našeho povšimnutí.

Vzkazuje latýnský král caru, že mu ruku dceřinu dá, hned si vymiňuje

„aby nebral dvou sestřiných synů,
sestřenců dvou, mladých Vojnovičů,
Vukašína a s ním Petrašína:
při pitce jsou těžcí pijanové,
při svádě jsou lítí bujanové;
opijou se, povadí a porvou,
a je těžko u nás odpovídat,
odpovídat za svádu a rvačku."

Car Dušan sebral si svatebčanů dvanáct tisíc a s nimi vytáhl pro nevěstu. Průvod táhl kolem hradu Vučitrnu, na němž seděli opomenutí sestřenci carovi. Vidouce to, podivili se a sobě řekli:

„Co náš ujec rozhněval se na nás,
nepozval nás, na svatbu jde bez nás?
Jistě mu nás někdo oklevetil,
živé maso s něho odpadalo!
Car se bere do latýnské země,
jediného junáka s ním není,
jediného rodáka s ním není,
aby s ním stál věrně v krušné chvíli.
Latýni jsou staří šalebníci,
oni zhubí našeho nám ujce,
a nám nelze s ním jít nepozvaným."

Svědomí národní předvídalo, že carův krok k cizincům ukáže se chybou, ale zůstalo klidným: až bude caru nejhůř, národ, kterého on k vůli cizincům nedbá, spasí a zachrání ho, a to tak, že zachráněný sám nebude vědět, od koho mu pomoc přišla.

Stará matka bratří Vojnovičů, sestra Dušanova, poradila svým synům, aby vzkázali svému bratru Milošovi, jenž meškal při ovcích na horách a jehož Dušan neznal, aby třeba bez pozvání přidružil se

ku svatebné družině a nad carem bděl. Miloš přišel a bratři se ho otázali:

„Chceš, Miloši, za ujcem se rozjet,
nepozván se mezi svaty vmísit?
Kdyby v krušné ocitl se chvíli,
vystoupíš a pomoc ujci podáš;
nebude ti potřeby ni bědy,
navrátíš se, aniž kdo se doví.“

Národní duch chce být ochranným geniem carovým, ale pokládá za svou věc vystoupiti teprve v poslední chvíli, v okamžiku krajní potřeby. Následuje líčení, jak bratři Miloše strojili. Národ pěvec se zalíbením ukazuje na krásu a bohatství tohoto svého představitele, naznačuje tím, že starodávné národní hospodaření je hojným zdrojem blahobytu, tak že z něho možno Latýnům i rozdávat, kromě toho, že v zachovalém prostředí národním kvete i všeliká ctnost, jíž bys marně hledal u cizinců západní víry a mravu. Srb, národní člověk, je junák chrabrý a věrný; při vší prostotě své i vtipem zahanbuje cizince, kteří ze srbského národa mohou oklamati jen slabší, třeba korunované hlavy, ne však toho, kdo nepřestal žíti starodávným způsobem a duchem národním. Tento srbský národní názor na nejgenialnějšího srbského panovníka, na zbudovatele mocné říše, na šťastného válečníka, před kterým říše se chvěly, zajisté je nad míru charakteristický. Všecky slavné skutky Dušanovy neimponovaly národu tak, aby zakrývaly, co v očích národa bylo nemoudré: sbližování s katolicko feudalným západem.

Nuže tedy, jak národ-pěvec rýsuje zevnějšek svého idealného bohatýra periody pastýrsko-patriarchalné!

„Načež bratři jali se ho strojit:
Petr chvátal myšáka mu sedlat
a Vukašin oblékal jej rouchem:
košili naň nejprv hodil tenkou,
po pas byla ryzoryzí zlato,
bílý hedbáv odolek byl její;
na košili tré ječerem tenkých,

dolamu pak se třiceti poutky,
na dolamu toky zlatokuté,
zlata na nich dobré čtyři oky;
nohy naděl v spodky se sponkami;
na plece dal z Bulhar kabanici,
na hlavu dal z Bulhar beranici:
zdál se Miloš jako černý Bulhar,
bratři jedva poznali ho sami.
Podali mu ostrohroté kopí
i meč břitký po Vojnovi otci
Petrašín sám vyvedl mu koně,
kůň byl všecek oděn medvědinou,
by ho caru lze nebylo poznat."

V líčení tom ozývá se silný stesk na nové řády srbské. Mezi Srby už nebylo pravého vzoru bohatýra doby heroicko-pastýrské; musel býti vypůjčen od sousedních Bulharů, jimž srbský národ-pěvec vzdává uznání, že mají tu společenskou zachovalosť, jež u něho k žalu jeho mizí.

Dá se předvídati, že se neobešlo bez komických výjevů, když takovýto svatebčan najednou se zjevil ve vystrojené carské družině. Nejen zevnějškem, nýbrž také způsoby se lišil od hladkých dvořanův a jiného panstva, s carem jedoucího.

„Ale Miloš horácký měl návyk,
špatný návyk, z pastvy přinesený:
zdřímnouti si vždycky za poledne;
Miloš usnul na myšáku koni.
A jak uzda koni povolila,
hlavu zdvihl, do zástupu vrazil,
povaloval koně, s koni muže,
běžel, běžel, carských koní doběh,
v řadě stanul, v řadě s nimi kráčel.
Dvořané bít chtěli Bulhařína,
ale Štěpán, srbský car, ho nedal:
„Nesahejte na Bulharče mladé,
Bulharče je navyklé a zvyklé
zdřímnouti si ostříhajíc stádo;
nebijte ho, ale probuďte ho."

Ze slov carových vidno, že má ještě přese všecky latýnské vlivy v paměti život na horách, život pastýrský, národu pěvci nejmilejší, že se ještě

neodcizil svému původu a svým počátkům. Udělá li car krok nazpět a národ v před, mohou opět kráčeti stejným krokem jako jejich koně.

„Procit Miloš, z dřímoty se vzbudil,
podíval se caru v oči černé,
(myšák kráčel krokem s koněm carským),
přitáh Miloš myšákovi uzdu,
střemenem jej v bok udeřil ostrým,
rázem předjel všecky svatebčany:
každý krok byl na tři kopí zdélí,
na čtyři byl každý k nebi zvýší,
co jich bylo, spočítati nelze;
z úst myšáku živý oheň sršel,
ze chřípí mu modrý plamen planul.
Zastavil se svatebčanů zástup,
dívali se, divem divili se,
divili se, sobě hovořili:
„Bože milý, div to veledivný,
dobrý kůň a špatný junák na něm!
Takového vídat nevídáno,
o takovém slýchat neslýcháno,
takového míval i má koně
Vojnovič jen, jenž je caru svakem.“

Kůň Milošův budí obdiv družiny carské, ale junáka na něm ona necení. Tři „dobrodruzi“ z družiny carovy dělají patriarchalnému junáku charakteristickou nabídku:

„Hola poslyš, mladý Bulhárečku!
Chceš si s námi koně vyměniti?
Lepšího ti ještě dáme koně,
sto dukátů nádavkem ti bude,
nad to rádlo dáme ti a voly,
a ty orej, dobývej si chleba.“

Ostře tu naznačeno, že rolnictví není už ryzím patriarchalismem a tvoří z něho přechod k tomu, co dnes nazýváme peněžným hospodárstvím, jako ekonomický a společenský pokrok. Ale Miloš odmítá obojí nabídku:

„Vari, vari, vy tři dobrodruzi!
Nežádám si lepšího mít koně,
vždyť i tímto vládnouti je těžko.

A co se stem dukátů bych dělal?
Mírkou změřit bych je nedovedl,
aniž umím spočítat je počtem.
A nač by mně rádlo bylo s voly?
Ni můj otec polí neorával,
přec na jeho odrostl jsem chlebě.“

Jaká spokojenosť dýše z této odpovědi! Junák-pastýř opovrhuje dary carské civilisace a hradí se od nich vším patriarchalným konservatismem, jehož zdravé prostotě dává přednosť před pokrokem, jejž líbí se do národa zaváděti caru a jeho lidem. Neuký je Miloš, ale není ani slabší, ani méně obratný, než lidé carští, třeba se jim takovým nezdál. To se hned ukázalo. „Tři dobrodruzi“, nemohouce od něho výborného koně získati po dobrém, ohlašují Milošovi, že si ho vezmou mocí. Odpověděl Vojnovič jim Miloš:

„Moc dobývá zemí, hradů pevných,
kterak mně by neodňala koně!
Volím koně dáti na výměnu,
neboť pěšky putovat mi nelze.“
Zastavil se na myšáku koni,
pod kosmatou medvědinu sáhl;
oni myslí: sundavá si třemen,
on však bere zlatý šestoperec
a jím tepe Djakovicu Vuka.
Potepl ho, jen se lehko dotkl,
přemetl se Djakovica třikrát.
Vojnovič se Miloš směje pravil:
„Tolikė nech rodí se ti hrozny
ve lahodné tvojí Djakovici!“

Síla starého života a jeho převaha nad moderným jasně se tu ukázala. Avšak nebylo to dotud patrno jen těm, kdo ji tělesně pocítili. Brzy naskytla se příležitosť, aby se osvědčila ještě skvěleji přede tváří Latýnův i těch Srbů, kteří jim nadbíhají. Carská družina dorazila ku hradu Ledjanu a pod ním se roztábořila. Představitel národní neporušenosti ještě tu je posledním.

Koním carským zasýpali ovsa,
ani smítky koni Milošovu.
Vzal si Miloš z každé ovesnice,
naplnil si ovesnici vrchem.
Na to šel a zvolal na krčmáře:
„Hej, krčmáři, hahoj, vína přines!“
Ale krčmář osopil se na něj:
„Vari odtud, černý Bulhaříne!
Kdybys s sebou bulharský měl kbílek,
možná, že bych natočil ti vína;
pro tě nejsou číše pozlacené.“
Hněvivě naň podíval se Miloš,
podíval se, políček mu vyťal;
a jak jenom pohladil ho lehce,
tři mu zuby prosuly se v hrdlo.
Zaprosil ho prose mladý krčmář:
„Už mne nebij, mladý Bulhaříne!
Vína ti dám, co ti hrdlo ráčí,
třeba se ni caru nedostalo.“
Miloš se víc doprošovat nechtěl,
sám si točil popíjeje vína.

Když národní duch a síla seberou se k svépomoci, nedělají okolkův a neznají překážek. Elementárná síla národního života přemáhá cizí školu a cvik, ač si nevede podle jejich pravidel, která se osvědčují, pokud národ nevstoupí na junácký mejdan, ale před národem musejí kapitulovat.

Sestra cara Dušana a její synové dobře tušili, že Dušan k Latýnům půjde si jen pro nový důkaz jejich šalebnictví. Skutečně král latýnský, jakmile cara s družinou viděl pod hradbami, nedal mu otevříti brány ledjanské, nýbrž pevněji je uzavřel a s hradeb dal hlasatelem oznámiti, že car musí prve podstoupiti boj s jeho zápasníkem; přemůže li ho car, dostane ruku panninu, podlehne li, přijde o hlavu a nikdo z družiny jeho nevyvázne. Caru ani nenapadlo, aby sám se bil, a hned myslil, kdo by z družiny ho zaměnil. Poslal hlasatele mezi svatebčany, aby rozhlašovali mezi dvanácti tisíci svatebčany, že car velikými poctami odmění toho, kdo zaň vyjde na mejdan. Ale z dvanácti tisíc vyparáděných a hladkých svatebčanů, kteří cara doprovázeli na latýnské dobro-

druzství, nenašel se ani jediný, který by si troufal zaměniti cara na junáckém mejdanu.

Skoušky, které latýnský král caru Dušanovi ukládá, jsou skouškami z latýnské civilisace, jak se cara chytla a jak jej spůsobilým učinila, aby se mohl po bok postaviti latýnskému králi jako jeho dobrý žák a člen jeho rodiny. Prvá skouška děje se tělesnou silou a obratností, a hle! z dvanácti tisíc Srbů, vypravivších se pro blaho západní civilisace, ani jediný netroufá si utkati se s representantem této cizí civilisace, ani sám car! V tísni, do které vehnán latýnskou převahou car Dušan, vzpomíná si národního principu srbského, jenž jediný by jej mohl spasiti:

Car se rukou hodil do kolena:
„Běda, bože, ouve, milý bože!
Dva sestřenci moji by tu byli,
Vojnoviči dva kdyby tu byli,
oni jistě na mejdan by vyšli.“
Ještě car ta nedoslovil slova,
Miloš pastvec před stanem mu stanul,
myšáka si uzdou veda koně:
„Volno li mi, caři hospodáři,
v pole vyjít, mejdanem se utkat?“

Car slibuje jedinému svému pomocníku veliké pocty, když vyhraje. Naděje mu svitla, ale beznaděj opanovala jej zas vidoucího, jak neohrabaně si jeho záměník vede.

Vsedl Miloš na bujného koně,
otočil se od bílého stanu,
ostré kopí obráceně držel.
Pravil jemu srbský car, car Štěpán:
„Nenos, synku, kopí obráceně,
nýbrž, synku, ku předu trč kopím,
Latýni se tobě smáti budou!“
Vojnovič mu odpověděl Miloš:
„Hleď si, care, svého carování;
jestli krušná nastane mi chvíle,
snadno bude kopí obrátiti;
jestli krušná nenastane chvíle,
i tak mohu s ním se navrátiti.“
Řka to rozjel ledjanským se polem.

Trefně je charakterisována západní povrchnosť, u níž jen slupka vždycky rozhoduje a jež pohrdá všemi národy jinými, majícími slupku jinou a drsnou. Zápasník krále latýnského nadál se, že mu sám car Dušan na kolbiště vyjde, a ne li sám, že pošle za sebe nejnádhernějšího bohatýra. Vida ale protivníka jako Miloš, v pastýrské kabanici, neumějícího ani kopí držet, pokládal za hanbu s nedůstojným se bíti.

Vojnovič děl zápasníku Miloš:
„Hoj Latýne bílý, vzhůru povstaň,
pojď a vyjdi na junácký mejdan!"
Ale bílý odbýval ho Latýn:
„Vari odtud, černý Bulhaříne!
Nemám o co šavle pošpiniti,
když na tobě ani šatů není."
Rozhněval se Vojinovič Miloš:
„Hoj Latýne bílý, honem vzhůru!
Na tobě jsou šaty onačejší,
tobě svleku, obleku je sobě!"
Latýn vskočil na junácké nohy,
na bujného hnědáka se vhoupl,
ihned počal polem harcovati,
Miloš hrudí přede hruď mu stanul.
Latýn bílý po něm kopí vrhl,
mířil jemu na junácká prsa;
Miloš hrál si zlatým šestopercem,
šestopercem ostré kopí dočkal,
hned se kopí přerazilo ve dví.
Latýn bílý na Miloše vzkřikl:
„Počkej trochu, černý Bulhaříne!
Špatné jsou mi kopí podvrhnuli,
jiné vezma na mejdan se vrátím."
Upaloval po rovném on poli,
ale Miloš volal za ním pastvec:
„Hoj, Latýne bílý, počkej trochu!
Zdá se, šelmo, ty chceš upláchnouti!"
Jal se soka rovným polem stíhat,
u ledjanské dohonil ho brány,
ledjanská je brána uzavřena;
Miloš pustil na Latýna kopí,
kopím přibil k ledjanské ho bráně,
přikoval ho na ledjanskou bránu,
načež rusou odsekl mu hlavu,
myšáku ji hodil v ovesnici;
na to chopil uzdu hnědákovu,
odvedl ho k caři hospodáři:
„Tu máš, care, zápasníka hlavu!"
Car bohatství dal mu nesčíslné.

Skoušku druhou král latýnský caru Dušanovi uložil, aby přeskočil tři koně a tři ohnivé meče na jejich sedlech; buď on sám anebo jeho záměník. Zas nikdo nenašel se do Miloše, kdo to podstoupil, a zase ne jako sestřenec carův, nýbrž prostý pastýř. Car má již důvěru k junákovi, ne však k jeho stavu. Vybízí ho:

„Avšak sundej z Bulhar kabanici;
kéž bůh ubil toho krejčiříka,
který ti ji velikou tak ušil!“
Vojnovič mu na to vece Miloš:
„Seď jen, care, červené pij víno,
nestarej se o mou kabanici;
junáku li junácké je srdce,
kabanice na překážku není;
které ovci svoje rouno vadí,
tam nestane ovce ani rouna.“

Jak ostře těmi slovy národ kritisuje ty, kdo nešetří národní samobytnosti, opičíce se po nerodné cizině! Car je tím varován, aby dával přednost zdravému jádru domácímu před cizí slupkou, jakkoli lesklou; jen to, co je národu svoje, má proň cenu, protože tvoří část jeho podstaty, jeho bytosti. Avšak ani duchem cizina nevyniká nad kmenovité srbství. Když byl Miloš tři latýnské koně s ohnivými meči na svém myšáku přeskočil jakoby přeletěl a Latýni zase prohráli, uložili caru Dušanovi skoušku jinou. Oznámili mu, že z ledjanské brány na pole vyjdou tři panny, jedna jako druhá. Car nechť uhodne, které z nich poslal prsten, a neuhodne li, ztratí nejen nevěstu, nýbrž i hlavu.

Car se hodil rukou do kolena:
„Běda, bože, ouve, milý bože!
Vyhráli jsme junáctvím i vtipem,
ale hanba, panny neodvedem!“
Vojnovič jak uslyšel to Miloš,
šel a přišel k caru vznešenému:
„Smím li, caři, caři hospodáři,
Roxandu li poznati smím pannu?“
„Smíš, o smíš, mé milované dítě,
avšak málo od tebe se nadám:
kterak, chlapče, poznáš pannu pravou,
když jsi nikdy neviděl jí okem?“

Ale Miloš odpověděl pastvec:
„Nestarej se, caři hospodáři!
Když jsem ovce v šarských horách pásl,
bylo ovcí stádo dvanáct tisíc,
tři sta co noc rodilo se jehňat,
a já každé po matce jsem poznal —
Roxandu snad podle bratrů poznám.“

A věru skvěle Miloš pastvec dokázal, že člověk jeho povolání může míti znalosť nejen vlastností svých ovcí, nýbrž i toho, co u Latýnů platí za vrchol vší znalosti: srdce a povahy ženské! Kterak čeho užil, aby pravou pannu poznal? Zde teprve bylo na místě působiti švarným vnějškem, ale on sám by ještě málo zmohl: proto mu dáno na pomoc bohatství, a obojímu přidružena přísná hrozba. Stojí za poslechnutí, jak si Miloš vedl.

Šel a kráčel Miloš polem širým,
a když došel, kde tři panny stály,
shodil s pleci z Bulhar kabanici,
zablyštěl se zlatohlav a šarlat,
zatřpytěly na prsou se toky,
kmitly zlaté na nohou se sponky.
Zářil Miloš na zeleném poli
jako jasné nad horami slunce.
Kabanici po lučině prostřel,
prosul po ní prsteny a šperky,
prosul perly drobné, drahokamy,
načež vypřáh meč zelený z pochvy
a tak pravil ku třem pannám lepým:
„Která z vás tří Roxanda je panna,
vykasej si rukávy i sukni,
v křídlo shrň si prsteny a šperky,
perly drobné i kamení drahé;
ale jestli druhá ruku vztáhne,
pomoziž mi svatá víro moje,
bílé ruce po lokte jí zkrátím!“
Když tři panny slyšely to lepé,
obě krajní vzhledly na prostřední,
Roxanda se zahleděla v trávu;
vykasala rukávy i sukni,
shrnula si prsteny i šperky,
perly drobné i kamení drahé;
dvoje dívek na útěk se dalo,
ale Miloš utéci jim zbránil,
chopil obě za bílé je ruce,
všecky tři je přede cara vedl.

Teprve na cestě domů Miloš prohlásil se caru, že je synem jeho sestry, a loučil se s ním. Car marně ho zdržoval. Miloš jel, nejprve k rodině své na Vučitrn a odtud se vrátil ku dřívějšímu životu svému, ku svým stádům na Šar-planině.

U Srbů vyvinulo se silné obyčejové právo, do podrobností propracované a všech rozmanitých právních poměrů si všímající. Síla jeho dosud zlomena není a podle ní, kde je větší nebo menší, možno měřiti sílu samobytnosti srbské národnosti. Učení právníci novodobí mezi Srby i mezi Jihoslovany vůbec dosud málo smyslu jevili pro toto obyčejové právo, proto ovšem, že v západních školách, kde odborového vzdělání nabyli, ničeho se o něm nedověděli. Již Puchta (Gewohnheitsrecht, I., 125) horlil na juristy chorvatské: Oni všeho spíše se přichytí, než toho, co je národní, každou jinou formu dříve pochopí a vypracují, než národní, každé jiné působnosti spíše se věnují, než národní, ano i ta národní práce, kterou vykonají, odpovídá tak málo účelu, že výsledky její nikterak nemohou jiné přivábiti k národní práci.

Podkopávání, oslabování právních obyčejů v zemích srbských postupuje s vlivem západním. Západní zákonodárci navykli si sdělávati zákony pro národ bez ohledu na národ, na jeho zvláštní podmínky historické i životné, na jeho zvláštní duch a povahu, kterýžto fakt nemění se tím, že zákony odhlasovávají sbory, nazývané a mající býti národními zastupitelstvy. Zákonodárci západní nerozpakují se vypůjčovati si šablony zákonův od sousedův a do cizích kadlubů národy své vtěsnávati, ať se na ně hodí nebo ne. A přece Římané, mistři a vzorové západních právovědů, pečlivě šetřili práva obyčejového, dobře je znali a vysoko cenili, pokládajíce, jak trefně praví B. Bogišič, že pramenem obyčeje jest vniterná potřeba života národního, jakož i národní, byť ne schvalně vyslovená vůle, tacitus consensus populi.

Nepřemožená a nepřemožitelná síla obyčejového práva u Srbů je rukojemstvím, že car Dušan, upravuje právní poměry svého národa svými dosud proslulými zákony, nezůstavil obyčejové právo národní bez povšimnutí a nevydával zákonů, které by šly proti němu vokotrč. Sama východní povaha srbského národu tu možnosť vylučuje. Dušan však ani nevyloučil všeho ze svých zákonů, co právní názory jeho národa předbíhalo, ať už přirozeným během věcí, nebo skutečným, ač jen částečným vlivem Západu. Můžeme říci, že car Dušan právní stav, jak se do jeho doby v Srbsku vyvinul, fixoval, čímž, jestliže na jedné straně docela nevyhověl názorům, hlavně socialným národa, na druhé straně zabránil, aby západní vlivy právní a socialné budovu jeho státu a život jeho národa podemílaly.

Agrárně právní poměry, stanovené zákoníkem Dušanovým, líčíme na podstavě Benjamina Kallaye (Dějiny Srbska), nynějšího vrchního správce Bosny a Hercegoviny, jenž je v této příčině uznanou autoritou. Učenou svou prací pan Kallay osvědčil, že nešel do Bosny bez hluboké znalosti srbských věcí, a právě pro tu znalosť byl k úřadu svému vybrán.

V době Dušanově pozorují se hlavně dva druhy držby: baština a pronija.

Baština, jinak také dědovina, otčevina, dávala plné a nedotknutelné právo držebné. Podle výslovného znění zákona baština nemohla být ani prodána, ani vyměněna, ani silnějším odňata, byť to byl třeba sám car nebo cařice. Již toto právo držebné dokazuje, že baština vznikla ze soustavy zádružné. Všechen majetek zádruhy byl původně společný a majitelství plně neodvislé. Již tento vývoj, vycházející z neodvislosti v starších dobách, podmiňoval osvobozeni baštin ode všech daní, neboť ona suverenita, kterou kmenové někdy ve všech směrech vykonávali a na kterou mocnější rodiny právo si činily pro sebe i pro své dědice, mohla v časech pozdějších, kdy se vyvinul život státný, rozprostírati se pouze na poměry držebné. Baštiny byly prosty

všelikého břemene, jak roboty, tak daně. Vlastelé jakožto držitelé baštin měli jen jedinou povinnosť: povinnosť brannou, což ostatně tehdy, aspoň pokud se vlastel týkalo, bylo spíše právem, než povinností. Přirozeným následkem tohoto úplného a neomezeného držení bylo, že vsi, obyvatelé, chrámy tvořili přináležitosti baštin a s nimi měnili svého pána.

Držení baštiny nebylo privilejem vlastel a vůbec rodů zámožných. Baštinu mohl mít i vladař, i vlastelín, i duchovní osoby, kláštery, chrámy, ano za jistých podmínek i neropch. Každá část původní baštiny zabezpečovala svému držiteli tatáž práva a výhody, jež ovšem, vyplývajíce z ní, byly s ní spojeny a na ni omezeny.

I královský rod Nemaničů měl svou baštinu. Tou byla Zeta, nynější Černá Hora. Zeta byla jejich nedílem. Na této klassické půdě srbského národního života a ducha následníci trůnu učívali se národ spravovati. Také trůn srbský byl baštinou Nemaničů, když ostatní mocní rodové byli poodstrčeni, a panovnictví stalo se výhradným právem Nemaničů. Panovnická moc dávala právo rozhodovati a souditi, zásluhy odměňovati, vinníky trestati. Panovník mohl osobám, které se proti státu provinily, konfiskovati půdu ve prospěch koruny aneb ji darovati. Královským obdarováním tvořily se nové baštiny. Sám pojem baštiny jako pozemku dědičného dává, že baština nemohla vzniknouti z daru královského již v prvém koleně, nýbrž teprve, když přešla na potomky a tím se stala hodnou svého jména. Obdarovaný králem měl osobně právo nakládati s půdou, již darem obdržel, dle své libosti; dědici toho práva pozbývali a nově zřízené baštiny byly pak už podrobeny týmž pravidlům, jako staré.

Část vlastelských pozemků byla v užívání sedlákův a nazývala se pronija. Ani ona nesměla být ani prodána, ani koupena, ani darována. Práva toho neměl ani vlastelín, pán pozemku, ani sedlák, jenž byl povinen vlastelínu za užívání půdy konati

jisté práce, ale dokud je konal, nesměl být od vlastelína vypuzen a pozemek nesměl vlastelínem dán býti v užívání jiné osobě. Pronija byla nerozlučně spojena s baštinou a měnila svého držitele jen společně s ní.

Osoby, které užívaly pronije, sluly „neropchové“ nebo „otroci“.

Obecní pastviny a lesy byly v užívání neropchův, ale zdá se, že vlastelín práva na jich užívání neměl. Neropchové k užívání obcin připouštěli kočující vlachy a Arbanasy, kteří jim za to musili jakési nájemné odváděti.

V podobném poměru, jako vlaši k neropchům, bývali vlastelé k zeměpánům, když od nich přijali část půdy v nájem nebo užívání.

I cizinec mohl se státi vlastelínem, když mu zeměpán udělil baštinu, jejíž držení bylo podmínkou vlastelství.

Držiteli rozsáhlých baštin byly také chrámy a monastýry. Sedláci na církevních statcích, „prňavorci“, (prňavor = proniar), byli prosti všech dávek a služebností zeměpanských, k nimž byli zavázáni pouze své vrchnosti, jež měla nad nimi i právo soudu. Černé nižší duchovenstvo (mniši) nemělo sice zvláštních práv, ale bylo úplně neodvislé od moci světské. Poměr bílého (světského) duchovenstva spravoval se dle toho, na čí půdě stál chrám. Čí byla půda, ten byl povinen o potřeby chrámu pečovati (patronát). Byla li půda zeměpanská, duchovní byl prost neropších břemen. Duchovní nesměl chrám opustiti, pokud patron dostával své povinnosti k němu i chrámu. Kdo duchovní osobu urazil, propadl přísným trestům.

Nejnižší třidou obyvatelstva byli „sebrové“ (srv. č. „žebrák“), kteříž neměli žádných privilejů. Nemohli se proto účastniti správy veřejných záležitostí ani politických skupštin Sebr, který se proti tomuto ustanovení zprotivil, byl cejchován anebo uříznuto mu ucho, což ukazuje na to, že sebrové

původně měli jako jiní obyvatelé právo na skupštiny choditi a že se krutým trestům vydávali v šanc, aby nevešlo v zapomenutí. Urazil li vlastelín sebra, pykal malým trestem; urazil li sebr vlastelína, pykal velkým trestem. Byl li mu dán pozemek v užívání, musel za to splniti podmínky, které byly mezi ním a vlastelínem (zeměpánem, církví) sjednány.

Baština dokosovského Srbska jest analogická ke statku spupnému na západě, ale společenský její význam je nekonečně širší. Protože baština jest podmínkou osobné neodvislosti, každý obyvatel snaží se jí dosíci a má toho možnosť. Baština byla nejprve nedělitelná, později bylo ji možno rozděliti se svolením zeměpánovým a zříditi z ní pro množící se rodiny téhož rodu několik baštin se všemi právy, z držení baštiny vyplývajícími. Vidíme dále, že držeti a zřizovati baštiny není vyhrazeno za souhlasu zeměpánova jen vlastelům, nýbrž každému občanu. Čím větší baština, tím větší moc rodu, jenž ji drží, a tím větší význam představitele toho rodu v župě, ve skupštině, při dvoře. Ale česť a sláva, které si dobyl v administraci nebo na bojišti, padá na celý jeho rod a nepatří pouze jeho osobě. Proto není žádného osobného šlechtictví a vlastelství srbské je něco podstatně jiného. Vlastelé netvořili privilegovaného stavu; nemohlo tedy býti a nebylo žádného formalného povyšování do třídy vlastel, dekretův a pasování; patřiloť vlastelství rodu a bylo poutáno k baštině. Vlastelství je statkárství a nikoli šlechtictví. Staročeští lechové a vladykové, ruští bojaré byli podobnou třídou národa.

Když na západě nejmocnější z mocných přisvojili si moc královskou, stala se mezi králem a mocnými úmluva, že jim, když formalně se svými statky králi se vzdají, král je navrátí jako léno a držení léna potvrdí, což se bude opakovati při všech dědicích. Tento poměr šlechty k zeměpánu je základem feudality na západě. V dokosovském Srbsku nic takového nebylo. Každý vlastelín v sobě cítil něco carského, každý sedlák a pastýř něco

vlastelského. Všechno obyvatelstvo bylo si mnohem blíže, než v zemích feudalných. Sbližovala je nejen baština, nýbrž i pronija, protože v poměru pronijarském, dědičně nájemném, byli ve státě všichni krom zeměpána, i ti, kdo byli držiteli baštin, i mocní vlastelé. Tedy každý právní občan byl do jisté míry pánem a do jisté míry i poddaným, což mělo na společnosť účinek vyrovnavací: mocným moci ubíralo, slabým jí přidávalo, všechny pak naplňovalo vědomím práva a lidské důstojnosti. A to je nejsvětlější stránkou dokosovského zřízeni srbského, že tam, kde mělo platnosť, nebylo osob v plném slova smyslu bezprávných.

Držení půdy a jmění četných stad dodávalo společenské váhy. Přirozeně lidé za normalných poměrů rádi se zdržovali tam, kde byl pramen jejich živobytí i vážnosti, na venkově, uprostřed svého rodu, svých polí a pastvin. Nic nepodporovalo vývoj měst a stavu městského, jenž na západě rozkvetl na půdě feudalné a byl pěstován a privilegován králi, aby v něm měli oporu proti šlechtě. Města, která byla uvnitř Balkánu, pocházela ještě z doby řeckořímské. Nová města zakládána nebyla, stará neměla výsad, ano ani pozemků, což je důkazem, že obyvatelstvo jejich bylo z třídy sebrů. Měšťáci tedy stáli společensky níže, než rolníci a pastýři. Města ležela na obchodních cestách, přicházeli a procházeli jimi rozliční cizí kupci. Povinností měšťáků bylo poskytnouti jim pohostinství, začež požívali samosprávy, jež zajisté byla sebrům nemalým lákadlem, protože je opatřovala právem, kterého by jinak neměli. Spojení s cizími kupci přivleklo i měšťáky k obchodu: bezpochyby jim nejprve dělali komissionáře, později se vyvinuli v samostatné obchodníky a obchod stal se jejich dědičným povoláním. V něm našli náhradu za půdu, stáda i vojenskou slávu. Sebrský původ je na srbském kupci dosud znatelný. Sedlák je hrdý jako magnát, ale kupec je skromný, uzavřený a plachý, kteréžto vlastnosti neopouštějí ho, ani když dosáhl velkého majetku.

Ohniskem práce řemeslné města nebyla, neboť denní řemeslné potřeby hradil domový průmysl, a zvláštní potřeby ukájel cizí dovoz.

Stav městský dle západního vzoru začal se vyvinovati v podhradí některých hradů. Sebrové za to, že hrad pomohli stavět a vzali na sebe povinnosť hradby v dobrém stavu udržovati, dostali právo zříditi si příbytky na půdě, jež patřila ku hradu a nebyla a nestala se majetkem jejich. V podhradí užívali jistých práv, která jim vyhradil pán pozemku, jenž byl zároveň jejich rozhodčím. Za toto počátečné stadium vývoj městského stavu u Srbů se nedostal.

Zbývá ještě zmíniti se o tom, jaké byly v dokosovském Srbsku povinnosti selského lidu na cizí (zeměpanské, vlastelské nebo církevní) půdě.

Neropch na vlastelské půdě musel dle zákona Dušanova dva dni v týdnu pracovati pro svého vlastelína a kromě toho musel mu ročně odváděti dávku peněžitou („carský perper"), jíž vlastelín platil státu své vlastní daně. Robotou neropch vykonával svému vlastelínu všechny hospodárské práce na polích, lukách i vinicích. Kromě přesně vytčené roboty a carského perperu vlastelín nesměl od neropcha žádati žádné jiné práce ani dávky. Proti každé libovůli a nespravedlivosti vlastelské zákon neropcha chránil. Stala li se neropchu od statkáře křivda, měl právo pohnati ho před řádný soud, ať byl jeho statkářem vlastelín, církev, aneb i sám zeměpán. Prohrál li statkář, bylo povinností soudu postarati se, aby neropchovi škodu nahradil; ale prohrál li neropch, statkář nesměl mu za to ublížiti, že byl od něho obžalován.

„Bylo by zbytečno," podotýká B. Kallay, „vynášeti velikou důležitosť těchto ustanovení Dušanových; jeť jisto, že obsahovala jedno z nejdůležitějších a nejchvalitebnějších opatření k ochraně neprivilegovaných tříd, jakými ve XIV. stol. málokterý stát evropský mohl se vykázati."

Státné daně byly dvojí: sok a namet či harač. Sok byl odváděn v naturaliích, harač znamenal daň peněžitou z osoby či hlavy a byl mu podroben každý. Výslovně budiž poznamenáno, že pověstný z románů jihoslovanský harač přešel na turecké panství už dědictvím. Žehrání poplatníků pro tuto daň datuje se zajisté z dob dotureckých. Daň peněžitá byla v neshodě s hospodárským životem poplatnictva, jež jen desátek z úrody a přichovu považovalo za dávku slušnou a v jehož hospodárských poměrech peníz nebyl nezbytnou podmínkou blahobytu, ale právě proto, když musel býti sehnán, neobcházelo se to bez obtíží. Ale státu bylo peněz zapotřebí k vedení válek, a prostředky k tomu muselo mu opatřiti obyvatelstvo, jež kromě toho bylo povinno dáti vojsku carskému přístřeší i spíži, když se mezi ním roztábořilo.

Osobný majetek byl protivou baštiny. Nazýval se „stečevina“ od steći = nabyti. (Srv. č. „dobytek“ a „nábytek“.) Osobného majetku nabývati bylo každému možno i volno právě tak, jako držeti a nabývati baštin. Právo to příslušelo nejen velkým a malým vlastelům, nýbrž i neropchům. Neropch byl jen v tom omezen, že svou baštinu nemohl dáti vzdělávati lidem cizím, najatým, nýbrž pod přísnými tresty musel sám na ní hospodařit i pracovati. Tím bylo neropchům zbraňováno soustřeďovati ve svých rukou více baštinné půdy a nabývati vlastností, které vyznačovaly vlastely. Zábrana tato byla materialná, nikoli právní. Zároveň bylo v ustanovení tom opatření, aby neropch byl nucen práci svou spíše obraceti ve prospěch svého gospodára, než ve svůj. Mohlť neropch přebytečnou práci svou věnovati tříbení a žďárování pustých lad a lesův, a o půdu tak zúrodněnou gospodár s neropchem dělili se na polovinu, ovšem tak, že pozemek, nadělený neropchovi, nestal se jeho baštinou, nýbrž byl mu pouze dědičně dán v užívání.

Lidem bez politických práv byli sebrové či otroci, vlaši, cincaři, cigáni a Sasi (němečtí horníci),

kteříž dohromady tvořili třídu bezzemků. Bezzemci byli odkázáni vůbec na práci služebnou. Žebráci (sebrové) či otroci byli dělníky zemědělskými (srv. význam slova „otrok“ ve východních Čechách). Půdy nejen neměli, nýbrž ani míti nesměli. Příslušným soudcem byl jim gospodár a nikoli carský soudce. Byli připoutáni ke hrudě.

Jako zemědělství k vykonávání prací společenský řád dal sebry, tak i pastýrství mělo služebný pastuší lid, k sebrům analogický, nesvobodný. Jako sebrové neměli vlastní půdy, tak tento pastuší lid neměl vlastních stad, pásávaje stáda svých pánův a při nich se přiživuje. Jej také nazývali „vlachy“ a odtud přihana, která s tímto jmenem spojena. Zlaté bully dečanská a svatoštěpánská zapověděly Srbům connubium s vlachy. Důkaz, že vlaši byli živlem nejen nerovnoprávným a nízkým, nýbrž také k věčně společenské inferioritě odsouzeným. Jan Peisker se domnívá, že tito pastuší vlaši přišli na Balkán později než Srbové. (Slovo o zádruze, 27.) Já mám za pravdě podobné, že tito pastýršti sluhové („slouhové“ po česku) právě jako sebrové i neropchové pocházejí z obyvatelstva původního, od Srbů porobeného, jehož části bylo sice přáno emancipovati se, jehož ale druhá, četnější část zůstala v hospodárské i společenské porobě. V době výbojův osud přemoženého obyvatelstva nebýval jiný. Avšak vlachy, pastýrské sluhy, dlužno rozeznávati od vlachů „pastýrské šlechty“, jak je nazývá Peisker. To jsou dvě různé společenské veličiny, jak to Peisker správně vyciťuje, ale ony dle mého mínění vznikly z téhož ethnického původu, a příčinu různosti dlužno hledati ne v tom, žeby jedni byli přišli později druhých, nýbrž v tom, do jakého poměru dovedli se již na počátku postaviti k vítězům. Ti zajisté z nich, kteří vítězům dříve, ne však babsky se poddali, zachovali si i vážnosť, i osvědčili, že chtějí s vítězi žíti ve shodě a jednotě, pročež jim byly zachovány výhody hospodárské i třídné. Tak si vždycky vodila a dosud vodí šlechta, když přijde

nepřítel: dokud je možnosť, že nepřítel bude přemožen a vypuzen, stojí proti němu sama a vede proti němu vojsko i národ; jakmile ale uviděla, že nepřítel, dosáhnuv rozhodného vítězství, chce zemi trvale opanovati, šlechta prvá s ním se dohoduje, aby si zachovala přednosti svého položení i za jiného panství. To se dálo všude a vždy se díti bude; proto netřeba příčinu socialné různosti mezi vlachy pastýrskou šlechtou a vlachy pastýrskými sluhami hledati jinde.

Pravdě podobně i sebrové byli zůstatkem původního, porobeného obyvatelstva a zákazy connubia týkaly se i jich. Počet jejich byl rozmnožován válečnými zajatci a odsouzenci ku ztrátě společenských práv.

O všech společných záležitostech Srbové dohodovali se na hromadách, jež sluly vieče, sabory, skupštiny, sajmy (sněmy). Skupštiny byly zemské, župní, vesnické, chrámové, zkrátka všecky možné. Na skupštiny nebyli vysíláni volení zástupci, nýbrž, kdo byl plnoprávným Srbem, mohl se jich súčastniti ze své vůle již z toho titulu. Sborové rozhodování a samospráva staly se Srbům přirozeností.

Otázka jest, mělo li civilné právo Dušanovo platnosť také v Bosně a Hercegovině, kteréžto země měly své panovníky.

Bosna byla za Dušana státem od Srbska neodvislým, a ban její Štěpán Kotromanovič měl r. 1349 s carem Dušanem válku. Dušan dobyl velké části Bosny a prozval se králem bosenským, avšak brzy na to (1356) zemřel, tak že mu nezbylo času, aby v Bosně mohl zavésti své řády a zákony.

Abychom si danou otázku zodpověděli, musíme na paměti míti, že zákon Dušanův jest osnován na právě obyčejovém, jež bylo obecným nejen všem krajům srbským na Balkáně, nýbrž i jiným národům tamním. Car Dušan učinil některé avansy ve prospěch vlastel, kteříž mu byli bližší a jichž potřeboval ku svým válečným podnikům; předepsal obecnému

lidu těžší břemena, než dotud měl, a uvalil naň těžší robotu; povykročil k nenáviděnému a obávanému feudalismu, jejž národové balkánští znali ze zlé pověsti, kteráž o něm šla, ale pro příčiny již ukázané ani nemohl dále na té dráze zajíti, byť i byl chtěl, ačkoli jest i to možno, že Dušan některými výhodami, vlastelům poskytnutými a uzákoněnými, chtěl feudalismu na vždy zatarasiti cestu k srbskému národu. On mu pootevřel bránu do srbského domova a dopustil mu, aby do ní jednou nohou vkročil; ale když tam noha byla, přivřel a přiskřipl ji.

Možno tedy bezpečně obraz agárných a socialných poměrů srbského státu, jak se zrcadlí v zákonniku Dušanově, pokládati také za obraz těch poměrů v zemích nyní okupovaných, ale s tím dodatkem, že v Bosně jevila se ještě větší konservativnosť a ještě větší záliba v starých řádech a zděděných zvycích. Dá se to dovoditi přírodou země i obyvatelstva.

Zpředu již ukázáno na to, že Bosna a Hercegovina spíše se hodily k pastevnictví než k zemědělství. Pastýrství zase jako starší forma hospodárská podmiňovalo starší formu socialnou, zádruhu. Bosna a Hercegovina jsou klassickou půdou zádružného života, jenž se tu až na naše dni v síle udržel nejen proto, že byl konservován tureckým panstvím, nýbrž i, že zdejší obyvatelstvo má k němu obzvláštní, vrozenou náklonnosť. V Bosně a Hercegovině zádruha dosud se zachovala nejen v lidu, nýbrž také ve vlastelských rodech, a teprve okupace zádružným zřízením až do základův otřásá, ač snad na nejednom místě přispívá i k jeho utužení.

Názory hospodárské a společenské u každého lidu těsně souvisejí s náboženskými. Někde náboženství je vnuká a rozvíjí, jinde zas ony působí na vytvoření formy náboženské, ale svaz jejich s náboženstvím je neroztržitelný. Pravidlo toto nemění

se ani negací náboženství, atheismem a nihilismem; z nich vzniká společenský rozvrat, anarchism, ale souvislý poměr mezi názorem náboženským a socialným i hospodárským zůstává.

Není náhoda, že Bosna stala se pravou vlastí bogumilské sekty, jež tu tak mocně se rozvinula, že zachvátila všechny vrstvy obyvatelstva, i trůn. Idealem bogumilů byla původní církev Kristova, již si podle svého představovali, neboť osobovali si právo volného výkladu evangelia (starý zákon zavrhovali) a budovali i na apokryfech pomocí fantasie, na niž také pohanské podání jevilo vliv. Je li možno pravoslaví nazvati věrou selskou, bogumilství zasluhuje názvu víry pastýrské. Pastýřům, kteří stále žili na horách u svých stad, daleko od příbytků lidských, chrámy rukou lidskou spůsobené nebyly místy posvátnými. Kněžím nevěřili, říkajíce o nich, že jsou farizejové. Zavrhujíce chrámy, zavrhovali i obrazy a sochy svatých i pomníky a všechen formalism. Zvláště se jim protivily zvony. Zvon jim byl troubou satanovou. Jsouce ve stálém styku s přírodou a stále zakoušejíce její rozmary a rány, dokonce ji nepokládali za něco dokonalého. Zde na světě je pouze průprava k dokonalosti, dokonalosť sama je teprve na onom světě. Tento bídný svět není dílem božím, nýbrž satanovým; něco tak nedokonalého jako svět nemůže býti dílem rukou božích; bůh je sídlem ve světě onom, odkudž se satanem věčný boj vede o duše lidí. Satan je prvorozeným synem božím, Kristus jeho mladším bratrem. Starši syn se vzbouřil proti otci svému a opanovati chtěl oba světy, tento i onen. Bůh seslal mladšího syna svého na zem, aby lidi o něm poučil a navrátil na cestu cnosti. Ale Kristus jako otec jeho, bůh, nemá těla a mezi lidmi byl přítomen jako duch a ne jako tělesný člověk. Duch sv. rovněž není bohem, nýbrž jako Kristus nejvyšším andělem. Ani Marie nebyla ženou lidskou, nýbrž andělem. Nevěřice v tělesnosť Kristovu, nemohli věřiti v Proměnění. Zavrhovali křest, zvláště malých dětí,

i kříž, jejž nazývali šibenicí. Křest nejen jako formalism, nýbrž i jako svátosť; kříž nejen jako vnější znamení, nýbrž i proto, že nevěřili v ukřižování Krista. Děti nebyly přijímány v lůno církve bogumilské, nýbrž teprve dospělí, a dálo se to za přítomnosti obce dotknutím evangelia sv. Jana, jež pochopitelně mysli jejich nejvíc odpovídalo. Také všechny ostatní svátosti zavrhovali.

Přímo ze života pastýrského vyplývalo, že hlásali přísnou střídmosť, prostotu mravův a života. Zavrhovali požívání masa a vína. Od učitele víry požadovali ne pouhé slovo, nýbrž dobrý příklad. Proto opovrhovali tím, kdo na učitele víry se učil, i těmi, kdo vyučivše se chtěli tvořiti v národě duchovní stav. Naproti tomu ve vážnosti veliké měli toho, u koho horlivá a vytrvalá snaha po dokonalosti spojila se s milostí boží. Hlavní ctností je pokora, a pokorným je ten, kdo věří tomuto učení. Za mrtvé netřeba se modliti, neboť duše pokorných odcházejí přímo k bohu do blaženosti a duše nepokorných přecházejí z jednoho těla do druhého, dokud se úplně neočistí. Není tedy pekla ani očistce. Rovněž není vzkříšení těla, neboť ono jako nedokonalé a hříšné určeno je k zahynutí. Kdo uznán byl obcí za dokonalého, obdržel název „svršitele“ nebo „dobrého Bosňáka“ a na jeho příkladě učili se dokonalosti všichni, kdož po ní práhli. Dokonalosť otvírala cestu do ráje. Proto bogumilové snažili se, aby jí aspoň do konce svého života dosáhli. Byli li obcí souvěrcův na smrtelném loži uznáni za dokonalé, rádi umírali pevně jsouce přesvědčeni, že jak zesnou, hned se odeberou do rajské blaženosti. „Dokonalí“ ze svého středu volili si „dědy“ a „učitele“ či „strojníky“, kteříž vedli správu náboženské obce.

Před bohem jsou si všichni lidé rovni, proto dle učení bogumilského nemají mezi sebou žádných rozdílův a nerovností dělati. Nerovnosť majetku právě tak je zavržení hodna, jako nerovnosť stavů. Ani nerovnosť v obleku a zevnějšku nemá býti trpena. Všichni se odívati mají prostě šatem, který

si sami zhotovili. Zlato a drahé kamení jsou dary satanášovy a křesťan nesmí jich na sobě nositi.

Jako neuznávali vyšších stavů, neuznávali ani světské vrchnosti, zcela logicky s neuznáváním vrchnosti duchovní. S králem a carem nebylo výjimky, zvláště byl li špatný a pronásledoval li bogumily pro jejich učení; byl li však král šiřitelem pořádku, nezkracoval li jejich svobody svědomí a spíše li se o ně opíral, i oni byli snášeliví k němu a učení jejich o království zůstávalo pouhou theorií. A stejně si vedli naproti obojí vrchnosti. Totě důkazem, že svobodu svědomí přiznávali také jiným a že při vší vroucnosti, s kterou lnuli ku své víře, byli snášeliví k vyznavačům víry jiné, pokud byli dobří; jen zlým a špatným byli nepřáteli, ale ne pro víru jejich, nýbrž pro zlobu a špatnosť. Hříchů všedních neuznávali; každý hřích je těžký. Prvým požadavkem od pravého křesťana bylo, aby nenáviděl tento ďábelský svět a se odřekl statkův a bohatství, jež je „rzí duše". Pravý křesťan má jen tolik, co potřebuje k živobytí; všechno ostatní dává na potřeby chudých a nemocných i na potřeby obecné. Nejtěžším hříchem byla lež a po ní přísaha, ať spravedlivá nebo křivá. Obchodníky měli za lháře a křivopřísežníky; proto se nevěnovali obchodu. Slovo jejich bylo „ano, ano", „ne, ne".

Manželství zavrhovali jako jiné svátosti. Byli proti obcování se ženami, protože tíhli k asketismu a ženu pokládali za překážku na cestě k dokonalosti. Ženy si brali, aby s nimi plodili děti, ale vymiňovali si, že je budou držeti jen potud, pokud budou ctnostny a nábožny. Nedostála li žena této podmínce, byla mužem propuštěna. Z toho, že manželství neuznávali za svátosť a za svazek nezrušitelný, nikterak nevyplývala rozjivenosť mravů, jejichž přísnou čistotu při nich i jejich odpůrci uznávali.

Kde jim bylo něco záhadno, kde potřebovali rady a poučení, pomáhali si sami rozumem i fantasií. Kde církev a její kanony rady nevěděly, bogumilové

v rozpacích neuvízali. Jako pastýři byli pozorovateli hvězd a čítali v nich. Kouzelné průpovědi nahrazovaly jim moudrosť písma; jimi zapuzovali nemoci lidské i dobytčí i všelikou nehodu života.

Bogumilové byli položeni mezi pravoslavnými a katolíky. S pravoslavnými neměli neshod. U nich se jim protivila hlavně církevní nádhera, již hierarchie osvojila si z Byzancie; avšak oni na svých pastvinách jedva dle pověsti ji znali a pravoslavní duchovní, které z blízka vídali, nemohli býti káráni z přepychu, spíše naopak prostotou života a mravů se jim blížili jako i pravoslavný lid. Pravoslavná církev vůbec svou starověrskou povahou stála bogumilství blíže než katolictví, jež už tehdy od původního křesťanství tak velmi se odklánělo, že z toho v mnohých zemích katolických vznikalo vření a hluboká nespokojenosť. Také socialnými názory pravoslaví blízko bylo bogumilství. I pravoslavným byl socialným idealem patriarchalný demokratism. Rozdíl tu nebyl větší, než, jak už řečeno, mezi pastýrstvím a rolnictvím, ale ono obojí se prostupovalo a doplňovalo, ne pak vylučovalo. Ano zdá se, že rolnictvo srbské, jako pokládalo pastýrství za zachovalejší hospodárskou i společenskou formu než rolnictví, věřilo bogumilům, že také jejich víra je starší a zachovalejší formou křesťanství, než samo pravoslaví.

Že bylo tak, dokazuje nám forma srbského pravoslaví i jak se nám nyní jeví. Vliv bogumilství na srbské pravoslaví všude je patrný, ano v oči bijící, a zvláště v Bosně, Hercegovině a na Černé Hoře. Přesvědčení, že dokonalý život křesťanský musí býti prostý a tvrdý, podporováno tu bylo staletým životem vojenským, plným strádání a odříkání. Prostota života, opovrhování přepychem a rozkoší stalo se národní filosofií Černohorců; bez ní nebyli by vydrželi svůj dlouhověký boj a nebyli by odolali svodům pohodlí a výhod. Filosofie pravoslaví byla v nich sesílena filosofií bogumilství, jež při tom dle jména zmizelo. Asketická střídmosť

Černohorců přímo ukazuje na bogumilský původ; pravému Černohorci dosud nestřídmosť odnímá všechny zásluhy a činí jej opovrženým. Také známý poměr Černohorcův k ženě byl utvrzen bogumilstvím; podstata jeho je patriarchalná. Zůstaly sledy, že bogumilové byli i na Černé Hoře („Bukomirsko jezero") buď po invasi turecké nebo před ní; avšak oni jako tací vyhynuli, jen účinek jich na filosofický názor Černohorců zůstal. To vše svědčí, že mezi bogumily a pravoslavnými bylo duchovné obcování a že obě křesťanská vyznání nestála naproti sobě v nesmiřitelném nepřátelství.

Takové nepřátelství za to bylo mezi bogumilstvím a katolictvím, jež mělo všecky vlastnosti, které byly bogumilům odporny. Odpuzovala je mimo všecky dogmatické různosti vyvinutá katolická formalistika, lpění na psaném slově, jemuž dle názoru bogumilského dostávalo se křivého výkladu, vyvinutá, nenárodní hierarchie, organisovaný kněžský stav, dychtění kněží po světské moci, jejich bojovnosť a zhýralosť a mnoho ještě jiného nejen u duchovenstva katolického, nýbrž u všech stavů. Jakž oni, kteříž byli vůbec proti každé moci, mohli býti na př. ctiteli nádherného papezství, závodícího o prvenství s nejmocnějšími panovníky a osobujícího si právo na světovládu! Stejně byl jim nenávistný ve vzhledě socialném feudalism, jenž společně s katolickou propagandou neunavně na ně dotíral se západu i severu.

Hlavními pionýry katolicismu i feudalismu v Bosně byli Uhři, s nimiž už ruku v ruce věrně kráčeli Chorvaté. Papežové hlásají proti bogumilům křižácké války. Hlas jejich prozatím zaniká bez účinku, ale králové uherští jen proto neberou na sebe znamení kříže a netáhnou na Bosnu, že chtějí prve skusiti, zdaž by ji po dobrém a lstí nepřiměli, aby se jim poddala.

V posledních letech panování Dušanova uherský král Ludvík potvrdil Tvrdka za bána bosenského

s podmínkou, že bude pronásledovati bogumily a vypudí je. Někteří bogumilští vlastelé vzepřeli se a dali se v ochranu Dušanovu. Následovalo povstání bogumilů r. 1363, jež sice bylo na chvíli zdoláno, ale r. 1365 vypuklo opět a vůdcem jeho byl sám bratr krále Tvrdka, Vuk. Tu Tvrdko nahlíží, že mu není možno vládnouti proti národu. Zastavuje jich pronásledování a smiřuje se s nimi. Bogumilové staví se pod jeho prapory a jím vedeni táhnou naproti Ludvíkovi, jemuž zle se mstí jako vinníku svého pronásledování. Koncem r. 1388, v předvečer bitvy kosovské, Tvrdko opanoval Chorvatsko a velkou část Dalmacie.

V bitvě na Kosovu r. 1389 Tvrdko pomáhal caru Lazaru s 20.000 muži, jimž velel Vladko Hranič. Zajímavo je, že obě vojska, srbské i turecké, připisovala si vítězství v té osudné bitvě. Tvrdko oznámil všemu křesťanskému světu své vítězství. V pařížském Notre-Damu slouženo slavné díkůčinění, jemuž byl přítomen sám král francouzský. Město Florencie Tvrdkovi gratulovalo.

Čím vysvětliti, že bitva kosovská měla pro všechen srbský národ tak dalekosáhlé následky? Vojenská příčina nebyla dostatečná. Hlubší byla příčina politická. Srbové nebyli sjednoceni tak, jak toho vyžadovala velká chvíle. Silné pravice Dušanovy, která je pevně držela pohromadě, nebylo, ale horší bylo, že nebylo žádného zákona o následnictví. Po smrti cara Lazara měl trůn zděditi nejstarší jeho syn, ale tomu nechtěla matka jeho, carica Milica, jež sama chtěla vládnouti. Sultán Bajazit ji v tom podporoval a nabídl se jí za zetě. Stav se jím, nabyl dědického titulu na podíl své ženy Milevy na zemi srbskou. Tím způsobem Srbsko, aniž bylo zbraní pokořeno, podpadlo pod vliv Bajazitův. Bajazit stal se protektorem rodiny cara Lazara proti Vuku Brankoviči, jenž hledal pomoci v Uhrách, aby Turky vyhnal a zasedl na trůn carů srbských. Ale část národa srbského držela již nejen s potomky

Lazarovými, nýbrž také s Turky. Po smrti Vuka Brankoviče také žena jeho Mara, druhá dcera carice Milice, odevzdala se po příkladu své matky pod ochranu tureckou. Matka i dcera závodily v oddanosti Turkům a země zůstala bez hlavy, vydána v šanc slepé náhodě.

To zajisté byly známky ohromné politické slabosti, ale ji nepřivodili Turci svou politickou silou, jíž postrádali právě tak, jako strana druhá. Turci vlastně byli politicky vždycky slabí, protože vždycky byli špatnými administrátory. Síla jejich vězela ve vojenství, ale ani ona nebyla by vystačila na tak veliké jejich úspěchy na Balkáně. Zlo dynastického sváru počalo jeviti se u Turků hned po smrti Bajazitově, tak že po té stránce bylo u nich sotva lépe, než u Srbův a Řeků.

Srbský národ tehdy prožíval nejen těžkou krisi dynastickou a politickou, nýbrž také agrárnou a socialnou. Byl se tedy octnul v krisi všeobecné.

Již zpředu jsme ukázali na to, jak někteří vlastelé práhli po zavedení feudalismu. V nich se spojoval pych západní s byzantským. Chtěli býti mocnými a nádhernými magnáty, míti přímý vliv na korunu a býti pány nad zástupy poddaného lidu. Blízký příklad zpupných magnátův uherských je vábil a raffinovanosť vyžilé kultury byzantské poháněla. Nespokojovali se ústupky, které jim car Dušan učinil svými zákony, chtěli víc, chtěli totéž, k čemu na západě pracovalo feudalné panstvo a k čemu tam věci neodvratně spěly: porobu selského lidu. Hlasatelé tohoto druhu seskupili se kolem Vuka Brankoviče.

Mnozí jiní neblouznili sic o řádech feudalných, ale přibližovali se západu individualistickou tendencí hospodárskou. Stýskalo se jim v zádružném životě pod přísnou autoritou rodových starešin. Chtěli sami býti rodovými starešinami a správci rodového jmění. Mladší nechtěli poslouchati starších, chtěli být uznáni za rovnoprávné s nimi a míti stejný díl z rodového

majetku. Rodové se rozdvojovali, baštiny rozdělovaly, a následkem toho bylo, že v národě počali pociťovati nedostatek půdy, malozemí.

Bylo třeba odpomoci, a té se naskytoval dvojí způsob: buď smělým krokem na západ k řádům feudalným, jež malozemí odpomohou u privilegované menšiny soustředěním latifundií v nemnoha rukou, anebo reakcí k řádům patriarchalným. Kdežto zastancům domnělého pokroku evropského postavil se v čelo Vuk Brankovič, kolem rodiny cara Lazara otočila se ta část národa, která si přála, aby staré patriarchalné řády byly zachovávány a tam, kde porušeny, aby se stal návrat k nim. Na této straně stála nejprve všechna massa národa a potom část vlastel, která zůstala Lazarevičům věrna a nerozcházela se s národem v názorech. Synové carice Milice, Stefan, Vuk a Lazar po smrti otcově uznali matku za hlavu rodu svého a dohodli se, že pod jejím poručnictvím budou všichni společně hospodařiti. To zajisté národ vítal jak osvědčení, že rodina Lazarova chce zachovati věrnosť národním řádům; matka jako hlava rodiny zdála se tu národu spíše na místě, než nejstarší syn Stefan, jemuž by jinak bylo patřilo vedení rodinných záležitostí, k nimž vždycky byl počítán také trůn. Proč národ rád viděl Milicu v čele panující rodiny? Proto, že již nebyli pořídké případy, že synové vadili se o dědictví otcovské a mladší nechtěli se podřizovati nejstaršímu.

Nápadno je, že v srbském carství nebylo zákona o následnictví trůnu. Jak mohl car Dušan zapomenouti na tak důležitý zákon, na úhlavní pilíř pořádku a trvání říše? To se nedá jinak vysvětliti, nežli že carové považovali dědičnou postupnosť podle patriarchalného řádu za nejsprávnější a v národ vžitou tak, žeby bylo zbytečno písemným zákonem ji utvrzovati a nemožno od ní se odchylovati.

Tomu všemu Turci nebránili. Oni sami žili v patriarchalismu a krom toho nebylo jejich oby-

čejem převraceti řády některé země, když ji opanovali. Jako méně kulturný živel nacházeli u Srbů mnohé, co se jim vidělo hodným nejen zachování, nýbrž i následování. Národ srbský po invasi turecké pociťoval žal pouze proto, že hrdá budova srbského národního státu tak záhy ztroskotána. Žal ten ozývá se vší národní epickou poesií srbskou, on byl bodem, o který vždycky opírala svůj hever protiturecká jako protisrbská agitace západní, on byl prvým pocitem srbského národa na počátku jeho obrodu a prvou jeho myšlenkou, když nabýval opět jasného vědomí. Ale žal politický nebyl provázen a sesilován jinými všenárodními pocity, které by byly právě tak mocným odporem proti panství tureckému, jež nedotýkalo se ani agrárných poměrův, ani socialných názorův a řádův, ani ne hned náboženského přesvědčení srbského národa.

Sultanové ještě za válek se Srby prohlašovali, že všude vystaví „crkvu (chrám) i džamiju podle sebe“, a „kdo se křižuje, nechť si jde do chrámu, a kdo se klaní — do džamije“. Srbové proto spíše byli nakloněni Turkům, než Maďarům, kteří chtěli řády jejich zvrátit a pokatoličením zděděnou víru jim odnít. Katolíci pravoslavné nazývali schismatiky a bogumily pohany. Cizosť, která je vyjádřena těmito názvy, naplňovala právem také pravoslavné i bogumily naproti katolictví. Ano, jak dovedeno, oni měli příčinu katolíky považovati za své horší a bezohlednější nepřátele, než Turky. Úloha katolíků byla ošemetná a nechvalitebná. Oni sice Srbům pomáhali, ale jen s tím úmyslem, aby Srbové si nepomohli; považovali za nepochybné, že Srbové v tísni své se pokatoličí a přijmou panství nejbližšího státu katolického, načež spojenými silami Turky vyženou z Balkánu a katolická víra i panství katolického státu rozprostře se po všech balkánských zemích až do Cařihradu.

Přidružoval se i moment jazykový. Katolíci zaváděli do církve latinský jazyk; na druhé straně

sice také pravoslavní Řekové usilovali o zničení srbské národní církve, již chtěli připojiti k cařihradskému patriarchátu a slovanský obřadný jazyk její nahraditi svým, řeckým, ale to nečinilo katolickou propagandu Srbům sympatičtější Turci nerozuměli tomuto boji a nenahlíželi, proč by národ neměl se bohu modliti jazykem svým. I tato snášelivosť dělala Turkům mezi Srby přátele, aneb aspoň oslabovala nepřátelství Srbů k nim.

Katolicism a feudalism ještě lépe připravily Turkům půdu v Bosně. Historikové srbští nejednou se nad tímto faktem pozastavovali a vysvětlovali jej tím, že Bosna byla vzdálenější od sídla srbských patriarchů, od ohniska, odkud duchovné světlo ozařovalo celý srbský národ. Nám ovšem nelze vysvětlením takovým spokojiti se. Nedostatečnosť jeho vyplývá již ze všestrannosti srbské krise. Bylo by mohlo býti tak, kdyby tehdejší krise srbská byla pouze náboženská, ale toho nebylo, jak jsme viděli.

Kdo Bosňáky do náruče Turků přímo mrskal, nebyl nikdo jiný, než zlopověstný král Zikmunt Lucemburský. On začal bogumily pronásledovati dříve ještě, než pod sebou trůn uherský upevnil. Bogumilové spojili se s nápadníkem uherské koruny Ladislavem Neapolským a dopomohli mu k vítězství. Takového triumfu bogumilů lekl se papež, jenž ihned zakročil proti nim vyhlášením křižácké války „proti Turkům a bosenským manichejcům i Arianům“. Již tehdy katolíci Turky a Bosňáky házeli do jednoho pytle! Zikmunt osobně vedl na Bosnu vojsko 60.000 m. Král bosenský Tvrdko Tvrdkovič byl poražen, zajat a do Budína odveden.

Bitva ta stala se r. 1408 u Doboru (nynějšího Doboje). Krutosť a necitelnosť Zikmuntovu, proti níž málo později bojovali na severu Čechové, krvavě pocítili poražení Bosňáci. Sto dvacet šest zajatých vlastelů Zikmunt dal na skále doborské postínati a do řeky Bosny naházeti.

Tím odpor Bosny proti Zikmuntovi a katolictví ještě zlomen nebyl, ale Bosňáci nebyli sjednoceni

a tím sami se oslabovali. Byly mezi nimi dva proudy: jeden uznával za nezbytí poddati se Zikmuntovi, druhý pak byl odhodlán bojovati proti němu do posledního dechu. V čele prvé strany stál Sandalj, v čele druhé Hrvoja. Když r. 1413 Sandalj na rozkaz Zikmuntův táhl do Srbska proti Turkům, Hrvoja zatím se svým lidem poplenil země jeho i těch, kdo táhli s ním, a zmocnil se jeho hradů. Královna Barbora v nepřítomnosti Zikmuntově, jenž táhl do Říma, aby od papeže přijal korunu císarskou, veřejně prohlásila Hrvoju za zrádce. Hrvoja jí poslal list, ve kterém hájil svá i zemská práva proti věrolomnému králi a dokazoval, že se nedopustil zrady, nýbrž konal jen to, co jest jeho povinností i právem. List jeho je památen tím, že v něm poprvé je vysloveno, že Bosňáci spojí se s Turky, nedostojí li Zikmunt svým přísahám. „Dosud," psal Hrvoja, „král byl jediným útočištěm mým a jiného já nehledal. Ale jestliže král neobrátí, budu hledat ochranu tam, kde vím, že ji naleznu, a nechť při tom zvítězím nebo padnu! Bosňáci podají ruku Turkům a již se s ním domlouvají, a ty víš, že Turci zbrojí proti Uhrám."

Hrvoja ještě jen hrozil. Ještě se obrátil do Benátek a Neapole o pomoc proti Zikmuntovi. Opuštěn od nich spojil se s Turky a tak se stalo, že bogumilští Bosňáci r. 1416 poprvé s Turky bojovali proti Uhrům a na hlavu je porazili. Turci pronásledujíce prchající dostali se Chorvatskem až do Cilje ve Štýrsku.

Odtud se již Turci z Bosny nehnuli. R. 1463 Bosna, r. 1483 Hercegovina úplně se jim pokořila. Králové a velmožové třeli se spolu a nemohli se sjednotiti proti žádnému nepříteli, ani proti Uhrům, ani proti Turkům Na oko přijímali katolictví, ale národ jich příkladu nenásledoval, nýbrž sbližoval se s Turky, tak že Štěpán Kosača, herceg, po němž Hercegovina má nynější své jméno, mohl se opírati jednak na bogumily, jednak na Turky. Bosenský

král Tomáš Tvrdkovič přijal na přímluvy Jana Hunyadya katolictví, doufaje, že snáz obdrží od papeže pomoc proti Turkům. Papež mu poslal korunu na důkaz své dobré vůle, ale žádal, aby Tomáš převedl i lid svůj do lůna církve katolické. Tomáš koruny nepřijal a žádosti papežově odepřel, ukazuje upřímně na to, že lid bosenský pokatoličiti se nedá a v tom že je svorný lid bosenský obojího křesťanského vyznání, bogumilové i pravoslavní. Jsou proti jednotě s katolickou církví, že je k nim nevlídná a nesesterská. Prvou její věcí je sebrati všechen křesťanský svět, vypuditi Turky z Evropy a země od nich osvojené odevzdati křesťanům. Nestane li se tak, Turci za nedlouho zmocní se i Cařihradu na velikou hanbu křesťanského světa.

Avšak papežové nikdy nerozuměli součinnosti všech křesťanů. R. 1450 začalo na ponoukání papežovo pronásledování bosenských bogumilů. Náčelníci jejich se 40.000 hlavami utekli se dílem do Srbska, dílem do Hercegoviny, dílem k Turkům, volajíce k nim o pomoc. A r. 1453 stalo se, co král bosenský předpověděl papeži: Cařihrad octl se v rukou Turků.

Ovšem také papežové a katoličtí králové chtěli křesťanstvo sjednotiti naproti Turkům, ale tu jednotu představovali si po římsko katolicku a který křesťan se jí nepodrobil, tomu byli nesmiřitelnými nepřáteli. Katolictví vždycky vystupovalo jako neomylné; neznalo ústupků, kompromissů, vyjimek, shovívavosti a snášelivosti s odchylným míněním. Papežové zamýšleli pomocí Uhrů sjednotiti s katolictvím i bosenské „manichejce“ (bogumily), i Řeky, t. j. všechny pravoslavné, a dávali Uhrům za tím účelem nejen požehnání, nýbrž i hmotnou podporu. Ale čím větší byla tvrdosť katolických vrchností, duchovních jako světských, tím víc uzavíralo se jim srdce bogumilů. O Turcích nikterak říci nelze, žeby se byli, zůstavivše své posádky v Bosně, kde založili Sarajevo, chovali k domorodému obyvatelstvu něžně a žeby

z politické chytrosti byli své chování opačně zařídili, než katolíci. Tomu oni nerozuměli. K tomu, s kým se bili, Turci neměli žádných ohledů. Se zásadami lidskosti nekoketovali. Byli kruti také k poraženým: pobijeli je aneb odvlékali do otroctví. Milosti nedávali, ani nepřijímali. Sultanové Mohamed I. i II. byli neobyčejně silní a výbojní. Plány jejich byly dalekosáhlé. Neměli sluchu pro úpění těch, kdož pošlapáni svíjeli se pod kopyty bojového jejich oře.

A přece jen bogumilové dávali Turkům přednosť před katolíky! Nečinili tak ukvapeně. Stále se rozmýšleli, rozvažovali, porovnávali, ale rozvažování a porovnávání nevypadalo ve prospěch katolické církve. Papežové se mýlili o položení věcí v Bosně. Pius II. plesal nad tím, že někteří vlastelé přijali katolictví a kromě nich i něco lidu na okrajině. Plesal nad tím a sbíral pro bojovníky za katolictví hmotné prostředky. Netušil, že se již přiblížil konec samostatnosti království bosenského — může li samostatnou nazvána býti lodička na rozbouřeném okeánu, která se stala hračkou vln, sobě protivných.

Po každém kroku bogumilové váhali. Katolický svět pořád ještě měl čas napraviti svou chybu, přiznati bogumily za vyznavače víry Kristovy a energicky se jich ujmouti. Ale marna byla všechna naděje, katolíci jiné křesťany nepovažovali za bratry, nýbrž za kacíře a pohany! Když po dobytí Bosny sultan Mohamed obrátil se do Hercegoviny, narazil tu na houževnatý odpor pravoslavných i bogumilů, „což — praví Jan Asbóth — nejjasněji dokazuje, že pravou příčinou pádu Bosny bylo pronásledování bogumilů“. Jinými slovy: pád Bosny zavinil katolický svět: papežové, uherští králové Zikmunt a Matyáš, a katoličtí národové, kteří se jim k udolávání nešťastné země a nešťastného národa propůjčovali, především Uhři a Chorvaté.

Katolická církev svým vměšováním vnesla do Bosny tu demoralisaci, která je podmínkou úpadku

každého státu a národa; lež jest její matkou. Bogumilský národ na jedné straně lekal se politické poroby, kterou mu hrozili Turci, na druhé se bál o ztrátu své milé víry, v níž ještě před několika desítkami let dosáhl takové mravné dokonalosti, že i odpůrci se jí obdivovali Obojí nebezpečí hrozilo s východu i západu. Předposlední král bosenský byl bogumil. Vychován byl v selské bogumilské rodině podle všech bogamilských pravidel, v skromnosti, ctnosti a bohabojnosti. I ženu pojal podle bogumilského spůsobu. Nerad přijal volbu za krále. Přijav ji, musel dělati politiku. Aby si naklonil papeže a Uhry, přijal katolictví. Ale ti mu nevěřili, žeby obrácení jeho bylo upřímné. Žádali od něho důkazy: aby obracel na katolictví také bývalé svoje souvěrce. On se nejprve zdráhal, ale po nějaké době viděl, že mu nezbývá, než podjíti se málo čestné úlohy. Po dobně se vedlo mnohým bosenským vlastelům. Vrhali se, když se jim zdálo, že jiného východu nemají, do náručí katolické církve, ale vyvinovali se z něho, jakmile je katolický život mocněji počal k sobě tuliti, a buď se vraceli k bogumilství, nebo se dávali k pravoslavným, anebo konečně k mohamedánům. Chorvatský historik praví, že se poturčovali ze žádosti pomsty, jíž planuli naproti katolické církvi. Kdyby bylo doslovně tak, bylo by to jen důkazem, jak neodpustitelně a protievangelicky vedla si tehdy katolická církev naproti všem křesťanům, kteří se více nebo méně nesrovnávali s jejím učením. Jestliže žádosť pomsty bývala pohnutkou bosenským vlastelům, že se poturčovali, je to jen svědectvím, že nenašedše u katolické církve uspokojení duší, nabývali také přesvědčení o hmotné slabosti katolického světa, jemuž netušili úspěchů v nastávajících bojích s mohamedánstvem.

U některých zajisté byla pohnutkou i žádosť odvety, jež jest ode vždy stínem psychologie srbské; ale nutno předpoložiti, že při mnohých pro definitivnou změnu víry rozhodlo poznání všech okolností, které jsou ku prospěchu i k tíži Západu a které Vý-

chodu, a že po zralém uvážení rozhodli se, že povinnosti jejich jest v kritickém okamžiku, který nadešel, i s největšími osobnými obětmi stanouti k obraně Východu.

Obyčejně se říkává, že vlastelé bosenští poturčili se k vůli tomu, aby si pod vládou tureckou zachovali své statky a feudalné privileje. My dovodili, že v Bosně jako nikde v zemích srbských a vůbec na Balkáně žádného feudalismu nebylo, jak mu rozuměli a jak se vytvořil na evropském západě. Nebylo ani západních privilejů šlechty, a kdyby bylo, v tom byla jakási zásluha panství tureckého, že jich neuznávalo a zadupávalo Co pak se týče držení půdy, v něm nastolením tureckého panství nenastávaly větší změny, než obyčejně bývá, když některá země padne za kořisť dobyvateli.

Byl potom stav konfessí takový: vlastelé byli mohamedány, lid byl pravoslavný a na pomezí se Západem osadil se zlomek katolíků. Katolíci byli ti Bosňáci, o kterých na koncilu basilejském mluvil arcibiskup trevírský, když ukládal katolickému světu, aby pečoval o obrácení nejen Čechů, nýbrž také Bosňákův, a ze své skušenosti uvedl, když nahledl do Bosny, že lidé pokorně k němu přistupovali a líbali mu nejen ruce, nýbrž i ornát. Sbor přijal slova arcibiskupova za známku, žeby se s Bosňáky dalo mluvit, a rozuměl jim tak, jakoby bogumilové byli arcibiskupovi uctivou pokoru osvědčovali a ve svých zásadách se vrtkali, čehož nebylo. Za nic by bogumil nebyl políbil ornát arcibiskupův. Kdo to učinili, byli katolíci a nikoli bogumilové.

Bogumilství zdánlivě vymizelo i z hromady národa. Sultanové dali ujištění pravoslavným i katolíkům, že svoboda vyznání bude jim zůstavena. Bogumilům se takového ujištění nedostalo. Proč? Proto zajisté, že bogumilové ničeho pro sebe nežádali. Mohamedáni v bogumilském křesťanství poznali a uznali náboženský živel s mohamedánstvím spřízněný právě tak, jako bogumilové dospěli k po-

dobnému přesvědčení o mohamedanismu. Kdyby sultanové byli bogumilům dali takové ujištění, jako pravoslavným a katolíkům, byli by sami vyznání jejich otočili hradbou, a pouze přirozeno jest, že tak neučinili, nýbrž naopak otevřeli jim k sobě dvéře dokořán. Ti bogumilové. kteří nepřijali mohamedánství, přijali pravoslaví.

Prázdnota v zalidnění Bosny, která nastala tím, že Turci 200.000 lidí odvedli do zajetí a 40.000 bogumilů přešlo do Hercegoviny, byla zaplněna lidem, který se do Bosny převalil ze Zádriní, z nynějšího Srbska, kde pravoslaví bylo jediným křesťanským vyznáním. Tak dosáhlo pravoslaví v Bosně imponujícího počtu, který si zachovalo po dnešní den.

Řekli jsme, že zmizení bogumilství bylo zdánlivé. Činíme čtenáře pozorna na tento fakt, jenž bude objasněn dalším tokem rozpravy. Zde jen tolik poznamenáváme, že Bosna podává poučení, že bláhovostí je každé násilné obracení na víru, každá propaganda v zemi, jejíž lokalné podmínky, úmyslové i hospodárské, nejsou ve shodě s kulturnými principy, které zastupuje propagovaná víra.

Ještě lépe pochopíme, proč Bosňáci tak zuby nehty, tak zoufale se bránili bojovníkům i apoštolům katolictví, rozpomeneme li se, jaké byly v katolickém světě agrárně socialné poměry ve stol. XV., kdy slunce nezávislosti Bosny zapadalo až zapadlo.

Selský lid, jenž feudalism vždycky z duše nenáviděl, pozoroval, že feudalné jho pořád větší těhou naléhá na jeho šíji. Začínal se obávati nejhoršího. Viděl, že šlechta s ním dobře nemyslí a spekuluje na úplnou jeho porobu. Lid nad jiné bystrý, lid český prvý postřehl, že v povětří se sbírá mrak, z něhož vysype se spousta ledového hradu na jeho hospodárské bytí a zničí je. Nebezpečí, ohrozující současně jeho jazyk a národnosť, zdvojnásobovalo jeho obavy do budoucnosti. Kam se utéci o radu a spásu? K Písmu svatému

a náboženství. Vzniklo hnutí husitské, jehož socialná stránka tím více vynikala, čím více se rozvíjelo a pokračovalo.

Hnutí husitské mělo původně za účel jenom nápravu v církvi a mravův, ale záhy již nabylo i povahy socialné a národní. Z kruhů nejvyšší intelligence v národě šlo v národ, jenž každé slovo učení Husova žíznivě pil jako dlouho vyprahlá země dychtivě ssaje kapky deště. Reformátoři vtiskli národu do ruky bibli jako regulativ křesťanského života nejen církevního, nýbrž i občanského. Národ bibli hltal a hloubal v ní, a našel tam svůj ideal pořádku církevního a společenského. Hnutí husitské stalo se mocným výbuchem elementárné reakce proti feudalismu a vůbec proti řádům západním. Tím se octlo na společné socialné basi s bogumilstvím.

Jak bogumilství působilo na husitství, či vlastně na táborství, a kdy ten vliv začal, těžko jest určiti. Není nemožno, že vliv bogumilství v Čechách objevil se ještě valně před husitským hnutím. Karel IV., jenž vyhledával styky se srbským carem a byzantským císařem, snad je ten, kdo Čechy obeznámil nejen se slovanskou církví, nýbrž i s učením bogumilským. Bogumilové zajisté nejednou skryti jsou pode jmény bratří Valdenských a Pikartů, kteří ob čas do Prahy a do Čech i houfně přicházeli a zde přívržence učení svému hledali.

Císař Zikmunt 1414 vzal s sebou do Kostnice zajatého krále bosenského Tvrdka Tvrdkoviče, aby viděl soud nad Janem Husem a spolu všechnu nádheru, rozvrat a bezsrdečnost té moci, která ušlechtilou a nevinnou snahu českého reformátora zatracovala. Tvrdko Tvrdkovič nevrátil se z Kostnice bez mocného dojmu a když několik let po té národ znova na trůn jej povolal, působil jako rozhodný přívrženec západu, ale tím dosáhl pravého opaku: v národě zmohutněla strana protipoložná, turkomilská, a král byl přinucen ze země prchnouti.

Škola v Budíně a Kostnici na Bosence neúčinkovala. Spíše se podobá, že símě bogumilství

V starých begovských rodech bosensko-hercegovských dosud se zachovává paměť toho. Vyjadřují se: „Když jsme naši zemi vzali“, „dobyli“, „zachvátili“. Hilferdingovi se zdálo, že se tím chvastají, jakoby byli po předcích pravými asijskými Turky a jakoby zastírali svůj bosensko hercegovský původ, čemuž není tak: chtějí říci, když přišli Turci, že v anarchii nastalé lovili na svůj vrub jako v kalných vodách a zmocnili se půdy dotud cizí, jež pak tureckým panstvím uznána byla za vlastnictví jejich.

V západní a střední Evropě, kde rolnictví bylo již trvale vyvinuto a kde návrat nazpět nebyl možný, statkářům šlo o to, aby přísnosť zákona opatřila a zabezpečila jim pracovníky, a zákon, vyhovuje jim, nadělal z pracovníků nevolníky. Hornatý terren Bosny a Hercegoviny nepřál uzákoněnému nevolnictví. Na horách vždycky byla svoboda aspoň potud, že tam bylo nesnadno každého o svobodu oloupiti, protože hory jej chránily. Proto vlastelé bosenští a hercegovští, i kdyby Turci byli přáli feudalným řádům a nebyli přímou jejich protivou, nemohli napodobiti příklad feudalných pánů, jenž jim byl znám už z nejbližšího sousedství za Sávou. Feudalům evropským šlo o to, aby jejich pozemky byly intensivněji vzdělávány; vlastelé bosenští a hercegovští spatřovali výhodu v extensivitě. Zabírali a za své prohlašovali pozemky opuštěné anebo takové, z kterých se jim podařilo vytisknouti svého osobného soupeře nebo nepřítele. Pusté, bezlidé hory — jaká živnosť mohla na nich býti provozována kromě pastýrství? A pastýrství je patriarchalnou formou hospodársko-společenskou.

Jestliže Bosňáci a Hercegovci už dříve byli se smířili s věrou mohamedánskou, viděli, když osechla turecká šavle, že nové panství nejen jim nepřináší nesnesitelné poměry agrárné a socialné, jako na západě tvoří feudalism, nýbrž jsou jim od nich mocnou záštitou. Když se poměry počaly ustalovati, sedláci, v době anarchie velké škody utrpěvší, hledali oporu svých hospodárských zájmův i své osobné

bezpečnosti v zádružném společenství, jehož nový rozkvět byl podporován také tím, že pastevné hospodárství domohlo se opět starodávné platnosti v ekonomickém bytě národa. Stojan Novakovič dokázal, že v národě srbském za jeho samostatnosti velkých zádruh nebylo, a že velkou zádruhu srbskou jakožto instituci vypěstila perioda turecká. Ale Peisker je na omylu, činí li z Novakovičova důkazu vývod naproti národnímu charakteru a samobytnosti srbské zádruhy. Změna, Novakovičem konstatovaná, znamená, že západoevropské socialné proudy, prodravší se před invasí tureckou na některých místech do hospodárského i společenského života balkánských národův a zvláště Srbů, jakožto Západu nejbližších, navrátily se tam, odkud se přivalily. V tom smyslu invase turecká podala ochranu srbské samobytnosti i národnosti, a význačno je, že právě bosenští mohamedáni ve své mluvě zachovávají nejstarší grammatické tvary. Ochrana ta ovšem byla neúmyslná, vyplývajíc ze stavu věcí.

Jako selský lid bosenský a hercegovský v pohnutých dobách opanování tureckého rozbíhal se na západ, tak zas na místa tím způsobem uprázdněná tiskl se lid s východu. Byl to také lid srbský, ale vyznání pravoslavného, jež od tureckého převratu nabylo v Bosně a Hercegovině co do počtu vrchu. Část uprchlíků se vrátila do svých sídel, když viděli, že se bouře tiší. Někteří po příkladě vlastel přijali islam.

Turci bývali hrozní, dokud třímali v ruce obnažený meč; jakmile jej schovali do pochvy, jevili se spíše slabými, než strašnými. Jako dobyvatelé cítili se povoláni spravovati země a národy. Měli při tom nejednou dobrou vůli, ale nikdy umění, v čemž byli vydatně podporováni Koranem. Písmo jejich obsahuje základnou hospodárskou zásadu, příkře nepřátelskou kapitalismu. V hlavě 2. Koranu, jež slove „Kráva“, v suře 276 všeliké braní úrokův odsouzeno jest jako těžký hřích. „Ti, kdož hltají

veliké úroky, povstanou v den vzkříseni jako ten, koho dotknutím prstu svého poskvrnil ďábel. A to proto, že říkají: Braní úroku jest obchod. Bůh dovolil obchod, ale zapověděl braní úroku. Ti, kdo uposlechnou napomenutí božího a učiní kraj této křivdě, dojdou božího odpuštění za to, co bylo a osud jejich bude pak záviseti od boha. Ti však, kteří nepřestanou bráti úroky, budou kydnuti do ohně, odkudž na věky nevyváznou.“ Je to jediná hospodárská zásada, kterou Koran obsahuje, ale ona je tak kardinalná, že určuje celý system, system hospodárství prvobytného. Protože povaha země i národa Bosny a Hercegoviny k tomuto systemu se chýlila, není divu, že obyvatelstvo rychle se uspokojovalo Panství turecké nepřineslo žádných hospodárských novot a jen pečovalo o to, aby v poměrech, které zastalo, zaveden byl, když se upevnily, státnou autoritou dobrý pořádek.

R. 1515 přijeli do Bosny a Hercegoviny zeměpanští úřadníci „el emeni“, aby zemi rozhraničili a popsali, t. j. aby založili katastr. Obyvatelstvo tento skutek má dosud v blahé paměti Písemné paměti o tom chovají se ve františkánských klášteřích a v truhlicích starých vlastelských rodův, čekajíce vědeckého uveřejnění a proskoumání. Tento krok turecké vlády je nepochybným svědectvím aspoň dobré vůle majetkové poměry v zemi pořádně a trvale upraviti.

Jsou známky, že také obyvatelstvo mělo dobrou vůli uspořádati si takový pospolitý život, který by vyhovoval potřebám všech a přivedl do zemi po dlouhých válkách a zmatcích klid a spokojenosť. Jsou příklady, že vlastelé bosenští a hercegovští té doby odkazem zavazovali všechny svoje nástupce, aby svých kmetů neutiskovali a dávek jejich nikdy nezvyšovali, a v rodech zatím nevymřelých odkaz ten dosud svatě jest plněn, jakkoli je to nevýhodno držitelům půdy. Předpoložiti možno, že zakladatelé takových odkazů měli na mysli nejen blaho kmetů, nýbrž i svých dědiců, jimž chtěli na všechny časy

zabezpečiti dělné ruce, a ty v oněch převratných dobách byly hledány. Avšak porovnejme, jak si vedl vlastelin bosenský a hercegovský současně, co šlechta evropská jímala selský lid v nejtužší nevolnictví! Sedlák bosenský nebyl ke hrudě přikován, nýbrž stál k statkáři v poměru dědičného nájemce, jenž nájemné odváděl v podobě volně ujednaných dávek z úrody. Dávky tyto byly nestejné. Obyčejně obnášely desátou část, ale také devátou, osmou, sedmou. Později, kde nebyly ustáleny odkazem, byly zvyšovány na třetinu, až i na polovinu. Kmet bosenský nebyl poddaným jako sedlák západo-evropský. Měl svobodu stěhování a nabídl li mu jiný statkář výhodnější podmínky nájemné, mohl je o své ujmě přijmouti, aniž k tomu potřeboval dovolení prvějšího statkáře. Naproti tomu statkář nemohl vypověděti kmeta po své vůli a zvůli, nýbrž mohl nájemnou smlouvu s kmetem prohlásiti za zrušenou teprve, když kmet po dvě leta za sebou nedostával svým nájemným povinnostem a když to činil ne proto, že se neurodilo, ale z nedbalosti. Statkář byl povinen dávati kmetu semeni na osev a potřebný potah; v letě neúrodném bylo jeho povinností kmetovi nejen počkati, nýbrž ještě podporu mu poskytnouti.

Tyto poměry byly neskonale lépe založeny, než ve feudalné Evropě. Ve vzdálenějších zemích o tom nevěděli, neboť byli učeni pohlížeti na Turky pouze brejlemi náboženské nesnášelivosti, jen jako na nevěrce a kruté dobyvatele. Avšak v nejbližším sousedství, v Chorvatsku, lid měl povědomost o tom, jaké jsou za Sávou agrárné a socialné poměry za panství tureckého, a prchal tam, když mu byl šlechtický útisk nesnesitelným. Feudalné panstvo chorvatské tím více sedláky utiskovalo, čím větší byla jejich nespokojenost. V XVI. i XVII. století vznikaly z toho selské bouře, které byly krutěji pokutovány, než v jiných zemích. Ač poměry v Bosně a Hercegovině prodlením času značně se pohoršily, přece byly pořád lepší a sedlákům snesitelnější, než v Chorvatsku, kde ještě v XVII.

stol selští vůdcové hrozili pánům, neuleví li jim, že hromadně přejdou s lidem do Bosny.

Společenské názvy za panství tureckého se změnily, ale význam jejich zůstal. Vlastelín nazýval se nyní begem, vlasteličič agou. Baština dostala u begů název begluk, pronija timar (obrok), neropch je nyní kmetem.

Sultan ustanovil nad agrarnými poměry dozorce, kteří sluli spahijové. Spahijové rozsuzovali spory mezi statkáři a kmety a bděli, aby statkář nebyl od kmeta šizen a kmet od statkáře utiskován. Zároveň vybírali „carský desátek" jakožto zeměpanskou daň. Za tuto službu obdrželi od zeměpána v užívání timar, jenž slul spahiluk. Spahija měl kromě toho povinnosť ve válce postaviti se s rodem svým pod carské prapory. (Křesťané byli od vojenské služby osvobozeni. Praví li se, že spahijové byli povinni tahati do vojen „s lidem svým", nelze tím rozuměti sedláky, jako bývalo na feudalném západě.) Branná povinnosť byla pouze na mohamedánech, a nebyla považována za povinnosť, nýbrž za privilej.

Spahijství bylo z počátku osobným, později pak propůjčováno zeměpánem dědičně begům, kteří se obzvláště vyznamenali, a konečně nebylo bega, který by nebyl spahijou. Tehdáž slovo spahija nabylo významu statkáře vůbec a v tom smyslu je ho dosud užíváno.

„Křesťané," dí A. Hilferding, „vzpomínají spahijí s láskou, protože, jak vidno z vyprávění národa, spahijové pokládali se jaksi za představitele sultana naproti obyvatelstvu, platícímu jim desátek, a často hájili je od útisků kapetánů (vojenských správců), begův i janičarů."

Přestupování k islamu nedálo se v Bosně a Hercegovině bez těžkého srdce, jak o tom svědčí tradice mohamedánských vlastel. kteří své mohamedánství vždycky považovali za dočasné a byli přesvědčeni, že se zase vrátí k víře svých otců. Ale jak už v nové víře byli a jí přivykli, přilnuli k ní s týmž fanatismem, s kterým dříve lpěli na bogumilství, až posléze

se domnívali, že učení Prorokovo ani sultan nechová tak čisté, jak oni. Bosna a Hercegovina dávaly sultanovi nejchrabřejší vojsko, nejlepší vojevůdce, nejprohlédavějši státniky. Na dvoře sultanském zdomácněl srbský jazyk, sultan tím jazykem dopisoval svým slovanským poddaným a Bosňáky mohamedány „posynil", t. j. prohlásil za pravé svoje syny, adoptoval. Každý bosenský mohamedán bral tuto adoptaci doslovně a osoboval si právo mluviti a zasahovati do důležitých věcí státných. O čem snil car Dušan, stalo se: srbský jazyk rozléhal se na Bosporu jako doma, jen že se tam dostal způsobem, kterého Dušan nepředvídal.

Turci národního vědomí nikdy neměli, ale bosenští mohamedáni byli jím vždycky proniknuti; někdy matně a nejasně, ale jindy zase živě a široce, tak že se stupňovalo až k uvědomění slovanskému. Hercegovec Mehmed paša Sokolovič, jenž byl velkým vezírem 1569 - 1575, zabýval se myšlenkou získati slovanský svět pro víru Mohamedovu, utvořiti slovansko-mohamedánskou veleříši se stolicí v Cařihradě a sorganisovati Slovany pod praporem Mohamedovým proti západní Evropě, již Mohamedáni tehdy hlavně v osobě Němcův znali a nenáviděli. Odpor někdejších bogumilů k západoevropské civilisaci a všemu, co s ní souviselo, přešel dědictvím na poturčence „bosenského beglerbegluku", jakž zněl název správního celku, jenž utvořen byl spojením Bosny a Hercegoviny. V odporu tomto tají se ne li jasné poznání, tož aspoň tušení pravdy, že národové na východ od Němců položení, mezi nimiž přední místo zaujímají Slované, mají jiné určení v dějinách světových, než západní Evropa. Nenávisť mohamedánských Slovanův obracela se především proti německému Rakousku. Ještě po okupaci poturčený Polák Sadyk paša, známý romanopisec Michal Čajkovský, ve svých pamětech zaznamenal, že bosenští mohamedáni pokládají Rakousko za svého odpovědného nepřítele. Ale síla bosenského mohamedánstva byla již 30—40 let před

okupací zlomena a nenávisť jeho nebyla Rakousku více překážkou.

Mohamedánství nebylo tím kulturným živlem, který by ze srbského národa mohl zbudovati vysokou a pevnou hráz proti příboji západní civilisace na východ. Tím živlem mohlo by býti pouze pravoslaví, ale jeho kulturné působení na rozvoj srbského národa bylo mohamedánstvím zaraženo. Islamism a vpád turecký srbský národ kulturně rozpoltil. Zatím co jedna jeho část proti západní kultuře se ozbrojovala a pluky své proti ní rozmnožovala, druhá část utíkala se k nepřátelům prvé, dávala se v jejich ochranu a dostávala ji s podmínkou, že za věc svých ochranců v předních řadách bíti se bude s onou prvou částí srbského národa. Duchovné toto rozpoltění dosud trvá, je poslední příčinou všeho neštěstí, které bohatě nadaný národ srbský sám sobě působí, všech ran, kterými sám se zraňuje, vší demoralisace, kterou tělo jeho hnisá, vší duševné bídy a bezcharakternosti, která zaneřaďuje jeho nitro a přináší národu tomu, stvořenému, aby jiným vévodil a cestu k světlu ukazoval, neváženosť místo úcty.

Srbský národ stal se kyvadlem, pohybujícím se mezi německou Vídní a slovansko-tureckým Cařihradem. Na tak velikém prostranství rozředil se. Lákán sliby Vídně po menších partiích neustále se stěhoval do Rakouska. Srbské osady dosahovaly až k Budínu a Srbové při tom zapomínali, že prvou podmínkou samostatného rozvoje každého národa jest jeho hustota. Dá li se proniknouti cizorodými živly, je to, jakoby živý organism sám do sebe nasadil červy; je li ale sám červem v organismu národa jiného, ne vždy spůsobí v něm rozklad.

Stěhování srbského lidu do Rakouska, resp. do Chorvatska a Uher, přivedlo na srbský národ nepoměrně větší neštěstí, než poroba turecká. Kdyby byl ve svých sídlech pevně vytrval, byla by se historie jeho ubírala podobnou cestou, jako historie Ruska po invasi mongolské. Nátisk cizorodého plemene byl by tužil jeho síly a čím by byl větší,

tím by byla větší jistota, že okovy budou národem zpřeraženy, a tím bližší byla by chvíle osvobození národa. V dějinách srbských stalo se něco jiného, než v dějinách ruských, protože národ srbský, rozdvojiv se duševně, rozptýlil se territorialně a sám se vydal v šanc rozrušujícímu vlivu národů, svých historických cílů povědomějších. Srbové bojovali chrabře i v armádách tureckých, i v armádách německých (rakouských), pobíjeli a krušili se jako gladiatoři a nedávali si pardonu, ale vlastní idea národní se jim zastřela. Obdivu hodný junák, srbský národ, sám na sobě nejvíce své junáctví osvědčoval, podoben sebevrahu.

Bylo zapotřebí tohoto pohledu na osud všeho srbského národa, abychom měli rámec pro další stopování agrárných poměrů v bosenském beglerbegluku.

Idylla tureckého panství v Bosně netrvala dlouho. Hilferdingovi nejmenovaný Bosňák, dobrý znalec těch věcí, sepsal o tom zápisku, již on pojal do své „Bosny“. Tam čteme: „Od r. 1521 nastaly pro bosenské křesťany veliké bědy. Od té doby počala procházeti Bosnou silná, velmi četná vojska turecká z Asie a Rumelie, aby dobyla Uher, Budína, Vídně, Prahy (takové byly jejich záměry a naděje). Tato neustálá povodeň několika set tisíc vojínů, nebo lépe řečeno loupežníků, zpustošila a rozvalila křesťanské chrámy, monastýry, města i vsi bosenské a přiměla mnozství křesťanů, aby hledali spásu v útěku do Dubrovnika, na Přímoří, do Chorvatska, Slavonie, Bačky atd. Tak se stalo, že úrodná Posavina, Podrini a Krajina úplně zpustly a zarostly lesem. Ale střední Bosna, hornatá a skalnatá a vzdálenější od zemí, nabízejících křesťanům útočiště, zachovala své obyvatelstvo: křesťané zde schovávali se v době válečné bouře v nedostupných místech, a když nastalo ticho, vycházeli ze svých útulkův a znova obdělávali svou starou půdu. Ale nejen postrachy válečné, nýbrž i mor, často řádivší v těch dobách, zmenšil počet křesťanského obyva-

telstva bosenského, jež částí umíralo nákazou, částí utíkalo od ní do jiných zemí; zatím mohamedáni nehýbali se s místa a znenáhla osvojovali si země, opuštěné od křesťanů."

Tak rodák bosenský charakterisuje poměry za těch nekonečných válek, do jichž doby spadá Moháč a okupace Uher od Turků. Poměry takové trvaly až do porážky turecké u Vídně. Byly zajisté děsné, o tom není pochyby. Abychom však ten chmurný obraz dostali do náležitého osvětlení, nutno si opět připomenouti, že v sousedním Chorvatsku sedlákům nebylo o nic líp, ale mnohem hůř. Turecká vojska byla strašná nepřátelům, německá pak i obyvatelům téhož státu. Italský současný spisovatel Giovanni Angelini o tom praví: „Vojsko jejich nemyslí na nic, leč na plen a drancování; mučí a ubíjí lidi rozličnými spůsoby. Nevrhá se jen na lid, nýbrž i na šlechtu, a vždycky úkladně. Žije od loupeže, vraždy, krvežíznivosti, žhárství, svatokrádeže, zmrzačuje muže nejhanebnějším spůsobem, v běsné zdivočilosti páše násilí na ženách i pannách, przní polomrtvé děti. Posvátné věci šlape nohama, vylamuje chrámy, boří školy a příbytky duchovních. S neozbrojených lidí svláčí šaty; mužští i ženské nazí běhají po všech. V nenasytné loupeživosti rozkopává hroby, aby obralo mrtvoly, a neslýchanými jinými nejhroznějšími převráceností šíří strach a hrůzu. Lidská společnosť je tu zničena, vědění, poctivosť, církev, bůh vydáni v opovržení. Není víc ani obchodu, ani rolnictví. Lid strká do torby, co může popadnouti, a opouští trosky svých chat, svá zpustošená pole, utíká do lesův a hor, umírá hladem a mrazem, prchá do cizích zemí, ano i do Turecka, aby zachránil svůj život."

Za válek v Uhrách vlastelé bosenští obeznámili se s útiskem, kterým uherská a chorvatská šlechta mořila své poddané a styky ty měly nepříznivý vliv na jejich mysl a na osud sedláků bosenských. Co tam odkoukali, chtěli zaváděti doma. Nejhůře zasávský příklad účinkoval na begy v bo-

senské Posavině a Krajině čili Tureckém Chorvatsku. Že tu skutečně působil zlý příklad šlechty chorvatské a uherské, vysvitá z toho, že podál od hranice chorvatské, za územími řečenými, byl poměr mezi statkářem a kmetem vždycky snesitelnějším a nevzdaloval se tak příliš starých tradic. Begové posavinští a krajinští zhlédli se na feudalismu, ale dvojí veliká závada byla jim v cestě, že jej nemohli zavésti u sebe doma: nebylo zákona, který by mu dal moc a posvěcení, a sedláci jejich nepoddávali se choutkám statkářů bez odporu. Zejmena v Krajině odehrávaly se nepřetržité krvavé boje mezi begy a kmety, jež národní epické poesii vydaly řadu zajímavých episod a znamenitých junáků.

Porážka Turkův u Vídně velice zhoršila osud křesťanův tureckých, a mezi nimi ovšem i Bosňákův a Hercegovců. Bosenský přispěvatel Hilferdingův o tom vypravuje: „Vracejíce se od Vídně v nepořádku, rozlíceni svou porážkou, Turci počali schlazovati si mstu na křesťanech, a v krátké době rozbořili mnoho chrámův a monastýrů v Bosně a s neuvěřitelným vztekem pronásledovali křesťany v celé zemi této. Křesťané se svými duchovními po tisících stěhovali se do sousedních zemí. To trvalo až do r. 1739. Když mezi císařem Karlem VI. a Turky uzavřen byl mír, křesťané počali se opět vraceti do Posaviny, Podriní a Krajiny. Po tažení na Vídeň a po vyhnání Turků z Uher a Slavonie Posavina opět proměnila se v poušť, porostlou lesem; jen v městech, jako v Bělině, Zvorníku, Gradačci, Derventu, Baňaluce, Novém a j. zůstal nevalný počet mohamedánů se svými náčelníky, kteří se titulovali kapetány. Byli to rodilí Bosňáci Považovali se za vládce okruhů, připsaných k jejich městům, (nahiji), a samovolně přisvojili si velká prostranství zpustlé půdy na Drině a v Krajině. Tito kapetáni byli neomezenými pány ve svých nahijích, bili, ubíjeli, věšeli, na kůl nabodávali lidi a neposlouchali sultana, a tím méně paše. V době vá-

lečné sami na svůj účet vypravovali se k vojsku a nedostávali žádného platu."

Tyto poměry již úplně se podobaly počátkům západního feudalismu, ale při těch počátcích zůstalo jednak proto, že již bylo na ně pozdě, a jednak, že sultan byl příliš daleko vzdálen. Zbujní kapetáni mohli na tu vzdálenosť hřešiti a spolehati, že zůstanou beztrestnými, že ruka panovníkova jich nedosáhne; ale pro tutéž příčinu nebylo jim možno působiti na panovníka, aby s jejich mocí uzavřel ten kompromiss, který je podstatou veškeré feudality. Při ryze demokratickém charakteru mohamedanismu nedá se mysliti, žeby kdy mohlo k takovému kompromissu dojíti.

Mezitím Turecko r. 1756 vydalo pozemkový zákon, dosud platný. Roztřídění pozemků dle tohoto zákona je téměř jednaké s oním, které bylo za Dušana. *Mulk* je svobodný nehybný statek, prostý všeliké státní daně. (Baština.) Jsou to obyčejně domy a zahrady kolem nich až do $^1/_2$ dunumu. (Dunum = 1000 čtv. metrů.) Pozemky zvané *tišerie* byly propůjčovány v dobytých zemích vítězům nebo těm domorodcům, kteří přijali islam. (Pronija.) *Mirie* byl pozemek desátkem poplatný, dle titulu majetek kalifův, ale občanům propůjčovaný k užívání za obvyklý desátek. Mirie mohly býti prodány nebo na jiného převedeny jen s dovolením kalifovým. *Mevat* = půda ladem ležící, také majetek kalifův; byla v zásobě, aby mohla býti obyvatelům dána k užívání jako mirie, až se objeví malozemí. *Metruke* byly obciny, cesty a vůbec všecky pozemky, které byly kalifem, jenž byl dle titulu jejich majitelem, propůjčeny k veřejnému, obecnému užívání bez desátku; účelům obecným nesměli je odcizit ani jednotlivci, ba ani obec sama.

Tyto druhy pozemků často do sebe zasahovaly, čímž državebné poměry stávaly se spletitými. Pozemek na př. byl mirie a stromy na něm mulk, anebo zas pozemek měl jiného držitele a stromy na něm také jiného.

Feudalné choutky begů byly tím silnější, čím více feudalism v západní a střední Evropě blížil se svému konci. Oni cítili, že Cařihrad jest jim při tom na překážku a žeby museli míti panovníka mezi sebou, aby jej k onomu kompromissu mohli přinutiti. Odtud vznikal větší a větší rozpor mezi Bosnou a Cařihradem, až se v našem století stupňoval ke hnutí revolučnému. Husejn kapetán Gradaščevič, jenž r. 1831 zdvihl revoluci bosenských begů proti sultanovi a byl od nich zvolen za bosenského vezíra, zřejmě byl oduševněn idealem feudalismu a jakési šlechtické republiky, jakou bývalo Polsko. Cítil, že je mezi slovanskou duší Bosňákovou a asijskou Turkovou veliký rozdíl, jejž mohamedánství nikdy úplně nezahladí. Také vědomí národní se v něm probudilo, ačkoli svoboda národnosti pod Tureckem vždycky byla úplná; patrno, že i v tom vzhledě účinkoval naň ruch národního probuzení chorvatského, jako vůbec z Rakouska vycházely všecky impulsy, které vedly jednání Husejnovo. Hnutí toto bylo zpozděné o několik století, pročež nemohlo skončiti jinak, než tragicky.

Vysoká Porta znala spodní vody, z kterých se prýštilo hnutí Husejnovo, znala jeho evropský, ale archaistický charakter; chtějíc je paralysovati, chápala se prostředků moderně evropských, jimiž neuměla vládnouti; mimo to spokojovala se obyčejně slupkou místo jádra a polovičatostí. Tak vzpoura Husejna kapetána měla za poslední příčinu, že Porta, zřídivši řadové vojsko, ošatila je po způsobu evropském úzkými spodky. Úzké spodky staly se pak symbolem nenáviděného evropeismu všem konservativným živlům na Balkáně a v říši turecké. Ať však si Porta vedla při svých reformách sebe nemotorněji, přece jí přiznati dlužno, že přihlížela k tomu, co by prospělo obecnému lidu, a aspoň příčila se tomu, aby begové nepřisvojili si stavovský privilej na jeho utiskování. Toto dvojí stanovisko a dvojí zájem byly již před Husejnem kapetánem zdrojem třenic mezi Sarajevem a Cařihradem, jenž

byl nucen užívati naproti pyšným a chrabrým begům, aby je zkrotil, ne přísnosti, nýbrž krutosti, jež byla taková, že budí ustrnutí. Nicméně, chceme li býti spravedliví, nesmíme se dáti podkoupiti národností a jazykem bosenských begův, ani tím, že mnozí z nich, jak řečeno, slušně a vlídně se chovali ku svým kmetům, a nemůžeme odstrkávati fakt, že turecká vláda, věrna demokratickému duchu víry Prorokovy, snažila se o dobro lidu a vydávala v tom smyslu zákony, které z rozličných příčin, vězících i v zákonodárci samém, nebyly plněny a proto k odstranění zla nenapomahaly.

Perioda charakterisovaná trvala od r. 1739 až 1850.

Sedláci, kteří se po r. 1739 vrátili do zpustlých krajin Bosny, museli se statkáři uzavírati nové smlouvy nájemné; staré smlouvy statkáři prohlásili za neplatné proto, že je nájemci zrušili. Statkáři si diktovali podmínky těžší: místo obvyklého desátku žádali devátek a $1^1/_2$ oky kravího másla z kusu za užívání pastvin a luk. Na připoutání sedláka ke hrudě statkáři ještě nepřipadli. Podmínky řečené byly zavedeny v celé Posavině. Sedlákům bylo volno kromě toho nabývati koupí půdy vlastní a ji prodávati. Byla to tatáž svoboda, kterou měli za časů Dušanových, jak jsme viděli, neropchové, kteříž jako nájemci měli právo zřizovati si baštiny.

Rodiny statkářů se množily. Otcové jako za starých časů rozdělovali mezi ně půdu a dědic přejímal dědictvím i nájemce. Dědicové, aby docílili výnosu jako jejich otcové, byli nuceni káceti lesy a vzdělávati je na pole, aby tak nabyli většího prostranství orné půdy. I nutili nájemce, aby tyto práce jim konali. Tak byla zavedena angarija (robota) čili begluk (panské, panština). Dávky zůstaly nezměněny.

Čím dále, tím více rostly hmotné potřeby statkářův, a čím více rostly, tím větší břemena ukládali nájemcům. Mluvíme pořád hlavně o Posavině, Podriní a Krajině. V ukládání roboty nebylo žád-

ného pořádku. Kmet ji musel konati tak, jak mu statkář poručil; musel na ni kterýkoli den třeba s celou rodinou a se vším potahem, co měl, a musel býti na ní tak dlouho, až jej statkář propustil. Pítil li se, ukazuje na to, že se mu děje bezpráví, statkář k jednomu bezpráví přičiňoval druhé a tyransky jej trestal. Nájemce od statkáře nedostával semeno, jako dříve bylo všeobecným obyčejem, a sám si musel pořizovati přístřeší.

Ve vnitřní zemi statkář dával semeno, potah i střechu, ale za to si ukládal větší dávku z úrody: sedminu, pětinu, ano i třetinu.

Jak si srbský národ představoval, že má býti poměr mezi statkářem a sedlákem, dovídáme se z národní písně „Vzpoura proti dahijám“, kde národ klade sultanu Muratovi I., na Kosovu padlému, v ústa tuto závěť:

„Turci bratři, vezíři a paše!
Dobyl jsem vám carství Dušanova!
Kéž by nikdy vám nebylo vzato!
Umíraje, to vám odkazuji:
k sedlákům se nechovejte tvrdě,
ale buďte dobří k nim a hodní.
O harači nic vám neporoučím:
dinarů buď patnáct, třeba třicet,
avšak nikdy nenuťte jich platit
pokuty a daně pozemkové!
Nikdy jich se netýkejte chrámů,
co jim svato, i vám budiž svato.
Na sedlácích nekonejte pomsty!
Že mne Miloš rozpáral a ubil,
to mi dar je válečného štěstí.
Nikdy nikdo říše nezaložil
na podušce čibuk pokuřuje.
Nesužujte sedláků, by v lesy
od útisku plaše neprchali,
pěstujte je jako vlastní syny,
tak vám bude dlouhé panování.
Kdybyste mne, Turci, neposlechli,
ale krutí byli na sedláky,
říše vaše rozpadne se niveč!“

Tato závěť byla zajisté v prvých dobách tureckého panství statkářům pravidlem, neboť z pouhé

fantasie lidu nebyla by vznikla; musela pro ni býti realná podstava v praktickém životě, třeba že píseň pochází z doby nám bližší.

Tak bylo až k r. 1840 V té době v sousedním Rakousku feudalismu a selské poroby bylo již na mále. Všichni byli přesvědčeni, že jen několik let schází, aby byly úplně odstraněny. Úlevy selskému stavu začaly už v XVIII. stol. a přibývalo jich postupem doby. A tehdáž, když v rakouském sousedství poroba doklepávala, begové bosenští a hercegovští přidávali selskému lidu břemen!

R. 1840 vídenská vláda přednesla turecké vládě hořké žaloby bosensko-hercegovských kmetů. Porta následkem toho r. 1843 vydala nařízení, aby begové nenutili kmety k robotě libovolně, nýbrž aby každý kmetský dům povinen byl dávati statkáři na robotu týdně dva dělníky na den. Avšak statkáři nedbali nařízení vládního a obtěžovali kmety po svém spůsobu. Kmeté znova si stěžovali Portě skrze vídenskou vládu, a Porta r. 1848 vydala zákon, kterým robota docela se odstraňuje.

Co se nyní dálo, líčí Hilferdingův domorodý znalec:

Jak Tahir paša (tehdejší vezír bosenský) obdržel ferman o zrušení roboty, pozval do Trávnika na poradu hlavní lidi bosenské, jmenovitě oba paše sarajevské, Mustafu Babiče a Fazli Šerifoviče, ze Zvorníka Mahmud-pašu Vidaiče, z Tuzly Mahmud-pašu Tuzlu, z Baňaluky Ali-bega Džiniče, z Bihače Mahmud-pašu Biščeviče; s nimi byli pozváni sarajevský vladyka Ignatij a někteří františkáni. Paša jim přečetl rozkaz Portin. Velmoži bosenští hned pochopili, že odstranění roboty přinese značnou škodu jejich důchodům; dohodli se a podali paši prosbu (a s prosbou i peněžitou přílohu). V prosbě žádali, aby „křesťané místo roboty zavázali se pro příště dávati begům a agám třetinu polní úrody a polovinu senokosu, a aby begové a agové za to zaplatili jim za jejich stavení, a také aby jim nahradili třetí část nákladu na ohrazení polí a odváděli za ně

pozemkovou daň". A tak velmožové bosenští na křesťanské kmety naložili proti vůli sultanově třetinu. Stalo se r. 1849.

Avšak paša i velmoži pochybovali, žeby křesťané podvolili se třetině bez odporu a počali vymýšleti, jak by oklamali Portu i křesťany. Vymyslili prostředek následující. Pozvali do Trávnika znamenitější kneze (starosty) ze všech nahijí, pravoslavné duchovní a několik františkánů z rozličných katolických farností a řekli jim: „Porta zrušuje robotu, ale třeba, aby za to všichni kmeté dávali begům třetinu." Knezové jako kdyby do nich hrom udeřil. Sklonice se k zemi odpověděli: „Podrobujeme se všemu, co poroučí sultan a úřad." Za takovou odpověď někteří z knezův obdrželi odměnou kabanici (široký zimní plášť), jiní na hotovosti po 50 piastrech.

Knezové při té poradě viděli se vlákány do vlčí jámy; že jim byly životy milé, neodporovali, ale přisvědčili odpovědí dvojsmyslnou. „Podrobujeme se sultanu a jeho úřadu" znamenalo, že knezové léčku prohledli a poznali, že begové jednají o své ujmě. Znajíce je jako rebelly proti sultanovi, dali se svou obratnou odpovědí vlastně pod ochranu sultanovu a jeho úřadův. Ale Tahir paša, představitel sultanův v zemi, táhl s begy za jeden provaz.

Tahir paša jako vezír bosenský měl v užívání v Posavině statky, skonfiskované státem Husejnu kapetánu. Kmeté na nich dosud platili devátek. Tahir paša chtěl na ně po příkladě begův uvaliti třetinu. Pozval k sobě kneze a žádal od nich souhlas. Knezové byli čtyři. Zástupci kmetů nemohli se před vezírem odvolati na „sultana a jeho úřad". I dali odpověď zápornou. Tahir paša dal je za to zmrskati tak, že dva na místě zemřeli a dva byli na vždy zmrzačeni. Více pak se kmeté posavinští zavedení třetiny neprotivili.

Toho času vláda turecká učinila dvě opatření, která hluboko zajela do poměrů zemí nyní okupovaných. Jedno bylo obecnému lidu příznivé, druhé však zvážilo účinkem svým všecko dobré, co Porta

ve prospěch selského lidu zamýšlela učiniti. Význam druhého, škodného opatření zmirňuje se pouze tím, že nebylo v platnosť uvedeno zákonem, nýbrž bylo pouhým opatřením vlády, jež bylo vyvoláno krušnou její tísní a mohlo být odvoláno hned, jakmile by tíseň byla minula. Ale ona neminula.

Porta r. 1839 zrušila úřad spahijí, protože nevyhovoval víc účelu svému. Spahije hospodařili pro sebe, státné berně zpronevěřovali a stavěli se na odpor, když je vláda chtěla donucovati, aby konali svou povinnosť. Jestliže v posledních desítiletích trvání spahijí Porta dostávala na berních málo, nebyla po jich zrušení s to sehnati téměř nic. Dělala dluh na dluh. R. 1848 věřitelé na ni udeřili a Porta se s nimi srovnala tak, že jim dala právo vybírati berně; z nich jistou část odváděli do státné pokladny, druhou část si nechávali. Věřitelé, velké francouzské a anglické banky, vybírání berní svěřili nájemcům, nechtíce z pochopitelných příčin uvaliti na sebe odium obyvatelstva, že je „vzdělaná Evropa“ přivádí na mizinu. Domorodci ostýchali se býti nájemci „carského desátku“. V Bosně a Hercegovině byli jimi po většině Makedonci, kteří svůj úřad vykonávali tak, že po nich zůstala nehynoucí šeredná památka.

Nájemci carského desátku platili nájemné na hotovosti, i chtěli, aby berně také hotovými jim byly placeny. Již v tom byla veliká rána pro sedláky, neboť peněz nebylo a jestliže nyní zavádění peněžného hospodárství jest okupovaným zemím bědou, bylo tehdy ještě hůře. V Bosně a Hercegovině jako všude na Východě byly ještě od minulého století v oběhu rakouské terezianské „cvanciky“ a „talíry“. Cvancika v obyčejném obchodě měla kurs franku. Ale nájemci berní nechtěli tyto peníze přijímati a žádali, aby jim bylo placeno tureckými mincemi z dobrého kovu. Porta s tím souhlasila, neboť nahlížela, že finance její nemohou se spraviti, když v samé říši turecké jsou napořád běžny cizí peníze a domácí jim ustupují. Avšak tureckých zlatých a

stříbrných peněz nebylo s potřebu a poplatnictvu z toho vzcházely nové klopoty.

Dokud byly dávky odváděny v naturaliích, stát i statkář nesli společně s kmetem následky neúrody. Tomu nájemci nechtěli rozuměti. Oni desátek a jiné dávky uvedli na peníze a tu jistou částku vymáhali rok co rok. Hilferdingův Bosňák o tom vypravuje: „Přihodí li se, že kmetovi zničily úrodu kroupy, mráz nebo voda, a křesťan řekne nájemci: „Pane, ničeho není ani pro mne, ani pro tebe, stalo se to a to,“ nájemce odpoví jemu: „Já neoral a nesil, mně ani kroupy, ani mráz, ani voda nemohly ničeho zničiti; já zaplatil státu hotovými, a i ty honem hotové mi vysázej, třeba děti na trhu prodal!“ U carských úřadův ochrany marně hledali; bylať tíseň státu taková, že musel peníze za každou cenu sháněti a úřady jeho musely pomahati nájemcům desátku. Ostatně nájemný tento system nebyl v Turecku docela novým; od pradávna tam pronajímány byly veřejné úřady, ano i větší menší hodnosti v církvích křesťanských. R. 1856 vzala Porta vybírání berní a cla do vlastní režie.

Následkem bídy, do níž upadli kmeté vinou nájemného systemu, bylo nové stěhování. R 1852 uteklo do Rakouska a Srbska 16.000 křesťanů.

Lidu prospěšné opatření bylo, že Porta r. 1850 prohlásila všechny lesy v obou zemích za státné. Statkáři si je přisvojovali, žďárovali na nich, tříbili je a prodávali. Již tehdy byl značný vývoz bosenského a hercegovského dříví do Rakouska. Omer paša, jenž toto opatření vlády provedl, řekl statkářům, že jim vláda lesy navrátí hned zas, jakmile listinami dokáží své majitelství. Takového důkazu podati nemohli. Konfiskace či sekvestrace lesů státem znamenala v skutečnosti odevzdání jich v obecné užívání obyvatelstva. Obce i jednotlivci směli z nich bezplatně bráti co potřebovali pro sebe na palivo a stavivo, aniž bylo jim ucházeti se o dovolení úřadu. Jen tenkrát byli povinni učiniti úřadu oznámení, chtěli li káceti na prodej. V tom případě platila pro

domorodce pravidla jako pro cizozemce. Porta zřídila také jakýsi lesní úřad, který měl pečovat, aby lesy nebyly zbytečně pustošeny, aby vysekaná místa byla znova zalesňována, aby šetřeno bylo pravidel o prodeji; ale v nepořádku tureckém zůstávalo vždycky při dobrém úmyslu; tak i zde.

Odevzdání lesů v obecné užívání bylo skutkem, jež bosensko-hercegovské obyvatelstvo teprve nyní po zásluze oceňuje. On sám vydává svědectví, že Vysoká Porta i v novějším čase zůstala věrna demokratickým zásadám víry Prorokovy i patriarchalně-společenským tradicím tureckého národa. Zobcením lesů turecká vláda vykonala něco, čím si v srdcích obyvatelstva bosenského a hercegovského postavila trvalý pomník. Tehdy obyvatelstvo nepochopovalo náležitě tento skutek turecké vlády, byvši podjato a poštváno proti všemu tureckému a tuze živě pocitujíc hnět zpupných statkářův i špatné správy, jehož vinu ono summárně přičítalo panství tureckému.

Okupace převzala lesy jako majetek koruny, zavedla vydatnou jich exploataci i racionalné zalesňování, zkrátka pořádek, o jakém se pod Turky nikomu nesnilo; ale právo na užívání lesův omezila a dala pod přísnou kontrolu úřadů lesních i politických, tak že je de facto zrušeno. Obyvatelstvo si stěžuje, že již ani za plat nedostává dříví, a nejtíže nese, že uříznutí každého proutku trestá se jako lesní pych. Bohužel stesky ty nejsou bezdůvodny. Když v zimě r. 1897—98 v Hercegovině panoval hlad, úřady trestaly pro polní pych lidi, kteří v lesích vyhrabávali rostlinu ďáblík (Arum maculatum), tam „kozlac“ nazývanou, jejíž dužnatý, odporně chutnající kořen nahrazoval lidem od nepamětna chleb v letech neúrodných.

O tom, jaké agrárné a jiné poměry byly v Bosně a Hercegovině koncem let padesátých, napsal Nil A. Popov v práci **Положеніе райи въ современной Босніи**. (**Славянскій Сборникъ** 1875.)

R. 1859 Porta následkem neustálých žalob bosenských sedlákův a rad, které jí v té příčině udělily

velmoci, nařídila bosenskému velíru Djani-paši, aby na státné útraty do Cařihradu vyslal z každého sandžaku 3 mohamedány a 3 křesťany, jedny i druhé svobodně zvolené. Statkáři mnohé od volby zdrželi a na volby působili; nicméně poselstvo bylo sestaveno a do Cařihradu vypraveno. Ale také statkáři poslali do Cařihradu své posly, aby akci na prospěch sedláků kazili. Selské deputaci dostalo se od vlády slušného pohostění. Za tlumočníka jim dán Pavo Perišič z Rakouska. Ministerská rada vyslýchala posly každého sandžaku zvlášť Sedláci se báli, žeby tím způsobem stesky jejich pozbyti mohly jednotnosti, a proto sepsali a Portě dne 9. dubna podali společnou stížnosť. V ní jmenují svá břemena, nejprve ta, která odvádějí státu. Byla to:

1. Pozemková daň („porez“). Obnášela 90 grošů z domu (1 gr. = 8 až 10 kr.). Stěžovatelé soudili, že pozemkovou daň sluší platiti majitelům pozemků, a nikoli jejich nájemcům. Zatím ale statkáři žádné pozemkové daně neplatí. (Starosrbský privilej „baštiny“, rozšířený svémocně i na půdu, netvořící baštinu.) Na Zvornicku, Baňalucku a Bihacku je 30—40.000 selských domův, ale sotva 200 hospodářů, kteří by byli majiteli pozemků a kterým by tedy právem náleželo platiti pozemkovou daň.

2. Asker-bedelie, vojenská taxa, již platili křesťané za své osvobození od vojenské povinnosti. Platila se také dle domův a obnášela 90—100 i přes 1000 gr.

3. Kazanija, po rakouském dukátu za rok. Platili ji, kdo měli kotel („kazan“) na vaření rakije. Sedláci si stěžovali, že nejeden z nich musel kotel prodati, aby mohl zaplatiti tuto daň, a že platit musí i ten, komu kotel praskl. Daň tato byla nová. Pálení rakije a slivovice bylo dřív úplně svobodné.

4. Kamrija, 2 cvanciky z domu.

5. Kormčarina, poplatek z krmníka, cvancika z domu. Stěžovali si, že platit musí i ten, kdo žádného krmníka nechová.

6. Žirovina, poplatek za právo vyhánět vepře na žaludy. Obnášela z kusu 1 gr. 7 par. Soudili, když mají právo na užívání lesů, že není spravedlivo vybírati tento poplatek. Stěžovali si, že platit musí každý, kdo vepře do lesů honí i nehoní, a že úřadníci často počet vepřů nespravedlivě zveličují.

7. Djumruk (clo) na vývoz. Soudili, že clo má být uvalováno na předměty dovážené a nikoli vyvážené.

8. Desátek ze všech plodin. Leckde výběrči nechtějí ho bráti v plodinách, nýbrž na penězích. Také jej nespravedlivě vyměřují, tak že nezřídka činí třetí část místo desáté.

Druhá byla břemena, odváděná statkářům. To byla:

1. Třetina všeho obilí, polovina sena. (Jak dříve pověděno, třetina byla všeobecná jen v Posavině.)

2. Polovina ovoce a vší zeleniny.

3. Robota, jež sice zákonem byla odstraněna, ale ve skutečnosti trvala, protože si ji statkáři vynucovali.

Sedláci žalovali na statkáře, že přidávajíce jim břemen, sami ze svých starých povinností ku kmetům se vyzouvají: nedávají jim semena k osevu, ani potahův, ani jim kuči nestaví, ani neopravují. Nedbají nájemči svobody kmetů; sami je vyhánějí, kdykoli se jim zlíbí, ale nedopřávají jim volnosti. aby také oni půdu statkářovu opouštěli, jak pro sebe za dobré uznají. Kmet nemůže se od statkáře hnouti, protože druhý statkář pro dobrou vůli se sobě rovnými nesmí ho k sobě přijmouti. Někteří statkáři po příkladě státu třetinu pronajímají a nájemci kmety bez nože odírají. Všichni statkáři žádají, aby jim kmeté třetinu odváděli na penězích.

Měli ještě jiné stížnosti, které nebyly rázu agrárného, pročež jen k vůli úplnosti obrazu několika slovy o nich se zmíníme. Žalovali, že od eráru za deset let nedostali žádné náhrady za přípřeže,

ano ani za koně, které eráru museli za hotové koupiti. Žalovali na bezohlednosť a zlodějství zaptijí (žandarmů), na nespravedlivosť soudův a posléze i na násilí fanariotů (řeckého vyššího duchovenstva).

Stížný spis byl odevzdán Portě dne 9. dubna. Ale dne 12. dubna přišli na Portu statkáři z trávnického a sarajevskéko sandžaku a žalovali na ráju, že bez příčiny se buntuje, že se jí lépe daří než jim, a nejlépe že se mají ti, kdo dávají polovinu všech plodin Následujícího dne byli na Portu zavoláni selští poslové ze sandžaku novopazarského a zvornického. Tázali se jednoho sedláka mohamedána, jak se ráji daří. On nechtěl býti od svých souvěrců statkářův a dal za odpověď: „Vlaši (pravoslavní) jsou mocni a mají s jedné strany Němce (Rakousko), s druhé Černou Horu, s třetí Ráce (Srby). Ti je podnítili k povstání a odepření desátku.“ Na to odpověděl křesťanský posel Mladen Jovič: „Je tomu již devátý rok, co rája násilím je nucena platiti desátek. Dokud měla potahy, neprotivila se, neodmlouvala a platila, třeba ne po spravedlnosti. Ale rozprodavši skoro všechen svůj dobytek a nemajíc už ani co jíst, ani čím platit proklatou třetinu, rája se zadlužila, a když i potom placení vázlo, begové brali násilím a ráji nezbylo nic.“

Dne 14. dubna přišli na Portu statkáři a kmeté, mohamedáni i křesťané, ze sandžaku bihackého a baňaluckého. Bylo časně, usedli ve vchodu. Dragoman Pavo Perišič oslovil begy: „Vy Bosňáci drzí jste a násilní, sápete svou ráju, bijete, utiskujete, vězníte, řežete, Evropa ví a zakročí u sultana, vašeho otce.“

Ali-beg Babič z Baňaluky dal odpověď, charakterisující zpupnosť bosenských begův, naplněných pořád ještě duchem vzpoury: „Pavo, Pavo! nu, a povstanou li děti proti tomuto otci a udeří ho po hlavě, bude potom líp?“ Sedlákům, když odůvodňovali své stížnosti, begové říkali: „Vlaše, vlaše, považ, co mluvíš! Což pak se nechceš vrátiti do Bosny?“

Podobných řečí zalekli se i Porta i poslové bosenských sedláků. Vláda, obávajíc se nové revoluce begů, naléhala na sedláky, aby se spokojili a stížnosti své odvolali. Mezi posly vyskytli se někteří, kteří se vyslovili, že u nich, v jejich krajině, není tak zle a že tam kmeté se statkáři v dobrotě žijí jako za starých časův, odvádějíce jim desítinu nebo devítinu anebo jinou ujednanou dávku a požívajíce za to jejich podpory a ochrany. Zalekli se pak i poslové z Posaviny, kde bylo sedlákům skutečně zle, a v posledním posezení prohlásili všichni, že jim není těžko platiti třetinu a že netrpí útisků. Učinili tak tím spíše, když jim ministři řekli: „Sultan to chce; není ani pomyšlení, žeby begům odňal třetinu."

Přes to, že sultan zjevně sedlákům za pravdu nedal, vydal téhož r. 1859 zákon, kterým upraveny agrárné poměry. Zákon ten pojal sedlákův dům, dvůr a zahradu za mulk, baštinu; proto z nich sedlák neplatí desátku. Držitelem jejich je statkář, jenž je též povinen udržovati je sedlákovi v dobrém stavu. Sedlák může svůj poměr k statkáři libovolně přerušit, ale nikoli statkář, jenž nemůže dáti sedlákovi výhost, leda když dvě leta za sebou zúmyslně nebo z nedbalosti neplatil dávek, statkáři povinných. Chce li statkář prodati pozemek, na kterém sedlák sedí jako nájemce, sedlák má právo prvé koupě, čímž nabývá na tom pozemku všech práv, která dotud měl statkář Kmetí právo je dědičné, ale není prodejné, ani převoditelné; teprve uvolněný čiftluk (usedlosť, farmu) statkář může buď jinému pronajmouti nebo pro sebe podržeti. Kdyby mulk byl na prodej, soused (šufa) má právo prvé koupě, jež mu je vyhrazeno po jistou lhůtu. V případě prodeje nebo dražby sedlák po dobu roku má právo prvé koupě na půdu, kterou obdělával

Zákon tento proveden nebyl. Bouřlivá leta a liknavosť vlády to zavinily na počátku, později má vinu jen vláda, jež v letech 70., když v Bosně a Hercegovině vypuklo nové povstání, slibovala, že

energicky provede agrárný zákon z r. 1859; ale bylo již pozdě. Nicméně zákon ten jest i za okupace jedinou normou agrárných poměrů. Jan Asbóth o něm praví: „Kdyby tyto instituce byly spravedlivě v život uvedeny, osud bosenského a hercegovského sedláka byl by mnohem příznivější, než v mnohých pokročilých evropských státech.“ To právě je nehodou pro okupaci, že sedláci smýšlejí také tak.

Přece však nejsilnější pakou protistátného ruchu v křesťanském obyvatelstvu byla snaha politická, snaha, obnoviti Dušanovo carství. Mluví li se o tureckém útisku, vždy třeba míti na paměti, že býval drsný až do surovosti, ale nikdy nepřestal býti hmotným; duši nedálo se žádné násilí. Tím se stávalo, že mezi křesťany vyvinuli se lidé pevných charakterův i paží. Bosňáci a Hercegovci, vzpomínajíce Turků, říkají: „Turčín nás bil, ale nikdy neudeřil neozbrojených; vždy nám prve sám do ruky vtiskl zbraň.“ Křesťané se nedali. Odpor jejich neměl všude výsledky stejné, ale kmenové hercegovští při hranici černohorské vybojovali si jistou nezávislosť, nedávali dávek ani státu, ani statkářům, ano naopak stát musel dávati roční plat jejich hlavárům. A na soudy chodili na Černou Horu.

Devítiletí od 1850—59 je v životě bosensko-hercegovského sedláka za panství tureckého nejtěžší periodou. Nejhůře mu bylo, jak opětně konstatovati dlužno, v krajích při hranici chorvatské. Proč tam byli největší utiskovatelé sedláků, bylo již vysvětleno. K nespokojenosti sedláků posavinských, krajinských a podrinských napomahalo, že tehdy, po r. 1848, Chorvatsko hospodársky utěšeně prospívalo. Lid v sousedních krajích bosenských žárlivě na ten rozkvět hleděl a dvakrát tíže nesl svůj osud. „Mladá Evropa“ po r. 1848 rychle pokračovala, byla plna idealných snah a vznětů, horovala upřímně pro svobodu všech národů. Bosňáci a Hercegovci, ačkoli životem odděleni od evropského ruchu, přec o něm dovídali se neurčitých zpráv a cítili svěží vanutí

evropského větru na svých tvářích. „Jsme také dětmi Evropy,“ žehrali, „ale poroba asijská nás hněte.“ Panství turecké nikdy ještě nebylo jim tak nenávistné, jako od r. 1850 až do poznání okupace.

Turecká správa byla nespořádaná, zdemoralisovaná, úplatná, násilná. Turci sami nevěřili, žeby se panství jejich ještě delší dobu v Evropě udrželo, a proto se nestarali zde o pořádek, nýbrž jen o to, aby poslední okamžiky svého panství v Evropě vykořistili pro své kapsy. Proto bylo jednání tureckých úřadů s křesťany tak nesrdečné, proto nechtěli rozuměti úmyslům své vlády a plniti její nařízení, proto odpírali poslušenství i fermanům sultanovým.

Když v Evropě hospodárství patriarchalné přecházelo ve feudalné, národové, uváděni tím v zoufalství, myslili, že Antikrist se objevil na zemi a že je to dílo jeho; i prorokovali si na útěchu, že za nedlouho nastane konec světa a soudný den. Proroctví podobné v letech 50. vyskytlo se také v Bosně a Hercegovině. Proroctví pravilo, že Turci budou z Evropy od křesťanů vyhnáni a na to že přijde den posledního soudu (kiamet). Turci fatalisté tomu věřili a sami základy svého panství podrývali, odmítajíce každou reformu, hromadíce nepořádky, hovíce si v lenosti a hrabajíce, kde se co dalo, aby si krajní dobu před koncem světa osladili.

Turecký stát r. 1848 zrušil robotu jako státy západoevropské. Všem za to národové byli vděčni, jen tureckému vděkem nespláceno. Ani takový skutek, jako zobcení lesů v Bosně a Hercegovině, nebyl mu k dobru počítán, ačkoli nebylo ani pomyšlení, žeby podobný krok ve prospěch lidu učinil kterýkoli stát evropský. Čím to?

Posuzujeme li bídné položení některého státu, vždycky se musíme ohlednouti do jeho minulosti, abychom se přesvědčili, bylo li v něm vždycky podobně a je li v něm zlo historicky založeno jako jedovatá bylina, či octl li se stát v dočasné a přechodné mizerii, jež je následkem úpadku vniterného

i rozkladných vlivů vnějších, přece však může býti zastavena a napravena, jakmile se odstraní vniterné příčiny úpadku a zkypří se domácí půda k obrodu a novému rozkvětu.

V Evropě panuje mínění, že Turecko a vůbec mohamedánstvo obroditi se nemůže a že mu sám jeho zakladatel zahradil cestu k obrodu, představiv mu svou věrouku jako korunu lidského ducha, s nebe poslanou, a sebe jako nejvyššího z Proroků, jako posledního mluvčího božího, poslaného na zem k poučení lidem. Podle toho učení mohamedánstvo mohlo dosáhnouti jen jednou rozkvětu, a dosáhlo ho kulturou arabskou, odtud pak celý život jeho jest jediným, nekonečným klesáním.

Zde není místo, abychom skoumali správnosť a odůvodněnosť tohoto názoru na mohamedánský svět; ale myslíme, že podmínky rozkvětu a úpadku národův i států vězí sice v jeho mravnosti a idealnosti, jež jako pilířem drženy jsou religiosností, nikoli však v pouhých zákonech té neb oné víry. Nyní už není Evropy tajno, že i v mohamedánském světě ozývá se ruch obrodný; až Evropa stane před hotovým faktem jeho obrodu, její učené hlavy s týmž důstojným klidem budou dokazovati jeho přirozenosť, jako dříve dokazovaly naprostou jeho nemožnosť. Jen jedno stojí nám před očima pevně a jasně: že obrod mohamedánství a mohamedánstva může vzejíti pouze v Asii, kde jest jeho vlasť a kde již jednou velké poslání vykonalo. Proč by je nemohlo vykonati opět? Ale obrod jeho není možný na půdě evropské. Zde mohamedánství vždycky bude cizopasnou rostlinou, jež prospívá na úkor chřadnoucích jiných organismů národních a státných. Netřeba mohamedány podceňovati; naopak je slušno, aby lidé vzdělaní a osvícení v Evropě i jim vzdávali česť, která jim náleží, a zhostili se temného fanatismu středověkého, kterým se dlouho křesťanská Evropa vyzbrojovala i proti členům své vlastní rodiny.

Obrod mohamedánstva je možný, ale nadejde teprve, až mohamedánstvo pochopí, že obrod musí

býti jeho vlastní a z něho samého že vyjíti musí, a že proň evropeisace („mladoturectví") na př. není obrodem, nýbrž ještě hlubším úpadkem.

Turci od počátku svého panství v Evropě měli charakter kočovníků-dobyvatelů Z toho vznikala špatná jejich správa i sháněcí berní system. Nesžili se s národy evropskými, sobě podrobenými, ani národové s nimi. Tito panství turecké nepřestali považovati za cizovládu a toužebně si žádali, aby ji svrhli. Slabosť turecké vlády byla jim vítána, nezdary milé; čím větší tiseň vlády, tím větší uvolnění pociťovali sami. V Bosně a Hercegovině Turci dokázali, že národní někdy zemanstvo národu odcizili a jej tím oslabili, ale ono ani v době úplného svého zhloupení s nimi se neztotožnilo, považujíc je za cizáky a vetřelce právě tak, jako jejich křesťanští rodáci.

Vědomí cizoty měli i Turci sami. V tom vědomí nepouštěli křesťany k užívání politických práv a k provozování politického vlivu ani tam, kde se na nich nedopouštěli nijakého útisku náboženského. Z té příčiny také před soudem svědectví křesťanovo nemělo stejné platnosti, jako mohamedánovo. A tato politická nerovnosť křesťany nejvíc hnětla a bolela, tím více, že kolem nich všichni národové, jsoucí v Evropě domovem, nabývali politických práv, což v Turecku zůstalo pro křesťany illusorným, ačkoli Porta i v té příčině vydala dobrý zákon, kterým rovnoprávnosť křesťanův uznala a proklamovala. Ale v praxi nikdo pěkného zákona nešetřil — což konečně děje se i v státech křesťanských, na př. v Rakousku, kde kromě toho zákon o rovnoprávnosti národů byl vydán bezmála o 30 let později, než v Turecku.

Podle Gustava Thömmela (Beschreibung des Vilajet Bosnien) výnos daní, cel a dávek v Bosně a Hercegovině obnášel r. 1865 zl. 4,810 913. Nynější výnos pohybuje se pravidelně kolem 18 mill. zl Můžeme spravedlivě říci, že okupované země platí více

než třikráte tolik daní, co odváděly v posledních dobách panství tureckého. V tom poměru zajisté hospodářská produktivnosť okupovaných zemí nestoupla, připustíme li, že vůbec stoupla (jsouť místa a odvětví hospodářská, kde výrobnosti hospodářské spíš ubylo). Co rozhodně velmi vzrostlo a se zdokonalilo, je těžení z bohatství země. Avšak zemské hospodářství nelze nazvati zdravým, kde není rovnováhy mezi produktivností země a mezi těžením z ní. Vzrůst daní jest oprávněn, kde vzrostla zámožnosť obyvatelstva. A jak jsme ukázali v předešlých statích o díle okupačném, vzrůst zámožnosti obyvatelstva v Bosně a Hercegovině omezuje se na jednotlivá místa a na jednotlivce, a dokonce není všeobecný. I následuje, že Bosňáci a Hercegovci nejsou nyní jen poměrně víc obtíženi daněmi, než za Turků, nýbrž nepoměrně. Nepoměr zůstane i potom, když od břemene, spočívajícího na bedrech země, odečteme důchody eráru z přírodního bohatství země: z exploatace lesů, dolů atd., jež obyvatelstvo bezprostředně netíží a nebolí. Avšak při posuzování úhrnného obřemenění země musíme brát ohled i na to.

Kdežto tedy okupace Bosně a Hercegovině břemen přidala, nebyla s to rozřešiti agrárnou otázku zjinačením poměru mezi statkářem a kmetem v ten způsob, aby kmet stal se samostatným majitelem pozemku. Je to tím těžší, že kmetům vlastně o to nejde, aby byli samostatnými majiteli. Jsou si vědomi, že v kritických hospodárských dobách není pro malého sedláka výhodou, aby byl samostatným majitelem půdy, kterou vzdělává, nýbrž aby z jejího výnosu nemusel dávati více, než je zdrávo jeho finančně slabé existenci. V dobách takových mu postačí dědičné nájemnictví. Má li jistotu, že jej statkář nesmí libovolně z pozemku vyhnati, spatřuje výhodu pro sebe v tom, že statkář je povinen dávati mu přístřeší, potah a semeno. Tím je mu statkář v obyčejných letech oporou, v letech neúrodných spolutrpitelem.

Známý český agrárník před několika lety vy-

stoupil s projektem, aby agrárná otázka v Cechách rozřešena byla zákonem, který by nutil majitele latifundií, aby většinu své půdy dávali v malých částech v nájem, tak aby co největší počet obyvatelstva mohl se věnovati rolnictví. Tato myšlenka je provedena v Bosně a Hercegovině starým systemem nájemným. V ní je zdravý socialný princip. A tento princip, chceteli vědět, od nepamětna, možno říci ode vždy proveden je agrárným zřízením v Bosně a Hercegovině. Statkáři tam hospodařením ve vlastní režii se nezabývají. Všecku téměř půdu pronajímají sedlákům, sobě zůstavujíce jen malou část kolem svého sídla Je tedy agrárné zřízení v okupovaných zemích z doby vlastní historie i z doby panství tureckého socialným stavem, o kterém v západní a střední Evropě, ve vlastním okrsku feudalismu, tisícové marně sní.

Řešení agrárné otázky v okupovaných zemích dokonce neznačí, že tento stav má býti odklizen; jen nešvary třeba odklidit. Bohužel nedorozumění, jakoby v Bosně a Hercegovině panoval evropský feudalism a jakoby sedlákům tamním mohlo býti pomoženo dle receptu, kterého se zdarem užito v Evropě, brání i poznání, jak skutečně věci se mají, a poznání zla vždy musí předcházeti před nápravou. Rakousko nepřišlo k okupaci Bosny jako slepé kuře k zrnu. Po staletí bažilo po ní, a když ne ono, tož Uhersko. Zvláště v stol. XIX. soustavně si tam připravovalo půdu. Laskomina po „hinterlandu“ vzbuzena byla v státnících rakouských hned s nabytím Dalmacie. Zvláště od let 40. dělali Bosně a Hercegovině čilou propagandu, jejíž horlivosť rostla od roku k roku. Avšak po celou tu drahnou dobu příprav k osvojení Bosny nikdo z Rakušanů hlouběji neprostudoval agrárné poměry. I Thömmel a Roskiewicz spokojili se pouhou vnější jejich stránkou, jen konstatováním agrárného stavu v poslední periodě. Napadalo jim sice, že mají v Bosně před sebou něco zvláštního, ale nedostali se tomu na kloub a zůstali při domněnce, že v Bosně vládne týž feuda-

lism, jako na Západě, a že je feudalism jako feudalism; pouze připouštěli v Bosně dávku „tureckého feudalismu“, aniž pověděli co by to bylo Jen tušení měli, k poznání nedospěli. Prvé proudy okupačníkův i toho tušení byly prosty. Zdálo se jim, že nemůže býti na zeměkouli záhady, ku které by neměli klíče v pokladech západní kultury, otázky tak krušné, aby ji hravě nerozřešili Avšak byl to planý hrdopych silnějšího, a v něm žádné myšlenky, propracovaného plánu, uvědomělého cíle. Tytéž charakterné vlastnosti, které vedly rakouské voje ku Králové Hradci, provázely je do Bosny a Hercegoviny. Všecko je jim hravé, dokud o díle pouze mluví a nekonají. Prušáky chtěli ubiti čepicemi, bosenské otázky myslili odkliditi zakřiknutím, ale nebyli shodnuti ani v tom, koho zakřiknouti: statkáře nebo sedláky, mohamedány nebo křesťany. Uběhlo několik roků, než okupace přivedla do Bosny a Hercegoviny lidi, kterým podstata agrárné otázky není tajemstvím. Je to především sám p. Benjamin Kallay. Ale on buď pomoci nechce nebo nemůže. Snad ani nemá k ruce lidí, kteří by pochopili, že k poměrům v okupovaných zemích nedá se přiložiti evropská šablona, že jsou něco zvláštního, osobitého, nač nepostačí jen vysvědčení o předepsaných skouškách, kterým se musí vykázati, kdo chce vstoupiti do služby bosenské vlády. Po těch skouškách úřadníci páně Kallayovi teprve se mají chopiti pravého a zajímavého studia, studia nového života, který se jim v okupovaných zemích otevírá. Bohužel rakousko-uherští úřadníci vždycky se učili jen pro školu, ne pro život. Oni skutečný život neznají a znáti nechtějí v starých zemích mocnárství rakousko uherského, nehodí se k odklizení otázek, které tu po staletí jsou otevřeny — co mohou od nich očekávati Bosna a Hercegovina? Ať jsou rády, že nejsou již pod Turkem! A ve všem ostatním ať mlčí a dávají se poslušně vésti lidmi, kteří jsou k tomu úřadně ustanoveni! Kdo má úřad, má i rozum.

Agrárná otázka bosensko-hercegovská vznikla

samobytně a zas jen samobytně může býti rozřešena. Tou zásadou spravovalo se Rusko, osvobozujíc sedláky, tou zásadou v nejbližším sousedství Bosny a Hercegoviny řídí se ve všech případnostech, po celou dobu svého panování kníže Nikola na Černé Hoře. Na Černé Hoře nikdy nebylo ani statkářův, ani odvislých od nich sedláků, nebylo tam tedy agrárné otázky v té podobě, jako v Bosně a Hercegovině. Ne proto může Černá Hora dána býti okupaci za příklad, jakým spůsobem agrárnou otázku rozřešiti, jak upraviti poměr mezi majitelem půdy a jejím pachtýřem či robotníkem, ale v tom jí musí býti vzorem, že jak agrárná, tak všecky jiné otázky, v okupovaných zemích se naskytující, musejí býti řešeny samy ze sebe, protože samy ze sebe, z domácích historických, socialných a kulturných poměrů se vyvinuly. Jak příklad černohorský účinkoval na Bosnu a Hercegovinu? Když vyšel francouzský překlad černohorského občanského zákonníku, jenž rázem dobyl si v Evropě slavného jména, bosenská vláda zaslala každému úřadu sobě podřízenému dva výtisky tohoto vydání a odporučila úředníkům, aby jej studovali. Důkaz, že vláda ví, co by mělo býti. A co úředníci? Založili knihy za hlavu a nestarali se víc o ně. Oni se nastudovali dosti na školách, kdo pak smí od nich žádati, aby studovali něco ještě nyní, v definitivném postavení? Chyba byla i v tom, že jim dáno do ruky vydání francouzské, jemuž málokterý rozuměl. Charakteristické je, že jim nedán srbský original, jejž mohli dostat o několik let dřív a jemuž by rozuměti musili. Ale original byl tištěn kyrilicí, jíž vláda nepřeje, a vyšel na Cetyni, s níž udržováno politické napjetí. Falešný stud bránil bosenské vládě, aby přiznala, že je něco, v čem si může bráti Černou Horu za příklad a učitelku.

Vláda bosenská, nemohouc agrárnou otázkou hnouti v celku, myslí ji řešiti v jednotlivo-tech tím, že podporuje výkup kmetských pozemků. Jde to z tuha, neboť bosenský statkář lne ku své půdě právě tak jako sedlák, a nepouští ji ze svých rukou,

dokud nemusí. Vyjímky jsou s těmi, kteří se dobrovolně z vlasti vystěhovali, aby se vyhnuli okupačným pořádkům, a dali své pozemky do prodeje. Mohamedánští statkáři mnohé okupačníky nemile překvapili láskou ku své půdě. Doufalit, že po okupaci nastane v Bosně a Hercegovině cosi podobného, jako v Srbsku po osvobození. Ze Srbska znenáhla všichni begové se vystěhovali, ovšem v pevné víře, že to nebude na dlouho a že padišach opět je vrátí v předešlé držení. Události se vyvinuly tak, že z bosenských begů málokterý mohl chovati tu víru, která někdejši begy také tak trpce sklamala. V Srbsku agrárná otázka po odklizení panství tureckého sama se rozřešila. V Bosně jest jinak. Zde dospěly nesnáze vládních lidí takového stupně, že poslední naděje skládají na „jed civilisace", že totiž on begy zhubí tělesně, duševně i hospodársky, načež bude půda jejich dána kmetům k výkupu. Avšak dosud se jeví jen jednotlivé případy otravy civilisací a proto může vykupování jen tak zvolna postupovati, že na celkovém obraze agrárných poměrů ničeho nemění. Vykupuje li se kmet, obdrží od vlády půjčku na hypotéku a mírné splátky. Kmeté však sami nechvátají s vykupováním, majíce toho skušenosť, že dluh značí také odvislosť a že banka v případě, když kmet je v neštěstí a bez prostředků, je nemilosrdnějším pánem než beg. Aby vykoupivši se kmeté mohli úspěšněji hospodařiti, je třeba shrnouti v jejich ruce větši pozemek, než na jakém hospodařili pod begem — myslí vláda. Okupačníci říkají, že vláda selské pozemky „sceluje" a kladou jí za to velikou zásluhu. V pravdě ale vláda tím spůsobem z nájemců dělá bezzemky, neboť ti, kdo musili s pole ustoupiti tomu, komu byl prodán pozemek, který dosud oni měli v užívání, jsou najednou s půdy, jež jim byla polovlastní, vyhostěni a stávají se nádenníky, „sebry".

Není dokonce třeba dělati agrárné poměry v okupovaných zemích horšími, než jsou. Soudný člověk, kdyby považil pouze to, že okupací do Bosny

a Hercegoviny vtrhlo peněžné hospodárství, jež ovšem už v letech 50. usilovalo o dobytí toho území pro sebe, uznal by, že v zemích těch musí býti těžká hospodárská krise, podobná oné, kterou národové západoevropští a středoevropští prožívali v stoletích přechodu z patriarchalismu do feudalismu. Feudalism byl dlouhým, trapným přechodem z patriarchalismu do novodobého peněžného hospodárství. Bosňáci a Hercegovci jsou do jeho kola vrženi bez přechodu, bez přípravy, nenadále, střemhlav. Kdož by ještě nepochopoval, že se octli v položení velmi neblahém, v němž často si vzpomínají s touhou na tvrdé poměry za panství tureckého? I je přirozeno, že krise je tím těžší, že okupace nepřivedla si dosti takových pomocníků, kteří by pochopovali, že agrárné poměry bosensko-hercegovské jen ze sebe samých mohou býti zlepšeny, ba ani ne takových, kteří by mu krušné položení hleděli usnadniti naučováním, jaké je finančné hospodaření v Evropě, a znenáhlým uváděním na jeho dráhu. Panu Kallayovi napadlo i to. Za tím účelem byly založeny v Bosně a Hercegovině tak zv. „obchodní školy“, odpovídající asi našim školám měšťanským. Avšak vychovanci těch škol nemají a nebudou míti na hospodárský směr svých vlastí žádného účinku, ač snad budou dělati vládě dobré služby jako osoby, blízké jejím úřadům. Čím je kdo bližším úřadům v zemi s cizí vládou, tím je vzdálenějším od duše obyvatelstva.

Co jsme již viděli na obraze kulturných a obchodních poměrů, vidíme i zde: Bosna a Hercegovina přináleží k jiné duchovné a hospodárské oblasti, nežli je ta, ku které patří okupačníci. Vliv s té strany Sávy vždycky na Bosnu neblaze působil, jak jsme na nejednom místě ukázali. Neblaze i tenkráte, když zde aspoň na krátko bylo takové zlepšení hospodárských poměrů, že se zdálo lidu zasávskému žádoucím.

Jako v letech 50. zkvétající hospodárské poměry v Chorvatsku a jižních Uhrách, kde týž národ obývá, působily lákavě na Bosnu, aspoň Posavinu a

Krajinu, tak nyní hluboký úpadek selského stavu, prostírající se od Sávy po celém Chorvatsku a Uhersku, působí beznadějně na mysli okupovaných. Nic jiného, než trvalá agrárná krise v této části habsburské monarchie dalo vznik sektě Nazarenů, jež z Uher šíří se po srbském národě, když si v jeho uherském zlomku byla našla mnoho přívrženců. Nazareni jako druhdy bogumilové hlásají návrat k prvotné církvi Kristově, kde panovala rovnosť všech údů, kde si všichni jako bratři pomáhali. Zavrhují vládu světskou i duchovní, stát i církev, uznávajíce pouze obec. Starší obce je vůdcem jejím ve věcech světských i občanských. Neuznávají manželství za svátosť, nekonají obřadů, zříkají se nádhery. Zavrhují válku, protože jest v odporu s bratrstvím lidí a národů. Hlásají střídmosť a čistotu mravů. Členové obce jako bratři mají si vzájemně pomáhati. Neodporují zlému, neboť i ono přichází na člověka od boha, a člověku jsou skryti boží úmyslové. Děj se co děj, zachovávají duševnou rovnováhu a říkají pouze: Vidí bůh. Otec, matka, bratr, sestra nejsou jim nic víc, než kterýkoli z bratří a sester v obci. Sv. Písmo jest jediným zákonem, jejž uznávají. Politický boj jest jim cizí, věci národnosti jsou jim lhostejny. Jsou přísní a vážní, k jiným zpěvům úst svých neotevírají, leda k prozpěvování žalmů. Nad žádným neštěstím, nad žádnou ztrátou nenaříkají. „Vidí bůh“ jest jediné jejich slovo, když je potká nějaká rána. V obci každý se vzdává osobné volnosti a podrobuje se zcela usnesením obce, jež za každého bratra ručí a jej podporuje, avšak zároveň koná dozor nad každým jeho krokem. I v manželství vstupují podle usnesení obce. Dogmaty si hlav nelámají, všechno jejich zření jest obráceno k mravné stránce života. Hospodárské výsledky jejich jsou znamenité, díky tomu, že přísně se drží zásady vzájemnosti. Hospodárská mizina jim nadhání nové a nové členy. Z Uher šíří se nazarenské sektárství do Bosny, odkudž ve stol. XV. bogumilství, prve než v kompromiss vešlo s mohamedánstvím, proniklo bylo do Uher. Slovem, bogu-

milství tu po pěti stech letech oživlo, jen ještě nemá své pravé jmeno. Nazvěte nazarenství zlem, libo li. Nemám ničeho proti tomu. Nazvěte je zlem po stránce náboženské — bludarstvím, nazvěte je zlem po stránce společenské — agrárným socialismem. Avšak nazarenství upříti nelze, že propadlé selské existence obecnou vzájemností, jíž ono hlásá a pěstuje, sbírají a zotavují se. Proto sekta rychle se šíři a má mnohem více přívrženců tajných, než veřejných.

Jev tento je nad míru zajímavý pro toho, kdo se zabývá psychologií národů. On ukazuje, že základné psychologické vlastnosti, které daly charakter národa i jeho náboženský a socialný názor a pomohly vytvořiti jeho dějiny, nikdy více z půdy, která se stala jeho vlastí, se neztratí a z individuality jeho nevymizí Rozbijte národní individualnosť — každý atom podrží všecky její vlastnosti, jako je podržuje hráň minerálu ještě po jeho rozdrobení. Dějinné nezdary a pohromy mohou na jistou dobu národu zahraditi cestu pravidelného rozvoje, ale nemůže to býti na vždy; jakmile se okolnosti změní a národu se dostane možnosti, aby opět vládl svými údy, zdvihne a odstraní překážku a půjde svou cestou dál. Jedni tvrdí, že se historie neopakuje, jiní, že se opakuje. Za stejných podmínek zajisté by se opakovala, opakovala se svými normalnými i nepravidelnými jevy. Stejné příčiny vždycky budou míti stejné účinky. V severozápadní části Balkánu, v Bosně a Hercegovině nadešla, jak tu ukázáno, srbskému národu okupací rakousko-uherskou podobná hluboká hospodárská a socialná krise, jakou tam druhdy zanášel feudalism, jejž v našich dobách výbojností a dravostí nahradil ba předčil kapitalism. Jako druhdy, tak i nyní hospodársko-socialná krise mocně působí především na náboženské city obyvatelstva, v náboženství hledá útěchu a radu. A tu i abnormalné bogomilství oživuje a pod jiným jmenem připravuje se k návratu do své domoviny, kde hospodársko-socialná krise prohlubuje se v propasť zoufalství.

XI.

Kapitola socialně-politická.

Celá Evropa, ba působením Evropy celý svět octl se v takové hospodárské krisi, jaké dosud nebylo v dějinách. Zůstávajíce na půdě Evropy vidíme, že tato krise ve státech západních má zde více, tam méně povahu industrialnou, na východě pak počíná se vyvíjeti krise agrárná. Východ v tomto smyslu počíná Uhrami, kde agrárná krise nabyla již nejpovážlivějších rozměrů, jak níže ukážeme. O ní je málo povědomo, protože uherská vláda, sloužíc kapitalismu, agrárnou otázkou vůbec se nezabývá a na veřejné mínění v Uhrách jako na faktor politický působí tím spůsobem, že v něm budí illusi, jakoby Uhry kráčely vstříc vysokému hospodárskému rozkvětu, jehož dosaženo bude rozvojem průmyslu na ujmu průmyslu cislajtanského a i jinak na ujmu kapes obyvatelstva západní poloviny dualistického mocnárství. Industrialism jako merkantilism je vlastním synem kapitalismu, a kapitalism je nejnebezpečnější nepřítel agrarismu. Protože pak přírodní podmínky Uher, podmínky, založené v povaze půdy i obyvatelstva, jsou příznivy jedině agrarismu, jest očividno, že hospodárská politika uherských vlád od počátku dualismu je pochybena a povede k hospodárské záhubě uherské poloviny říše přes to, že vlivu, ráznosti a obratnosti uherských státníků

daří se, když jde o stanovení kvoty pro Vídeň nebo Záhřeb.

Cislajtanie dokonce není šťastným územím, které by, ležíc uprostřed, oběma krisemi ušetřeno bylo. Ne. Zde naopak obě krise ruku si podávají a sesilují se vzájemně.

Agrárnou krisí zachváceno je sousedné s Uhrami Rumunsko, kde se dosud jeví občasnými, ale vždy velmi prudkými protižidovskými bouřemi. Neméně povážlivá agrárná krise vypukla v Bulharsku a počátky její ukazují se i v Rusku.

Ze zemí srbských za nedlouhou dobu okupace nejvíce propadly agrárné krisi Bosna a Hercegovina. Příčina vězí v tom, že okupace uvedla tyto země v prudký boj s peněžným hospodárstvím, což bylo již nejednou dovedeno. Boj je velmi nerovný, ale přece ne tak, jak by se na prvý pohled zdálo. Srbskému národu v Bosně a Hercegovině dostalo se vydatného spojence v agrárné krisi uherské a v obecné krisi hospodárské v Rakousku.

Krise uherské je třeba blíže si povšimnouti.

Uherský stát, co stojí, provozoval balkánskou politiku a snažil se podrobiti si balkánské národy. Jednou měl větší, po druhé menší zdar, ale Balkáncům nikdy z toho nevzešlo nic dobrého. O okupaci nelze říci nic jiného. Jeť okupace plodem odvěké politiky uherské. I tenkrát, když se Balkáncům zdálo, že vidí v Uhrách lepší poměry, jichž sami by si přáli, touha jejich odměněna byla sklamáním. Ukázali jsme to již na letech 50., kdy Uhry měly nedlouhou periodu hospodárského rozkvětu a všeobecného blahobytu. Bosňáci zatoužili po něm, agitace uhersko-chorvatské nacházely v jejich myslích kyprou půdu, do níž vseto semeno, které po dvacíti letech urodilo okupací.

Je v tom kousavý sarkasm historie, že Uhry hospodársky prospívaly a rozkvétaly, pokud neměly samostatného politického života, pokud byly spoutány nenáviděným absolutismem. Od svého státoprávního vyrovnání soustavně hospodársky propadají, tak že

již museji býti počítány mezi nejruinovanější státy. Ruina jejich je dosud maskována politickými úspěchy, kterých dobývají na účet bláhové Cislajtanie, a tím, že tato nese nepoměrnou tíhu společných s Uhrami břemen. Hlavně agrárná mizerie uherského státu jest ohromná a nezléčitelná, ačkoli málokterá země evropská má tak příznivé podmínky rolného hospodárství, jak Uhry.

Uhry v agrárném smyslu jsou mrtvolou. A což může z toho vzejíti dobrého, když obratní politikové, jimiž Maďaři slynou, oblekou tuto mrtvolu do královského purpuru, jakoby byla živa, a s ní a za ni dělají politiku s národy, stojícími podál a nemohoucími hned na prvý pohled ani zrakem ani čichem postříci, že pod vnějškem královské nádhery, která se jim jeví, skrývá se hnusná hniloba, patřící ne na trůn, nýbrž do rakve? Ohromné prostranství od Tater až ku hranicím Černé Hory, objímající celé Uhry, Chorvatsko a země okupované, jest polem jediné agrárné propasti. Že se Uhry a Chorvatsko tak zjednačily s Bosnou a Hercegovinou v agrárné ruině, je svědectvím, že rolnictví v Uhrách a Chorvatsku má téhož neuprosného a dosud vítězného nepřítele, co Bosna a Hercegovina. V Bosně a Hercegovině poznali jsme v tom nepříteli peněžné hospodárství. Tím jest nám podán důkaz, že Uhry a Chorvatsko nejsou spůsobilé k povznesení blahobytu v Bosně a Hercegovině a k řešení těch otázek, které jsou příčinou jeho upadání. Uhry a Chorvatsko musely by u sebe doma odkliditi agrárnou bídu a teprve potom by mohly žádati, aby jejich poručenec v důvěře čekal, že i jemu dostane se od nich uzdravení. Za stavu nynějšího Uhry a Chorvatsko, hlavní okupační činitelové, nemohou jinak, než provozovati v Bosně a Hercegovině politiku exploatačnou. Skutečně také všecky hospodárské novoty, které okupace zavedla, jsou pomůckami a stanicemi této politiky, jež na Bosnu a Hercegovinu pohlíží tak, jako na př. Anglie a Německo na své zámorské kolonie.

My Čechové a s námi všichni národové této polovice říše navykli jsme si pohlížeti na Uhry jen jako na domovinu šťastných politiků. Se závistí patříme na to, jak nás naši spoluhráči obehrávají. Politická hra s nimi tak pohlcuje všecku naši pozornosť, že nám jí nezbývá pro jejich domácnosť. Myslíme si, když tolik zlata přečarovali z našich kapes do svých, že u nich každý jednotlivec oplývati musí blahobytem. Všecko, co Maďaři dělali a dělají, zdá se nám hodným následování. A zatím i v slavných maďarských úspěších je mnoho, co ne napodobiti, nýbrž čeho varovati se třeba. Studium uherských poměrův od vyrovnání jest jedním z nejnaléhavějších úkolů našich politikův a publicistů.

Dr. Štěpán Bernát r. 1896 v Berlíně vydal spis „Das verpfändete Ungarn", v němž dokazuje, že na uherské půdě jest už nyní tolik dluhu, že všechna ta půda brzy neponese čistého katastralného důchodu. R. 1893 bylo knihového dluhu na uherských nemovitostech 639 mill. zl. Věřiteli té summy je 17 uherských peněžných ústavů, které poskytují půjčky na hypoteky. Ale kromě toho jsou hypotečnými věřiteli ještě mnohé menší banky domácí a větší banky vídenské. Možno směle říci, že knihový dluh na uherské půdě obnáší milliardu zl. Úrok z těch peněz obnáší ročně 40 mill. zl., 32 mill. obnáší daň pozemková, 18 mill. obecní přirážky. To dělá dohromady 90 mill. zatížení půdy, jejíž katastrálný výnos činí 130—150 mill. ročně. Ještě r. 1883 hypotekárné dluhy na uherské půdě obnášely jen 217 mill. zl., za dalších 10 let bezmála se ztrojnásobily.

Jaša Tomič v hospodársko politické studii „Илмстно Низарснство" takto rýsuje hospodárské propadání Uher od vyrovnání: R. 1868 uherský stát měl ročního vydání 130 mill. zl. R. 1896 summa ta nestačila již na úroky ze státného dluhu, na něž bylo zapotřebí 146 mill. zl. Úhrnné vydání uherského státu r. 1896 obnášelo 501 mill. zl. Od r. 1867 zvýšilo se bezmála čtyrykrát. Že týmž po-

měrem nevzrostla výrobnosť obyvatelstva, netřeba podotýkati. Zatím co státné vydání postupně vzrůstalo na tuto úžasnou summu, stát zbavil se prodejem za několik set tisíc státných statkův, a naproti zmenšené jeho důchodnosti vzrostl mu dluh na více než dvě milliardy zl. A jakého pokroku stát uherský dosáhl za tak ohromné oběti? Popis obyvatelstva roku 1890 ukázal nám strašný obraz. V Uhrách žije nyní 6,300.000 lidí, schopných výdělku. Z těch bylo 3,077.000 nádenníků, 32.000 sluh a služek, 9000 bez stálého zaměstnání. Slovem, v Uhrách, zemi rolnické, dnes každý druhý člověk je bezzemek, „sebr", nemající ničeho svého. Ale kdo myslí, že jen polovina uherského obyvatelstva propadla, velmi se mýlí. Jeť úpadek Uher ještě hroznější, neboť mnohý a mnohý má sice ještě střechu nad hlavou, ale jest jen podle jmena jeho, ve skutečnosti patří věřitelům.

Bída vyhání z Uher ročně kolem 20.000 lidí, kteří se chápou hole vystěhovalecké. Dříve tento proud tíhl jen do Ameriky, od okupace obrací se také do Bosny a Hercegoviny, kolonií Rakousko-Uherska. Také národové cislajtanští sem tíhnou, zvláště haličtí Poláci a Němci. Všem kolonistům okupace naddržuje a poskytuje jim výhody na ujmu domorodců. Ano Němce okupace v prvých letech své vlády až z říše schválně si objednávala a teplá hnízda jim svíjela pod záminkou, že jde o to, aby zanedbanému bosenskému lidu postaven byl na oči živý příklad pokročilého zemědělství.

Vše to dělá ještě pochopitelnějším, že s okupací přišla do Bosny a Hercegoviny agrárná krise, ano dokazuje, že musela přijíti. Bez krise bylo by se obešlo jen v tom případě, kdyby Rakousko-Uhersko bylo v čas poznalo a ocenilo samobytné zvláštnosti obyvatelstva bosensko-hercegovského a kdyby za okupace vedeno bylo přesvědčením, že okupačné dílo jen na samobytnosti okupovaného obyvatelstva pevně může býti postaveno, že jen tak je možno učiniti je šťastným, po-

vznésti jeho kulturu i blahobyt. Toho asi nadála se ta část obyvatelstva, která okupaci se neprotivila. Ovšem takové naděje mohly se zakládati pouze na neznalosti ducha starého Rakouska, jemuž vždycky byly trnem v očích samobytné vlastnosti jeho národův a jež historické svoje poslání vždycky spatřovalo v jich stírání.

Dobrý, řekněme moderný politik nemůže být jiným než národním. Ne pouze proto, žeby vším talentem, skušeností a horlivostí pracoval o blaho národa. Tu snahu také jiní před ním mívali a přece nezasluhují jmena ani moderných, ani národních. Název tento patří jen těm, kdo národ vedou, učí, cestu ukazují a razí, aby své síly ze sebe vyvinoval, sebe i své cíle poznával a pracoval ku svému hmotnému i duchovnému zdokonalení a obohacení. O to se staří politikové nestarávali. Oni znali jen cíle své, nebo cíle, které jim jiní, vyšší vytkli a za úkol dali, nebo cíle historické, za nimiž tradicionalně tíhli jako za rodným hřbitovem, ale ani jim nenapadlo starati se o cíle národův a býti spolupracovníky národův a nikoli jen spolupracovníky panovníkův a jejich vlad. Samobytné vlastnosti národů byly starým politikům trnem v oku, kamž pak, aby je rozvíjeli a na nich budovali své plány a idealy! Oni i dobré vlastnosti národů nenáviděli, protože se nedávaly povolně vtěsnati do jejich šablon. Národové měli choditi slepě za nimi jako stáda ovcí, a i to podle jejich ponětí bylo ještě příliš volné pole pro národy; mnohem spíše měli býti hlinou, která by se poddávala každému dotknutí slovutného jejich palce. Bída byla v tom, že panáci, tím spůsobem vymodelovaní, v ohni pedantických škol vypálení a podle osvědčených šablon natření, sice hodili se do musea bezduché byrokracie, nikoli však za přední činitele v životě národním. Národ, nadaný od boha samobytnými vlastnostmi, má svou vlastní cestu v dějinách světových, jako každému tělesu nebeskému vlastní dráha je vykázána. Jak malicherně směšný je byrokrat-politik, pyšný na svou školu,

obratnosť a plnou moc, který všecko své vědění, obratnosť a moc obrací k tomu, aby nejprve národ, jeho vedení svěřený, vypáčil z dráhy, Prozřetelností národu vykázané! Nedostane se mu k tomu nejen bodu, nýbrž ani páky. Vším uměním svým dosáhne leda toho, že způsobí nad sebou oblak dýmu, který mu zastře věčně důsledné pohyby nebeského tělesa, — který mu zahalí dílnu národní samočinnosti a učiní mu ji na vždy neproniknutelným tajemstvím. Národní politikové ovšem nemohou býti cizinci, neboť jen domorodci mohou důkladně znáti celou individualitu národa, všechny jeho vlastnosti, schopnosti, náklonnosti, záliby a rovněž všecky slabosti a vady jeho charakteru, zlozvyky a snadno ranitelná místa. Při práci své moderný politik povede si jako rolník, jenž pozemek, který zdělati chce pro úrodu polní, tříbí a klučí, hnojí, orá, podorává atd. a teprve potom seje. Ví li rolník, že dobré semeno patří do dobré půdy, oč pamětlivější musí býti politik, že musí zušlechtiti svůj národ, nedobré jeho vlastnosti oslabiti a dobrým k pravidelnému rozvoji napomoci, zásobiti jej dobrými podněty, zmravniti jeho charakter, zoceliti jeho energii! To li učinil, může rozpoutati samočinnosť národa, maje bezpečnosť, že ovoce její bude zdárné. Všecko z národa, s národem, pro národ — nic mimo národ, bez národa, proti národu!

Moderný politik, je li mu práce vykázána mezi národem ne vlastním, nejprve všechnu péči svou obrátí k poznání toho národa, aby mu byl aspoň předchůdcem politika národního, aspoň surrogátem jeho. Podivná věc, že Rakousko-Uhersko, jež je společnou domácností několika národů, nevydalo ze sebe takových moderných politiků, ba že jich nevydaly ani pro svůj vlastní prospěch ty národnosti, které si v obou jeho polovinách osobují vedení a nadvládu! Národních politiků v tom slova smyslu nemají ani Němci zde, ani Maďaři tam přese všechen šovinism, kterého jsou přeplněni. Nemají jich, neboť v Rakousko-Uhersku není ani německého, ani ma-

ďarského politika, který by národ svůj nabádal, aby všechnu sílu vyvinoval sám ze sebe a bez ujmy sousedův; oni bohužel právě z této ujmy, z cizího tuku, potu, bohatství chtějí budovati blahobyt svým národům, chtějí druhé podmaňovati, chtějí býti jejich nemocí, jejich pasořitníky, a to svým národům ukazují za ideal politické moci a hospodárského blahobytu.

Někteří obhajci zásady slovanské samobytnosti zašli do té krajnosti, kde si představovali, že národu má dokonce zůstaveno býti, aby všech úspěchů vědy sám si dobyl, všechnu kulturu sám pro sebe si vytvořil a dokud nevytvoří, aby raději trval ve stavu nevědomosti a bezkulturnosti, než aby přijal něco z ciziny. Náš čtenář zajisté cosi podobného na mysli nemá a nepodezírá, žebychom my na takovém stanovisku stáli a žebychom chtěli úzké jakési samobytnosti obětovati drahocenné statky obecné kultury, květu lidského ducha. To by bylo hrubé nedorozumění. Samobytnosť není kulturný prastav národa a kdo radí národu, kterému ještě odňata nebyla a který se jí nevzdal, aby ji pilně pěstoval, nedoporoučí mu, aby se vrátil do prvobytného kulturného stavu, nýbrž nabádá jej, aby si vážil vlastní kulturné síly a schopnosti, aby ji cvičil a tužil a tím spůsobilosť si osvojit na své jmeno do klenotnice lidské kultury vložiti svůj vlastní cenný vklad. Jen národ inferiorný a k věčné inferioritě odsouzený může klidně za vděk bráti podřízenou úlohou nádenníka a podavače při stavbě nádherného chrámu lidského ducha; ale který národ cítí se povolána postaviti si v tomto společném chrámě člověčenstva vlastní oltář, vlastní „zadužbinu“, nesmí v prsou svých udusiti tvůrčí jiskru, nýbrž ji rozdmychati musí v plný plápol sebevědomého tvoření.

Samobytnosť nemůže se jeviti ve zvláštních vědomostech, neboť kladné vědomosti mohou býti pro všecky pouze jedny; avšak vyhrazuje si právo všeobecných vědomostí užiti ke svým zvláštním účelům a potřebám svým zvláštním spůsobem. Vy-

hrazuje si dále právo míti a pronášeti své vlastní názory o všech řádech lidských, ať upravují poměr lidí k lidem nebo k bohu, a svým názorům zjednávati na své půdě, u sebe doma platnosť.

Slované před jinými národy evropskými vyznamenávají se samobytnou silou, jež nemohla být umrtvena ani u těch z nich, kteří nejdéle v šanc byli vydáni vlivům, jejich samobytnému rozvoji nepřátelských, vlivům často mocnějším a nad nimi vítězným. Síla slovanské samobytnosti to jest, co západní Slovany dělá autonomisty a federalisty v politice, a tento rys by jim zůstal, kdyby jim i jazyk byl odňat. Síla samobytnosti to jest, co západním Slovanům je vzpružinou v dlouhém, věčném, nezřídka unavujícím a přece nevyhnutelném boji za národní jazyk, jenž má pro národní samobytnosť dvakrátý význam: jeť jedním z hlavních kořenů jejích i výrazem jejím. Tisíciletí křižáckých válek, planoucích hranic a inkvisičných muk nedovedlo v západních Slovanech utlumiti tu stránku samobytné síly, která se snaží vyraziti národní zvláštnosti také formami církevními, aneb aspoň zálibu v nich si uchovala.

Nejhůře v krušných zápasech západního Slovanstva pochodil jeho společenský smysl — důkaz, že feudalism byl tou z pohrom postihnuvších západní Slovanstvo. která nejhlouběji nožem zajela do jeho masa. Společenský smysl západního Slovanstva v naší době nevytváří nic vlastního, žádné zvláštní snahy nemá, kterou by se chtěl odlišiti od západních šablon. Společenský ruch v západním Slovanstvě v době naší vystupuje jako rozhodný, někdy i fanatický odpůrce samobytnosti národní. On za naší doby nejvíce zneužívá materského jazyka ostatního národa k tomu, aby mu hlásal a vštěpoval idey jinde vzniklé a získával jej pro společenské reformy, jejichž plány zrodily se v cizích hlavách a mají za účel vyhovění potřebám, dříve a citelněji jinde pociťovaným. Všichni západoslovanští národovci jsou v tom zajedno, že socialně-demokratické

hnutí, zanesené do jejich vlasti se západu a přijaté zde bez všeliké změny, je povahy protinárodní, a proto odpůrci jeho nejsou jen „měšťáci“. Každý národovec musí jím býti, neboť nelze mu neviděti, že socialně-demokratické hnutí směřuje k vyvrácení posledních zbytků samobytného společenského smyslu západních Slovanův a k tomu úplnému podmanění Slovanů pod společenské řády západní, jež bylo i cílem feudalismu. Stejnosť cíle i stejnosť účinku činí socialný demokratism tak nebezpečným nepřítelem samobytnosti slovanské — při všem vrozeném demokratickém charakteru Slovanů — jako byl feudalism, a národnějším jej neučiní, bere li si za tlumočníka svých protinárodních idei národní slovanské jazyky.

Po této stránce politické vzdělání západoslovanských národův i programy jejich národních politiků museji býti doplněny. Bohužel i nám Čechům nedostává se v této příčině nejen vzdělání, nýbrž ani obyčejného uvědomění, ba ani ne pochopení. Mužové z našeho středu, kterým neušlo, že politická činnosť nemůže býti trvale úspěšná bez jasného programu socialného, slouží socialným ideám cizím a přicházejí zúmyslně nebo bezděky v nevyhnutelné konflikty s obecným proudem ruchu národního, do široka se rozbíhajícím, ale v tom vadným, že postrádá soustředěného, prohloubeného a určitý, ustálený směr majícího řečiště národně socialného programu. Co se u nás nazvalo národním socialismem, je dosud jen matným tušením pravdy. Národní český socialism nelze zbudovati tím prostým způsobem, že idey a snahy západního socialného demokratismu beze změny se ponechají a při tom se vezme do programu šetrnosť k národnímu jazyku a snad ještě něco jiného z programu národních stran. Protinárodní účinek socialného demokratismu, jakmile vstoupí na půdu slovanskou, vězí v podstatě jeho, zakládající se v duchu, Slovanům cizím, a nikoli v nějaké programové snaze nedopřáti tomu neb onomu národnímu jazyku rozvoje. Socialní demo-

kraté brání se pouze tomu, aby vojům jejich nezastřel se hlavní cíl a nepletl se jim se žádným cílem jiným. jejž považují za nedůležitý. Ale oni mohou bez ujmy svých snah národního jazyka také se ujímati, jako v září 1900 socialní demokraté němečtí učinili na sjezdu v Mohuči, kde uložili svým poslancům na říšském sněmu německém, aby překáželi poněmčovací horlivosti vlády v Poznaňsku. Bez nejmenší ujmy svého programu socialná demokracie může z taktických příčin zaujmouti šetrnější stanovisko také naproti snaze o rovnoprávnosť jazyka českého, a v tomtéž okamžiku tak zv. národní socialisté čeští museli by zmizeti s povrchu zemského, neboť půda by se jim provalila pod nohama; ta časť jejich, které jde praktické socialné reformy, přimkla by k socialné demokracii, a theoretikové vrátili by se pod prapory stran národních.

Nicméně dlužno přiznati vůdcům našich národních socialistů, že se v jejich hlavách kmitla myšlenka zdravá a že správně vycítili, co musí býti nejnalehavější a nejpilnější naší národní prací, prací nesmírně těžkou, protože pracovníky své zavede na pusté, zanedbané lado, kde jsou vidny jen parezy a parkosy mohutných stromů, které zde zůstaly a zůstavily po sobě jen stopy, že tu byly, stopy, nad kterými vzdělavatel v rozpacích stane nemoha se rozhodnouti, má li zbytky zničené kultury odstraniti a novou zavésti, či ze zbytků starou kulturu obnoviti a ji vzkřísiti.

Kdo správně uvažuje i cítí, nemůže jinak, než rozhodnouti se pro obnovení staré kultury na půdě české a pro její přispůsobení potřebám doby a současnému rozvoji evropského lidstva. Není to reakce, co v této snaze se ví, nýbrž přesvědčení, že národ jen na půdě své přirozenosti stoje rozvinouti může své kulturné dary v plný květ, jenž jemu bude k slávě i prospěchu a u něhož i cizí noha ráda se pozastaví.

Ale je li možno práce takové se zdarem se podejmouti? Je liž cíl její skutečně jasný a realný?

Není li pouhým snem a nebylo li by daremné každé úsilí, obrácené k jeho dosažení? Není liž nejkratší prostě sáhnouti po tom, co podává přítomnost, osvojiti si to, úkol si přiblížiti, práci usnadniti a tím způsobem jako skokem octnouti se u mety? Nebylo liž by nejúčelnější, abychom honem svlekli se sebe všecku tisíciletou veteš, kterou se lišíme od národů, které pokládáme za vzory, a přioditi se podle jejich nejnovější mody a vstoupiti do jejich společnosti jako jeden z nich?

Na všecky tyto otázky dá nám odpověď, jak Němci, naši nejbližší vzorové západního střihu, mají se k našemu národnímu bytí. Odpověď je pouze jedna: krajně nepřátelsky. Každé hnutí jejich, každé slovo jejich je vědomým nebo nevědomým projevem, že mezi nimi a námi je nesklenutelná propasť. Oni nás nutí, oni nás mrskají, abychom se s nimi nijak neztotožňovali, ano ani do jedné řady s nimi se nestavěli. V tom, jak se Němci k nám chovají — a s malými vyjímkami chovali se k nám vždycky tak — nesmíme spatřovati pouze pomíjející politickou agitaci. To, že v poměru proti nám utichají mezi Němci všeliké stranické spory a že není rozdílu mezi nejlitějšími a nejmírnějšími, mezi liberály a konservativci, mezi protestanty a katolíky, antisemity a semity, kde jde o nepřátelský útok naproti nám, je pokynem palicí i nejméně chápavému z nás, i nejvděčnějšímu za jejich opovrhování a výprasky, i nejdáleji zabředšímu do jejich kulturné sfery, že nám nic jiného nezbývá, než zaříditi se bez ohledu na ně po svém rozumu a vkusu, vytýkati si vlastní cíle a ideály a bráti se za nimi vlastními cestami, na kterých se s Němci nesetkáme.

Němci dobře pociťují, že jsme oštěpem zaraženým do jejich těla, a pocitu toho je nezbavují ani ti z nás, kteří se stali modloslužebníky západní kultury a v německém národě ctí jejího velekněze. Do nejdelší smrti Němci budou námi nespokojeni, do nejdelší smrti každý styk s námi, každé pomyšlení na nás bude jim připomínati, že jsme něco odlišného

od nich, že máme svou osobitosť. Tyto pocity budou jim tím nesnesitelnějšími, čím houževnatěji budou si namlouvati, že vlastně nic svého nejsme a nemáme, oni že slovanské víno z naší nádoby vylili a čím jsme ji opět naplnili, že není čisté víno německé, nýbrž jakási břečka zvrhlá.

I našemu sousedskému poměru k Němcům poslouží, budeme li svou práci kulturnou konati vedle nich a nikoli s nimi, pomine li ta slovansko-německá kulturná plichta, za jejíž příklad národ československý dosud platil. Mně jest úplně pochopitelno, že Němce pouhé bytí naše popuzuje, až pozbývají klidné rozvahy. Dráždí je neurčitosť naší národní fysiognomie, odporna jim jest naše houpačka mezi dvojí formou evropské kultury: romanogermanskou a slovanskou. Buď — anebo!

Avšak namítá se otázka: Je li v osnovách bytu národa československého, co by dokazovalo základnou jednotu kultury jeho s kulturou slovanskou? A byly li takové jednotné svazky v dobách starších a nejstarších? A dostává li se vůbec charakterných známek zvláštní kultury slovanské, různé od západní? Čím žeby základy kultury slovanské tak podstatně a rázovitě lišily se od základů kultury západní? Že je mezi nimi různosť jazyků? Ona jest i na Západě; v jazycích Západu něco je různého a něco příbuzného, a jazyk slovanský ani germanským, ani romanským jazykům není tak naprosto cizí, jako jazyky maďarský a hebrejský, a když Maďaři a Židé kulturně se sjednotili se Západem, proč by Slované měli tvořiti zvláštní kulturný svět a proč by se k němu přidati měli Čechové a jiní západní Slované? Že je mezi slovanským světem a Západem různosť náboženská? Kdož by zapomínal, že i na Západě jsou mezi křesťany náboženské rozdíly, a že přes ně jednota západní kultury jest úplná? A valná Slovanstva část je nábožensky sjednocena se Západem a druhá část, třeba že větší, přece také je vyznání křesťanského a mezi ní a Západem není takové věrské různosti, jako úhrnem

mezi křesťanstvem a na př. mohamedánstvem. Nejprve třeba vyloučiti z rozpravy Maďary a Židy. Židé jsou parasity západní kultury a čím více se k ní přissávají, čím více z ní tyjou, čím přednější úlohu v ní hrají a s ní se stotožňují, tím jsou jí nebezpečnější, tím blíže je stav, kdy nebude možno mluvit o křesťanské kultuře na Západě, protože rozložena a pohlcena bude kulturou židovskou. Co pak Maďarů se tkne, oni jako *národ* patří do kulturné sfery slovanské a *národ* maďarský jako se Slovany všecky krise prožil, prožívá s nimi, jak napřed ukázáno, i nynější krisi agrárnou. *Politika* vládnoucích tříd uherských, k nimž v nejnovější době přistoupilo Židovstvo a vtisklo jí svou pečeť, je také parasitskou od té doby, co nástupci sv. Štěpána odcizili se kultuře slovanské a vzali na sebe úkol předbojníků kultury západní. Politika tato je parasitem národního živlu maďarského právě tak, jako slovanského, uvrhla jeden i druhý do hrozného agrárně-socialného stavu, jehož mizerii poznati nemá již smyslových prostředků.

A posuzujeme li jen Slovanstvo a Západ, nabudeme přesvědčení, že různosť mezi nimi, podporovaná ovšem rozdíly jazykovými a náboženskými, nekoření v ničem tak hluboko, jako v různosti osnov socialných.

Mužové mezi námi, kteří se zabývají socialnými vědami, tváří se nevidoucími takové různosti a popírají je. Avšak tím, že příliš mnoho popírají, že popírají víc, než může žádat od nich i ten, komu jejich popírání je vodou na mlýn, mimovolně dokazují, že přítomnosť té různosti dobře pociťují, že však je jim nepohodlná při sledování cílů mimovědeckých, pročež si od ní pomahají krátkým a břitkým spůsobem negace. Negace zajisté je velmi pohodlnou zbraní ducha, ale jí se žádná otázka ani neobjasní, ani nerozřeší.

Popírači vycházejí ze summárného tvrzení, že jen kultura západní zasluhuje svého jmena a že Slovanstvo od počátku bylo pouze polem, kterého dobyti bylo úkolem západní kultury. Tato škola učí

Slovany, že byli bezkulturnými barbary, dokud nepřišli do styku s kulturou Západu; západní Slované, najmě my Češi, přišli do toho styku nejdříve a proto jsou nejkulturnější a posláním jejich jest, aby jazykové a národní příbuznosti s východními a jižními Slovany užívali k rozšiřování okrsku západní kultury a rozmnožování počtu jejich vyznavačů. Přívrženci této školy ve své horlivosti neznají mezí a nejsou daleci přijmutí za pravdu, že staří Slované kulturným stupněm ani dost málo nelišili se od Kafrů, Matabelův a Papuanův a že byli jako tito pronárodové materialem, z kterého západní kultura teprve dlouhým působením mohla udělati něco kulturně patrného.

Ano, takovou západní kultura vždycky byla: vždycky jen sebe znala a uznávala, a vším ostatním a jiným opovrhovala, ignorovala, negovala. Avšak jen slabomyslní Slované přidávali tomu víru a skutečně se měli za takovou kulturnou smeť, jakou že jsou jim vštěpovali jejich západní civilisátoři. Kultura slovanská byla jiná, než západní, ale byla! A vyznačovala se nejen růzností jazykovou a náboženskou, nýbrž i růzností společenské úpravy a rozdílným, ale elementárným, možno říci tvůrčím společenským smyslem.

Slované všichni před jinými národy se vyznamenávají živým společenským smyslem. Všecko kulturné působení Západu na Slovany dá se redukovati na tlumení tohoto smyslu, jenž přes to ani u těch Slovanů, kteří jsou vydáni v šanc neustálému a pořád prudšímu a útočnějšímu vlivu Západu, docela nepotuchl. Čím vzdálenější jsou Slované tohoto vlivu, čím dále jsou z cesty přímému jeho účinu, tím zdravější jest jejich společenský smysl. Proto se neporušeněji zachoval u pravoslavných, než u katolíkův a protestantů.

Řeč tu jest o smyslu vrozeném a nikoli vštípeném a uměle vočkovaném. Projevem jeho není malicherné a bezúčelné spolkaření, byť na př. u Čechů dosáhlo tak povážlivé míry, jak pozorujeme. Elementárný společenský smysl projevuje se především

snahou sdružovati se za účelem vzájemné výpomoci při práci, načež následují účely vzájemné sebeobrany, společné správy a dobrého pořádku, společné výroby a podnikání hospodárského, jehož ovoce účastníci vzájemně by užívali.

Základem společnosti, buňkou společenské úpravy, je rodina. Rodina je nejkrásnějším, nejtrvalejším, nejsvětějším dílem společenského pudu lidí. Přirozenějšího a dokonalejšího společenského útvaru nikdy nebylo a nebude. Všichni praví socialní reformátoři musejí hlásati čistotu svazků rodinných, lásku a vzájemnosť mezi členy rodiny. Kde se porušila rodina, porušen jest i stát. Kdo by budoval pevný stát na společnosti se skaženým rodinným životem, předsebral by věc daremnou jako ten, kdo by stavěl hrad na písku nebo bahně.

Slovany vždycky vyznačovalo, že jim byly svaty rodinné svazky a poměry a charakterné jest, že mezi Slovany ani nejnesamostatnější následovatelé socialných učení západních neopovažují se rušiti svazků rodinných a rouhati se posvátnosti rodiny, zatím co na západě již i pojem rodiny se ztráci, nemluvě o její posvátnosti. Členové rodiny na Západě jsou si stále víc na obtíž, není mezi nimi lásky ani úcty, rodiče pokládají děti za neštěstí, děti rodiče za překážku svého „samostatného rozvoje“, své „evoluce“. Umělé vyhlazování dítek za tím účelem, aby rodině nepřibývalo strávníků, rychlými kroky pokračuje z Paříže na Východ a možno říci, že pole kultury celého XIX. století od Atlantského okeanu až po hranice světa slovanského je poseto mrtvolkami dítek, kterým rodiče nedopřáli naroditi se. Posvátnosť rodiny slovanské je hrází, od které se odrazí každý příboj cizoty. Agenti západního socialismu u nás cítí zajisté, že takové zvrhlé učení nemohlo by již nalézti u Slovanů přívrženců, že taková agitace činila by na Slovany dojem svatokrádeže a dosáhla by u nich opaku svého účelu: duše slovanská vzpříčila by se a i ta poslední dušička

naivná a lehkověrná, která dotud nejmenší pochybnosti neměla, že vše, co přichází se Západu, znamená pokrok, postavila by se odbojně. Jakmile by agitátoři západních socialných reforem zahájili útok na slovanskou rodinu, přivodili by v myslích svých slovanských stoupenců silnou reakci, která by se jejich plánům stala nebezpečnou.

A vidíte opět rozdíl, opět hranici mezi Západem a slovanským Východem! Západ nemůže zploditi žádný řád, ani myšlenku jeho, aby slovanská mysl, není li omezena nebo omráčena, slepě a bez podmínky přijala je za své.

Prostým logickým závěrem jest, že ti slovanští kmenové, kteří v boji s nepřátelským Západem nejvíce ran utržili, v periodách svého omráčení neměli dostatečné síly k odporu proti společenským řádům západním a museli se s nimi smiřovati (a Slované smyslů nejvíc ohlušených smiřovali se s nimi i rádi), avšak před tím stavem úpadku své samostatnosti a samočinnosti že museli mívati stejné nebo podobné společenské formy a stejné nebo podobné představy o dobré společenské úpravě jako ti Slované, které jejich neštěstí nepostihlo a kterým byla snad odňata možnosť vyššího kulturného rozvoje samobytného společenského smyslu, leč on sám jim zůstal zachován.

Pro socialnou vědu společenský smysl národa musí býti faktorem i faktem: faktorem jako živá, působící, tvořící síla, faktem jako zdroj této síly, jehož pramen skrývá se hluboko v podstatě národní bytosti a je napájen osobitostmi nejen v myšlení a pochopování národa, nýbrž i v jeho citu. Cit jako mohutnosť duše národní socialná věda nesmí zneuznávati a nesmí přes něj přecházeti k pořádku, nýbrž musí jej studovati, zvláštní jeho stránky objevovati a, jde li o zřízení dobré společenské úpravy, musí umět učiniti si z něho pomocníka, aby se nestal protivníkem. Rozvíjí li se společenský smysl národa bez ohledu na cit anebo za úmyslného jeho přezírání, dospěje se tam, kde společnosť kráčí jen

za cíli hmotné prospěšnosti, jen za tím účelem se organisuje a jen v tom, co bezpečněji vede k dosažení materialného prospěchu, spatřuje společenské reformy.

Jakmile jsme přiznali, že dobré společenské reformy nelze navazovati jako zlaté ořechy na vánoční stromek, nýbrž že strom národa musí býti pěstěn a šlechtěn, aby sám sobě ovoce jejich nesl, jakmile jsme přiznali, že musí být ohled brán na socialnou tvořivosť národa, přiznali jsme, že socialism aspoň u Slovanů, zachovavších si socialnou tvůrčí sílu více nebo méně neporušenou a nikde docela nevyhaslou, nemůže býti mezinárodním, nýbrž naopak že musí býti svrchovaně národním, že musí vycházeti z hlubin národní duše, že musí býti největším prohloubením národní práce. Potom ale také přiznati musíme, že obyvatelstvo okupovaných zemí je v plném právu chrániti svoje národní společenské zřízení, aby nebylo cizími vlivy porušeno. Z toho vzniká nový konflikt mezi okupací a okupovanými, protože okupace tyto národní řády podrývá, aniž má spůsobilosť něčím lepším je nahraditi.

Tvůrčí socialná síla srbského národa vyrazila se obzvláště formou zádruhy, jež v Bosně a Hercegovině až do okupace zdravě se rozvíjela a dosud statečně vzdoruje vlivům sobě i národu nepříznivým.

Je třeba promluviti o srbské zádruze v okupovaných zemích, tím spíše, že v poslední době vědecká negace dotkla se i jí. Ovšem nepopírá, žeby zádruhy vůbec nebylo, ale z okolnosti, že panství turecké ji konservovalo a vývoji jejímu nepřekázelo, neprávem uzavírá, že zádruha má spíše turecký, nežli srbský a slovanský charakter. Konservující účinek panství tureckého u Srbův osvědčil se podobně, jako panství mongolského v Rusku. Národní řády v obojím případě zůstaly nedotčeny právě tak, jako jazyk a náboženství a vůbec vše, co tvoří národnosť. Národní tvořivosť v té periodě projevovala se socialně životem zádružným a umělecky skládáním překrásných zpěvů lyrických i epických, vydávajících o vysokém

nadání uměleckém srbského národa skvělé vysvědčení.

Jan Peisker, chtěje podvrátiti význam zádruhy, ukázal na Černou Horu jako na živou stařinu srbskou, jako na srbskou zemi, která nikdy pod panství turecké nepodpadla a i vlivu tureckého skoro úplně zůstala prosta — a na Černé Hoře zádruhy není.

Pravda, v nynější době už jí není. Poslední zádruha na Černé Hoře, v Drobňácích, vzala za své před desíti lety. Zádruha v úzkém slova smyslu vypadla ze společenského stroje Černé Hory, ale z faktu toho nedá se pro p. Peiskera nic vyvoditi. Pan Peisker, aby dosáhl svého účelu, musel by dokázati nejen, že zádruhy na Černé Hoře není, nýbrž také, že jí nikdy nebylo. A to nelze ani jemu, ani komu jinému.

Mluvíme li o zádruze, nesmíme míti na mysli jen nejužší její formu, zádruhu rodinnou, nazývanou obyčejněji a správněji kućou (domem), dýmem, odžakem (krbem). kterýmižto slovy je vyjádřen pojem rodinné hospodárské pospolitosti. Slovo „zadruga" může míti smysl také širší, ačkoli u Vuka je ztlumočeno pouze jako „Hausgenossenschaft". Zádruhou u Srbů rozumí se vlastně každé dobrovolné spolčení za účely vzájemnými. (V Čechách slovo „zádruha" v posledních dobách vchází do mody a užívá se ho nevhodně na místě slova „spolek", „společnosť", „sdružení". To je zlořád, na který třeba již jednou ukázati. Z jiných slovanských jazyků možno bráti podle potřeby slova, ale vždycky jen ve smyslu původním. Jinak neobohacujeme svůj jazyk, nýbrž naplňujeme jej nešvarnostmi.)

Zádruha rodinná na Černé Hoře vymizela. ale nikoli zádružnosť, jejímž produktem je celé zřízení Černé Hory i jako společnosti, i jako státu. „Bratstva" a „plemena" jsou také zádruhami, ano celá Černá Hora jest jedinou zádruhou. Tím se Černá Hora neliší od starého srbského státu, jehož společenský stroj dával úplnou harmonii. Na harfě černohorské praskla nejtenčí struna, když rodinná zádruha

vzala za své, ačkoli duch zádružný dosud i v úzké černohorské rodině panuje a jeví se vzájemným poměrem jejich členů. Všecky ostatní struny na nástroji zůstaly. Jakže možno tvrditi, že, když na nástroji jedna struna schází, scházejí všechny a není ani strun ostatních, ba že ani celého nástroje nikdy nebylo?

V dobrém státném stroji všecky společenské organisace si odpovídají, jsou si podobny a liší se jen velikostí společenského kruhu, který objímají. Jsou jako nádoby, které soustružník vystrouhal z jediného hladra: jedna do druhé těsně zapadá a všecky dohromady dávají špalík, ze kterého vznikly. Nádoba, která všecky ostatní drží, je stát, a nádobička nejmenší, která z jádra povstala a tvoří jádro všech ostatních nádob větších, je rodina. Tato nejvnitřnější nádobička Černé Hoře se rozbila, a není to k prospěchu Černé Hory.

Kdy kolečko rodinné zádruhy z černohorského stroje vypadlo, nedá se pověděti bezpečně, ale lze vysvětliti, jak a proč se to stalo. Černá Hora skoro plná dvě století, XVI. a XVII., žila ve vnitřní anarchii. Muži pokládali junácký boj za jediné svoje povolání i řemeslo, ale že se jim nedostávalo organisace, přece na konec byli by podlehli ne zásluhou tureckou, nýbrž svou vlastní vinou; ne Turci, nýbrž poturčenci byli by ji zahubili. Od násilného vyhlazení poturčenců Černá Hora velmi zvolna se organisovala po půl druha věku. Teprve rázný kníže Danilo I. v letech 50. přistoupil k nové organisaci, v kterémžto díle zdárně pokračoval kníže Nikola. Ale mluviti lze jen o pokračování, nikoli o dokončení tohoto díla, neboť kníže Nikola, jehož panování ve všech jiných oborech tvoří epochu malé Černé Hory, nedopracoval se jasného a účelného socialného programu své politiky. Nelze mu to zazlívati, neboť potřeba takového programu teprve nyní počíná se uznávati.

V dlouhé periodě bezvládí každý Černohorec snažil se býti „nejlepším" naproti nepříteli, vynik-

nouti nad bratry i otce, vyznamenati se nade vše bratstvo i plemeno. Vzájemnosť mezi junáky nebyla udržována svazky rodinnými, nýbrž vyvíjela se nahodile mezi jednotlivci, kteří se dohovořili a svému junáctví vytkli jakýsi společný cíl. Hospodárské činnosti téměř nebylo; ale nejstarší činnosť hospodárská, pastýrství, spojovala bratstva a plemena úvazkem zádružného principu napořád a úvazek ten nepovolil po dnešní den.

Příkladem zádružné hospodárské činnosti většího počtu účastníků mimo pastýrství jsou nám rybolovy ceklinské. Cekliňané při jezeře skaderském mají rozsáhlé rybolovy na tomto jezeře a čerpají z nich poměrnou zámožnosť. Každá „muzská hlava“ ceklinská dosud jako za stara má na rybolovu stejný jako všechny Cekliňané podíl, jenž se mu počítá od narození. I jiná bratstva a rody černohorské, na př. Tomanoviči, mají dosud společné pozemky („komunice“), které nesmějí rozděliti, leda by si toho všichni „bratsvenici“ žádali.

Zádružný princip pronikal všechen společenský život Srbův a jestliže na Černé Hoře nedostávalo se dosti podmínek, příznivých jeho hospodárskému rozvoji, system jeho zachoval se v jiných poměrech společenských, stojících mimo individualný interes účastníků. Příkladem toho jsou crkve, řečené „saborky“. Saborky byly crkve takové, které celé bratstvo svým nákladem pořídilo a vydržovalo. A byly nejen na Černé Hoře, nýbrž i v Boce Kotorské, jako v Grblji a Krtolech. Posvěceny byly patronu, jenž byl „krsným imenem“ bratstva. Ve výroční jeho den scházelo se k saborce celé bratstvo na „sabor“ (sbor), kteréžto shromáždění v severních okrajinách srbských sídel dostalo jmeno „sajam“ (sněm). V těchto nyní katolických zemích národní sbory čili sněmy kolem crkví nekonají se již a katoličtí kněží také slavení „krsného imene“ dávno vypudili z obyčeje. Avšak nezmizelo samo slovo a význam jeho přenesl se na trh. Pravoslavní pak Srbové dosud na „sabory“ se shromažďují ve všech

zemich, i tam, kde „saborky“ ustoupily hustším crkvím, mezi nimiž původní saborka zanikla.

Dělení otčeviny je tedy dnes na Černé Hoře již věcí obyčejnou. Jakmile syn se ožení, bere si z otčeviny svůj díl. Ale při tom je paměti hodno, že na všecky „muzské hlavy“, otce nevyjímaje, připadá díl jednaký, což není ničím jiným, než zachováváním právního obyčeje ještě ze života zádružného. V pojmu zádruby nespočívalo, žeby měla růsti do nekonečna aneb aspoň do velika. Kde bylo sdružování, bylo také dělení. Člen nebyl k zádruze přikován. Tuhá patriarchalná kázeň, jíž v zádruze podrobovati se musel, nebyla ničím podobným, čím ve feudalismu bylo připoutání ke hrudě. Člen mohl nejen ze zádruhy vystoupiti, nýbrž také novou si založiti, ano, bylo li mu libo, mohl žíti i nezádružně, „jinokosně“. Z čehož následuje, že dělení je také funkcí, vyplývající ze zádružného života a kde jde o otázku tak kardinalnou, jako vzbudil p. Peisker, o otázku, je li zádruha samobytným společenským zřízením srbským a byla li či nebyla také na Černé Hoře, i ono musí být uváženo.

Zádružným spojováním za účelem společného chlebení dosahovalo se větší síly hospodárské, větší výrobnosti, většího blahobytu. Ano národ si ani jinak vznik blahobytu nepředstavoval, nežli z práce zádružné. To zřetelně vyslovují srbská národní přísloví: „Zadruga med nosi“, „Inokoština neimaština“ (kdo se oddělí od zádruhy, přivleče na sebe chudobu), „Zadruga kuću drži“ a j. Zcela ve smyslu těchto přísloví Černohorci přičítají svou nynější chudobu za následek zrušení zádruhy a zazlívají Baltazaru Bogišičovi, že ani svým „Imovinským zákoníkem“ ani za svého mnohaletého úřadování na křesle černohorského ministra spravedlnosti nepostaral se o obnovení staré zádruhy. Dělení na Černé Hoře pokračuje nyní do nekonečna. Synové, mladí, silní a dvižní, záhubnosť jeho ještě nepociťují; nemají li obživy na Černé Hoře, mohou za ní odebrati se do ciziny; ale hůře je s lidmi starými, pozbyv-

šimi životné energie: ti stávají se ubožšími žebráků, neboť jako žebráci jsou chudobni a černohorská hrdosť nedovoluje jim poprosit o dárek. Tyto okolnosti vysvětlují tu touhu za zádruhou, která se zrační ve slovech slepého Aresa černohorského, Peka Pavloviče, citovaných mnou v knize „Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku".

Vzájemnosť je socialná mravnosť. Bída socialně znemravňuje a je nepřítelkyní vzájemnosti. Účelem zádruhy je chrániti od bídy, ale kde bídě podařilo se podhryzati mravné kořeny vzájemnosti, tam i lidé stali se její kořistí. Proto právem Grdjič Bělokosič bídu, nastalou v Bosně a Hercegovině po r. 1876, udává za hlavní příčinu mizení zádruh. V bídě, praví, lidé se vznenávidí a obracejí se k sobě zády, rozcházejí se.

Pan Peisker jeví veliké potěšení nad tím, že ze „Sela" Stojana Novakoviče vyšlo na jevo, že v Srbsku v době doturecké nebylo zádruh velikých. Zádruhy veliké byly v periodě panství tureckého, následovně jsou tureckého a nikoli starosrbského a staroslovanského socialného principu.

Na tom, s dovolením, pramálo záleží, je li zádruha mnohočetná nebo nečetná. Dosažení velkého počtu členů dokonce nebylo účelem zádruhy. Vlastním účelem její dosažení blahobytu společnou a organisovanou prací. Byl li účel zádruhy úzký, nebylo možno ani potřebno, aby zádruha byla mnohočetná. Četnější zádruhy vyžadovalo hospodárství pastevné, méně četné pak hospodárství rolné. Nebylo li za Dušana velikých zádruh, to je důkazem, že zemědělství nabývalo vrchu nad pastýrstvím; jestliže pak za panství tureckého zádruhy opět staly se velikými, je to známkou, že se udál návrat k pastýrství, jenž byl přiveden nejen silou zádružného smyslu obyvatelstva, nýbrž také potřebnou obrany, jež byla druhým účelem zádruh. Opakuji: prvým účelem bylo dobývání blahobytu společnou prací, druhým branná ochrana výsledků práce i osob pracovníků.

Panství turecké nejen podporovalo extensivné pastevné hospodaření, nýbrž za Turků, dobrých vojínův a nejhorších administrátorů, rozmohlo se také pěstné právo. Naproti silným a zpupným statkářům postavila se četná a sjednocená zádruha selská. Zbujnosť pudila statkáře, aby svoji vůli a zvůli učinil sedlákovi zákonem. Sedlák se proti tomu ohradil se svou čeledí, jež kolem něho stála pevně seřaděna jako bojovné muzstvo. Dokud zádružný princip byl neochablý, statkárská násilí nebyla selskému lidu strašná. Na násilí odpovídal násilím. Dnes byl vítězem ten, zítra onen, a junácká píseň slavila vítěze. V národních písních. které opěvají tyto agrárné boje, setkáváme se všude s jarým, zdravým tonem, jenž dosvědčuje, že síla tehdy naplňovala nejen prsa statkářů, nýbrž také sedláků, nejen mohamedánů, nýbrž i křesťanů. Teprve od konce stol. XVIII. pozorujeme změnu k horšímu: mohamedánské rány jsou vzteklejší a křesťané pod nimi žalostněji úpějí.

Národní píseň nám líčí, jak zádružný starešina, mající za sebou mnohou čeleď, vítá pašu, který si přišel pro desátek:

„Starý Jaňo Novobrďaníne!
Povídají, že máš četnou čeleď?“

„I mám, pašo, nadělil mi pán bůh,
dvě stě kos mi na kositbu chodí,
druhou čeleď ani nespočítám!“

„Starý Jaňo Novobrďaníne!
Povídají, že máš mnoho hovad?“

„I mám, pašo, nadělil mi pán bůh
sto mi párů na orání chodí,
co se pasou ani nespočítám!“

„Starý Jaňo Novobrďaníne!
Povídají, že máš koní mnoho?“

„I mám, pašo, nadělil mi pán bůh
tři sta koní kupcům zboží nosí,
koně jízdné ani nespočítám.“

„Starý Jaňo Novobrďaníne!
Povídají, že máš stáda četná?“

„I mám, pašo, nadělil mi pán bůh
pět mám tisíc bahnic na salaších,
jalovic bych ani nespočítal!“

„Starý Jaňo Novobrďaníne!
Povídají, že máš mnoho peněz?“

„I mám, pašo, nadělil mi pán bůh,
tři sta měšců samý žlutý dukát,
běláky bych ani nespočítal!“

„Starý Jaňo Novobrďaníne,
stáda nech si, peněz mi dej půli!“

„Jestli, pašo, pro bůh peněz prosíš,
rád dám tobě, kolik sobě žádáš;
chceš li ale vymoci je silou,
dvě stě šavlí před tebou se blyskne,
tři sta pušek na tebe si houkne.“

V jiné národní písni z r. 1804 stěžuje si dahija Mehmed aga na starešinu Iliju Birčanina:

„Pěšího on kroku neudělá,
a když berni přichází nám platit,
pode zbrojí do komnaty vchází,
pravou ruku na jatagan vložil,
levou rukou berni odevzdává:
„Mehmed ago, přináším ti berni,
sedláčkové pozdravují tebe,
že jim nelze dáti tobě více.“
Beru berni, abych přepočítal,
a on po mně střely z očí metá:
„Mehmed ago, prosím, nepočítej,
já již berni jednou odpočítal!“
A já se již opovážit nesmím,
berni beru, podle sebe kladu,
nemohu se dočkat, aby zmizel.
On je paša a já polní hlídač.“

Význam, jaký zádruha měla pro blahobyt i bezpečnosť sedláků, byl ohromný, veliký byl její význam hospodárský i mravný. Avšak její význam jest i pro národnosť a vše, co s ní souvisí: mravy, tradice a duch (nemluvíme li o jazyku a náboženství) neoceni-

telný a nevyličitelný. Také v právním životě zádružný princip přiveden byl k platnosti společným, celou zádruhou, nesením trestu za vinu, které se dopustil některý člen její.

Článek 52. Dušanova Zákoníka Stojan Novakovič ve vydání r. 1898 tlumočí „dnešním jazykem" takto: Za ublížení a za každou křivdu nebude ničeho platiti ani bratr za bratra, ani otec za syna, ani rodák za rodáka, kteří odděleně ve svých domech žijou a viny se nedopustili, nýbrž platiti bude pouze dům toho, kdo se viny dopustil. S tím souvisí čl. 71, jenž jej doplňuje: Spáše li zlo bratr, nebo syn, nebo rodák, kteří žijou v jednom domě, všechno platí hospodář toho domu (jako zádružný starešina a správce společného statku) anebo vydá toho, kdo zlo spáchal.

Z tohoto Dušanova upravení poruky se vidí, že dříve kruh její byl mnohem širší, že tedy širší byl také pojem a význam zádruhy. Odpovídaliť dříve za zločiny též ti bratři a rodáci, kteří nežili v úzké, rodové zádruze se zločincem, nýbrž celé bratstvo a snad i plemeno. Pojem rodinné zádruhy tu vystupuje. Rodinná zádruha ovšem byla méně četna, to však nic nemluví proti síle zádružného života za Dušana. Ustanovení Dušanovo mělo původ v tom, že původní zádruhy už tuze do široka se rozrostly a jevilo se nespravedlivým poháněti k zodpovědnosti také ty z příbuzenstva, kteří byli vzdálenější osoby i místa zločinu.

Ale starší obyčej zachoval se v národě i přes ustanovení Dušanova Zákoníka až po naši dobu v plné míře. V Hercegovině, byla li někde spáchána loupež nebo krádež a dovedla-li stopa provinění do některého sela, celé toto selo povinno bylo pachatele najíti, třeba by zatím byl se již zas do jiného sela poděl, a nenašlo li pachatele, muselo společnou rukou zaplatiti celou škodu.

Podobně bylo, byla li spáchána vražda a nevědělo se, kdo ji spáchal. V tom případě muselo „hlavu platiti" celé selo, na jehož pozemcích za-

vražděný byl nalezen. Zajímavý případ udál se před 30—40 lety v Hercegovině. Na pozemcích sela Vraněvičů blízko pozemků sela Kokoriny nalezen byl zavražděný člověk a selo Vraněviči mělo „platiti krev“. Ale Vraněviči odřekli se toho pozemku a přenesli meznik na potok. Kokoriňané vidouce, že tím nabývají velkého pastviska, zaplatili krev sami a od té doby je hranice mezi Vraněviči a Kokorinou na tom potoku. (Sděleno p. Vojislavem Šolou z Mostaru.)

Důkazem široce upotřebeného zádružného principu je také „smíření krve“, když rod zavražděného „odpustil hlavu“ vrahovi. Tu nebyla odpuštěna jen jemu osobně, nýbrž celému jeho rodu, jenž společně musel rodu zavražděného zaplatiti hlavu a až do muzských nemluvňat na kolíbce podrobiti se veřejnému pokání. Krevné smíry podle svědectví Novakovičova udržely se v Srbsku do našeho věku, na Černé Hoře do knížete Danila a v Bosně a Hercegovině do okupace, v Starém Srbsku praktikuje se poruka za hlavu mezi Srby a Albanci, kteříž přijali srbské obyčeje a namnoze jsou původu srbského, až do nejžalostnějších důsledků.

Po domech, t. j. zádružných domech, jež často skládají se z obývaných domů několika, rozdílely se daně i robota a v Bosně a Hercegovině ještě deset tomu let platila se i „vladyčarina“, t. j. poplatek vladykovi, biskupovi.

Již za Dušana byly známy případy malých, rozdrobených zádruh, které po rozdělení zůstaly seděti při starém, společném ohništi, pod jednou střechou. Čl. 70 Dušanova Zákoníka neuznává muže, tím způsobem se oddělivší, za domačiny, zádružné starešiny, a ustanovuje, aby přes to, že se „oddělili chlebem i jměním“, robotovali jako jiní „mali lidé“.

Tímto zákonným opatřením Dušanovým zádruha byla chráněna od přílišného drobení, od drobení do nekonečna. Dříve jsme viděli, že Zákoník propouští z počtu vzdálenější příbuzenstvo a drží

se zádruhy, tvořící menší kruh. Z toho následuje, že ani příliš velká, ani příliš malá zádruha nebyla považována za sloup společenského pořádku, nýbrž zádruha střední. A z toho zase následuje, objevil li Stojan Novakovič ve svém „Sele“, že za Dušana velkých zádruh nebylo, že se z toho nedá dokazovati, žeby zádružný princip byl býval už za Dušana oslaben.

Ale jest otázka, které zádruze podle počtu účastníků přináleží název „velké“ a která naproti tomu je „malou“. Zádruh, které by měly sto, dvě stě členů, již ani v Bosně a Hercegovině není, ale takových, které mají 60—80 členů, dosud není nedostatek. Avšak i ty slují dnes „velkými“ zádruhami. „Malých“, v kterých žijou s rodiči ženatí jich synové se svými rodinami, je bez počtu přes to, že okupace všemi prostředky usiluje o uvolnění všech svazků, které jsou základem zádružné vzájemnosti. V Hercegovině jsou dosud velké zádruhy na Nevesinsku a Gacku, ač v obou krajích rozkladné úsilí okupace nezná míry, v Bosně udržely se velké zádruhy zvláště v okolí Glasince. K vůli příkladu uvádím některé jmenovitě podle udání pana Vojislava Šoly z Mostaru. Zádruha Savičů v Krekově na Nevesinsku má přes 60 členů, a zádruhy Pery Pudara v Rabině na Nevesinsku, Andry Bajraktara Džiferoviče, popa Gligora Steroviče v Samoboru, Nikoly Mastiloviče v Izgorech, vesměs v Gacku, mají jich 30—40.

Kdo chce vystopovati starou srbskou zádruhu, nesmí zůstati jen v sele, kde se již provozuje hospodářství rolné, nýbrž musí v letě na planiny, kde jsou společné pastviny. Tu se před ním nejen rozvine obraz nejstaršího hospodaření, nýbrž pozná také, které společenské částky, kuče a sela, za starodávna tvořily plný zádružný celek. Vůbec v krajinách horských, vzdálených od měst, kam ještě nedonikla cizota a kde chov dobytka, zvláště drobného, je hlavním pramenem výživy obyvatelstva, starý zá-

družný život zachoval se v nejvěrnější, sotva porušené podobě.

V tom má p. Peisker pravdu, že srbská zádruha nespočívá na kommunismu, ačkoli není pochyby, že srbský patriarchalism v nejstarší, ještě pohanské době byl skutečně kommunou, v níž nejen majetek, nýbrž i ženy byly společny. Křesťanství zamezilo společenství žen, ale ve svatebných obyčejích národních dosud vidíme známky, které zřetelně na ně ukazují. Ani jinoch, ba ani rodiče jeho nesmějí sami o ruku dívčinu požádati. Ale rovněž rodiče dívčini nesmějí sami rozhodnouti, když byli poproseni o ruku dceřinu, nýbrž musejí se otázati celého rodu. V den svatby četný průvod vypraví se pro nevěstu k rodu jejímu, jen ženich zůstane doma. O celé svatbě, i po dovedení do domu; k němuž přináleží její ženich, i po oddavkách, nevěsta je uprostřed děverů, s nimiž spí prvou noc, druhou noc spí se švakrovými tolikrát, kolik jich jest. Potom s matkou ženichovou. Po celý rok musí aspoň zjevně svého muže míjeti, ano před ostatní čeledí ani promluviti s ním nesmí. Všem mužům v domě musí sloužiti, obuv jim večer zouvati, ráno jim ruku líbati, a muž její musí si sloužiti sám, jeho jakoby nebylo.

Jako na svatebných obyčejích srbských zachovaly se stopy, že nevěsty v pohanských dobách byly kupovány, tak rovněž uvedený obyčej je stopou nejen pohanství, nýbrž i kommunismu žen, a kde byl kommunism v této nejchoulostivější příčině, byl zajisté i ve věcech majetkových. Na některejší majetkový kommunism ukazuje tento hercegovský obyčej, jejž uvádí Grdjič Bělokosič: Nabude li muzský čeledín (člen zádruhy) tolik osobiny (vlastního majetku), že může koupiti pozemek, vezme si tapiju (dokument o vlastnictví) na sebe, ale, dokud je v zádruze, zádruha ten pozemek zdělává jako všechnu zádružnou půdu a on (pravý majitel) nemá žádného práva na výnos; kdyby ale se rozdělili, zádruha nemá práva na ten kus země. Naproti těmto faktům, světle dokazujícím, že srbská zádruha v nedohledné době

nebyla kommunismu prosta, nezdá se mi dosti přesvědčivým důkaz, vedený p. Peiskerem, že v zádruze kommunismu nikdy nebylo. On to dokazuje dílčí zásadou, že „jediný syn bratra jednoho vezme při dělbě zádruhy tolik půdy, co všichni synové bratra druhého dohromady“. Právní obyčeje srbského národa jsou přerozmanité, jak vidno z obšírného materialu sbírky Bogišičovy. Vyvinuly se z přerozmanitých potřeb lidu, jenž v každém případě, pokud na něm bylo, upravoval své právní potřeby tím způsobem, aby i jim, i vůdčímu národnímu názoru bylo vyhověno. V této hybnosti a pružnosti vězí přednosť obyčejového práva naproti psanému, jež je nehybné jako balvan a vyměřuje právo podle linealu.

Kommunism v srbské zádruze přestal, když národ přijal křesťanství. (Zprávy cizích historikův o Slovanech, a mezi nimi také o Češích, že v době pohanské žili v mnohoženství a že s ním ještě křesťanství muselo podstupovati tuhé boje, než je vykořenilo, zřetelně ukazují na tuto přeměnu života zádružného.) Když učiněn byl v zádruze konec společenství žen, nemohlo to zůstati bez účinku na poměr právní v lůně jejím.

Kommunism majetkový v nejstarší zádruze mohl, jak myslím, jeviti se jen nedílností všeho majetku, zvláště pozemkového, jakož i nedílným společenstvím jeho správy, v níž měli všichni mužští členové stejné účastenství, stejný hlas, stejné právo, stejnou moc. Zádruha pode vlivem křesťanství přispůsobila se tak, že stejné podíly oprávněných účastníků vězely ve společné půdě idealně až do chvíle dělby, kdy podíl byl ze společenství vyňat. Účastník měl právo na podíl, ale dokud toho práva neužil, podíl se vší ostatní zádružnou půdou zůstával společným všem účastníkům zádruhy.

Také spravování zádruhy účinkem křesťanství se změnilo. Účastníci volili si ze sebe hlavu a představitele, na kterýžto úřad měl každý účastník stejné právo (analogie k právu na stejný podíl půdy).

Účelnost rozhodovala: volili ze sebe nikoli nejctižádostivějšího a panství nejchtivějšího, nýbrž nejschopnějšího, někdy třeba mladika, jehož autoritě pak všichni bez vyjímky a podmínky se podrobovali, otec synovi, děd vnukovi. Tuto kázeň v zádruze vysvětlíme si tím, že kučný starešina, domačin, byl symbolem někdejšího společenství a že každý účastník zádruhy spatřoval v něm ne jeho osobně, nýbrž všechny zádružné členy, mezi nimi i sebe.

V době křesťanské v zádruze kommunismu nebylo a opačná domněnka má původ v romanském a germanském názvu zádruhy: communa, Hauscommunion. Nedorozumění bylo tím snazší, že Srbové, kteří byli v přímých a starých stycích s Italii, osvojili si slovo komuna, komunica.

Že mohamedánství jako takové na podstatu i formu zádružného života vlivu nemělo a míti nemohlo, jest na biledni. V srbské zádruze žena je předůležitým činitelem. Bývá. že zádruha třeba ženu za hlavu si zvolí. Toho všeho rodinný život mohamedánský nedovoluje. Rodinný život mohamedánů neprojevil nižádného účinku na zádružný život Srbů. Naproti tomu poturčení rodové vlastelští aspoň v jednom koleně nedělívali se. Tak žili dle mé upomínky z r. 1876 Čengičové na Gacku a Ljubovičové u Nevesině, avšak okupace přivedla tak náhlé a radikálné změny i v životě mohamedánů, že nyní, kdy mně tyto otázky více zajímají, než před čtvrt stoletím, není už možno něčeho určitějšího o nich se doptati.

Srbská zádruha žila a vyvíjela se také v krajích, kam panství turecké nedosáhlo. Takovým krajem je Konavlí v jižní Dalmacii, kterýžto pruh země nikdy Turecku podčiněn nebyl a zádruhu si zachoval po dnes.

Širokou stopou zádružného života srbského je také „krsno ime“. Původ jeho vysvětlují ještě z pohanství a nelze tomu odporovati. Srbové i víru křesťanskou přijímali zádružně, společným usnesením.

Jako pohanská zádruha měla společného bůžka, tak pokřestěna přijala za společného ochrance některého světce, jenž se stal jejím „krsným imenem“. Krsno ime Srbové slaví po dnes. Podle něho poznávají společný svůj původ i potomci dávných předků, daleko osudem odvanutí od své prvotné dědoviny. Na Černé Hoře obyčejně každé plemeno má své krsno ime; v Boce Kotorské a Hercegovině každé bratstvo. Zajisté i tento svazek míval hospodárský význam, jako jej měl až do nejnovějších časů ve příčinách obrany plemenské i zemské.

Stopou širokého zádružného života je také množství příbuzenských stupňů, z nichž každý má své jméno. Kde zádružného života není, tam tyto příbuzenské stupně ani rozeznávati nedovedou. Bez příčiny tato zvláštnosť srbská vzniknouti nemohla. Kořeny její hluboko vězí v socialném, resp. v rodinném životě Ty mnohé příbuzenské stupně nezůstávaly pouhými pojmy, nýbrž měly platnosť i v životných poměrech. V bratstvech hercegovských a černohorských dosud jest obyčejem, aby jejich synové a dcery nebrali se v manželství, třeba dávno nebyli v tom stupni příbuzenství, kde manželství církví je zapověděno.

Zaznamenati dlužno, že negace dotkla se v posledních dobách také srbského krsného imena. V Chorvatsku vypátrali, že krsno ime slaví také Albanci, z čehož dovozují, že není žádnou specialitou Srbů. Důkazy tyto se nezdařily. Severní Albanci, tak zv. Albanočernohorci, jsou krevně smíseni se Srby, na díle jsou to čistí Srbové (Vasojeviči), na díle odrození. Oni odpadli od pravoslavné víry, přijali částečně cizí jazyk a jsou protivníky státotvorných snah srbských; ale prvobytná jejich kultura je srbská, žijí zádružně jako Srbové, slaví krsno ime jako Srbové, ano i obyčeje mají srbské. Na př. obyčeje svatebné, jak je Hahn líčí u Albanců, jsou krok za krokem obyčeji srbskými, pak je líčí Vuk Vrčevič, Grdjič Bělokosič a j. Také obyčejové hovory na obojí svatbě jsou téměř slovo za slovem stejné.

Přehledneme li ještě jednou všechen národně socialný život Srbův, přiznati musíme, že je naskrze samobytný, že je nepřetržitým pokračováním toho života, kterým srbský národ žil po tisíciletí, ba i déle.

Vstoupíme li do zádružné kuče, skutečně duch tisíciletí nás ovane, mysl naše se povznáší, srdce se rozehrává. Ze všech tváří hledí na vás síla a sebevědomí, spokojenosť a poměrný selský dostatek, jenž poskytuje každému členu v solidné míře ukojení životných potřeb, ale nikoli přepychu. Touhu po přepychu jednotlivci musejí ukájeti svou vlastní prací a mimořádnou zásluhou a výdělkem. Přepychovými předměty žen jsou jejich krásné výšivky, jichžto stehy jsou hieroglyfy ženské poesie. Za tureckých časů přepychem mužů byly zbraně. Ty jsou jim nyní odňaty až na krátký nůž na krájení chleba, jenž za pasem vězí na místě, jež si druhdy osoboval junácký handžár. Lidé jsou veselí, vlídní, úslužní, pohostinní. Každý má své místo, jež hledí čestně vyplniti, aby si získal uznání kučného starešiny a pochvalu členů zádružných. Ve společnosti vládne tuhá kázeň, jež ale nikoho netíží, protože není zavedena osobivým a vládychtivým spolučlenem, nýbrž je zděděna od předků, jež pokolení žijící chová v posvátné úctě a pokládá za moudřejší sebe a za svůj vzor. Kdyby kázeň a poslušenství nebyly něco moudrého a dobrého, dědové by je nebyli zavedli, myslí si.

Prohledněme si blíže takovou zádružnou domácnosť na určitém příkladě.

Starešina, statný padesátník, jemuž by nikdo nehádal čtyřicítku, vede nás ke kuči. Je to muž vysoký a štíhlý, osmahlý, s orlím nosem a dlouhými, kaštanovými kníry. V lehkých opáncích přeskakuje malé potůčky a bažinky, které jsou nám v cestě, málem bych řekl jako víla. Ušlechtilá hlava natknuta je na vité, nahé šíji. Ovinuta je rudým turbanem, z pod něhož splývá do zadu perčin vlasů, mezi nimiž dosud není jediného šedivého. Zuby má zdravé, oči bystré, chytré i upřímné.

Předbíhaje nás a zase dočkávaje činí nás pozorny, že nezastaneme všechnu jeho čeleď doma. Doma je pouze matka, „reduša“ a „maja“. (Reduša bdí nad pořádkem a čistotou v kuči, maja dělá v kuči rozličné výrobky z mléka: sýr, kačamak, máslo atd. Spolu dává pozor na všecky kučné děti.) „Planinka“ je na horách (na „planině“) při stádě, tam dojí a připravuje mléko, aby mohlo býti v nádobách naloženo na soumary a dovezeno domů, kde se o ně dále starati bude maja. Na horách planinka má pomocnici v „stopanici“, jež stádo hlídá.

Docházíme ke kuči. Po straně rozhrne se keř a vystupuje děvčátko jako jahoda. Oči jí září ženskou ochotou a pokorou. Líbá ruku otci-starešinovi, jenž nám ji představuje: „To je naše poljka.“ (Poljka, nejmladší z dospívajících děvčat, má doma na starosti drůbež.) Stojíc stranou, milá poljka vítá nás hosty. Každému se pokloní, ruku políbí a řekne tiše: „Dobro došli.“

Funkce vyjmenované trvají po delší dobu, po sezonu; proto mají zvláštní jmena. Práce denní, které hospodář mezi čeleď rozděluje po každé zvlášť podle svého zdání, nemají distinkčného pojmenování.

Kuča stojí těsně pod horou. Kolem ní všecko brčálově se zelená. Veliká jako stodola, jen vrátka jsou malá a nízká. Vysoká střecha, tvořící ostrý hřeben, je prkenná. Uvnitř je kuča rozdělena podobným spůsobem, jako u nás stodola. V stodole máme uprostřed mlat či humno a po obou jeho stranách perny. V kuči prostřední pole jest upěchováno jako mlat Uprostřed na zemi jest ohniště čili odžak, obložené kamením, aby hořící dříví a popel byly ohraničeny. V jednom z postranných oddělení je komora, kde se chová rozličné nářadí a lepší šatstvo, moučnice („ambar“) a obilnice („koš“). Protější oddělení je zřízeno za společné obydlí. Z něho, jak vrátka vrzla a my vstupujeme do „ognjiště“, vystupují dvě mladé osoby. Jedna je dcera hospodářova, druhá nevěsta (mladá snacha).

Dcera, ztepilá, zdravě vyvinutá panna, má hlavu nepokrytu, černé vlasy zapleteny ve dva dlouhé vrkoče, a jest oděna pouze řízou z dovedně tkaného, domácího plátna. Říza je přepásána koženým pasem se stříbrnou přezkou starodávného tvaru. Na boso obula opánky. Rukávy řízy jsou širokánské a dlouhé. Ať se chce dotknouti čehokoli, musí je poodhrnovati. Při každém sebe lehčím pohybu plasticky vystupují lepě formované svaly.

Obě uctivě přivítaly nejprve hospodáře, potom nás. Dcera vzala „bucat“ (vědro) a odešla pro vodu. Nevěsta přišla, aby byla k posluze svekrvovi (tchánovi) a jeho hostům. Přináší nám kamenná sedátka blíže k ohništi, vyptává se svekrva, má li ho zouti, rozpásati či jinak mu posloužiti. Hospodář zatím sám přinesl lahvičku doma pálené rakije a častoval nás. (Mrav, jak už pověděno, předpisuje nevěstě, aby prvý rok muže svého míjela a za to nejpečlivěji obsluhovala jeho otce, matku (svekrvu) a bratry (djevery). Služba tato přestává po roce, když nevěsta stala se matkou.)

V oddělení obydelném ženské, které zůstaly doma, předly, tkaly, vyšívaly. Oddělení toto bylo po výšce rozděleno na dvě patra, do nichž vedly schody z ohniště. Tam každé patro opět bylo rozděleno na dvě části, a každá z nich byla proměněna v útulný pokojík mladého párku. Zde jsem našel už také knihy a časopisy, což považuji za důkaz, že vzdělání a pokrok je spojitelný s patriarchalnou společenskou formou, jakou představuje zádruha.

Krátká návštěva v zádružné kuči, jež tuto zběžně popsána, tak mne potěšila, dojala i povznesla, že tím na chvíli překonána jsou všecka ostatní kormutlivá poznání, jichž jsem došel v okupovaných zemích. Zde jsem viděl, že jádro národa dosud zůstává netknuto vlivem cizoty. Čehokoli se v Bosně a Hercegovině dotkl otravný dech tohoto vlivu, všecko hyne, chudne, mizí, z čehož on tyje a tloustne. Jen tam, kde lidé ještě dovedou žíti svým starodávným

socialným spůsobem, nacházíme spokojenosť, jen tam ještě jsou s to vzdorovati hospodárským bědám, které přiletěly za okupací jako havrani a supové za vojskem.

Negování zádružného života srbského ve vědě může vésti jen k těm koncům, kam vede socialná politika vlády bosenské, jež obrala si za cíl zadupati tento silný pramen srbské samobytnosti; ukáže se úplně pochybeným a bezúčelným. Pan Peisker, jenž na počátku své badatelské dráhy snesl důkazy, že samobytný socialný život býval i v Čechách, dal se příliš daleko zavésti svou horlivou snahou dokázati nepravosť Rukopisu Zelenohorského. Protože je Rukopis Zelenohorský podvržený, zádruha není národní společenskou institucí srbskou! Jak to souvisí? Kde tu je logika? Kdo se obeznámil se srbskou zádruhou, čte li Rukopis Zelenohorský, najde, že zádruha nesrovnává se s tím obrazem společenského života, jenž je vylíčen v RZ. Bylo by nemístno a zbytečno, abychom se tím srovnáváním zabývali podrobněji, jen o ně zavadíme.

Již 1. verš „Sněmů“: „však ot svej čeledi vojevodí“ neodpovídá zádružnému životu srbskému. V zádruze bývá několik otcův, ale jen jeden jest její hlavou; ale bývá také, že starešinou zádruhy není vůbec žádný otec, nýbrž žena. Po stránce filologické verš tento rovněž jeví nesrovnalosť mezi jazykem českým a srbským. Sloveso „vojvoditi“ vyskytuje se v srbském jazyce jen v složení „zavojvoditi“ (vojvodou učiniti) a „rozvojvoditi“ (hodnosti vojvodské zbaviti). Podobně: zapopiti — rozpopiti, zavladyčiti — rozvladyčiti atd. Význam „vojvodou býti, úřad vojvodský konati“ má v srbštině sloveso „vojvodovati“ (podopně u Srbův i u nás carovati, kralovati, panovati, děvovati atd.) České slov. „vévoditi“ je pozdější a jest utvořeno z podst. vévoda, když bylo prve tuto podobu přijalo slovo vojvoda; vévoditi v RZ rozšířeno ve vojevoditi, aby se to slovo zdálo starším; ale v staré češtině, předpokládáme li jednotu ducha slovanských jazyků

v staré době, složenina „vojvoditi“ neměla místa, nebyla li složena ještě s předložkou, a řekne li se „voje voditi“, tu máme před sebou dvě slova nesložená, jejichž smysl dlužno pojímati věcně a nejinak. A čteme li pak 1. verš „Sněmů“: „však ot svej čeledi voje vodí“, obdržíme zase smysl nepravdivý, neboť každý otec vojů své čeledi nevodil právě tak, jako každý otec nebyl své čeledi starešinou.

Ale podvrženosť RZ nesmí být vykořisťována ani ku tvrzení, že staří Čechové zádružného života neměli. Svědomitý badatel shledá dosti důkazů, že měli a užije svého práva dle jednotlivých jeho stop skonstruovati celý jeho obraz. Kdyby si toto právo dal upříti, nebyl by dosti svědomitý.

Pan MUDr. Václav Hovorka v Praze vypravoval mi, jak na Rychnovsku za našich dní vznikla selská zádruha. Písemně o tom svědčí: Bylo to na statku zvaném „na Prašivkách“ v obci Domašíně. Starešina zádruhy byl bratrancem mého otce a jmenoval se Dusil. Jako menší chlapec býval jsem s otcem u Dusilů návštěvou a divil se velkému počtu rodinných členů. Synové byli částečně ženati, částečně svobodni. Ženatí žili na statku se svými rodinami. Dokud byl živ starý Dusil, všichni žili pospolu v dostatku a svornosti. Po smrti starého Dusila zádruha se rozpadla. Dědicové statek prodali a koupil jej panský zahradník z Černikovic Liehm. Bývalí členové zádruhy potom úplně zchudli.

Pan dr. Hovorka k mé žádosti nedávno vyšetřoval, jak jemu povědomá česká zádruha vznikla. I seznal, že ji starý Dusil zřídil sám ze sebe, a že zádruha jeho nebyla dědičnou. Trvání její omezilo se jeho životem.

Možná, kdyby badatelé všímali si nejen knih, nýbrž také skutečného života, žeby podobných případů vzniku české zádruhy v době přítomné našli víc. Ale zůstaňme při tomto jediném. Starý Dusil na Prašivkách buď jednal pudově a založil svou zádruhu po své hlavě, anebo byl o zádružném

životě někým poučen. V prvém případě projevil se jeho skutkem nezmařitelný socialný smysl staroslovanský, v druhém případě podán důkaz, že zádružné zřízení i v době přítomné v zemi, feudalismem tak dlouho ovládané, se zdarem může býti obnoveno. A kromě toho dokázáno, že zádruha i mimo země srbské má spůsobilosť opatřiti svým účastníkům blahobyt.

Tvůrčí socialná síla v národě srbském je přese všechny nepříznivé okolnosti a vzory tak elementárně mohutná, že možno jen politovat okupačné vlády, že pracuje proti ní a chce ji podvrátiti. Všechen vládní apparát se namahá působiti v zádružný život rozkladně. Úřady dělení zádruh podporují, agenti chodí po zemi a lidi k dělení přemlouvají; marnivosti žen zneužívají, aby nutily své muže k dělbě; v tom směru účinkuje i vojenská služba, i vládní škola. Zádruha však přece vzdoruje, ano možno ukázat i na příklady, kde zádružné svazky naproti nepříznivým vlivům se tuží. Zádruha jako dříve pojišťuje všem svým členům poměrný blahobyt a bezpečnosť. Dělba plodí bezzemky a šíří chudobu.

Naproti srbské zádruze v Bosně a Hercegovině okupace má nesnadný boj, neboť nemůže ukázati na nic v Rakousko Uhersku, co by masse všeho okupovaného obyvatelstva mohlo býti žádoucím. Ono za panství tureckého zakusilo mnoho nedobrého, mnoho útisku a nepořádku. Ale pamatují, že bez ohledu na poměry veřejné všeho druhu v týně rodinné jednoty mívali dobrý řád, mrav a kázeň, že byli vzájemností svou chráněni od libovůle statkářův i státných úřadníkův a užívali za svou práci jistého skromného dostatku. V poměrech, s kterými je seznamuje okupace, blahobyt soustřeďuje se v rukou jednotlivcův a dostupuje stupně nadbytku, ale blahobyt všeho obyvatelstva neroste rovnoměrně. A socialné pojímání okupovaných a zděděné jejich představy o dobrém společenském pořádku vždycky ten fakt majetkové nerovnosti a nerovného výsledku

práce vysvětlovati si budou tak, jakoby jednotlivci vyssávali morek tisícům a na jejich úkor sami tyli. Obecného uspokojení okupovaných prostředky, kterých dosud užívá, okupace nedosáhne, ale nedosáhne ani toho, aby umrtvila jejich samobytnosť a ucpala to zřídlo, z kterého se napájejí i náboženské názory okupovaných, z kterého stálé osvěžení čerpá jejich jazyk i obyčej, z kterého žije národnosť jejich se všemi význaky svými. Okupace je sice dosti silna, aby zdržela rozvoj samobytnosti okupovaných, ale je slaba, aby zahladila samu jejich samobytnosť.

Okupace může se ověnčiti úspěchy jen, postaví li se cele a bez podmínky na půdu samobytnosti okupovaného obyvatelstva a bude li rozvíjeti ty kulturné začátky, které ji vyznačují. Jiná práce nepovede ku blahu ani okupovaných, ani okupátorů. Zbraňování pravidelnému národnímu rozvoji tam, kde soubor význaků národnosti ještě je v plnotě zachován, kde národ má i svůj jazyk, i svou víru, i své obyčeje, i svůj společenský řád, může míti za následek jeho zdržení na dráze rozvoje a vznik některých nepravidelností v úkonech národního života, ale duši národní nelze ani zničiti, ani předělati.

Ze zdravých samobytných osnov, jak jsme viděli ve středním věku bojem s cizími, neslučitelnými řády vzniklo bosenské bogumilství. Ze stejných příčin v naší době vzniklo nazarenství, vzkříšené bogumilství. Avšak tvůrčí socialný smysl před našima očima pracuje také pravidelně.

Pravidelným socialným ruchem, odpovídajícím samobytnosti a duchu národa, jest u Srbů zakládání „zemědělských zádruh“, o něž v Srbsku hlavní zásluhy dobyli si Kosta Taušanovič a Michal Avramovič, mezi Srby v Chorvatsku a Uhrách Taušanovič. Zemědělské zádruhy Jaša Tomič nazývá „rozumným nazarenstvím“. V nich princip staré rodinné zádruhy spojil se s principem individualistickým. Povstávají zádruhy volné z popudu společně cítěné potřeby. Účelem jejich není jen vzájemné si pomahání hospodářské, nýbrž také rozšiřování a zachovávání mrav-

nosti mezi členstvem, což tomuto národně-socialnému ruchu dodává hloubky a opravdovosti, kteréž charakterisovaly dosud každou slovanskou snahu o socialnou reformu. Srbské zemědělské zádruhy mohou se okupátorům odporučovat i tím, že na Západě, v Německu, Francii, Anglii i Španělích spatřiti mohou ruch rovnoběžný. Je to ta organisace stavu rolnického, jíž v Německu dal původ Reiffeisen, jenž ať pudem nebo úvahou dospěl k poznání, že selský stav nedospěje blahobytu a povznesení bez hospodářského sdružování za účelem vzájemnosti. Zásadou reiffeisenovského sdružování je, aby všichni členové důkladně se znali, neboť jinak vzájemná pomoc i vzájemné ručení nejsou možny. Totě týž základ, na kterém spočívá zádruha, neboť za starých dob, kdy země byly málo zalidněny, jen rodina byla společností, jejíž členové měli dokonalou sebe na vzájem znalosť. Zádruha mohla otevříti se dobrovolně také člověku, nepatřícímu k rodině, která byla jejím základem: důkaz, že zádruha měla za cíl socialnou organisaci a nikoli jen konservovati patriarchalnou rodinu v celé její šířce. Nová doba, kde je zalidnění hustší a styky mezi lidmi i obcemi tak snadné, že starým o tom se nezdálo, nevyhnutelně musela kruh zádruhy otevříti rodinným nečlenům, zádruhám jiným i jedincům, nestojícím v rodinné zádruze, aniž zamyšlejícím ji založiti. Takovým postupem vznikly nynější srbské zemědělské zádruhy, socialná organisace, která jak v Srbsku, tak v Chorvatsku, Slavonii a Vojvodině srbskému sedláku opatřila slušný blahobyt, jehož mu závidí druhé národnosti těch zemí.

Mám před sebou orgán srbských zemědělských zádruh, vydávaný ústřední jejich správou na Smederevě a redigovaný Michalem Avramovičem a s potěšením konstatuji, že každá jeho stránka podává důkaz, že organisace tato nemá za účel jen povznesení hmotného blahobytu, nýbrž také občanské mravnosti, k níž ovšem u Srbů patří zachovávání pravidel pravoslavné církve, o čež ale členové pečují sami, bez kuratorství duchovenstva. V zádruze netrpí

se ani opilec, ani karbaník, ani smilník a cizoložník, tím pak méně člověk, nebezpečný cizímu majetku. Při úplné osobné volnosti členů jest mezi nimi přísnosť mravů právě nazarenská. Proto zemědělským zádruhám náleží přednosť před společnostmi nazarenskými i z důvodů národních, i náboženských, i socialných, i moralných.

Přeměna rodinných zádruh srbských v zemědělské tak zvané je tak pozoru hodným socialným jevem, že naň pozornosť obrátiti musí i sociolog, i politik, především ten, který působí mezi Srby aneb aspoň se Srby počítati musí jako s činitelem. Zmodernisováním zádruhy skvěle se osvědčil vrozený socialný smysl Srbů, kteříž v době, hlásající, že snahy národní, náboženské, jazykové ustoupiti mají snahám hospodárským jím osvědčili, že na Balkáně i v těch částech Rakousko-Uherska, kde obývají, jsou živlem, hospodárské práci a organisaci spůsobilejším, než jejich národní i političtí konkurenti, spůsobilejším nejen Chorvatů, nýbrž také Maďarů, kteříž v té příčině vykazují se jen čiře negativnými výsledky, jak bylo z předu dokázáno.

S tím dlužno počítati příteli jako nepříteli.

A co se dotýče Bosny a Hercegoviny, vládě jejich zemědělskými zádruhami dán je neomylný vzor, jak má provozovati agrárnou i socialnou politiku, aby byla prospěšna okupovanému obyvatelstvu.

K zemědělským zádruhám socialní reformátoři srbští dospěli teprve oklikou přes mezníky, na kterých napsána jsou jmena Lasalle a Marx. Z počátečné nedůvěry ku svému znenáhla dospěli k přesvědčení, že jestli co, tož socialný ruch vzcházeti musí z procitění potřeb společnosti nejbližší, společnosti vlastního národa.

Zavíraje tuto kapitolu vyslovuji pevnou naději, že jak čeští, tak vůbec západoslovanští socialní reformátoři obrátí se ke studiu socialné historie slovanské a samobytných socialných forem slovan-

ských, jež uchovali si zvláště Srbové a Rusové. Prací tou, jež nebude snadná ani krátká, našemu národnímu probuzení bude dodáno nového povzletu i prohloubení a století XX. dokončí záchrannou práci století XIX.

OBSAH.

Strana